

НАЦИОНАЛЬНАЯ АКАДЕМИЯ НАУК УКРАИНЫ
НАЦИОНАЛЬНАЯ БИБЛИОТЕКА УКРАИНЫ имени В. И. ВЕРНАДСКОГО
МЕЖДУНАРОДНАЯ АССОЦИАЦИЯ АКАДЕМИЙ НАУК
СОВЕТ ДИРЕКТОРОВ НАУЧНЫХ БИБЛИОТЕК И ИНФОРМАЦИОННЫХ ЦЕНТРОВ

**БИБЛИОТЕКИ
НАЦИОНАЛЬНЫХ АКАДЕМИЙ НАУК:
ПРОБЛЕМЫ ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ,
ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ**

Научно-практический и теоретический сборник

ВЫПУСК 18

Київ 2020

THE NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF UKRAINE
V. I. VERNADSKY NATIONAL LIBRARY OF UKRAINE
INTERNATIONAL ASSOCIATION OF ACADEMIES OF SCIENCES
BOARD OF DIRECTORS OF SCIENTIFIC LIBRARIES AND INFORMATION CENTERS

**LIBRARIES
OF NATIONAL ACADEMIES OF SCIENCES:
PROBLEMS OF FUNCTIONING,
TENDENCIES OF DEVELOPMENT**

Collection of academic, theoretical and practical works

ISSUE 18

Kyiv 2020

Сборник основан в 2000 г.

Международная редакционная коллегия

А. Онищенко, акад. НАН Украины, д-р филос. наук (Украина) –
председатель

А. Аслитдинова, канд. филос. наук (Таджикистан)

И. Беляева, канд. пед. наук (Россия)

З. Бербиева (Узбекистан)

А. Груша, канд. ист. наук (Беларусь)

А. Гуськов, канд. техн. наук (Россия)

Л. Дубровина, чл.-кор. НАН Украины, д-р ист. наук (Украина)

Ш. Ибраимова (Кыргызстан)

В. Коцере, д-р филологии (Латвия)

С. Нарбутас, д-р филологии (Литва)

В. Петров, акад. НАН Украины, д-р техн. наук (Украина)

Г. Солоиденко, канд. ист. наук (Украина)

В. Ферштей, канд. пед. наук (Украина)

О. Шорин, канд. техн. наук (Россия)

Founded in 2000

International editorial board

- A. Onyshchenko**, Academician of the National Academy of Sciences of Ukraine, Doctor of Philosophy (Ukraine) – Head of the board
- A. Aslitdinova**, Candidate of Philosophy (Tajikistan)
- I. Beliaieva**, Candidate of Pedagogy (Russia)
- Z. Berbiieva** (Uzbekistan)
- A. Grusha**, Doctor of History (Belarus)
- A. Guskov**, Candidate of Technical Sciences (Russia)
- L. Dubrovina**, Corresponding Member of National Academy of Sciences of Ukraine, Doctor of History (Ukraine)
- Sh. Ibraimova** (Kyrgyzstan)
- V. Kocere**, Doctor of Philology (Latvia)
- S. Narbutas**, Doctor of Philology (Lithuania)
- V. Petrov**, Academician of the National Academy of Sciences of Ukraine, Doctor of Technical Sciences (Ukraine)
- H. Soloidenko**, Candidate of History (Ukraine)
- V. Fershtej**, Candidate of Pedagogy (Ukraine)
- O. Shorin**, Candidate of Technical Sciences (Russia)

Утверждено к печати ученым советом
Национальной библиотеки Украины имени В. И. Вернадского

Рецензенты:

А. Широков, академик НАН Украины

О. Василенко, канд. ист. наук

Редакторы выпуска:

М. Кушнарєва, канд. филос. наук, *Л. Сисина*

Ответственный за выпуск

Н. Захарова, канд. ист. наук

Библиотеки национальных академий наук: проблемы функционирования, тенденции развития : науч.-практ. и теорет. сб. / НАН Украины, Нац. б-ка Украины им. В. И. Вернадского, МААН, Совет директоров науч. б-к и информ. центров ; редкол.: А. Онищенко (пред.) [и др.]. – Киев, 2020. – Вып. 18. – 296 с. Б594

В статьях данного выпуска представлены результаты научных исследований по актуальным вопросам в области библиотековедения, книговедения и современных компьютерных технологий, рассмотрены проблемы, которые стоят перед академическими библиотеками. Цель публикаций – объединить усилия ученых и практиков для решения этих проблем.

Отдельные научные статьи украинских и белорусских ученых посвящены вопросам трансформации современной библиотеки как системы в целом и отдельных ее составляющих. Традиционно особое внимание уделено научным проектам и результатам проведенных в библиотеках исследований. Для специалистов представляют интерес статьи разделов «Электронные ресурсы и информационные технологии», «Книга в пространстве культуры». В разделе, посвященном истории библиотек и библиотечных собраний, опубликованы исследования ученых Беларуси и Польши. Вступительная статья академика НАН Украины А. Онищенко посвящена актуальной проблеме современности – развитию информационной грамотности.

Сборник адресован работникам библиотек, архивов, информационных служб, преподавателям и аспирантам вузов, готовящих специалистов в области библиотечно-информационной деятельности.

Выпуски сборника размещены на сайте НБУВ и в полнотекстовой базе данных «Наукова періодика України». Информация о сборнике представлена в Украинском реферативном журнале «Джерело», реферативной БД «Україніка наукова».

Approved for publication by the scientific board of
V. I. Vernadsky National Library of Ukraine

Reviewers:

A. Shyrokov, Academician of the NAS of Ukraine

O. Vasylenko, Candidate of History

Editors:

M. Kushnarova, Candidate of Philosophy, *L. Sisina*

Senior editor:

N. Zakharova, Candidate of History

Libraries of national academies of sciences: problems of functioning, tendencies of development: collection of scientific, theoretical and practical papers / Edit. board: O. Onyshchenko (head) [and others]; NAS of Ukraine, V. I. Vernadsky National library of Ukraine, IAAS, Council of directors of science libraries and inform. centers. – Kyiv, 2020. – Issue 18. – 296 p.

The issue contains articles which present results of researches on topical issues in Library sciences, Book studies, modern computer technologies, and discuss challenges that academic libraries meet. The aim of the contributors was to bring together scholars and practitioners to solve libraries problems. Certain articles of Ukrainian and Belarusian scholars deal with the issues of modern library transformation as a system and its some components. As usual, the special attention is paid to the research projects which libraries conduct, and its results. Articles of the section Electronic resources and information technologies, and Book in culture space could be the point of interest for professionals. The section which deals with history of libraries and libraries collections presents researches conducted by scholars from Belarus and Ukraine. Introduction paper by Academician of NAS of Ukraine O. Onyshchenko is about actual problem of nowadays – development of digital literacy.

For librarians, archivists, members of information services staff, professors and students of the universities, for training specialists in library and information areas.

Issues of Libraries of national Academies of Science: problems of functioning, tendencies of development are available on NBUV website, in full-text database Science periodicals of Ukraine. Information on edition is presented in the Ukrainian reference journal *Dzherelo*, reference database *Ukrainica naukova* and in bibliometric database Google Scholar.

РОЗВИТОК ІНФОРМАЦІЙНОЇ ГРАМОТНОСТІ – НЕОДМІННЕ ЗАВДАННЯ БІБЛІОТЕК

(Вступ)

Цифрова епоха несе з собою нові завдання, нові виклики, нові складнощі, а одночасно й нові можливості для піднесення ролі та значення бібліотек у житті окремої людини і суспільства. Об'єктивно зростає і суспільний статус бібліотечного працівника, але того працівника, який відповідає процесам цифровізації буття людини.

Одна з таких можливостей, яка ще недооцінюється, – розширення участі бібліотек у формуванні масової інформаційної грамотності, оновленні і збагаченні на цифрових засадах первісно й органічно притаманної бібліотекам просвітницької функції.

Бібліотеки – породження, втілення, уособлення грамотності. Вони ж і її носії, зберігачі, пропагандисти. Бібліотеки здобули славу «вогнища культури» тим, що з кожною революцією в писемності (рукописання, друкування, електронні видання) поповнювали такі форми і методи підтримки та поширення грамотності як уміння фіксувати, зберігати, передавати і тлумачити інформацію.

Грамотність – поняття містке. Історично воно збагачувало свій зміст і структуру. Базовими елементами грамотності є знання букв, цифр і розділових знаків, а відповідно і вміння писати, читати, рахувати. Протягом багатьох століть бібліотеки і займалися поширенням цих знань та умінь. Просвітництво було однією з основних їхніх функцій поряд з накопиченням, зберіганням і введенням у суспільний обіг рукописної і друкованої літератури.

Сьогодні в Україні, як і в інших країнах, де утвердилася мінімум середня освіта громадян, це завдання перестало бути актуальним. Проте затребуваною залишається бібліотечна робота, спрямована на підтримку і розвиток інших типів і видів грамотності, особливо нових. Нові типи і види грамотності пов'язані з цифровізацією, з тими її інструментами і методами, за допомогою яких створюється, опрацьовується, зберігається, використовується інформація. Нині справжня, робоча, грамотність неможлива без володіння комп'ютером, різноманітними гаджетами, побутовими цифровими апаратами, без освоєння комп'ютерного програмного забезпечення, комп'ютерних мереж. Якщо на початку комп'ютерної ери у нас говорили, що інформатика є другою (ною) освітою, то тепер очевидно, що вона стає фундаментальною основою грамотності.

Бібліотеки як культурні (просвітницькі, інформаційні, знаннєві) заклади об'єктивно приречені на включення в багатоплановий процес освоєння цифрової

грамотності. Цей процес довготривалий – варіант реалізації принципу «освіти протягом усього життя» для конкретної людини і для суспільства – протягом усієї цифрової епохи аж до нової революції в писемності, після якої бібліотекам доведеться пропагувати якісно новий тип грамотності. Для бібліотек відкривається, таким чином, широке поле масштабного соціокультурного утвердження, підвищення своєї суспільно значущої ролі.

Сфера послуг, виробництво і побут, освіта і культура, медицина і управління невпинно наповнюються цифровими апаратами. Людина, яка елементарно не може ними користуватися, стає по суті непрацездатною, неконкурентною, обмеженою навіть у домашньому середовищі, куди все більше проникає цифрова техніка. Тому зростає число охочих отримати знання і навички, необхідні для впевненої поведінки у цифровому середовищі. Загалом їх велика кількість. І всі вони – потенціальні відвідувачі бібліотек, чого бібліотеки часто не враховують.

У нас іще не склалася постійно діюча система цифрового всеобучу дорослих. Вони освоюють цифрову справу здебільшого самотужки, з допомогою рідних і близьких, на різних нестабільних комп'ютерних курсах. Але це – стихійне, фрагментарне, нерідко поверхове навчання. Воно дає певні початкові знання, але їх ще недостатньо для вільного користування цифровим обладнанням, необхідним для життєдіяльності. Таким чином, сформувався суспільний запит саме на стабільну постійно діючу систему цифрового всеобучу.

Найшвидше і найкраще вона може бути розбудована на основі бібліотечної системи, яка за призначенням є носієм знання, інформації, грамотності. Система діюча, розгалужена, має значний інформаційний ресурс, просвітницький досвід, матеріально-технічну базу. Потрібно лише розгорнути в ній ефективні структури цифрового всеобучу, перенавчання, підвищення кваліфікації читачів.

У багатьох бібліотеках уже діють (і їх треба ширити) школи, курси, семінари, консультпункти з питань комп'ютерної грамотності. Доцільно, щоб вони були у всіх бібліотеках – від малих до великих. Щоб вони працювали за цілісними, компактними програмами, на базі яких виростав би компетентний користувач комп'ютером, Інтернетом, інформаційними технологіями. Щоб вони стали осередками колективного (бібліотекарі і читачі) осмислення робочих питань утвердження і розвитку цифрової грамотності.

Слід мати на увазі, що нова грамотність, на відміну від традиційної (знання алфавіту та дев'яти чисел і цифри «0», уміння писати, читати, рахувати), не є раз і назавжди даною. Оскільки вона невідривно прив'язана до комп'ютерної техніки і комп'ютерних технологій, які швидко і суттєво змінюються, то для її підтримки в робочому режимі необхідно весь час донавчатися і перенавчатися.

Тож для бібліотек тут безкрає поле діяльності, якщо, звичайно, вони не втратять цієї можливості.

Буквально множаться комп'ютерні мережі. У них накопичуються великі масиви інформації. Бібліотеки виступають порадиниками щодо роботи в мережах. І це теж їхнє постійне завдання. Уміння працювати в мережах – це важлива складова цифрової грамотності. Виник навіть окремий науковий напрям – нетологія (вчення про мережі). Бібліотеки мають узяти на повсякденне озброєння ідеї, висновки і рекомендації цієї науки. Адже далі людське життя проходитиме в мережевому суспільстві.

Нова грамотність, крім традиційних інструментів письма, знання цифрових апаратів і технологій, включає оцінку змісту інформації, розумний, раціональний підхід до її відбору і використання. На цьому слід особливо наголосити у наш час, час навали інформаційного шуму, фейкових новин. Боротьба за об'єктивність, достовірність, повноту, адекватність тлумачення інформації стає життєво необхідною справою.

Бібліотеки завжди виступали експертами літератури, спершу рукописної, потім і друкованої, а тепер до цього додалися ще й електронні видання. Вміння оцінювати інформацію і речі все більше стає практичним критерієм грамотності, а бібліотеки – центрами чи бодами осередками інформаційної експертизи.

Тому бібліотеки, які націлені в майбутнє, розвивають у себе інформаційно-аналітичні, довідкові, реферативні, консультаційні служби, все більше готують різноманітні експертні матеріали. Цим вони нарощують змістову складову інформаційної грамотності. Інформаційна грамотність постає як найвищий (на наш час) тип грамотності, бо вона містить у собі не тільки інструментарій опрацювання інформації, а й методи впливу на її змістову якість. У бібліотек найбільше можливостей стати втіленням і носієм такого типу грамотності. І це – їхній пріоритетний стратегічний орієнтир.

Цифровізація, що посилила інформаційний вибух, загострила й інформаційну кризу, яка полягає у протиріччі між величезними, небувалими обсягами інформації і наявністю в них об'єктивної, корисної, будівничої інформації. Утруднено конкретний тематичний пошук. Інтернет часто відразу видає масу матеріалу на задану тему. Інформаційна криза – перманентна і глобальна. Бібліотеки можуть зробити помітний внесок у її послаблення і подолання. У їхньому розпорядженні багатий історичний досвід пошуку інформації.

Тут передусім необхідно звернути увагу на удосконалення каталожного господарства, систематизації, пошукового апарату, структури фондів, сайтів і порталів. Okремо слід наголосити на потребі суттєвого поліпшення бібліотечного навігаторства в Інтернеті. Сила і привабливість сучасної бібліотеки багато

в чому залежить від того, наскільки результативно вона орієнтує читача у Світової Павутині. Інтернет-грамотність – обов'язковий елемент усієї нової грамотності.

Відома велика творча роль бібліотек у формуванні компетентності в галузі окремих наук, наукових напрямів, видів діяльності. Часто грамотність ототожнюють з професійною компетентністю. Про людину говорять, що вона технічно-, економічно-, математично-, юридично-, політично- і т. д. грамотна.

Формування компетентностей – довічна проблема. Бібліотеки об'єктивно мають бути задіяні щодо її вирішення, бо в них найбільший ресурс знаннєвого, науково-інформаційного забезпечення цієї справи. Важливо в ініціативному порядку донести до найширших верств населення знання і цінності та збуджувати зворотний інтерес до себе. Бібліотеки будуть постійно в числі провідних структур загальносуспільного процесу підвищення компетентності, тобто грамотності нинішнього і майбутніх поколінь.

Хотілось би спеціально зупинитися на завданнях бібліотек у підтримці і розвитку мовної грамотності відповідно до чинної літературної норми мови. Насамперед державної мови і, звичайно ж, рідної мови кожної національності. Традиційно саме мовна грамотність, те, як говорить і пише людина, вважається критерієм її освіченості, культури, грамотності.

Українські бібліотеки завжди були скарбницями національної літератури, центрами мовної національної культури, пропаганди українського слова, національної мовної пам'яті. Мовна проблема вкорінена в бібліотечне життя. І вона незмінно працює на авторитет бібліотеки. Бути мовно грамотним – бажання всіх свідомих людей і за всіх часів. Турбота про мовну грамотність – це робота на зміцнення позицій бібліотек у суспільстві, програма на довге їхнє життя.

Мова – динамічне явище. Вона постійно поповнюється новими словами і виразами, зазнає впливу іноземних мов. Періодично оновлюються правописи. Бібліотеки мають відстежувати все це разом з мовознавцями, бути провідниками у мовних лабіринтах і трансформаціях.

Доцільно в бібліотеках організувати служби з питань мовної грамотності, мати надійні канали доступу до вітчизняних і міжнародних мовознавчих баз і центрів. У всіх бібліотеках незалежно від величини і профілю потрібно формувати фонди мовознавчої літератури, особливо звертаючи увагу на правописи, словники, довідники, енциклопедії, підручники і навчальні посібники. Але передусім слід пам'ятати, що бібліотеки – найближчі до людей осередки, де можна з'ясувати будь-які питання мовної грамотності безпосередньо на місці чи з допомогою бібліотечних працівників у інших мовознавчих установах. І це постійна козирна карта бібліотек, потенціал якої використову-

ється ще недостатньо. Люди шукають мовних порадників і повинні їх знайти передусім у бібліотеці.

Звичайно, не всі бібліотеки готові до системної повсякденної роботи, спрямованої на формування масової інформаційної грамотності сучасного типу. Недостатня матеріально-технічна і фінансова база. Бракує кваліфікованих кадрів. Слабкий ще суспільний запит на інформаційну грамотність, хоча вона являє собою одну з найперших складових інтелектуального потенціалу людини.

Але негаразди минуці. А об'єктивні завдання бібліотек залишаються. Бібліотеки мають готуватися до виконання своєї соціокультурної місії як у кризовий, так і в післякризовий час. Кожна з них у межах своїх можливостей має формувати актуальний знаннєвий ресурс із усіх видів і на всіх носіях інформації. Гармонізувати інформаційні послуги у традиційному і цифровому варіанті. Перебудувувати свою структуру для роботи з цифровою людиною і в цифровому середовищі.

Останнім часом багато говориться про кризу бібліотечної справи. Безпідставно створюється враження, що бібліотеки вичерпали своє суспільне призначення і поступаються своїм місцем цифровим інтеграторам інформації і комп'ютерним мережам. Кризові явища в бібліотечній сфері не тотожні згубній внутрішній кризі бібліотеки як соціокультурного інституту. Бібліотека виникла із суспільної потреби мати організовану скарбницю знань, досвіду, цінностей. Ця потреба ніколи не зникне. Бібліотеки приречені на вічний супровід цивілізаційного процесу. Можуть змінюватися тільки їхні форми і конкретні завдання, відбуватися перебудови під нові завдання. Нині ми переживаємо період перебудови бібліотек у відповідь на виклики цифровізації.

Цифровізація істотно змінила способи виробництва, накопичення, опрацювання, зберігання і введення інформації у суспільний обіг. Утворився дисбаланс уваги до рукописно-друкованого і електронного фонду документів. У суспільстві вже циркулює переважно цифрова інформація. А бібліотеки через економічно-технічно-кадрові причини не можуть повною мірою збирати в себе електронні документи, попит на які зростає.

У той самий час бібліотеки змушені багато зусиль витратити на зберігання рукописно-друкованого фонду, попит на який спадає, а цінність з часом зростає, причому неймовірно. Це – не криза, а нове явище, з яким треба швидше освоїтись.

Читач/користувач/відвідувач бібліотеки тепер переважно (принаймні у великих бібліотеках) віртуальний. Читальні зали не заповнені. Дистанційне обслуговування розгортається повільно. Водночас віртуальних читачів у бібліотеках (комп'ютеризованих) у стократ, а то й у тисячократ більше, ніж фізич-

них. І це знову ж таки не криза, а нове явище. Вихід – курс на дистанційний індивідуальний цифровий сервіс. Соціокультурна віддача від бібліотек небувало примножиться.

Бібліотечне життя у наш час зазнає тиску подвійної трансформації. У суспільстві – це перехід до знанневої цивілізації, у культурі – перехід до цифрової грамотності. Обидва процеси, інтелектуальні за своїм змістом, об'єктивно відводять чільне місце таким інтелектуальним осередкам як бібліотеки. І від бібліотечного співтовариства багато залежить, як його базовий заклад впишеться у процеси формування нового типу культури, нового типу особистості, вихідним чинником чого виступатиме інформаційна грамотність. Кожен з бібліотечних працівників може стати учасником цих історичних цивілізаційних зрушень.

Олексій Онищенко,

Голова Ради директорів
наукових бібліотек та інформаційних центрів
академій наук – членів МААН,
радник Президії НАН України,
почесний генеральний директор НБУВ,
академік НАН України

DEVELOPMENT OF DIGITAL LITERACY – THE ESSENTIAL TASK FOR LIBRARIES

(Introduction)

Digital era bring new goals, new challenges, new difficulties, but as well new opportunities to raise the importance of libraries in the life of every human being and society. Objectively social status of librarians grows too, but only those who meet demands of digitalization process.

One of such opportunities which now is underestimated yet, is increasing libraries participation in building mass-scale digital literacy, renewing and enriching of libraries education activity which has been initially inherent to libraries.

Libraries are creation, embodiment, and manifest of literacy. But libraries are its bearers, keepers, promoters as well. Libraries gained the fame of «culture home» since every literacy revolution (manuscripts, printing, electronic publishing) libraries replenish such a forms and methods of support and dissemination of literacy as ability to fix, to keep, to transmit, and to interpret information.

Literacy is the concept which is capacious one. In the course of history it has been permanently enriching its content and structure. The knowledge of letters, numbers, and punctuation, like reading, writing and counting skills, are the basic elements of literacy. For many centuries libraries did a lot to disseminate these knowledge and skills. Education was one of libraries main tasks along with accumulation, preservation and introduction of hand-written and printed literature into social usage.

Now in Ukraine, like in other countries, where secondary education is regarded as the norm, this task is not relevant already. But library activity called to support and develop other types and kinds of literacy, particularly new ones, is in demand. New types and kinds of literacy have appeared due to digitalization, with its instruments and methods which could be used for creating, processing, keeping, and using information. Now real actual literacy is impossible without competence in computer skills, usage various gadgets, digital home appliances, without basic overview of software and networks. At computer era dawn it was said that informatics is the second new education, but now it is obvious that it becomes the basis for new literacy.

Libraries as culture (education, information) centers must engage in multi-aspect process of building digital literacy. This process is long – like a version of «long-life education» for certain person and for the whole society – it lasts during digital era up to the next revolution in writing, which will make libraries to promote new type of literacy. So huge space for socio-cultural realization and raising their importance is opened for libraries.

Service sector, industry and leisure, education and art, medicine and management are filled with digital equipment. One who couldn't use them becomes unable to work, is non-competitive, feel constrained even in one's own home. So number of persons who would like to acquire skills which are in need to feel confident in digital environment, is growing. There are many such persons. And all of them are potential library users but libraries often do not take them into account.

We do not have at our disposal permanent system of digital education for adults. They learn digital sphere mainly themselves, with their relatives help or in different unstable computer classes. But this learning is spontaneous, superficial, and provides with only primary knowledge which is insufficient to be proficient digital equipment user. So, public demand for permanent system of digital education is evident.

The fastest and the best way to establish this system is to use libraries which are centers of knowledge, information and literacy. Libraries make an acting, extensive and elaborated system which has significant information resource, experience in education and appropriate locations. Libraries just have to use them to maintain structures to provide users with opportunities for digital education, re-education and re-training.

Many libraries already offer schools, courses, seminars, consultation services which help to raise users' computer literacy. It would be useful to make this in all libraries, in small ones as well as in large. Curriculum of such schools has to be compact but integral to serve users to become competent in computer, digital sphere, Internet, and information technologies. These units have to become centers of collective (librarian and user), mutual comprehensive thinking on issues of digital literacy development.

It should be borne in mind that this new literacy unlike traditional one, which involves knowledge of alphabet, nine numbers and «0», and reading, writing, counting skills, is not once and forever constant. Since it inextricably linked to computers and computer technologies which are in the process of quick and essentially changing, one who would like to keep it in working mode, has to re-educate and to re-train permanently. So, libraries will have boundless field of action if they won't waste this opportunity.

Computer networks are literally multiplying. They accumulate huge data collections. Libraries act as advisors in work with them. And this is libraries permanent task. Skills which could help to work with networks, are important element of digital literacy. Even special scientific trend «netology» has emerged. Libraries should adopt ideas, conclusions and guidelines which netology has elaborated. Further life undoubtedly will proceed in network society.

New literacy beside traditional writing instruments, digital equipment and technologies, involves estimation of information content, reasonable, rational approach

to its selection and using. It should be stressed especially nowadays, when we experience attacks of information noise, fake news. It makes the fight for objectivity, reliability, completeness of information and for its adequate understanding vitally important.

Libraries have been performed as a literature experts, initially for handwritten, later for printed, and now electronic editions have been added to them. Competence in information evaluation becomes practical criteria of the literacy, and further it grows more. And libraries become centers or hubs of information expertise.

So, forward-looking libraries establish information and analytic, reference, consultation services, prepare various expert manuals. In this way libraries contribute to strengthening content element of information literacy. Information literacy performs as the highest (as of nowadays) type of literacy because it presupposes not only instruments for information processing, but also methods to influence quality of its content. Libraries have the biggest opportunities to serve as an embodiment and bearer of such a literacy type. And this is libraries' top priority.

Digitization that exacerbated information explosion, has aggravated information crisis. The crisis consists in controversy between huge, unprecedented amounts of information and degree of really objective, useful, constructive information. Concrete thematic search is hampered. Internet often gives too many information on a given topic. Information crisis is permanent and global. Libraries could significantly contribute in easing the crisis and help to let us go through it. It is libraries that have great experience in searching information.

First of all, the attention should be paid to improvement of catalogs, systematization of searching, structure of collections, sites and portals. Special emphasis should be made on the need in essential improvement of library Internet navigation. Effectiveness and attraction of modern library to a great extent depends on its impact on user' orientation in World Wide Web. Internet-literacy is obligatory element of the new literacy.

Libraries role in building competencies in certain fields of science, science areas is well-known. Literacy often is equated with professional competence, so one is characterized as a person who has technical, economic, mathematical, political, law literacy.

Building of competences is a perpetual problem. Libraries objectively have to take part in its solving because their resource for scientific and information providing is the biggest. It is important for libraries to inform in initiative order common people on knowledge and values and to be interested in raising feedback. Libraries will be main institutes of the social process in rising competence, i.e. present and future generations literacy.

It should be focused on libraries tasks in support and development of language literacy according to present norms of literature language. First of all, it comes on the

state language, and, surely, different nationalities native languages. Traditionally, it is language literacy, the way one could speak and write, that is criteria of his/her education, culture, literacy.

Ukrainian libraries for all time have been performing as a treasury trove of national literature, centers of language national culture, promoting national word, national language memory. Language problem is rooted in library life, and it works for library image. To have language literacy is the desire of all conscientious people of all times. To raise language literacy means to work for strengthening of library role in society, to set the program for libraries long life.

Language is a dynamic phenomenon. It has been permanently replenishing with new words and expressions, it have an impact of foreign languages. Rules of grammar and orthography are changing. Libraries should trace it along with linguistic scholars, and to serve as a guide in language labyrinths and transformations.

For libraries, it is advisable to establish language literacy services, and to have channels which could provide an access to Ukrainian and international language databases and centers. All libraries, whether they are big or small, and regardless a profile they have, should form collections of literature on language studies, with special attention to dictionaries, manuals, encyclopedias, textbooks. But, first, it should bear in mind that libraries are the closest to people to help them to clear any questions in language literacy right there or with an assistance of any other library or language research centers' staff. This is real libraries trump card and libraries do not play it yet. People search for language helpers and they have to find them in libraries.

It's clear that not every library is ready for systematic everyday work on raising language literacy of modern type. Their equipment and financial side are insufficient, they lack of qualified staff. Society demand on informational literacy is weak, despite it is one of the most important element of one's intellectual potential.

Troubles are what would pass, but libraries' tasks remain. Libraries have to be ready to perform their social and cultural mission in crisis and in post-crisis time as well. Each library has to create own resource of knowledge in all areas and on all information storages, to harmonize information service in traditional and digital format, to rebuild the structure to work with digital human being in digital environment.

Recently, a lot is said on crisis of librarianship. So one could think that libraries fully accomplished their social mission and have to be replaced by digital integrators of information and computer networks. Crises in library area are not the same as internal crisis of library as socio-cultural institution. Library was generated by social need for ordered treasury full with knowledge, experience, values. This need will never run out of. Libraries are forever destined to be companion of civilization process. Only their forms and tasks could be changed, as well as some works on rebuilding according

to the new tasks, could be held. Now we face period of libraries re-building to meet digitization challenges.

Digitization has changed essentially modes of producing, storage, processing, preservation of information, and its introducing into social usage. We observe a kind of disproportion in attention which manuscripts and printed documents, on the one hand, and electronic ones, on the another hand, attract. It is digital information that circulates in modern society. But libraries for economic, technological, and personnel reasons can't collect electronic documents, which now are in great demand.

Meanwhile, libraries must do a lot of work to preserve manuscript and print collections which are seemingly not in demand but their value increases incredibly all the time. This is not the crisis, but new phenomenon, and libraries have to get used to it.

Now library user/reader/visitor, at least in big libraries, is virtual. Reading rooms are not filled with people. Distant service develops gradually. But the number of virtual users a hundred times, or even thousand times, more than real. And this is not the crisis too, but new phenomenon. A way out is to set a course for distant individual service, and as a result libraries socio-culture feedback will grow enormously.

Nowadays, library life is under pressure of double transformation. Society experiences transition to civilization of knowledge, and culture – one to digital literacy. Both processes are intellectual in its content and give libraries, as an intellectual center, top position. How library will fit into formation of new culture, new personality, depends on library community. Every librarian could become a participant of these historic civilizational changes.

Oleksii Onyshchenko,

Head of the Board of directors of scientific libraries and information centers of Academies of Sciences, IAAS members, Advisor of the Presidium of NAS of Ukraine, Honorary Director of V. I. Vernadsky National library of Ukraine, Academician of NAS of Ukraine

**НАУЧНЫЕ ПРОЕКТЫ.
ИТОГИ ИССЛЕДОВАНИЙ**

Вікторія Горєва,

вчений секретар

Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського,

кандидат історичних наук

Україна, м. Київ

e-mail: goreva@nbuv.gov.ua

ORCID: 0000-0003-1383-7013

Тетяна Кулаковська,

старший науковий співробітник

Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського,

кандидат історичних наук

Україна, м. Київ

e-mail: kulakovska@nbuv.gov.ua

ORCID: 0000-0002-2108-3285

**АНАЛІЗ ЕФЕКТИВНОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ
БІБЛІОТЕКИ УКРАЇНИ імені В. І. ВЕРНАДСЬКОГО
ЯК НАУКОВОЇ УСТАНОВИ: НОРМАТИВНО-ПРАВОВИЙ
ТА НАУКОВО-ОРГАНІЗАЦІЙНИЙ АСПЕКТИ**

У статті висвітлено результати оцінювання ефективності діяльності Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (далі – НБУВ) – комплексної науково-дослідної установи та головного бібліотечно-інформаційного центру – на основі принципів та критеріїв, визначених вітчизняною нормативно-правовою базою. Наведено додаткові показники (критерії), розроблені науковцями та фахівцями НБУВ, що характеризують специфіку її діяльності як національного бібліотечно-інформаційного комплексу в єдиному науково-інформаційному просторі. Визначено сильні сторони НБУВ, зокрема: унікальність діяльності як національної та одночасно академічної наукової бібліотеки і науково-дослідного інституту НАН України; комплексний характер роботи, що поєднує теоретичні дослідження з прикладною і видавничою діяльністю; потужний науковий потенціал та можливості апробації і впровадження отриманих наукових результатів; проведення наукової і освітньої діяльності; міжнародний авторитет і корпоративні зв'язки з науково-дослідними, бібліотечними та архівними інституціями України; розроблення і реалізація інноваційних продуктів та послуг тощо.

Окреслено проблемні питання, що потребують негайного вирішення, особливо зважаючи на належність НБУВ до числа найбільших бібліотек світу, зокрема відсутність у неї технічних і фінансових можливостей на рівні, який відповідає сучасним стандартним уявленням про бібліотеку національного масштабу. Визначено шляхи реалізації стратегічних напрямів розвитку НБУВ, що здійснюватиметься за рахунок підвищення ефективності (якості та результативності) наукових досліджень, впровадження їхніх нових форм, залучення додаткових джерел фінансування науково-дослідних проєктів за рахунок розширення частки програмно-цільової, конкурсної та госпдоговірної тематики, активного використання можливостей міжнародних наукових програм, проєктів, грантів; зростання обсягів наукових та експертних послуг.

Ключові слова: Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського, наукова установа, оцінювання, критерії, ефективність діяльності, бібліотечно-інформаційний комплекс.

Постановка проблеми. У сучасних умовах розвитку вітчизняної наукової галузі особливої актуальності набуває питання отримання об'єктивної оцінки ефективності діяльності наукових установ з урахуванням наявних умов їхнього кадрового, інформаційного, фінансового та матеріально-технічного забезпечення; напрямів, обсягів та результатів науково-дослідної та інноваційної діяльності; прийняття обґрунтованих управлінських, організаційних та фінансових рішень; визначення проблемних питань, що потребують негайного вирішення, стратегічних напрямів подальшого розвитку, нових можливостей для підвищення конкурентоспроможності установи відповідно до європейської практики ефективності діяльності наукових установ.

Ефективність діяльності визначається, зокрема, як певне співвідношення результату з цілями або результату з витратами на його отримання, тобто як величина відносна ця категорія носить управлінський характер і відображає, перш за все, ступінь досягнення поставлених цілей. У загальному уявленні ефективність (у перекладі з латинської – дієвий, продуктивний, що дає результат) характеризує розвиток різних систем, процесів, явищ, виступає як індикатор розвитку. Вона ж є його найважливішим стимулом. З метою підвищення ефективності конкретного виду діяльності та їх сукупності визначаються стратегія та конкретні заходи, що сприяють процесу подальшого розвитку установи [1].

У цьому контексті важливим є аналіз досвіду та результатів оцінювання ефективності діяльності НБУВ як на основі принципів та критері-

рив, визначених вітчизняною нормативно-правовою базою, так і тих, що характеризують специфіку НБУВ як науково-дослідної установи та національного бібліотечно-інформаційного комплексу і її місце в єдиному науково-інформаційному просторі.

Виклад основного матеріалу. Як вважають вітчизняні дослідники, зокрема В. М. Горовий, посилення загальносуспільного інтересу до проблем визначення критеріїв ефективності діяльності наукових установ та наукових досліджень зумовлене розвитком інформаційного суспільства, зростанням суспільної потреби саме в якісному інформаційному забезпеченні, вищою формою якого є продукування наукової інформації. Водночас розвиток наукової інформації є важливим показником життєздатності нації та держави в інформаційному суспільстві, внесок якої в загальноцивілізаційні інформаційні надбання визначатиме місце кожної країни у світовій суспільній ієрархії [2].

Питання оцінювання діяльності наукових установ розглядаються у працях вітчизняних учених. Аналізувалися нормативно-правове забезпечення оцінки діяльності наукових установ та наукових працівників; підходи та показники оцінювання результативності наукової діяльності, запропоновані вітчизняними науковцями; форми, методи і напрями оцінювання наукової діяльності у зарубіжних країнах [3, 4].

Вітчизняну наукову галузь регулює Закон України «Про наукову і науково-технічну діяльність» [5], відповідно до якого наукова діяльність є інтелектуальною творчою діяльністю, спрямованою на одержання нових знань та пошук шляхів їх застосування. Основними видами наукової діяльності є фундаментальні та прикладні наукові дослідження. Науковий результат визначено як нове наукове знання, одержане в процесі фундаментальних або прикладних наукових досліджень та зафіксоване на носіях інформації у формі звіту, опублікованої наукової статті, наукової доповіді, наукового повідомлення про науково-дослідну роботу, монографічного дослідження, наукового відкриття, проекту нормативно-правового акта, нормативного документа або науково-методичних документів, підготовка яких потребує проведення відповідних наукових досліджень або містить наукову складову тощо.

Основною діяльністю наукових установ є проведення фундаментальних досліджень, прикладних наукових і науково-технічних (експериментальних) розробок, надання науково-технічних послуг, проведення наукової і науково-технічної експертизи, підготовка наукових кадрів, розвиток і збереження наукової інфраструктури.

Згідно зі ст. 11 Закону для визначення ефективності діяльності наукових установ державної, комунальної форм власності, а також наукових установ, у статутних капіталах яких є частка, що належить державі, проводиться їх державна атестація. Оцінювання здійснюється за такими основними напрямками: забезпеченість науковими і науково-технічними кадрами; стан матеріально-технічної бази; якість наукової і науково-технічної діяльності, яка визначається на засадах експертної оцінки з використанням наукометричних та інших показників, що використовуються в міжнародній системі експертизи. Оцінка ефективності наукової і науково-технічної діяльності здійснюється відповідно до завдань наукової установи.

З метою організації та проведення оцінювання діяльності наукових установ НАН України відповідно до Концепції розвитку НАН України на 2014–2023 рр. (п. 5.1 плану з реалізації Концепції, затвердженого постановою Президії НАН України від 07.05.2014 р. № 107) розроблено та впроваджено «Методику оцінювання ефективності діяльності наукових установ НАН України», яку затверджено постановою Президії НАН України від 15.03.2017 р. за № 75 зі змінами, внесеними постановою Президії НАН України від 11.07.2018 р. № 241. Методика ґрунтується на нормах законів України «Про наукову і науково-технічну діяльність», «Про вищу освіту», «Про інформацію», положеннях Статуту НАН України, враховує «Порядок проведення державної атестації наукових установ», затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 19 липня 2017 р. № 540. Мета Методики – отримання об'єктивної оцінки ефективності діяльності наукових установ НАН України. При розробці Методики враховано досвід процедур та критеріїв оцінювання діяльності наукових установ Німеччини, Австрії, Великої Британії, Польщі, Чехії та інших країн, особливості національної статистики, а також результати широкого обговорення, зауваження та пропозиції наукових установ і окремих наукових співробітників НАН України. Так, від Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського активну участь у розробці і доопрацюванні Методики, зокрема й питання щодо пріоритетності якісного (експертного) оцінювання ефективності діяльності установи та її підрозділів порівняно з кількісними (у тому числі наукометричними) даними щодо їхньої діяльності; врахування особливостей науково-дослідних завдань, які вирішує установа, брали академік НАН України О. С. Онищенко, члени-кореспонденти НАН України Л. А. Дубровіна, В. І. Попик, доктор історичних наук, професор В. М. Горювий та ін.

Методика оцінювання ґрунтується на таких базових принципах як об'єктивний аналіз ефективності діяльності установи та її значення для світової та вітчизняної науки, освіти, економіки, культури; отримання та аналіз даних про діяльність установи відкритим та прозорим способом. Оцінювання ефективності діяльності установи та її підрозділів здійснюється на основі як кількісного аналізу статистичних та наукометричних даних, так і якісного (експертного) оцінювання всієї наявної інформації про установу та її діяльність.

Пріоритетним визначено якісне (експертне) оцінювання ефективності діяльності установи та її підрозділів порівняно з кількісними (у тому числі наукометричними) даними. Кількісні характеристики діяльності установи аналізуються з урахуванням особливостей її науково-дослідних завдань. Обов'язково враховуються особливості публікаційної активності установи та цитувань її публікацій за галузями науки. Одним із базових принципів є урахування перспектив розвитку установи та напрямів її наукових досліджень. Методикою передбачено доступ установи до результатів її оцінювання.

Важливим є те, що Методикою передбачено постійний аналіз та поліпшення процедури оцінювання наукових установ, у тому числі удосконалення системи критеріїв та відповідних показників. Методика визначає критерії оцінювання рівня досягнень і потенціалу установи. Аналіз діяльності установ забезпечили експертні комісії, до роботи яких було залучено фахівців НАН України, представників позаакадемічних установ, зокрема університетів та іноземних учених-експертів.

Науково-методичне та інформаційно-аналітичне забезпечення процедури оцінювання діяльності наукових установ Академії здійснює Офіс оцінювання діяльності наукових установ НАН України, який на правах наукового відділу увійшов до складу ДУ «Центр оцінювання діяльності наукових установ та наукового забезпечення розвитку регіонів України Національної академії наук України»¹. Етапи впровадження Методики оцінювання ефективності діяльності наукових установ НАН України, аналіз отриманих проміжних результатів оцінювання ефективності діяльності установ НАН України, основні проблеми, які виникали під

¹ Про перейменування Державної установи «Центр проблем наукового забезпечення розвитку регіонів Національної академії наук України» та створення Офісу оцінювання діяльності наукових установ НАН України. Постанова Президії НАН України від 17.05.2017 р. № 134.

час проведення цієї процедури, можливі шляхи їх вирішення висвітлено у науковій статті співробітників Офісу [6].

Таким чином, розроблена Методика призначена для забезпечення об'єктивного, відкритого та прозорого оцінювання діяльності наукових установ, а ухвалення результатів оцінювання здійснюється незалежними експертами на основі якісного аналізу, що охоплює різні аспекти діяльності установи.

Відповідно до Методики у грудні 2018 р. – березні 2019 р. відбулося оцінювання ефективності діяльності НБУВ Експертною комісією за участі науковців НАН України та представників позаакадемічних установ України, іноземних експертів на основі пакета документів, наданих Бібліотекою, до підготовки яких долучилися провідні науковці та фахівці і які характеризували всі напрями діяльності НБУВ². Представлені для оцінювання матеріали свідчили про глибокий власний критичний аналіз сильних і слабких сторін діяльності Бібліотеки із урахуванням вимог розвитку сучасної соціогуманітаристики³.

Сильні сторони діяльності Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського. НБУВ, відповідно до концептуальної моделі, розробленої при її заснуванні 100 років тому великим ученим ХХ ст. В. І. Вернадським, є установою, що поєднує в собі класичні функції національної бібліотеки у їх європейському розумінні із завданнями високої академічної науки в галузі дослідження національної культури. Подібних установ у сучасному світі дуже мало – унікальність НБУВ і її високі наукові досягнення та авторитет визнано світовим співтовариством.

Діяльність НБУВ за 2014–2019 рр. свідчить про високий науковий потенціал, ефективність і результативність роботи бібліотеки як провідного в Україні й знаного далеко за її межами центру досліджень проблем бібліотекознавства, книгознавства, документознавства, соціальних комунікацій і суміжних з ними дисциплін, а також як наукового інформаційного центру, який забезпечує зростаючі потреби сфер науки, освіти, культури,

² Про перейменування Державної установи «Центр проблем наукового забезпечення розвитку регіонів Національної академії наук України» та створення Офісу оцінювання діяльності наукових установ НАН України. Постанова Президії НАН України від 17.05.2017 р. № 134.

³ Розпорядження Президії від 13.11.2018 р. № 633 «Про оцінювання діяльності наукових установ НАН України у 2019 році».

державного управління, інноваційного розвитку України в умовах сучасної інформаційної революції та розбудови суспільства знань.

Розвиток діяльності НБУВ упродовж періоду, за який здійснювалося оцінювання, позначено високим динамізмом. У всіх провідних напрямках роботи Бібліотеки відбулися істотні якісні зміни, які важливі не лише безпосередньо для установи, а й мають визначальний вплив на весь поступ комплексу наук, що розвиваються в НБУВ, піднесення їхніх теоретичних, методичних, науково-організаційних засад; сприяють удосконаленню практики науково-інформаційної та науково-аналітичної діяльності наукових бібліотек, розвивають не лише національний, а й світовий інформаційний та культурний простір за допомогою результатів наукових досліджень, аналітичної діяльності й формування цифрових ресурсів. Бібліотека формує та розвиває загальнодержавний науково-інформаційний ресурс, забезпечує доступ до ресурсів світових мереж інформації; здійснює інформаційну підтримку науки і практики, освіти, культури, підготовку висококваліфікованих бібліотечних кадрів; працює на розвиток інтелектуального та духовного потенціалу нації.

Сильними сторонами НБУВ як науково-дослідного інституту є:

1. Комплексний характер діяльності. Поєднуючи теоретичні дослідження з прикладною і видавничою діяльністю, установа розвивається як інфополіс та є унікальною й найбільш авторитетною інституцією країни в галузі інформаційної, бібліотечної та архівної справи. У структурі бібліотеки створені та успішно функціонують інститути архівознавства, бібліотекознавства, біографічних досліджень, інформаційних технологій, книгознавства, рукопису, Національна юридична бібліотека, Фонд Президентів України, Служба інформаційно-аналітичного забезпечення органів державної влади, що дає змогу органічно поєднувати й розвивати інформаційний, бібліотечний та архівний компоненти фаху.

2. Потужний науковий потенціал та можливості апробації і впровадження отриманих наукових результатів. У Бібліотеці успішно діють наукові школи у сфері дослідження рукописної спадщини, книгознавства, архівознавства, національної бібліографії, біографістики, соціальних комунікацій, відбувається формування наукової школи в галузі бібліометрії та наукометрії, технологій збереження, консервації, реставрації бібліотечних фондів. Серед 697 працівників бібліотеки на 1 січня 2020 р. було 225 науковців, із яких 16 осіб мають науковий ступінь доктора наук, 110 осіб – кандидата наук. У НБУВ працюють академік НАН України О. С. Онищенко (сум.), члени-кореспонденти НАН України Л. А. Дубро-

віна, В. І. Попик, Г. В. Боряк (сум.)⁴. Високий науковий рівень співробітників НБУВ обумовлює її діяльність як академічної науково-дослідної установи, а також участь у роботі урядових експертних рад, міжнародних і вітчизняних комісій, робочих груп тощо (зокрема, з оцінювання ефективності діяльності наукових установ, Українського культурного фонду, міждержавних комісій, робочих груп з розроблення нормативно-правової бази розвитку бібліотечно-інформаційної галузі).

3. Поєднання наукової та освітньої діяльності. НБУВ підтримує співробітництво з профільними закладами вищої освіти, зокрема з Національною академією керівних кадрів культури і мистецтв, Київським національним університетом культури і мистецтв, та є базою практичної підготовки студентів. Ряд співробітників бібліотеки здійснюють за сумісництвом викладацьку діяльність, а також працюють у складі спеціалізованих вчених рад цих закладів. У бібліотеці впродовж багатьох років успішно функціонує спеціалізована вчена рада із захисту кандидатських і докторських дисертацій, здійснюється підготовка кадрів вищої кваліфікації за спеціальністю 029 «Інформаційна, бібліотечна та архівна справа» в аспірантурі та докторантурі, функціонує система підвищення кваліфікації бібліотечних фахівців НБУВ і бібліотек наукових установ НАН України.

4. Міжнародний авторитет і корпоративні зв'язки з науково-дослідними, бібліотечними та архівними інституціями України. НБУВ підтримує традиції співпраці та реалізації спільних проєктів на партнерських засадах з науково-дослідними й бібліотечними інституціями України, такими як національні бібліотеки України, бібліотеки установ НАН України, для яких НБУВ є науково-методичним центром, ряд наукових бібліотек закладів вищої освіти (зокрема, Наукова бібліотека НУКМА, Науково-технічна бібліотека ім. Г. І. Денисенка Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут ім. Ігоря Сікорського» та ін.); установами НАН України, серед яких: Інститут проблем реєстрації інформації, Інститут історії України, Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського, Український науково-дослідний інститут архівної справи та документо-

⁴ Тут і далі використано аналітичні матеріали про діяльність НБУВ та звіти про її наукову і науково-організаційну роботу за останнє п'ятиріччя, до підготовки яких долучилися й автори цієї статті.

знавства, у тому числі архіви, музеї й зарубіжні установи, національні бібліотеки багатьох країн світу, наукові установи, університети.

НБУВ є засновником і організатором щорічно понад 20 науково-організаційних заходів, серед яких, зокрема, міжнародні, широко відомі поза межами України: Міжнародна наукова конференція «Бібліотека. Наука. Комунікація», Читання академіка В. І. Вернадського; Міжнародна наукова конференція до Дня слов'янської писемності і культури; Біографічні читання.

Найактивнішу участь бере НБУВ у заходах Міжнародного фестивалю «Книжковий арсенал».

5. Розроблення і реалізація інноваційних продуктів та послуг. Унікальні фонди бібліотеки у поєднанні з високим фаховим рівнем її працівників створюють необхідне матеріально-технологічне й теоретико-методологічне підґрунтя для розроблення та реалізації інноваційних продуктів і послуг. У рамках розробленої науковцями НБУВ ефективної моделі формування консолідованого національного науково-інформаційного простору було реалізовано комплекс проєктів зі створення електронних бібліотечних ресурсів загальнонаціонального значення: інтегрований ресурс «Електронна бібліотека «Україніка»»; інформаційний портал «Наука України: доступ до знань»; інформаційний ресурс «Наукова періодика України»; реферативна база даних «Україніка наукова»; «Цифрова бібліотека історико-культурної спадщини»; «Український національний біографічний архів»; віртуальний «Центр досліджень соціальних комунікацій»; «e-Архів Михайла Грушевського: бібліотека, архів, галерея, інтернет-ресурси»; унікальні тематичні проєкти, спільні з науковими установами та архівами: «В. І. Вернадський», «Т. Г. Шевченко»; комплекс проблемно-орієнтованих баз даних і знань історико-культурної спадщини тощо.

Інноваційні технології розвиваються Центром досліджень соціальних комунікацій НБУВ у галузі наукометрії, зокрема теоретичні засади Наукометрії 2.0 та аналітичних сервісів для експертного оцінювання й прогнозування дослідницької діяльності, що представлено на сайті для вільного доступу для вчених в інформаційно-аналітичній системі «Бібліометрика української науки».

Як зазначалося вище, унікальність НБУВ пов'язана з тим, що, відповідно до концептуальної моделі, розробленої при її заснуванні сто років тому колективом видатних вчених ХХ ст. під керівництвом академіка В. І. Вернадського, вона є установою, яка поєднує та розвиває класичні

функції національної бібліотеки та науково-дослідної установи. Таких установ у світі існує небагато. Отже, поєднуються функції:

а) національної бібліотеки в її світовому розумінні як універсальної наукової бібліотеки, що збирає, опрацьовує, зберігає та надає доступ до документальних та електронних ресурсів з усіх галузей знання, вітчизняних і світових, різними мовами та відображає історію розвитку знання і суспільства з найдавніших часів до наших днів, а також збирає рукописні, архівні та книжкові джерела з історії національної культурної спадщини;

б) академічної бібліотеки, яка є головною науковою бібліотекою НАН України і методичним центром для мережі бібліотек та архівів НАН України;

в) науково-дослідного інституту НАН України у галузі дослідження книгознавства, бібліотекознавства, бібліографознавства, архівознавства та документознавства і різних спеціальних історичних дисциплін, а також інформології (у тому числі інформаційно-аналітичної діяльності, яка базується на аналізі бібліотечних та світових електронних ресурсів);

г) установи, яка є невід'ємною складовою культурної спадщини, об'єктом національного наукового та історико-культурного надбання, виконує меморіальні функції національної та світової пам'яті – скарбниці культурних здобутків українського народу, носія національної пам'яті і загальнолюдських духовних цінностей. Унікальний універсальний фонд Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, «Фонд рукописів, стародруків, рідкісних видань, історичних колекцій, архівний фонд та депозитарій Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського» постановою Кабінету Міністрів України від 19 грудня 2001 р. № 1709 віднесено до Державного реєстру наукових об'єктів, що становлять національне надбання.

Тому науково-дослідна робота складається як із фундаментальних розробок, відповідно до профілю установи, так і з потужної науково-прикладної складової, яка пов'язана з основними функціям наукової бібліотеки як соціальної установи: збирання, наукового опрацювання та організації доступу до всіх різноманітних джерел інформації, створення методичних засад діяльності наукових бібліотек. Унікальність НБУВ та її високі наукові досягнення й авторитет визнані світовим співтовариством.

У НБУВ теоретично обґрунтована і послідовно реалізується програма комплектування, систематизації, дослідження й актуалізації

в житті сучасного українського суспільства національного та світового рукописного і книжкового надбання, історії книжкової культури, документальної спадщини періоду писемності та початку друкарства. Досягнуто значних результатів у збиранні, дослідженні, систематизації та описуванні рукописних і книжкових фондів, формуванні друкованої та електронної національної бібліографії, у систематичній підготовці монографій, наукових каталогів рукописних та образотворчих документів. Важливим здобутком НБУВ є розгортання на цій основі доступних читачеві електронних баз бібліографічної та повнотекстової інформації, що розкриває зміст спеціалізованих фондів і колекцій НБУВ. Фонд НБУВ є найбільшим в Україні, універсальним за змістом, унікальним зібранням джерел інформації від зародження писемності та середньовічної книжкової спадщини до сучасних вітчизняних і зарубіжних наукових видань, електронних бібліографічних та повнотекстових баз даних найбільших установ світу. Це головне національне книгосховище, депозитарій дисертацій, захищених в Україні, публікацій ООН.

Сукупність складових фонду, яким володіє НБУВ, суттєво вплинула на розвиток науково-дослідної тематики установи, одним із основних напрямів якої є вивчення, збереження, видання та популяризація рукописної, книжкової і документальної спадщини України.

Унікальними є історико-книгознавчі та археографічні дослідження історії рукописно-писемної та архівної спадщини України, науковий опис фондів рукописної книги й історичних документів високої складності через наявність давньої палеографії, значної кількості іноземних мов (давніх і сучасних), джерелознавчі дослідження рукописних фондів, значна частина котрих не була у доступі впродовж ХХ ст. Унікальність таких досліджень полягає у тому, що цей фонд уперше залучається до наукового обігу (з причин стагнації української національної спадщини під час радянської влади) на засадах новітніх методів ідентифікації та атрибуції пам'яток, кодикологічного опису, створення наукового ресурсу рукописних книг, історичних документів та особових архівних фондів, створення науково-довідкового апарату як традиційних форм, так і сучасних електронних ресурсів із застосуванням новітніх технологій.

Не мають аналогів в Україні та широко відомі поза її межами теоретичні розробки у галузі книжкового пам'яткознавства, історії та історіографії вітчизняного книгознавства, історії книжкової культури, атрибуції стародруків; створення національної бібліографії українських стародру-

ків, образотворчих аркушевих документів (плакатів, гравюр, поштівок, а також політичних прокламацій-листівок), нотних видань, історичних грамплатівок тощо.

Бібліотека – визнаний лідер у створенні національно-бібліографічного репертуару української книги XVIII–XX ст. (20-томне видання «Книга в Україні»), фундаментальних ретроспективних бібліографічних довідників з актуальних питань української історії (Українська революція і державність, 1917–1921), видатних особистостей України (зокрема, Шевченкіана), не мають аналогів створені бази даних із національної бібліографії та міжнародні зведені каталоги української книги.

Унікальною є діяльність Інституту архівознавства, що працює як науково-дослідний структурний підрозділ НБУВ і водночас як Центральний науковий архів НАН України, здійснює функції науково-дослідного, науково-методичного та науково-організаційного центру з питань документознавства й архівної справи в установах НАН України, є головним архівним підрозділом у системі НАН України з питань формування, зберігання, обліку і використання документів Архівного фонду НАН України, готує продовжувану фундаментальну документальну серію видань «Джерела з історії науки в Україні», яка не має аналогів.

НБУВ розвиває унікальний науковий напрям у галузі інформаційно-аналітичного забезпечення органів державної влади та управління, громадських організацій та галузевих наукових інституцій, виконуючи функцію введення в широкий суспільний обіг матеріалів фондів НБУВ, моніторингу й опрацювання зростаючих інформаційних потоків, удосконалення інформаційно-аналітичного обслуговування.

Важливим показником унікальності та специфічності НБУВ є створення масштабної ресурсної складової українського сегмента глобальної мережі Інтернет.

НБУВ посідає лідируючі позиції в розробці теоретичних, методичних та інформаційно-технологічних проблем управління знаннями в бібліотеках, формування бібліотечного електронного фонду та інтелектуальних баз знань, інтеграції та використання електронних наукових та історико-культурних інформаційних ресурсів, розвитку електронної дослідницької інфраструктури України. Як національна наукова бібліотека НБУВ сьогодні формує найбільш значний сегмент електронної дослідницької інфраструктури України.

НБУВ як депозитарій обов'язкового примірника всіх видань України має на сьогодні найбільш повний загальнодоступний електрон-

ний каталог національної бібліографії України, зокрема всіх наукових видань, що видаються в Україні. НБУВ формує національний репозитарій та найбільшу в країні повнотекстову колекцію наукової періодики України та забезпечує підтримку єдиної в Україні реферативної бази даних «Україніка наукова».

У НБУВ ініційовано й триває розбудова двох інноваційних бібліотечних порталів знань, що забезпечують єдину точку доступу до інтегрованих електронних джерел наукової інформації: інформаційного порталу «Наука України: доступ до знань» – бази знань про науку України та електронної бібліотеки «Україніка» – бази знань про Україну, її історію, культуру і народ. Портали знань доповнено унікальним довідковим матеріалом, забезпечено візуальною та енциклопедичною інформацією, яку супроводжують (збирають, редагують, встановлюють семантичні зв'язки) наукові співробітники НБУВ.

НБУВ розвиває нині унікальний напрям зі створення наукового ресурсу історико-культурних проблемно-тематичних баз даних та цифрового ресурсу у галузі україніки і книжкової спадщини України та інших країн за видами книжкової продукції та мовами, що в такому обсязі не існує в жодній вітчизняній бібліотеці і формується науковими підрозділами – інститутами рукопису, книгознавства, інформаційних технологій тощо.

Отже, НБУВ – безперечний лідер у галузі інноваційних міждисциплінарних досліджень, пов'язаних із формуванням національного науково-інформаційного простору та його сегмента у світовому інформаційному просторі, універсальних ресурсів науки, забезпеченням зберігання та включення до наукового обігу національного культурного надбання з найціннішими фондами. Наукова продукція Бібліотеки складається з багатоаспектних публікацій результатів дослідження, системи наукових ресурсів України та історико-культурної спадщини, а також інформаційно-аналітичних баз даних та ресурсів експертного змісту.

Методика оцінювання ефективності наукової, науково-технічної та інноваційної діяльності наукової установи, безумовно, дає змогу побачити та з допомогою експертів об'єктивно оцінити стан її науково-дослідної роботи. Важливим для НБУВ є те, що Методикою передбачено врахування особливостей дослідницьких завдань, які стоять перед установою, під час аналізу кількісних відомостей щодо її діяльності та врахування особливостей публікаційної активності установи і цитувань публікацій за галузями науки. Саме цих аспектів оцінювання

стосуються специфічні показники, врахування яких дає змогу об'єктивно визначити реальні результати наукової діяльності НБУВ, і які представлено в аналітичній записці, поданій генеральним директором НБУВ членом-кореспондентом НАН України Л. А. Дубровіною до Експертної комісії в пакеті документів для оцінювання ефективності діяльності установи⁵, та в науковій статті [7]. Специфіка НБУВ як національної, наукової бібліотеки та науково-дослідного інституту НАН України визначила характер, профіль і пріоритетність наукових напрямів. Чіткіше проявилось історико-культурне значення бібліотеки, яка володіє понад 15,8 млн од. зб. історико-культурних та сучасних фондів: рукописних джерел, стародруків та рідкісних видань, різних видів друкованої продукції – документальних джерел історичного та сучасного розвитку науки і суспільства. Це забезпечує Бібліотеці постійну увагу до історико-культурних досліджень та впровадження їхніх результатів у сучасний контекст культурного й освітнього розвитку держави, забезпечує спадкоємність історичної та сучасної культури.

З іншого боку, НБУВ як наукова бібліотека постійно розвивається і трансформується разом із суспільством, забезпечує його актуальною інформацією й електронними ресурсами, формує бази даних та сучасний і перспективний доступ до мережевих джерел, бере участь як активний суб'єкт у сучасному когнітивно-комунікативному мережевому суспільстві, де електронні ресурси завоювали світ і стали об'єктом комплектування, управління та організації доступу. Багатоаспектна роль НБУВ як науково-дослідного інституту вимагає постійного розвитку науки, яка має як фундаментальне значення, так і науково-прикладне – комплектування, зберігання, опрацювання джерел інформації та організація доступу до них у вітчизняному та міжнародному контексті.

Сучасним тенденціям оприлюднення наукового знання відповідає велика кількість наукових видань НБУВ: статей, монографій, публікацій документів, довідників по фондах, наукових каталогів та покажчиків, збірників праць та тез міжнародних конференцій, багато інших видів публікацій. Однак певне занепокоєння у науковців та фахівців НБУВ викликала відсутність у Методиці оцінювання деяких показників (критеріїв), що може знецінювати реальні результати діяльності Бібліотеки

⁵ Звіт про діяльність Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського у 2019 році. Київ, 2020. С. 104.

як специфічного науково-дослідного інституту, хоча їх цілком можна включити до кількісних показників та рекомендацій експертам.

Основним із таких показників (критеріїв) є обсяг опублікованих праць, що характеризує облік гуманітарної наукової продукції і має здійснюватися, зокрема і за авторськими (можливо, і за обліково-видавничими аркушами), що не передбачено Методикою. Разом з тим обсяги монографій, довідників та іншої продукції є показниками реальних витрат часу на дослідження та якості досліджень, рівня їхньої кваліфікації. Такий облік є найбільш достовірним в оцінюванні як індивідуальних результатів науковців, так і діяльності установи у цілому.

На превеликий жаль, урахування тільки статей у наукометричних базах як показника наукової новизни та затребуваності наукового знання в сучасній науці є абсолютно недостатнім для оцінки діяльності сучасних наукових бібліотек або публікацій без аналізу категорій і видів наукової продукції, які НБУВ готує за своїми статутними обов'язками. Вимога результатів у найбільш потужних міжнародних наукометричних базах даних не завжди може бути об'єктивно реалізованою і може показати недостатню актуальність та новизну наукових розробок на противагу їхній реальній значущості. Значний обсяг такої роботи не може бути опублікованим, але має наукову новизну й науково-практичне впровадження, що не може бути обраховано в загальноприйнятому розумінні як публікація.

Таким чином, значні обсяги науково-організаційної, науково-інформаційної та науково-методичної роботи, у тому числі й тієї, що покладена на Національну бібліотеку України імені В. І. Вернадського як на науково-методичний центр бібліотечної та архівної системи установ НАН України, можуть бути обліковані в умовних авторських аркушах, які рахуються за допомогою відповідних коефіцієнтів і також дають об'єктивні показники робочого навантаження виконавців.

З метою вирішення цього питання науковцями та фахівцями Бібліотеки розроблено і затверджено Вченою радою «Положення про планування, облік і нормування наукової роботи в Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського» (2016). Документ визначив напрями організації цієї діяльності, містить рекомендації щодо планування різних видів робіт, а також правила й норми часу для розрахунку трудового навантаження для працівників НБУВ, які беруть участь у науковій і науково-організаційній, бібліотечно-інформаційній діяльності відповідно до посад, які обіймають; співвідношення між трудовитратами (в умовних авторських аркушах) на всі види діяльності

наукових працівників бібліотеки. Важливим є визначення основних видів та процесів наукової та науково-організаційної діяльності і норм часу на ці процеси. Зокрема, серед інших до основних процесів наукової роботи НБУВ належать: редагування матеріалів особливої наукової складності за етапами наукової роботи; рецензування матеріалів наукових досліджень; консультування, підготовка відповідей на науково-тематичні запити; наукове редагування теоретичних робіт з питань інформатизації, інформаційно-бібліотечних технологій тощо. Науково-дослідні підрозділи НБУВ постійно виконують значні обсяги таких робіт. Крім того, Бібліотека видає свій науковий доробок на власній поліграфічній базі, виконуючи всі етапи підготовки видань до друку власними силами. Зокрема, більшість текстів праць є текстами особливої наукової складності, які редагуються науковими працівниками Бібліотеки як спеціальними редакторами.

У згаданій вище аналітичній записці зазначалося також, що науковий колектив Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського підтримував формування 63 проблемно-орієнтованих (інтелектуалізованих) БД (або комплексів БД) з обсягом 2,4 млн записів (станом на час оцінювання діяльності НБУВ – 01 січня 2019 р.), що мають новизну й уперше залучаються до наукового обігу. За розробленою науковцями та фахівцями Інституту інформаційних технологій НБУВ (К. В. Лобузін, доктор наук із соціальних комунікацій) «Методикою обліку робіт та подання інформації про ресурси науково-довідкових баз даних Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського» (затверджена рішенням Вченої ради Бібліотеки у 2018 р.), такі бази вважаються науковими електронними виданнями, якщо вони відповідають вимогам новизни, мають сталу назву; планувалися в межах науково-дослідних проєктів НБУВ; мають авторський колектив і наукового редактора або редакційну колегію; проходять редакційне опрацювання та рецензування; затверджуються до онлайн-опублікування

Вченою радою НБУВ. Щорічні оновлення науково-довідкової бази даних мають авторський колектив, затверджуються вченою радою НБУВ як результат виконання науково-дослідних проєктів і включаються до відповідного додатка у щорічних звітах про наукову та науково-організаційну діяльність Бібліотеки. Обліковуються матеріали науково-довідкової бази даних у таких одиницях: щорічні випуски (для оновленої бази даних); записи; авторські аркуші (які обраховуються для текстового змісту полів бази даних, без службової інформації, за формулою як для

текстових матеріалів); повні тексти; мультимедійні об'єкти (зображення, аудіо- або відеоматеріали).

Науково-довідкові бази НБУВ, що відповідають вищезазначеним вимогам, вважаються науковими електронними виданнями. Зазначимо, що упродовж 2014–2018 рр. (періоду, який оцінювався) у формуванні текстів баз даних НБУВ, які визнані проблемно-орієнтованими, що мають новизну і підготовлені науковими співробітниками як авторами, упорядниками, науковими редакторами, взяли участь 21 науковий підрозділ НБУВ, 83 наукових співробітників, які супроводжували підготовку й редагування матеріалів БД. Підрахунки та переведення в авторській аркуші надали достовірні відомості про трудовитрати наукових співробітників і їхній науковий доробок. Разом це становило 2 тис. 047 ум. друк. арк. наукової роботи, що за коефіцієнтом перерахунку вищезазначеної Методики відповідає 5 авт. арк. підготовлених наукових електронних публікацій на одного наукового співробітника щороку. Л. А. Дубровіна наголошує, що цей науковий доробок залишається поза межами Методики оцінювання ефективності діяльності наукових установ НАН України, але є дуже вагомим для характеристики й оцінювання обсягу наукового доробку Бібліотеки.

Ще одним важливим видом наукової роботи НБУВ відповідно до її Статуту, критерії оцінювання якого не передбачені Методикою НАН України, є наукове описування архівної та книжкової спадщини, яка не залучалася до наукового обігу у зв'язку з постійним комплектуванням нових особових архівних фондів, і включає проведення систематизації, атрибуції, класифікації, текстологічного аналізу тощо цих архівних документів, що надходять, як правило, неопрацьованими та несистематизованими. Таке описування залежно від обсягів архіву може відбуватися упродовж кількох років. Ця робота виконується відповідно до норм та вимог, затверджених у НБУВ, завершується підготовкою архівного опису, що надається користувачам для наукового пошуку, але не публікується як традиційне наукове видання з отриманням ISBN. Це стосується також і повторного описування документів архівних фондів, які були опрацьовані в 60-х роках ХХ ст. відповідно до постанов уряду, за «скороченим циклом», що на сьогодні потребує повного, відповідно до затверджених нормативів наукового опису та розкриття змісту. Значний обсяг робіт – це створення наукових описів на книжкові пам'ятки, що включаються до Державного реєстру національного культурного надбання і виконуються в межах науково-

дослідної роботи з фондом із застосуванням спеціальних методик наукової атрибуції та експертизи цінності⁶.

У межах науково-дослідної роботи НБУВ здійснюються наукові публікації джерел і пам'яток науки й культури та готуються науково-довідкові видання (енциклопедії, довідники, наукові каталоги, огляди), які мають наукову новизну, значні за обсягом, на підготовку яких витрачається багато часу, але які не матимуть цитування через свою специфіку – вони використовуються вченими для пошуку необхідної інформації та, як правило, не цитуються. Проте звернення до інформації таких довідкових видань, опублікованих онлайн, вражають своєю кількістю, що свідчить і про результативність впровадження, і про соціальну та економічну ефективність такої роботи колективу науковців та фахівців НБУВ.

Таким чином, Методика оцінювання діяльності наукових установ показала свою об'єктивність, але виявила й деякі аспекти, що мають бути врахованими в подальшому її вдосконаленні та в оцінюванні ефективності діяльності НБУВ й інших національних наукових бібліотек країни. Зокрема, необхідно враховувати і розвивати показник (критерій) публікаційної активності та наукової результативності діяльності великих національних і наукових бібліотек, якою є НБУВ, некоректна оцінка котрих та недостатність фінансування може зашкодити стабільному розвитку національної держави та її інформаційному іміджу.

Зазначимо, що важливі додаткові критерії, які об'єктивно характеризують особливості і специфіку науково-дослідної діяльності НБУВ як наукової установи та національного бібліотечно-інформаційного комплексу, були враховані експертами. За результатами проведеного оцінювання ефективності діяльності Бібліотеку віднесено до категорії «А» як наукову установу, що є лідером за багатьма науковими напрямками, має вагомі наукові й практичні результати своєї діяльності, визнані на найвищому національному і міжнародному рівнях, відзначається високим науковим потенціалом та ефективно його використовує, справляє винятковий вплив на науково-технічний та соціальний розви-

⁶ Тут і далі використано матеріали аналітичної записки Дубровіної Л. А. «Деякі пояснення Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського стосовно результатів наукової роботи, публікаційної активності та публікації електронного ресурсу як результату наукової роботи та їх впровадження» (Поточний Архів НБУВ. Київ, 2019. 3 с.).

ток, інтегрована у світовий науковий простір (91% наукових підрозділів Бібліотеки віднесено до категорії «А»)⁷.

Це, зокрема, означає, що НБУВ має стратегічне значення для розвитку вітчизняної науки як масштабна, унікальна за складом фондів та науково-інформаційних ресурсів, статутними завданнями, структурою та науковими напрямками установа НАН України, яка здійснює фундаментальні та науково-прикладні дослідження з урахуванням досягнень провідних вітчизняних і зарубіжних наукових шкіл.

НБУВ визнана лідером у книгознавстві, бібліотекознавстві, бібліографознавстві, археографії, кодикології та кодикографії, архівознавстві та документознавстві, наукометрії, соціальних комунікаціях та інформаційно-комунікаційних технологіях, біографістиці, збереженні, консервації та реставрації документів.

Як академічний науково-дослідний інститут Бібліотека є авторитетною в країні та на міжнародній арені, розвиває теоретичні засади наукового знання щодо формування, наукового опрацювання та зберігання загальнодержавного універсального бібліотечного фонду і фонду документальної спадщини України та світу. Відповідно до міжнародних стандартів Бібліотека здійснює постійне вдосконалення науково-інформаційних технологій.

НБУВ зберігає та нарощує кількість кадрів вищої кваліфікації, постійно здійснює науково-експертну (в тому числі міжнародну) та консультативну діяльність у різних наукових та державних структурах, надає різноманітні послуги, проводить міжнародні та загальноукраїнські наукові заходи, широко публікує результати досліджень, здійснює активну популяризацію наукових здобутків.

Публікаційна активність науковців Бібліотеки висока, але вона має свої особливості. Зокрема, аналіз кількісних показників діяльності НБУВ з урахуванням особливостей її дослідницьких завдань та цитувань публікацій за галузями науки показав необхідність їх доповнення характеристикою щодо обліку та якості наукового результату. Як вже зазначалося, в гуманітарній сфері наукова продукція за традиціями обліковується в авторських або обліково-видавничих аркушах, які є найбільш

⁷ Дубровіна Л. А. Деякі пояснення Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського стосовно результатів наукової роботи, публікаційної активності та публікації електронного ресурсу як результату наукової роботи та їх впровадження : аналітична записка. Поточний Архів НБУВ. Київ, 2019. 3 с.

достовірними для оцінювання обсягу роботи та її ефективності, а також за видами публікацій. Цей показник був врахований під час експертизи і показав високу якість результатів по відділах та інститутах НБУВ, а також значний обсяг в авторських та/або обліково-видавничих аркушах у цілому і на кожного науковця й фахівця за період, який оцінювався⁸.

НБУВ публікує статті в наукометричних базах даних, оформлює індексування статей та монографій в DOI, має власні збірники наукових праць, включених у наукометричні бази даних, видає значну кількість монографічної продукції, наукових довідників, публікує пам'ятки писемності, друку, документи і матеріали, текстову частину баз даних, що мають наукову новизну. Публікації демонструють високий рівень обсягу результатів кожного наукового співробітника, не враховуючи інші види наукової роботи, яку здійснює переважна більшість науковців НБУВ, зокрема науково-методичної, бібліотечно-інформаційної. Усі наукові видання, як у традиційному, так і в електронному вигляді, а також наукові ресурси представлені у відкритому доступі на порталі НБУВ. Статистика звернень до матеріалів онлайн-комплексу видань, проблемних та науково-довідкових баз даних, створених науковим колективом НБУВ, свідчить про затребуваність цієї роботи. Загалом за 2014–2018 рр. зареєстровано 95,5 млн сеансів роботи з користувачами з різних країн світу.

НБУВ є невід'ємною складовою світового інформаційного простору науки, культури, освіти. Вчені та фахівці Бібліотеки реалізують міжнародні проекти з провідними зарубіжними науково-інформаційними центрами та видавництвами, зокрема з Elsevier, EBSCO, Springer, Willey, Thomson Reuters, щодо надання безкоштовного доступу до масивів електронних продуктів зарубіжних інформаційних корпорацій. НБУВ активно співпрацює з бібліотеками, архівами та науковими установами; реалізуються спільні міжнародні видавничі проекти щодо публікації пам'яток культури, писемної спадщини, соціокультурної діяльності: здійснюється обмін спеціалістами, організовуються зустрічі з представниками наукових інституцій та університетів, створюються колекції зарубіжної літератури та спеціальні зали за угодами з посольствами різних країн.

⁸Протокол Постійної комісії НАН України з оцінювання ефективності діяльності від 28.05.2019 р.; постанова Президії НАН України «Про підсумки оцінювання діяльності наукових установ НАН України» від 12.06.2019 р. № 169.

Співробітники Бібліотеки є членами міжнародних наукових рад, комітетів, експертних комісій, редколегій наукових видань.

Зазначимо, що одним із важливих результатів проведення оцінювання ефективності діяльності наукових установ відповідно до Методики оцінювання є ухвалення обґрунтованих рішень щодо фінансування установ, які входять до складу НАН України. Як зазначають науковці, у західних країнах підхід до фінансування наукових установ з урахуванням оцінки якості їхньої роботи називається *performance-based funding system* (система фінансування на основі результатів) [6]. В Україні відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 22.08.2018 р. № 641 (із змінами, внесеними постановою Кабінету Міністрів України від 25.03.2020 р. № 236) «Про затвердження Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті Національній академії наук для підтримки розвитку пріоритетних напрямів наукових досліджень» бюджетні кошти надаються науковим установам Академії для проведення пріоритетних досліджень і розробок науковими підрозділами, які за результатами оцінювання ефективності діяльності наукових установ Академії, відповідно до вищезазначеної Методики, віднесені до категорії «А» та мають вагомий науковий і практичний результати широкого національного і міжнародного значення.

Варто зазначити, що Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського, як установа категорії «А», у 2019 р. отримала фінансування за бюджетною програмою «Підтримка розвитку пріоритетних напрямів наукових досліджень» (КПКВК 6541230) на фундаментальне наукове дослідження «Бібліотечна, архівна та інформаційна діяльність національної бібліотеки в сучасному науково-інформаційному просторі (1993–2018)» (науковий керівник член-кореспондент НАН України Л. А. Дубровіна), за результатами виконання якого визначено умови та перспективи подальшого розвитку НБУВ, концептуальні засади та стратегію її діяльності, опубліковано монографії, збірники наукових праць та документів, низку наукових статей у фахових періодичних виданнях, представлених у міжнародних наукових базах даних [8, 9].

НБУВ, як лідер галузі, розвиває нині унікальний напрям зі створення наукового ресурсу історико-культурних баз даних та цифрового ресурсу в галузі української і книжкової спадщини України та інших країн за видами книжкової продукції та мовами, що в такому обсязі не існує в жодній вітчизняній бібліотеці і формується науковими підрозділами-фондоутримувачами – інститутами рукопису (член-кореспондент НАН

України Л. А. Дубровіна, кандидат історичних наук, директор Інституту О. П. Степченко), книгознавства (доктор історичних наук, професор, директор Інституту Г. І. Ковальчук), інформаційних технологій (доктор наук із соціальних комунікацій, директор Інституту К. В. Лобузін). З метою підвищення ефективності дослідження та використання цього унікального ресурсу створюється інтегрований ресурс книжкової спадщини та буде організовано онлайн доступу до нього. На порядку денному – інтеграція бібліографічних та біографічних ресурсів інститутами біографічних досліджень (член-кореспондент НАН України, директор Інституту В. І. Попик) та інформаційних технологій, відділами національної бібліографії (завідувач – доктор філологічних наук, професор С. С. Кіраль) та науково-бібліографічної інформації (завідувач – доктор наук із соціальних комунікацій Т. В. Добко).

Бібліотека має високі показники загальних обсягів науково-дослідного результату як у теоретичних дослідженнях, так і в науково-практичних розробках та у впровадженні їх. Загальний рейтинг Бібліотеки за цитуванням у Google Академії є також високим, враховуючи специфіку проблематики її наукової роботи. У подальшому значно активізуватиметься робота з публікаціями в провідних наукометричних базах та щодо підвищення індексу цитування наукових праць наукових співробітників та фахівців. Так, у 2019 р. НБУВ підписано угоди щодо постачання наукових публікацій фахових видань Бібліотеки до міжнародних наукових баз даних «The Central European Journal Of Social Sciences And Humanities (CEJSH)» (Польща), Slavic Humanities Index (Чехія), ERIN PLUS (Норвегія) та EBSCO (США). Тривають роботи з реєстрації фахових видань НБУВ у базах даних Index Copernicus (Польща), DOAJ (Швеція), Academic Resource Index (Research Bib) (Японія) [10].

Висновки. Проведення процедури оцінювання ефективності діяльності дало змогу НБУВ визначити свої сильні та слабкі сторони. Аналіз, виконаний компетентними експертами та фахівцями за науковими напрямами діяльності Бібліотеки, надані рекомендації дозволили подивитися на деякі аспекти її наукової діяльності під дещо іншим кутом зору і визначити як проблемні питання, що потребують негайного вирішення, так і нові можливості для підвищення конкурентоспроможності установи в сучасних умовах.

Сильними сторонами НБУВ є, зокрема, унікальність діяльності як національної та одночасно академічної наукової бібліотеки та науково-

дослідного інституту НАН України; комплексний характер роботи – поєднання теоретичних досліджень з прикладною і видавничою діяльністю; потужний науковий потенціал та можливості апробації і впровадження отриманих наукових результатів; проведення наукової і освітньої діяльності; міжнародний авторитет і корпоративні зв'язки з науково-дослідними, бібліотечними та архівними інституціями України; розроблення і реалізація інноваційних продуктів та послуг.

Слабкою стороною діяльності НБУВ, особливо зважаючи на належність її до числа найбільших бібліотек світу, є відсутність у неї технічних і фінансових можливостей на рівні, який відповідає сучасним стандартним уявленням про бібліотеку великого масштабу. Зазначене уповільнює процес оцифрування цінних бібліотечних фондів та широке впровадження новітніх бібліотечних інформаційних сервісів. Крім того, недостатнє забезпечення призводить до виконання важливих технологічних процесів із застосуванням застарілих, більш трудовитратних підходів і процедур та перевантаження працівників.

Зауважимо, що при фінансуванні наукових досліджень, які проводяться в НБУВ, необхідно враховувати їхню суспільну та державну значущість, фундаментальний характер, що не розраховано на швидкий економічний результат.

Безперечно, існують і внутрішні бібліотечні причини, подолання яких сприятиме активізації діяльності НБУВ. Зокрема, вирішенню проблем фінансового забезпечення діяльності Бібліотеки позитивно сприятиме разом зі збільшенням базового фінансування зростання обсягів залучення коштів від третіх сторін. Упродовж останніх років простежується тенденція щодо збільшення частки фінансування від впровадження власних наукових розробок і послуг, надання в оренду майна та реалізації власних книжкових видань. Цей напрям отримання додаткових коштів і надалі буде активно розвиватися.

Хоча міжнародна діяльність НБУВ проводиться на досить високому науковому рівні і достатньо ефективна у некомерційній науково-дослідній сфері, потрібно ширше розвивати участь у міжнародних наукових програмах, активізувати грантову політику та фандрейзингову роботу, що мають бути спрямовані на фінансову підтримку науково-дослідної, освітньої та бібліотечної діяльності.

Ефективніше використовуватимуться резервні можливості наукового потенціалу співробітників Бібліотеки, буде спрощено взаємодію між ними, забезпечено рівномірне навантаження деяких структур Бібліотеки,

зникне певне дублювання в напрямках бібліотечної та бібліотечно-інформаційної діяльності, а також буде здійснено розстановку кадрів відповідно до розвитку нових стратегічних напрямів, орієнтованих на інтеграцію до ЄС та подальше створення загальнонаціональних наукових та історико-культурних ресурсів.

Стратегія Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського спрямована на всебічний розвиток національного наукового інформаційного ресурсу, на максимально повне забезпечення потреб наукових колективів і вчених, котрі здійснюють дослідження з пріоритетних напрямів науки і техніки, а також на утвердження провідної ролі НБУВ у розбудові цілісного і багатокomпонентного національного науково-інформаційного простору.

Розроблено Програму розвитку Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського на 2019–2023 рр., яка обговорювалася представниками наукового колективу бібліотеки на спільній нараді з віце-президентом НАН України академіком НАН України С. І. Пирожковим, головним ученим секретарем НАН України академіком НАН України В. Л. Богдановим та першим заступником головного ученого секретаря – начальником науково-організаційного відділу Президії НАН України, канд. філос. наук О. Н. Кубальським (протокол наради від 04.10.2018 р.). Програма, впровадження якої розпочалося, визначила пріоритетні та першочергові напрями роботи і завдання НБУВ на засадах маркетингового підходу. Звичайно, успішна реалізація запланованого можлива за умови відповідного фінансування та оновлення матеріально-технічного забезпечення діяльності.

Реалізація стратегічних напрямів розвитку НБУВ здійснюватиметься за допомогою підвищення ефективності (якості та результативності) наукових досліджень, впровадження нових форм організації наукових досліджень, залучення додаткових джерел фінансування науково-дослідних проєктів за рахунок розширення частки програмно-цільової, конкурсної та госпдоговірної тематики, активного використання можливостей міжнародних наукових програм, проєктів, грантів; зростання обсягів наукових та експертних послуг. Передбачено забезпечення виконання науковими підрозділами НБУВ науково-дослідних робіт конкурсної та госпдоговірної тематики; підготовку науковими підрозділами заявок на виконання проєктів у рамках академічних та міжнародних конкурсних та грантових програм із зарубіжних джерел фінансування; залучення усіх молодих науковців Бібліотеки до участі

в конкурсних проєктах (грантах) для молодих вчених; розширення підготовки наукових кадрів для НБУВ через аспірантуру.

У НБУВ сформована структура наукових підрозділів та висококваліфікований колектив учених та спеціалістів, здатних успішно виконувати дослідження з проблематики за профілем діяльності Бібліотеки. У разі потреби реорганізація/оптимізація структури та кадрового складу НБУВ буде здійснюватися на основі оцінювання показників ефективності роботи наукових підрозділів і працівників та наявних фінансових ресурсів забезпечення наукової діяльності. З метою підвищення ефективності наукових досліджень у подальшому передбачено також розширення практики створення цільових робочих груп із працівників різних наукових підрозділів для якісного виконання науково-дослідних робіт, коли наукова проблема досліджується всебічно і не обмежується сферами діяльності одного наукового підрозділу; підтримки виконання науковцями, крім планових загальних НДР, індивідуальних проєктів, що сприятиме кращій реалізації творчого потенціалу співробітників та підвищенню міри їхньої відповідальності за виконану наукову роботу.

Зміцнення позитивних тенденцій у розвитку НБУВ потребує посилення уваги до залучення і закріплення у Бібліотеці вчених молодого і середнього покоління, створення реальних умов для їхнього наукового і кар'єрного зростання, підвищення соціального забезпечення і статусу їхньої праці, підтримки наукової мобільності, публікаційної активності.

НБУВ спрямовує наявні організаційні та інформаційні можливості на систематичну роботу з підвищення кваліфікації співробітників, рівня їхньої компетентності у використанні інформаційних технологій як безпосередньо у роботі, так і для успішної інтеграції в інформаційне середовище, досягнення результатів у публікаційній діяльності. З цією метою організуються цикли науково-методичних і практичних семінарів, занять, тренінгів для фахівців усіх кваліфікаційних рівнів і вікових груп. У перспективі – ліцензування програми підвищення кваліфікації для фахівців інформаційної, бібліотечної та архівної справи України та розгортання цієї діяльності.

Кадрова політика НБУВ спрямовується на активізацію підготовки кадрового резерву на керівні посади у Бібліотеці, посилення діяльності щодо формування кадрів за новою спеціальністю в галузі підготовки кадрів вищої кваліфікації – інформаційна, бібліотечна та архівна справа.

Керівництво НБУВ працює в напрямі оптимізації структури та кадрового складу, враховуючи наукові традиції та здобутки, використовуючи

набутий досвід, з метою підтримки найбільш перспективних напрямів та ділянок роботи, що сприятиме подальшому розвитку Бібліотеки як науково-дослідної установи. Відбувається подальша реструктуризація та вдосконалення організаційної структури відповідно до стратегічних напрямів розвитку Бібліотеки, використання резервних можливостей науково-дослідної, науково-методичної та науково-прикладної роботи. За рахунок внутрішньої оптимізації структури вже створено сучасні відділи маркетингової діяльності, соціокультурних комунікацій, прийнято рішення щодо створення відділу підготовки кадрів вищої кваліфікації тощо. Це сприяє пошуку ефективних форм розвитку НБУВ, а також організації фінансових надходжень від неосновної діяльності, що фінансово підтримають наукові напрями діяльності Бібліотеки.

Важливим напрямом інтенсифікації подальшої діяльності НБУВ, що реалізується, є впровадження інноваційних досліджень для задоволення інформаційних потреб користувачів за допомогою онлайн-обслуговування, залучення всіх видів бібліотечного мультисервісу, інтерактивного спілкування з користувачами, розвиток дистанційних форм інформаційно-аналітичного та наукового обслуговування науки, освіти, культури, розгортання соціокультурної діяльності НБУВ, що здійснюється інститутами бібліотекознавства та інформаційних технологій спільно з бібліотечними підрозділами.

Розвитку наукометричних та бібліометричних досліджень, формуванню у суспільства цілісного уявлення про стан вітчизняного наукового середовища сприятиме надання НБУВ статусу координаційного центру НАН України з наукометричних досліджень.

Таким чином, для подальшого стратегічного розвитку НБУВ найважливішим є усвідомлення суспільством та владними структурами усіх рівнів, що це – головна наукова національна бібліотека та науково-дослідна установа, яка за своїми функціями та завданням забезпечує відповідно до її профілю та статутної діяльності розвиток науки, культури, освіти, зберігає, досліджує та залучає до соціального обігу національну наукову та культурну спадщину, формує потужний документальний та електронний цифровий ресурс універсального характеру, що відображає діяльність суспільства в цілому (в тому числі забезпечує формування економічних та соціополітичних ресурсів), має величезний напрацьований інформаційний потенціал.

Важливим для подальшого розвитку є встановлення особливого державного статусу НБУВ і фінансування, закріпленого законодавст-

вом про національну бібліотеку, та розширення можливостей наукових установ у визначенні своєї діяльності.

Список використаних джерел

1. Череп А. В., Стрілець Є. М. Ефективність як економічна категорія. *Ефективна економіка*. 2013. № 1. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2013_1_26.

2. Горовий В. М. Критерії якості наукових досліджень у контексті забезпечення національних інтересів. *Вісник Національної академії наук України*. 2015. № 6. С. 74–80.

3. Карпенко А. В., Будицька Ю. О. Теоретико-методичні основи оцінювання результативності наукової діяльності в Україні. *Наукові праці Кіровоградського національного технічного університету*. Економічні науки. 2017. Вип. 31. С. 51–57.

4. Медведєва А. Зарубіжний досвід оцінювання ефективності наукової діяльності. *Вісник Книжкової палати*. 2016. № 6. С. 49–51.

5. Про наукову і науково-технічну діяльність: Закон України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/848-19#Text>.

6. Єгоров І. Ю., Жукович І. А., Артющенко В. В. Проміжні результати та проблеми впровадження Методики оцінювання ефективності діяльності наукових установ НАН України. *Вісник Національної академії наук України*. 2019. № 11. С. 38–44.

7. Дубровіна Л. А. Національні бібліотеки Національної академії наук України в процесі атестації наукових установ: аспект оцінювання публікаційної активності. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв*. 2019. № 2. С. 69–73. <https://doi.org/10.32461/2226-3209.2.2019.175481>.

8. Дубровіна Л. А., Онищенко О. С., Горовий В. М. [та ін.]. Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського у перше десятиліття незалежності України (1991–2002) : монографія. Київ, 2019. 452 с.

9. Горовий В. М., Струнгар В. В., Лобузін К. В. [та ін.]. Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського в науково-інформаційному просторі (2000–2018) : монографія. Київ, 2019. 344 с.

10. Звіт про діяльність Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського у 2019 році. Київ, 2020. 131 с.

References

1. Cherep, A. V., Strilets, Ye. M. (2013). Efektyvnist yak ekonomichna katehoriia [Efficiency as an economic category]. *Efektyvna ekonomika – Efficient economy*, 1. Retrived from http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2013_1_26 [in Ukrainian].

2. Horovyi, V. M. (2015). Kryterii yakosti naukovykh doslidzhen u konteksti zabezpechennia natsionalnykh interesiv [Criteria for the quality of research in the context of ensuring national interests]. *Visnyk Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy – Bulletin of the National Academy of Sciences of Ukraine*, 6, 74–80 [in Ukrainian].

3. Karpenko, A. V., Budytska, Yu. O. (2017). Teoretyko-metodychni osnovy otsiniuvannia rezul'tatyvnosti naukovoï diialnosti v Ukraini [Theoretical and methodological bases of evaluating the effectiveness of scientific activity in Ukraine]. *Naukovi pratsi Kirovohradskoho natsionalnoho tekhnichnoho universytetu. Ekonomichni nauky – Scientific works of Kirovograd National Technical University. Economic sciences*, 31, 51–57 [in Ukrainian].

4. Medvedieva, A. (2016). Zarubizhnyi dosvid otsiniuvannia efektyvnosti naukovoï diialnosti [Foreign experience in evaluating the effectiveness of scientific activity]. *Visnyk Knyzhkovoï palaty – Bulletin of Book Chamber*, 6, 49–51 [in Ukrainian].

5. Pro naukovu i naukovo-tekhnichnu diialnist: Zakon Ukrainy [On scientific and scientific-technical activity: Law of Ukraine]. Retrived from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/848-19#Text> [in Ukrainian].

6. Yehorov, I. Yu., Zhukovych, I. A., Artiushenko, V. V. (2019). Promizhni rezul'taty ta problemy vprovadzhennia Metodyky otsiniuvannia efektyvnosti diialnosti naukovykh ustanov NAN Ukrainy [Interim results and problems of implementation of the Methodology for evaluating the effectiveness of scientific institutions of the NAS of Ukraine]. *Visnyk Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy – Bulletin of the National Academy of Sciences of Ukraine*, 11, 38–44 [in Ukrainian].

7. Dubrovina, L. A. (2019). Natsionalni biblioteki Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy v protsesi atestatsii naukovykh ustanov: aspekt otsiniuvannia publikatsiinoï aktyvnosti [National libraries of the National Academy of Sciences of Ukraine in the process of certification of scientific institutions: the aspect of evaluating publication activity]. *Visnyk Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy*, 11, 38–44 [in Ukrainian].

kerivnykh kadriv kultury i mystetstv – Bulletin of the National Academy of Management of Culture and Arts, 2, 69–73 [in Ukrainian].

8. Dubrovina, L. A., Onyshchenko, O. S., Horovyi, V. M. et al. (2019). Natsionalna biblioteka Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho u pershe desiatylytia nezalezhnosti Ukrainy (1991–2002) [V. I. Vernadsky National Library of Ukraine in the first decade of independence of Ukraine (1991–2002)]. Kyiv [in Ukrainian].

9. Horovyi, V. M., Strunhar, V. V., Lobuzina, K. V. et al. (2019). Natsionalna biblioteka Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho v naukovy-informatsiinomu prostori (2000–2018) [V. I. Vernadsky National Library of Ukraine in the scientific and information space (2000–2018)]. Kyiv [in Ukrainian].

10. Zvit pro diialnist Natsionalnoi biblioteky Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho u 2019 rotsi [Report on the activities of the V. I. Vernadsky National Library of Ukraine in 2019]. (2020). Kyiv [in Ukrainian].

Виктория Горева,

ученый секретарь

Национальной библиотеки Украины имени В. И. Вернадского,

кандидат исторических наук,

Украина, г. Киев

e-mail: goreva@nbuv.gov.ua

ORCID: 0000-0003-1383-7013

Татьяна Кулаковская,

старший научный сотрудник

Национальной библиотеки Украины имени В. И. Вернадского,

кандидат исторических наук,

Украина, г. Киев

e-mail: kulakovska@nbuv.gov.ua

ORCID: 0000-0002-2108-3285

АНАЛИЗ ЭФФЕКТИВНОСТИ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ НАЦИОНАЛЬНОЙ БИБЛИОТЕКИ УКРАИНЫ ИМЕНИ В.И. ВЕРНАДСКОГО КАК НАУЧНОГО УЧРЕЖДЕНИЯ: НОРМАТИВНО-ПРАВОВОЙ И НАУЧНО-ОРГАНИЗАЦИОННЫЙ АСПЕКТЫ

В статье отражены результаты оценки эффективности деятельности Национальной библиотеки Украины имени В. И. Вернадского – комплексного научно-исследовательского учреждения и главного библиотечно-информацион-

ного центра – на основе принципов и критериев, определенных отечественной нормативно-правовой базой. Приведены дополнительные показатели (критерии), разработанные учеными и специалистами НБУВ, характеризующие специфику ее деятельности как национального библиотечно-информационного комплекса в едином научно-информационном пространстве. Охарактеризованы сильные стороны НБУВ, в частности: уникальность деятельности как национальной и одновременно академической научной библиотеки и научно-исследовательского института НАН Украины; комплексный характер работы, сочетающий теоретические исследования с прикладной и издательской деятельностью; мощный научный потенциал и возможности апробации и внедрения полученных научных результатов; осуществление научной и образовательной деятельности; международный авторитет и корпоративные связи с научно-исследовательскими, библиотечными и архивными учреждениями Украины; разработка и реализация инновационных продуктов и услуг. Определены проблемные вопросы, требующие немедленного решения, особенно учитывая принадлежность НБУВ к числу крупнейших библиотек мира, в частности отсутствие у нее надлежащих технических и финансовых возможностей на уровне, соответствующем современным стандартным представлениям о библиотеке национального масштаба. Очерчены пути реализации стратегических направлений развития НБУВ, которые будут осуществляться за счет повышения эффективности (качества и результативности) научных исследований, внедрения их новых форм, привлечения дополнительных источников финансирования научно-исследовательских проектов за счет расширения доли программно-целевой, конкурсной и хозяйственной тематики, активного использования возможностей международных научных программ, проектов и грантов, роста объемов и качества научных и экспертных услуг.

Ключевые слова: Национальная библиотека Украины имени В. И. Вернадского, научное учреждение, оценка деятельности, критерии, эффективность деятельности, библиотечно-информационный комплекс.

Viktoriia Horieva,

Academician Secretary

Cand. of History

V. I. Vernadsky National Library of Ukraine,

Ukraine, Kyiv

e-mail: goreva@nbuv.gov.ua

ORCID: 0000-0003-1383-7013

Tetiana Kulakovska,

Senior Research Associate

Cand. of History

V. I. Vernadsky National Library of Ukraine,
Ukraine, Kyiv

e-mail: kulakovska@nbuv.gov.ua

ORCID: 0000-0002-2108-3285

**ANALYSIS OF THE EFFICIENCY OF V. I. VERNADSKY
NATIONAL LIBRARY OF UKRAINE AS A RESEARCH
INSTITUTION: LEGAL-AND-REGULATORY
AND SCIENTIFIC ASPECTS**

The paper presents results of performance evaluation of V. I. Vernadsky National library of Ukraine (VNLU) as a complex research institution and the main library and information center, according to the principles and criteria determined by legal and regulatory acts of Ukraine. Additional indicators (criteria) which describe VNLU special nature as a national library and information complex within single scientific and information space, and developed by VNLU scholars and experts, are provided. Strong suit of VNLU are stressed, in particular: uniqueness of its performance as national and academician scientific library and research institution of National Academy of Sciences of Ukraine; complex way of the activity which combines theoretical studies with applied and publishing work; strong potential for research and opportunities for approbation and implementation of scientific results; education and research activity; international authority and corporate connections with research, library, and archive institutions in Ukraine, elaboration and realization of innovative products and services. Problematic issues which are in need to be resolved, especially since VNLU is one of the biggest world libraries, are determined, for instance, lack of relevant technique and financial resources which could be appropriate for national library which would like to meet modern standards. Ways for realization of strategic directions of VNLU development are designed. The development will be carried out through raising of efficiency (quality and impact) of researches, introducing of its new forms, involvement of additional financial sources to conduct research projects via increasing of targeted, competitive, and on demand ones, active participation in international research programs, projects, and grants, growth in volumes and quality of research and expert services.

Keywords: V. I. Vernadsky National Library of Ukraine, scientific institution, evaluation, criteria, efficiency, library and information complex.

Леонид Костенко,

заведующий отделом библиометрии и наукометрии
Национальной библиотеки Украины имени В. И. Вернадского,
кандидат технических наук
Украина, г. Киев
e-mail: kostenko@nbuv.gov.ua
ORCID: 0000-0001-7629-1228

Татьяна Симоненко,

старший научный сотрудник
Национальной библиотеки Украины имени В. И. Вернадского,
кандидат наук по социальным коммуникациям
Украина, г. Киев
e-mail: tasimka.ua@gmail.com
ORCID: 0000-0003-4188-8280

**НАУКОМЕТРИЯ 2.0:
КОНЦЕПТУАЛЬНЫЕ ПОЛОЖЕНИЯ, АПРОБАЦИЯ**

В статье исследована эволюция наукометрии как отрасли науковедения. Отмечен информационно-когнитивный дуализм наукометрии, который предопределил появление различных подходов к оцениванию результативности исследовательской деятельности ученых и коллективов.

К анализу проблем управления наукой предложено применить научный подход с позиций теории стратегического менеджмента и, естественно, начать с обсуждения миссии науки – ее предназначения. Исходя из этого, сущность наукометрии следует формулировать не аксиоматически (как это было сделано В. В. Налимовым), а посредством определения ее основных общественных функций. Для установления функций наукометрии были использованы философские категории общего, особенного и индивидуального. Такой методологический подход позволил в 1970–1980-х годах разработать логически обоснованную теорию библиографоведения и выявить соответствующие этим категориям общественные функции библиографической информации – поисковую, коммуникативную и оценочную. Триада таких функций присуща и информации, используемой при проведении наукометрических исследований, поскольку она обеспечивает поиск ученых и научных коллективов, их класте-

ризации и оценивание результативности исследовательской деятельности. Учет общественных функций и информационно-когнитивного дуализма наукометрии предопределяет новый этап ее развития – переход к Наукометрии 2.0. На этом этапе социальная роль (значимость) наукометрии должна определяться эффективностью выполнения тех функций, которые она реализует для удовлетворения потребностей общества. В дискуссии о предпочтительности количественных или качественных критериев оценивания результативности исследовательской деятельности обоснована необходимость перехода от критики современной наукометрии к разработке ее новых концептуальных положений и прикладных аспектов ее реализации.

Ключевые слова: наука, науковедение, наукометрия, методология, оценка научной деятельности, библиометрические базы данных.

Важнейшей задачей науковедения является создание теоретических основ для проведения однозначных объективных оценок эффективности научной деятельности. Одним из первых ученых, кто обратил внимание на проблемы и основные вопросы, которые сейчас составляют науковедение, стал академик В. И. Вернадский. В связи с быстрым ростом объема научной информации он отмечал: «...изучение этого процесса часто является единственной формой критической оценки, позволяющей отличать ценное и постоянное в огромном материале этого рода, создаваемом человеческой мыслью» [1].

Активизации интереса к науковедению способствовало чествование мировым научным сообществом в 1964 г. 25-летнего юбилея книги английского физика и социолога науки Дж. Бернала «The social function of science» [2]. Дж. Бернал заложил основы науковедения, он предложил саму науку сделать объектом научного исследования.

Уже в 1966 г. украинский ученый Г. М. Добров издает монографию «Наука о науке. Введение в общее науковедение», в которой была представлена концепция развития науковедения как комплексной науки, охватывающей широкий спектр вопросов организации, планирования и управления в области науки. Перечень науковедческих дисциплин включает историю науки, ее экономические, психологические, социологические и культурологические аспекты, основы научного менеджмента и основы государственной и корпоративной научно-технологической политики.

В этом же году российский философ и математик В. В. Налимов публикует статью «Количественные методы исследования процесса

развития науки», в которой вводит в научный оборот термин «наукометрия». Через три года в монографии «Наукометрия. Изучение развития науки как информационного процесса» он дает определение «наукометрии» – «Будем называть наукометрией количественные методы изучения развития науки как информационного процесса» [3]. Такое определение наукометрии сориентировало дальнейшие исследования в этой области на «нумерологический» путь развития.

В качестве исключений можно привести работы А. А. Коренного [4], И. В. Маршаковой [5], С. Д. Хайтуна [6]. В них шла речь о первоочередности решения задач организации системы прогнозирования научных исследований, использовании библиометрических показателей для определения структуры науки и отслеживания ее развития, а также о недостатках применения только количественных показателей при оценивании результативности научных исследований. Следует подчеркнуть, что И. В. Маршакова и С. Д. Хайтун считали определение наукометрии, данное В. В. Налимовым, «чересчур категоричным».

Различные методологические концепции В. В. Налимова и Г. М. Доброва касательно оценивания результативности исследовательской деятельности и выяснение направлений ее развития – это проявление информационно-когнитивного дуализма (от латин. *dualis* – двойственный) наукометрии.

Цель данной статьи заключается в исследовании эволюции наукометрии как отрасли науковедения, определении концептуальных положений наукометрии 2.0 и прикладного аспекта ее реализации.

В области научно-исследовательских работ весьма актуальными и на сегодняшний день являются результаты, полученные Г. М. Добровым и В. В. Налимовым. Необходимость наукометрического подхода в науковедении диктуется прежде всего внутренней логикой развития самой науки. Характерной чертой современного этапа истории является то, что накопление фундаментальных и прикладных знаний достигло критического предела, за которым развиваются неуправляемые обществом цепные процессы информационного и технологического взрыва. Цивилизация оказывается на грани перехода из состояния индустриальной научно-технической революции в состояние постиндустриального интеллектуального империализма – экономики, основанной на знаниях. В настоящее время значение научной и инновационной политики государства выходит за рамки решения чисто интеллектуальных, культурных или технико-технологических проблем и превращается в один

из главных элементов стратегии устойчивого экономико-социального роста, факторов национальной и глобальной безопасности.

Активизации работ в этом направлении способствует развитие современных информационно-коммуникативных технологий, создание баз данных (БД) и поисковых систем, которые позволяют получать и намного быстрее, чем в прежние времена, обрабатывать огромный объем информации. В то же время на данном переходном этапе вхождения постсоветских стран в международную систему обмена научно-технической информацией бездумное и некритичное использование международных наукометрических систем может привести к выводам, не вполне адекватным действительности, а то и к заблуждениям, чреватые крайне нежелательными последствиями [7].

Возникает необходимость в интенсивной разработке теоретических вопросов науковедения и наукометрии. Примером таких исследований является статья «Изучение положения дел в науке с помощью методов интеллектуального анализа текстов» [8]. В ней рассмотрены идеи философии науки, составляющие на данный момент рефлексивный слой бытия науки как социального института и выступающие в качестве оснований применяемых количественных методов науковедения. Так, в практике организации научной деятельности многие показатели наукометрии оказались не столько методами, т.е. инструментами изучения определённых идеальных предметов (понятий и категорий науковедения), сколько техническими приёмами, позволяющими производить подсчёт некоторых характеристик публикаций лицами, заинтересованными в управлении наукой. Именно в этой практике термин «показатель» оказался некорректен, а показатели публикационной активности и цитируемости превратились в инструмент давления на исследователей. Наукометрические показатели сами по себе ничего не показывают – любой из них приобретает смысл только в контексте той или иной гипотезы о способах бытования научного знания. С точки зрения оценки перспективности научного направления какой-либо показатель, категоризирующий научную публикацию по её содержанию или форме, может быть интересен в том случае, если он учитывается не сам по себе, а выступает как средство операционализации какой-нибудь идеи в области философии науки, истории науки, лингвистики научного текста, психологии мышления.

Немаловажным фактом выступает и ряд когнитивных, социально-психологических, организационно-управленческих аспектов использова-

ния наукометрических показателей для оценки эффективности научной деятельности и, следовательно, для решения задач управления наукой. К анализу проблем управления наукой целесообразно попытаться применить научный подход с позиций теории стратегического менеджмента и, естественно, начать с обсуждения миссии науки – ее предназначения. Отвечая на этот вопрос, мы наталкиваемся на ее двойственность. С одной стороны, наука призвана отвечать на запросы практики, решать задачи, поставленные государством и обществом. Эта сторона миссии науки обычно отражается термином «прикладная наука». С другой стороны, наука призвана производить новое знание, обнаруживать новые явления, закономерности и т. п., независимо от того, позволяет ли это новое знание получать в настоящее время что-либо полезное для практики. Эта сторона миссии науки обычно отражается термином «фундаментальная наука» [9].

Исходя из этого, сущность наукометрии следует формулировать не аксиоматически (как это было сделано В. В. Налимовым), а посредством определения ее основных общественных функций.

Согласно формулировке Э. К. Беспаловой, «... общественная функция является конкретизацией общественного назначения социальной системы, служит для целесообразной организации практической деятельности в рамках данной системы» [10]. Для установления функций наукометрии используем философские категории общего, особенного и индивидуального. Такой методологический подход позволил в 1970–1980-х годах разработать логически обоснованную теорию библиографоведения и выявить соответствующие этим категориям общественные функции библиографической информации – поисковую, коммуникативную и оценочную [11]. Триада таких функций присуща и информации, используемой при проведении наукометрических исследований, поскольку она обеспечивает поиск ученых и научных коллективов, их кластеризацию и оценивание результативности исследовательской деятельности. Все эти функции свойственны библиометрическим профилям наукометрических платформ.

Исходя из сформулированных нами общественных функций наукометрии, будем считать ее отраслью науковедения, которая осуществляет мониторинг научных коммуникаций и обеспечивает информационную поддержку экспертного оценивания и прогнозирования результативности исследовательской деятельности и прогнозирования ее развития. В этом определении наукометрии учитывается информационно-когнитивный дуализм наукометрии – необходимые как формальные (количест-

венные) критерии, так и их анализ. Получение количественных показателей обеспечивают автоматизированные библиометрические системы, качественных – эксперты или экспертные коллективы.

Возможны два подхода к мониторингу научных коммуникаций: разработка и поддержка страно-ориентированных систем и консолидация данных мировых наукометрических платформ. Реализация первого подхода возможна только при наличии государственной поддержки, поскольку предполагает значительный объем финансирования и привлечения коллектива профильных специалистов. Целесообразность второго подхода следует, прежде всего, из необходимости учета глобальных интеграционных тенденций в системе научных коммуникаций.

При определении основной источниковой базы консолидации библиометрической информации следует учесть объем проиндексированных в ней материалов. Этому критерию наилучшим образом отвечает наукометрическая платформа Google Scholar. К ее данным двойственное отношение. С одной стороны, они наиболее исчерпывающе представляют как исследователей, так и их публикационную активность. С другой стороны, имеет место определенная критика приведенных в этой платформе данных именно за их полноту, что представляется парадоксальным. Отрицательное отношение вызывает наличие в ней материалов, не прошедших процедуру рецензирования. Позиция национальной библиотеки по этому вопросу следует из ее миссии – собирать и хранить для будущих поколений всю созданную в стране документально-информационную продукцию. Поэтому библиотека считает необходимым учет всех публикаций ученых. Те, которые сегодня кажутся второстепенными, со временем могут приобрести ценность [12].

Для повышения достоверности мониторинга научных коммуникаций представляется целесообразным дополнить данные Google Scholar показателями из Scopus и Web of Science, то есть осуществить консолидацию данных из трех наиболее авторитетных международных наукометрических платформ. Такая консолидация рассматривается как предохранитель от лоббизма коммерческих систем наукометрической направленности.

В целом предложенные концептуальные положения включают:

- определение наукометрии, исходя из ее общественных функций, а не аксиоматически;
- учет информационно-когнитивного дуализма наукометрии, что требует и наличия количественных показателей результативности исследовательской деятельности, и их экспертной оценки;

- консолидацию данных из нескольких наукометрических платформ.

Эти положения отвечают положениям методологии оценивания научной деятельности, которые в концентрированном виде представлены в Лейденском манифесте для наукометрии, принятом на 19 th International Conference of Science and Technology Indicators «Context Counts: Pathways to Master Big and Little Data» (3–5 September 2014, Leiden, The Netherlands) и опубликованном в журнале «Nature» в апреле 2015 [13]. Его десять принципов не являются новостью для специалистов, занимающихся наукометрией, хотя ранее они не были изложены в систематизированном виде. Из анализа принципов этого манифеста следует, что наукометрия должна фокусироваться не на поддержку административных процессов реформирования образования и науки, а на содействие их развитию, в частности на поиск прорывных фронтов исследования, то есть ее предназначение – сопровождение решения не «политических», а научных задач.

В целом вышеизложенное позволяет говорить о становлении нового теоретико-методологического базиса наукометрии – Наукометрии 2.0. Становление и апробация Наукометрии 2.0 проводится нами путем развития информационно-аналитической системы «Библиометрика украинской науки». В настоящее время она дает обществу целостное представление о потенциале науки и качестве образования в Украине. Ее развитие предполагает три направления. Первое из них – консолидация библиометрических данных ученых и научных учреждений, представленных в международных системах Scopus, Web of Science и Google Scholar. Второе – создание алгоритмически-программного инструментария аналитических вычислений в консолидированных данных (сравнение показателей конкретных организаций, отслеживание активности групп ученых, обнаружение трендов в развитии отраслей науки). Третья составляющая системы «Наукометрия 2.0» – группа аналитиков, которые осуществляют информационно-консультационное сопровождение подготовки экспертной оценки эффективности деятельности научного учреждения с использованием наукометрических и других показателей, применяемых в международной системе экспертизы.

Выводы. Учет общественных функций и информационно-когнитивного дуализма наукометрии предопределяет новый этап ее развития – переход к Наукометрии 2.0. На этом этапе социальная роль (значимость) наукометрии должна определяться эффективностью выполнения тех

функций, которые она реализует в отношении удовлетворения потребностей общества. В дискуссии о предпочтительности количественных или качественных критериев оценивания результативности исследовательской деятельности необходимо сместить акценты. От критики современной наукометрии следует перейти к обоснованию новых концептуальных положений и прикладных аспектов ее реализации.

Список использованных источников

1. Вернадскианская революция в системе научного мировоззрения – поиск ноосферной модели будущего человечества в XXI веке / под науч. ред. А. И. Субетто. СПб. : Астерион, 2003. 352 с.

2. Малицкий Б. А., Кавуленко Л. Ф., Красовская О.В., Пилипенко А. П. История институционализации науковедения. *Социология науки и технологий*. 2012. Т. 3. № 2.

3. Налимов В. В., Мульченко З. М. Наукометрия. Изучение развития науки как информационного процесса [монография]. М. : Наука, 1969. 192 с.

4. Коренной А. А., Мищенко С. А. Организация системы прогнозирования научных исследований. *Информатика и науковедение : тез. докл. и сообщ. I Всесоюзной науч. конф.* (1–4 июля 1988 г., Тамбов). Тамбов, 1988. С. 261–262.

5. Маршакова И. В. Система цитирования научной литературы как средство слежения за развитием науки : [монография]. М. : Наука, 1988. 287 с.

6. Хайтун С. Д. Наукометрия: Состояние и перспективы : [монография]. М. : Наука, 1983. 344 с.

7. Малицкий Б., Рыбачук В., Попович А., Корецкий А. Наукометрия: новые функции и проблемы адекватности. *Наука и инновации*. 2013. № 1. С. 11–17.

8. Кузнецова Ю. М., Осипов Г. С., Чудова Н. В. Изучение положения дел в науке с помощью методов интеллектуального анализа текстов. *Управление большими системами*. 2013. № 44. С. 106–138.

9. Лойко В. И., Луценко Е. В., Орлов А. И. Современные подходы в наукометрии. / под науч. ред. проф. С. Г. Фалько. Краснодар: КубГАУ, 2017. 532 с.

10. Беспалова Э. К. Функции библиотечной и библиографической систем. *Науч. и техн. б-ки СССР*. 1984. № 6. С. 27–38.

11. Коршунов О. П., Леликова Н. К., Лиховид Т. Ф. Библиографоведение : учебник. Санкт-Петербург : Профессия, 2014. 288 с.

12. Костенко Л., Жабін О., Копанєва С., Кузнецов О. [та ін.] Наукометрія: методологія та інструментарій. *Вісн. Книжк. палати*. 2015. № 9. С. 25–29.

13. Hicks D., Wouters P., Waltman L., Rijcke S. de, Rafols I. Bibliometrics: The Leiden Manifesto for research metrics. URL: <http://www.nature.com/news/bibliometrics-the-leidenmanifesto-for-research-metrics-1.17351/>.

References

1. Subetto, A. I. (Eds.). (2003). Vernadskianskaia revolyutsiia v sisteme nauchnogo mirovozzreniia – poisk noosfernoi modeli budushchego chelovechestva v XXI veke [Vernadsky revolution in the scientific worldview system – the search for the noospheric model of the future of humanity in the XXI century]. St. Petersburg : Asterion [in Russian].

2. Malitskii, B. A., Kavunenko, L.,F., Krasovskaia, O.,V., Pilipenko, A.,P. (2012). Istoriia institutsializatsii naukovedeniia [The history of the institutionalization of science of science]. *Sotsiologiya nauki i tekhnologii – Sociology of science and technology*, 3, 2 [in Russian].

3. Nalimov, V. V., Mulchenko, Z. M. (1969). Naukometriia. Yzuchenie razvitiia nauki kak informatsionnoho protsessa [Scientometrics. The study of the development of science as an information process]. Moscow: Nauka [in Russian].

4. Korennoi, A. A., Mishchenko, S. A. (1988). Organizatsiia sistemy prognozirovaniia nauchnykh issledovaniy [Organization of the system for forecasting of scientific research]. *Proceedings from The informatics and studies of science : I Vsesoiuznaia nauchnaia konferentsiia (1–4 iuliia 1988 g.) – 1 st All-Union Scientific Conference* (pp. 261–262). Tambov [in Russian].

5. Marshakova, I. V. (1988). Sistema tsytirovaniia nauchnoi literatury kak sredstvo slezheniia za razvitiem nauki [System for citing of scientific literature as a means to monitor science development]. Moscow: Nauka [in Russian].

6. Khaitun, S. D. (1983). Naukometriia: sostoiianie i perspektivy [Scientometrics: performance and prospects]. Moscow: Nauka [in Russian].

7. Malitskii, B., Rybachuk, V., Popovich, A., Koretskii A. (2013). Naukometriia: novyie funktsii i problemy adekvatnosti [Scientometrics: new features and problems of adequacy]. *Nauka i innovatsii – Science and innovation*, 1, 11–17 [in Russian].

8. Kuznetsova, Yu.,M., Osipov, G.,S., Chudova, N.,V. (2013) Izucheniie polozheniia del v nauke s pomoshchiu metodov intellektualnogo analiza tekstov [The study of the situation in science with the help of text mining methods]. *Upravleniie bolshimi sistemami – Management of large systems*, 44, 106–138. [in Russian].

9. Loiko, V. I., Lutsenko, E.,V., Orlov, A.,I. (2017) Sovremennyye podkhody v naukometrii [Modern approaches in scientometrics]. Falko, S. G. (Ed.). Krasnodar: KubGAU [in Russian].

10. Bepalova, E. K. (1984). Funktsii biblioteknoi i bibliograficheskoi sistem [Functions of the library and bibliographic systems]. *Nauchnyie i tekhnicheskii biblioteki SSSR–Scientific and technical libraries of the USSR*, 6, 27–38 [in Russian].

11. Korshunov, O. P., Lelikova, N. K., Lihovid, T. F. (2014). Bibliografovedeniie [Bibliography]. St. Petersburg : Professiiia [in Russian].

12. Kostenko, L., Zhabin, O., Kopanieva, Ye., Kuznietsov, O. et al. (2015). Naukometriia: metodolohiia ta instrumentarii [Scientometrics: methodology and tools]. *Visnyk Knyzhkovoii palaty – Bulletin of the Book Chamber*, 9, 25–29 [in Ukrainian].

13. Hicks, D., Wouters, P., Waltman, L., Rijcke, S. de, Rafols, I. (2015). Bibliometrics: The Leiden Manifesto for research metrics. Retrieved from <http://www.nature.com/news/bibliometrics-the-leidenmanifesto-for-research-metrics-1.17351/> [in English].

Леонід Костенко,

завідувач відділу бібліометрії і наукометрії

Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського,

кандидат технічних наук

Україна, м. Київ

e-mail: kostenko@nbuv.gov.ua

ORCID: 0000-0001-7629-1228

Тетяна Симоненко,

старший науковий співробітник

Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського,

кандидат наук із соціальних комунікацій

Україна, м. Київ

e-mail: tasimka.ua@gmail.com

ORCID: 0000-0003-4188-8280

НАУКОМЕТРИЯ 2.0: КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ, АПРОБАЦІЯ

У статті досліджено еволюцію наукометрії як галузі наукознавства. Відзначено інформаційно-когнітивний дуалізм наукометрії, який визначив появу різних підходів до оцінювання результативності дослідницької діяльності вчених і колективів.

До аналізу проблем управління наукою запропоновано застосовувати науковий підхід з позицій теорії стратегічного менеджменту та, природно, почати з обговорення місії науки – її призначення. Виходячи з цього, сутність наукометрії слід формулювати не аксіоматично (як це було зроблено В. В. Налімовим), а за допомогою визначення її основних суспільних функцій. Для встановлення функцій наукометрії були використані філософські категорії загального, особливого та індивідуального. Такий методологічний підхід дозволив у 70–80-х роках ХХ ст. розробити логічно обґрунтовану теорію бібліографознавства і виявити відповідні цим категоріям суспільні функції бібліографічної інформації – пошукову, комунікативну й оцінну. Тріада таких функцій властива й інформації, що використовується при проведенні наукометричних досліджень, оскільки вона забезпечує пошук учених і наукових колективів, їх кластеризацію і оцінювання результативності дослідницької діяльності.

Врахування суспільних функцій та інформаційно-когнітивного дуалізму наукометрії зумовлює новий етап її розвитку – перехід до Наукометрії 2.0. На цьому етапі соціальна роль (значущість) наукометрії має визначатися ефективністю виконання тих функцій, які вона реалізує щодо задоволення потреб суспільства. У дискусії про переваги кількісних або якісних критеріїв оцінювання результативності дослідницької діяльності обґрунтовано необхідність переходу від критики сучасної наукометрії до розробки її нових концептуальних положень і прикладних аспектів її реалізації.

Ключові слова: наука, наукознавство, наукометрія, методологія, оцінка наукової діяльності, бібліометричні бази даних.

Leonid Kostenko,

Candidate of Engineering Sciences, Head of Department,

V. I. Vernadsky National Library of Ukraine

Ukraine, Kyiv

e-mail: kostenko@nbuv.gov.ua

ORCID: 0000-0001-7629-1228

Tetyana Symonenko,

Ph.D., Senior Researcher,

V. I. Vernadsky National Library of Ukraine

Ukraine, Kyiv

e-mail: tasimka.ua@gmail.com

ORCID: 0000-0003-4188-8280

SCIENTOMETRICS 2.0: CONCEPTUAL POSITIONS AND APROBATION

The article presents the review of the evolution of scientometrics as a branch of science studies. The information and cognitive dualism of scientometrics is noted and it predetermines appearance of different approaches to evaluating the performance of research activities of individual scientists and research teams.

It is proposed to apply a scientific approach to the analysis of science management problems from the perspective of strategic management theory and, naturally, to begin with a discussion of science mission. Based on this, the essence of scientometrics should not be formulated axiomatically (as V. V. Nalimov did), but by defining its main social functions. To determine the functions of scientometrics, philosophical categories of the general, special and individual are used. This methodological approach allowed in the 70–80-ies of the XX century to develop a logically grounded theory of bibliography and to identify the social functions of bibliographic information corresponding to these categories – search, communication and evaluation. The triad of such functions is also inherent in the information used in scientometrics research, since it provides the search for scientists and research teams, their clustering and assessment of the effectiveness of research activities.

Taking into account social functions and information-cognitive dualism of scientometrics, a new stage of its development – transition to Scientometrics 2.0 could be predetermined. At this stage, the social role (significance) of scientometrics should be determined by the effectiveness of those functions that it implements to meet society needs. In the discussion on the preference of quantitative or qualitative criteria for evaluating the effectiveness of research activities, the need for transition from criticism of modern scientometrics to the development of its new conceptual theses and applied aspects of its implementation is substantiated.

Keywords: science, science studies, scientometrics, methodology, evaluation of scientific activity, bibliometrics databases.

Оксана Сикорская,

заведующая отделом научного формирования фондов Центральной научной библиотеки имени Якуба Коласа Национальной академии наук Беларуси
Республика Беларусь, г. Минск
e-mail: ok@kolas.basnet.by
ORCID: 0000-0002-9522-0203

Мария Бовгунович,

младший научный сотрудник отдела научного формирования фондов Центральной научной библиотеки имени Якуба Коласа Национальной академии наук Беларуси
Республика Беларусь, г. Минск
e-mail: ok_mab@kolas.basnet.by
ORCID: 0000-0002-2836-555 X

БЕЛОРУССКИЕ ПУБЛИКАЦИИ В SCOPUS: РЕЦЕССИЯ, УСТОЙЧИВОЕ СОСТОЯНИЕ ИЛИ ПОЛОЖИТЕЛЬНАЯ ДИНАМИКА?

Проведен анализ белорусских публикаций в наукометрической системе Scopus за последнее десятилетие (2010–2019 гг.) с целью определения их количественного и качественного соотношения в сравнении с мировой структурой. При сравнении средней цитируемости белорусских публикаций с показателями ряда стран постсоветского пространства за 2011 и 2015 гг. отмечена ее положительная динамика. Проанализированы результаты распределения белорусских документов по языкам, типу публикаций, ведомственной принадлежности. Выявлены разночтения аналитических данных в Scopus, что ведет к неправильным оценкам не только публикационной активности организации, страны, но и состояния развития основных направлений науки.

Белорусские ученые все чаще отдают предпочтение размещению результатов научных исследований в журналах открытого доступа. Дальнейшее увеличение белорусских публикаций в открытом доступе неизбежно как за счет увеличения перечня белорусских журналов открытого доступа, так и за счет расширения международного сотрудничества и увеличения количества публикаций в открытых международных журналах. Приведен пример самой цитируемой белорус-

ской публикации в Scopus, подготовленной международной коллаборацией ATLAS и освещающей эксперименты на Большом адронном коллайдере, которая была опубликована в «гибридном журнале» (т. е. журнале, распространяемом по подписке, однако содержащем ряд статей в открытом доступе).

Отмечено, что в Scopus стало больше реферироваться журналов, издающихся на постсоветском пространстве (в том числе белорусских), это положительно влияет на рост количества публикаций отечественных исследователей.

Сделаны выводы о позитивном влиянии национального и международного научного сотрудничества, стремительного продвижения ресурсов открытого доступа на развитие отечественного научного потенциала и укрепление научных связей в мировом исследовательском пространстве.

Ключевые слова: Scopus, публикационная активность, библиометрические показатели, средняя цитируемость, профили организаций, журналы, открытый доступ.

По мере того, как развивается мировая научная мысль, возникает необходимость оценки научных результатов, основываясь на их оригинальности и востребованности в академической среде. Включение исследовательской мысли в виде научной публикации в международные авторитетные индексы цитирования влияет на принятие таких важных управленческих решений как распределение финансирования, присвоение научных наград, аттестация учреждений и т. д.

Библиометрия стала одним из приоритетных направлений исследовательской работы Центральной научной библиотеки Национальной академии наук Беларуси (ЦНБ НАН Беларуси), специалисты которой уже на протяжении более 10 лет изучают публикационную активность ученых и учреждений Республики Беларусь по данным международных индексов научного цитирования (Scopus, Web of Science, РИНЦ).

Результаты проводимой работы, в частности предоставление библиометрических и наукометрических данных, библиометрических услуг и организация библиометрических исследований постоянно востребованы для характеристики деятельности научных организаций не только Национальной академии наук Беларуси, но и других научно-исследовательских учреждений страны [1–3].

Для данной статьи проведен мониторинг отечественных документов в Scopus за последнее десятилетие (2010–2019 гг.) с целью определения их количественного и качественного соотношения в сравнении с мировой структурой публикаций.

Следует отметить, что в мире существует большое количество различных научных рейтингов (Academic Ranking of World Universities, Quacquarelli Symonds World University Rankings, Webometrics Ranking of World Universities), их многомерный характер, где каждый показатель ранжируется отдельно, позволяет получить открытую и доступную информацию, сравнивать данные на различных уровнях, причем пользователь может сам выбрать наиболее важные для себя.

На основе статистических данных Scopus, испанским исследовательским центром SCImago Lab формируется открытый наукометрический рейтинг SCImago Journal and Country Rank. В анализе участвуют университеты и научные институты, академии наук; единственным критерием является определенное, пороговое значение количества публикаций. Все данные собираются автоматически. Неизменными лидерами этого рейтинга по количеству научных публикаций остаются США, Китай, страны Западной Европы [4].

Отслеживая позиции Республики Беларусь в указанном рейтинге, отмечено устойчивое падение с 54 места в 2009 г. на 58 в 2012 г., на 66 в 2018 г.

Одной из причин сложившейся ситуации можно назвать постоянный и значительный рост числа публикаций из развивающихся стран, которые ранее находились внизу рейтинговой таблицы, а теперь ежегодно заметно улучшают свои позиции, благодаря грантовой поддержке развитых стран и международному сотрудничеству, что, несомненно, служит хорошей мотивацией для интенсификации публикационной активности.

Несмотря на невысокую позицию Республики Беларусь в рейтинге SCImago, в Scopus сохраняется тенденция увеличения белорусских работ.

Так, за период 2015–2019 гг. выявлено на 21,5% больше белорусских публикаций (10595 публ.), по сравнению с 2010–2014 гг. (8717 публ.) (табл. 1).

Однако следует отметить, что, проводя количественный анализ публикационной активности страны или научных организаций, необходимо учитывать тот факт, что каждая исследовательская организация имеет свою специфику: свою материально-техническую базу, численность научных сотрудников, тематику научных исследований. Небольшая организация не может соревноваться с крупным научным объединением с большим штатом.

Таблица 1

Динамика белорусских публикаций в Scopus, 2010–2019 гг.

Год	Число белорусских публикаций, размещенных в Scopus	Удельный вес белорусских публикаций в общем мировом числе публикаций, %
2010	1556	0.06
2011	1741	0.06
2012	1806	0.06
2013	1796	0.06
2014	1818	0.06
2015	1791	0.06
2016	1941	0.06
2017	2142	0.06
2018	2373	0.07
2019	2348	0.07

Таблица 2

Данные по публикационной активности стран с указанием средней цитируемости за 2011 г. и 2015 г. в Scopus

Страна		Количество публикаций	Количество ссылок	Средняя цитируемость
Беларусь	2011 г.	1741	20007	11,5
	2015 г.	1791	22434	12,5
Латвия	2011 г.	1728	15119	8,74
	2015 г.	2063	21245	10,29
Литва	2011 г.	3216	38777	12
	2015 г.	3572	41081	11,5
Казахстан	2011 г.	582	4181	7,18
	2015 г.	2580	12992	5,03

В этом случае можно использовать показатель средней цитируемости статей по наукометрической базе данных, который свидетельствует о значимости и качестве публикаций страны, организации.

К примеру, при сравнении средней цитируемости белорусских публикаций с показателями ряда стран постсоветского пространства за 2011 и 2015 гг. отмечена ее положительная динамика (табл. 2).

Изучение языковой структуры публикаций белорусских авторов за 2010–2019 гг. показало, что большинство работ издано на английском языке. Следует отметить, что количество статей на русском языке возрастает с 89 в 2010 г. до 301 в 2018 г. Это объясняется тем, что в Scopus ежегодно реферируется все большее число русскоязычных журналов, в которых публикуются белорусские авторы.

Число белорусских журналов в Scopus также увеличивается (в 2017 г. представлено 7 названий, в 2020 г. – 11), что говорит об их качественном научном соответствии тем жестким критериям отбора, которые установлены международными экспертами Совета по отбору контента.

К сожалению, анализ результатов распределения документов по языкам в Scopus неточен. При детальном изучении первоисточников выяснилось, что автоматически указанные языки не всегда верны. Так, *de visu* публикация на белорусском языке оказалась русскоязычной, на китайском – англоязычной. Предположительно, язык публикации идентифицируется системой со страной издателя журнала.

При распределении белорусских документов по типу публикаций, 78% приходится на научные статьи, материалы конференций составляют 17%, обзоры, заметки, письма и другие документы – 5%.

В Scopus создано несколько миллионов профилей организаций с использованием сложных алгоритмов для идентификации названия организации. Профили, не прошедшие проверку системным администратором, можно найти только через «Поиск по документам» (Documents).

На начало 2014 г. в Scopus были представлены публикации 354 организаций Беларуси, в том числе 47 НИИ НАН Беларуси, 41 высшего учебного заведения, а также работы научно-исследовательских организаций, медицинских учреждений, научно-производственных компаний и др.

В 2019 г. число белорусских учреждений в Scopus выросло на 51% и представлено 536 организациями, в т. ч. 69 институтами Национальной академии наук, 53 институтами Министерства образования, 134 институтами Министерства здравоохранения, а также другими учреждениями Республики Беларусь.

С целью обеспечения максимально полного и достоверного представления информации о публикациях сотрудников НАН Беларуси

с начала 2018 г. ЦНБ НАН Беларуси совместно с компанией Elsevier провели работу по корректировке профилей академических организаций в Scopus.

Так, в 2014 г. в Scopus по запросу Belarus в разделе «Организации» (Affiliations) было представлено 66 профилей учреждений Беларуси (в т. ч. 14 профилей учреждений НАН Беларуси). На июль 2018 г. число профилей научных организаций Беларуси увеличилось до 87, из которых 30 – НИИ НАН Беларуси, на начало 2020 г. – 103 профиля, в т. ч. 45 – НАН Беларуси.

Редактирование и постоянный мониторинг присутствия организаций НАН Беларуси в международных наукометрических системах ведут специалисты библиотеки, чтобы обеспечить качество данных в профилях организаций, иначе разночтение аналитических данных ведет к неправильным оценкам не только публикационной активности организации, страны, но и состояния развития основных направлений науки.

В разрезе областей науки белорусская и общемировая структура публикаций несколько отличаются. В мировой структуре публикаций самой значимой областью науки остается клиническая медицина, на долю которой за период 2010–2019 гг. приходится 25% от общего числа научных работ, отраженных в Scopus (за 2004–2013 гг. – 18%). Вторую позицию занимают технические науки – 20,3% (за 2004–2013 гг. – 12,2%).

За 2004–2013 гг. на третьем месте – биохимия, генетика и молекулярная биология (7,4%). За последнее исследуемое десятилетие их с показателем 11,1% вытеснили на пятую позицию компьютерные науки (12,3%) и физика (11,3%).

Наиболее значимой областью науки Беларуси остается физика, на которую по последним данным приходится 45,1% от суммарного количества публикаций (за 2004–2013 гг. – 28%).

Значительно вырос удельный вес публикаций по техническим наукам – с 14,3% в 2004–2013 гг. до 24% в 2010–2019 гг. и материаловедению – 13,5% и 23,1% соответственно.

Следует отметить, что в потоке научных работ Беларуси за период 2010–2019 гг. заметный вклад составляют публикации по химии (16%), математике (11,7%). Белорусские работы по медицине представлены гораздо слабее по сравнению с общемировым потоком публикаций, несмотря на то, что на уровне страны их доля за десятилетие выросла с 7,9% до 10%.

Важным индикатором влияния публикаций на научное сообщество является частота их цитирования. В 2004–2013 гг. на работы белорусских авторов в Scopus было сделано 115 079 ссылок, за период 2010–2019 гг. – 190501. Благодаря встроенной функции Scopus по ранжированию публикаций на документы закрытого и открытого доступа (Open Access, OA) появилась возможность определить их процентное соотношение.

Таблица 3

Белорусские публикации открытого доступа (OA) в Scopus

Год	Всего белорусских публикаций	Из них статьи OA, %	Общее число ссылок на публикации	Из них ссылок на статьи OA, %
2010	1556	9,2	18533	33,6
2011	1741	14	20007	49,5
2012	1806	19	34414	74
2013	1796	19,5	23508	54,3
2014	1818	20,6	19302	59,4
2015	1791	24,3	22434	60,7
2016	1941	27,7	22852	73,6
2017	2142	31	15236	62,8
2018	2373	33,2	11654	70,8
2019	2348	31,5	2561	61,7

Из табл. 3 видно, что количество белорусских публикаций открытого доступа в Scopus ежегодно возрастает. Открытый доступ способствует повышению «видимости» статей, поэтому они цитируются быстрее и как минимум в два раза лучше статей закрытого доступа.

Подавляющее большинство открытых белорусских публикаций написаны в рамках международного научного сотрудничества (проекты ATLAS, CMS), поэтому на них чаще всего ссылались коллеги из США, Германии, Великобритании, Китая.

Белорусские публикации закрытого доступа, с учетом ограниченного доступа, цитировались в основном учеными постсоветского пространства, высока доля самоцитирования. Наибольшая относительная концентрация публикаций OA с белорусской аффилиацией предска-

зуюмо наблюдается в журналах по физике, прежде всего таких высокоцитируемых научных журналах как *Physics Letters, Section B: Nuclear, Elementary Particle and High-Energy Physics* (Elsevier), *Journal of High Energy Physics* (Springer Nature), *Physical Review Letters* (American Physical Society).

Белорусские публикации закрытого доступа большей частью представлены в переводных белорусских (*Journal of Applied Spectroscopy, Journal of Engineering Physics and Thermophysics*) и российских журналах (*Differential Equations, Russian Journal Of Organic Chemistry*).

Самой цитируемой публикацией Беларуси (5389 ссылок) на протяжении последних лет остается статья открытого доступа «*Observation of a new particle in the search for the Standard Model Higgs boson with the ATLAS detector at the LHC*», подготовленная международным авторским коллективом, в составе которого представители Института физики им. Степанова НАН Беларуси и научно-исследовательского учреждения БГУ, которая опубликована в 2012 г. в журнале «*Physics Letters, Section B: Nuclear, Elementary Particle and High-Energy Physics*» издательства Elsevier.

Это наглядный пример того, что открытый доступ способствует повышению «видимости» статьи, а значит, и ее авторов, и страны в целом.

Результаты проведенного мониторинга по определению количественного и качественного соотношения белорусских публикаций в Scopus в сравнении с мировой структурой позволяют сделать следующие выводы.

1. Наблюдается устойчивый рост белорусских публикаций в авторитетной международной системе научного цитирования Scopus.

2. Увеличивается доля белорусских публикаций открытого доступа, что способствует скорейшему продвижению научных знаний на мировой уровень, укрепляя исследовательский имидж страны, организации, ученого. Интерес к публикациям подтверждается ростом их цитирования.

3. Ежегодно в Scopus увеличивается число реферируемых журналов постсоветского пространства, в которых публикуются белорусские ученые, что способствует их популяризации.

4. Дальнейшее расширение национального и международного научного сотрудничества, стремительное продвижение ресурсов открытого доступа плодотворно повлияют на развитие отечественного научного потенциала и укрепление научных связей в мировом исследовательском пространстве.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Сикорская О. Н., Бовкунович М. А. О направлениях научно-технического развития Республики Беларусь. *Научно-техническая информация. Сер. 1: Организация и методика информ. работы.* 2019. № 7. С. 14–21.

2. Сикорская О. Н., Чикун О. Н. О доступности научных публикаций белорусских авторов для мирового сообщества. *Развитие информатизации и государственной системы научно-технической информации (РИНТИ-2019): доклады XVIII Междунар. конф. (21 ноября 2019 г., Минск).* 2019. С. 291–295.

3. Сикорская О. Н., Бовкунович М. А., Чикун О. Н. Роль библиотеки в повышении видимости публикаций научных организаций НАН Беларуси в SCOPUS и Web of Science. *Библиотеки в информационном обществе: сохранение традиций и развитие новых технологий: материалы III Междунар. науч. конф. (6–7 декабря 2018 г.).* Минск: Ковчег, 2018. С. 112–119.

4. Scimago Journal & Country Rank. URL: <https://www.scimagojr.com/countryrank.php/> (Last accessed: 10.05.2020).

References

1. Sikorskaya, O. N., Bovkunovich, M. A. (2019). O napravleniiah nauchno-tekhnicheskogo razvitiia Respubliki Belarus [About directions of scientific and technical development of the Republic of Belarus]. *Nauchno-tekhnicheskaiia informatsiia – Scientific and technical information, Ser. 1, 7, 14–21* [in Russian].

2. Sikorskaya, O. N., Chikun, O. N. (2019). O dostupnosti nauchnykh publikatsii belorusskikh avtorov dlia mirovogo soobshchestva [About the availability of scientific publications of Belarusian authors for the world community]. Proceedings from The Development of informatization and the state system of scientific and technical information (DISTI–2019): *XVIII Mezhdunarodnaia konferentsiia (21 noiabria 2019 g., Minsk) – 18 th International Conference* (pp. 291–295). Minsk [in Russian].

3. Sikorskaya, O. N., Bovkunovich, M. A., Chikun, O. N. (2018). Rol biblioteki v povyshenii vidimosti publikatsii nauchnykh organizatsii NAN Belarusi v Scopus i WEB of Science [The role of the library in improving the visibility of publications of scientific organizations of the NAS

OF Belarus in Scopus and Web of Science]. Proceedings from The Libraries in the information society: preservation of traditions and development of new technologies : *III Mezhnarodnaia nauchnaia konferentsiia (6–7 dekabria 2018 hoda) – 3 rd International Scientific Conference* (pp. 112–119). Minsk: Kovcheg [in Russian].

4. Scimago Journal & Country Rank. Retrieved from <https://www.scimagojr.com/countryrank.php/> (Last accessed: 10.05.2020) / [in English].

Оксана Сікорська,

завідувачка відділу наукового формування фондів
Центральної наукової бібліотеки імені Якуба Коласа
Національної академії наук Білорусі
Республіка Білорусь, м. Мінськ
e-mail: ok@kolas.basnet.by
ORCID: 0000-0002-9522-0203

Марія Бовкунович,

молодший науковий співробітник відділу наукового формування фондів
Центральної наукової бібліотеки імені Якуба Коласа
Національної академії наук Білорусі
Республіка Білорусь, м. Мінськ
e-mail: ok_mab@kolas.basnet.by
ORCID: 0000-0002-2836-555X

**БІЛОРУСЬКІ ПУБЛІКАЦІЇ У SCOPUS: РЕЦЕСІЯ, СТІЙКИЙ СТАН
ЧИ ПОЗИТИВНА ДИНАМІКА?**

Проведено аналіз білоруських публікацій у наукометричній системі Scopus за останнє десятиліття (2010–2019 рр.) з метою визначення їх кількісного та якісного співвідношення порівняно зі світовою структурою. Наведено порівняння середньої цитованості білоруських публікацій з показниками ряду країн пострадянського простору за 2011 і 2015 рр., відзначено її позитивну динаміку.

Проаналізовано результати розподілу білоруських документів за мовами, типом публікацій, відомчою належністю. Виявлено різночитання аналітичних даних у Scopus, що веде до неправильних оцінок не тільки публікаційної активності організації, країни, а й стану розвитку основних напрямів науки.

Білоруські вчені все частіше надають перевагу розміщенню результатів наукових досліджень у журналах відкритого доступу. Подальше збільшення білоруських публікацій у відкритому доступі неминуче, як за рахунок збільшення переліку білоруських журналів відкритого доступу, так і за рахунок

розширення міжнародного співробітництва та збільшення кількості публікацій у відкритих міжнародних журналах. Наведено приклад найбільш цитованої білоруської публікації в Scopus, підготовленої міжнародною колаборацією ATLAS, що висвітлює експерименти на Великому адронному колайдері, яка була опублікована в «Гібридному журналі» (у журналі, що поширюється за передплатою, проте містить ряд статей у відкритому доступі).

Відзначено збільшення у Scopus числа реферованих журналів, які видаються на пострадянському просторі (в тому числі білоруських), що позитивно впливає на зростання кількості публікацій вітчизняних дослідників. Зроблено висновки про позитивний вплив національного і міжнародного наукового співробітництва, стрімкого просування ресурсів відкритого доступу на розвиток вітчизняного наукового потенціалу та зміцнення наукових зв'язків у світовому дослідницькому просторі.

Ключові слова: Scopus, публікаційна активність, бібліометричні показники, середня цитованість, профілі організацій, журнали, відкритий доступ.

Oksana Sikorskaya,

Head of the Department of Scientific Foundation of the Library Collections of the Central Science Library of the National Academy of Sciences of Belarus
Belarus, Minsk

e-mail: ok@kolas.basnet.by

ORCID: 0000-0002-9522-0203

Mariya Bovkunovich,

Research Fellow of the Department of Scientific Foundation of the Library Collections of the Central Science Library of the National Academy of Sciences of Belarus

Belarus, Minsk

e-mail: ok_mab@kolas.basnet.by

ORCID: 0000-0002-2836-555 X

BELARUSIAN PUBLICATIONS IN SCOPUS: RECESSION, STEADY STATE OR POSITIVE DYNAMICS?

The analysis of Belarusian publications in the scientometric Scopus system over the past decade (2010–2019) is carried out in order to determine their quantitative and qualitative correlation in comparison with the world structure. When comparing the average citation rate of Belarusian publications with the indicators of a number of post-Soviet countries for 2011 and 2015, its positive dynamics was noted. The results of the distribution of Belarusian documents by language, type of publication,

and departmental affiliation are analyzed. Discrepancies in analytical data in Scopus have been identified, which leads to incorrect assessments not only of the publication activity of an organization or country, but also of the state of development of the main directions of science.

Belarusian scientists are increasingly giving preference to placing scientific research results in open access journals. A further increase in Belarusian open access publications is inevitable both by increasing the list of Belarusian open access journals and by expanding international cooperation and increasing the number of publications in open international journals. An example is given of the most cited Belarusian publication in Scopus, prepared by the international collaboration ATLAS and covering experiments at the Large Hadron Collider, which was published in a «hybrid journal» (that is, a journal distributed by subscription, but containing a number of articles in open access).

It is noted that Scopus began to refer to more journals published in the post-Soviet space (including Belarusian ones), which has a positive effect on the growth in the number of publications by domestic researchers.

Conclusions are made about the positive impact of national and international scientific cooperation, the rapid advancement of open access resources on the development of domestic scientific potential and the strengthening of scientific ties in the global research space.

Keywords: Scopus, publication activity, bibliometric indicators, average citations, affiliations, journals, open access.

**НАУЧНАЯ БИБЛИОТЕКА:
ТРАНСФОРМАЦИЯ НАПРАВЛЕНИЙ
ДЕЯТЕЛЬНОСТИ**

Наталья Берёзкина,

доцент Института повышения квалификации и переподготовки кадров
УО «Белорусский государственный университет культуры и искусств»,
кандидат исторических наук, доцент,
заслуженный деятель культуры Республики Беларусь
Республика Беларусь, г. Минск
e-mail: natalyberez7@gmail.com
ORCID: 0000-0002-0894-495X

**ТРАНСФОРМАЦИЯ БИБЛИОТЕЧНОГО ПРОСТРАНСТВА
В ОБЩЕСТВЕ ЗНАНИЙ: ОПЫТ БИБЛИОТЕК БЕЛАРУСИ**

В статье рассматриваются возможности трансформации библиотечного пространства в информационном обществе, основанном на знаниях. Представлены различные инновационные формы организации пространства в библиотеках Беларуси (мультимедийные и информационно-образовательные центры, творческие лаборатории, коворкинг и др.). Особое внимание уделяется анализу опыта библиотек Беларуси в области создания специально оборудованных творческих лабораторий, деятельность которых направлена на использование 3 D-технологий, содействие STEAM-образованию, развитие творческих способностей пользователей библиотек, реализацию различных образовательных и творческих проектов и пр. Важным компонентом пространств нового формата является наличие оборудования, предназначенного для работы с информационными источниками в цифровой форме и организации специальных творческих лабораторий.

Новая концепция в проектировании зданий библиотек, предусматривающая наличие не только основных помещений, но и пространств, предназначенных для удовлетворения разных потребностей широкой публики, в определенной степени была реализована при строительстве здания Национальной библиотеки Беларуси.

Ключевые слова: библиотеки, библиотечное пространство, трансформация библиотек, многофункциональные центры, творческие лаборатории, коворкинг.

Во всем мире наблюдается постепенная трансформация библиотек в образовательные и культурно-досуговые центры, оснащенные современным оборудованием, обеспечивающие различными информацион-

ными ресурсами, формирующие пространства нового формата с целью создания условий для интеллектуального развития и реализации творческих инициатив пользователей. Библиотека становится мультикультурным общественным центром, предоставляющим не только доступ к информации, но и возможности для осуществления досуговой, развлекательной, коммуникативной деятельности, что в значительной степени обусловлено «потребностями социума, привыкшего получать максимум услуг в одной точке» [10, с. 55].

Современная библиотека должна представлять собой зону открытого креативного пространства с возможностью свободного самовыражения и творческой деятельности, «адаптации и реализации различных идей и тенденций при сохранении базисного книжного, документного, информационно-ресурсного содержания» [5, с. 94].

Воздействие цифровых технологий приводит к тому, что многие документы становятся доступными пользователям в электронном виде, при этом изменяется и само пространство библиотеки, которое из помещения, «обеспечивающего сбор, хранение и предоставление в общественное использование документального массива», превращается в «открытую инновационно-просветительскую площадку, обеспечивающую поддержку всех форм познания и обретения пользователями компетенций, которые позволяют адаптироваться к постоянно меняющимся условиям жизни» [12, с. 25].

Трансформация библиотек в многофункциональные центры неизбежно влечет за собой не только изменение их пространства, структуры, интерьера, но и требует приобретения и предоставления в пользование оборудования, предназначенного для работы с информационными источниками в цифровой форме (компьютеры со специализированным ПО, планшеты, ридеры, шлемы виртуальной реальности и т. д.), оборудования и материалов общественной мастерской (3 D-принтеры, наборы для робототехники, 3 D-ручки, аудио- и видеостудии и т. д.), что получило отражение в Концепции модернизации муниципальных библиотек Российской Федерации [4, с. 12]. К этому призывает и В. Степанов [13, с. 12]. Подобный подход к формированию библиотечного пространства вызвал большой резонанс в библиотечном сообществе. Однако идея преобразования библиотек в многофункциональные центры встречает не только поддержку в профессиональной среде библиотекарей, но и вызывает «активное неприятие со стороны тех, кто выступает за сохранение библиотек в их «классическом» облике» [8],

что отчетливо просматривается в публикациях Ю. Столярова [14, 15], Е. Плешкевича [9].

Трансформация библиотек в культурно-образовательные центры, открытые пространства для творческой деятельности и общения, безусловно, приводит к изменению базовых функций библиотек, использованию инновационных форм работы, новых, ранее не использовавшихся форматов библиотечно-информационных услуг, проведению мероприятий, нетипичных для библиотек, но если библиотеки хотят сохранить влияние и востребованность в современном обществе, они должны меняться, ориентируясь «на реализацию новой социокультурной миссии библиотек в информационном обществе, основанном на знаниях» [6, с. 84].

Для библиотек открываются широкие возможности освоения современных информационных технологий, создания новых структурных подразделений, таких как интернет-центры, мультимедийные и информационно-образовательные центры, медиacentры, экологические информационные центры и др. Библиотечные пространства, оснащенные высокотехнологичным оборудованием, могут стать местом, способным удовлетворить потребности пользователей в творческой работе, обучении, досуге, интеллектуальном общении, преобразовании различных идей в реальные продукты.

В библиотеках Беларуси организуются специальные пространства, позволяющие предоставлять пользователям услуги нового формата (информационные, образовательные, досуговые). Инновационные изменения проявляются в образовательной функции библиотек, которые позиционируют себя как открытые познавательные пространства не только для молодежи, но и для людей любого возраста. Следует отметить, что модернизация библиотечного пространства осуществляется при значительном влиянии западных моделей библиотек. Создание и функционирование открытых пространств в публичных библиотеках зарубежных стран стало ответом на назревшую социальную потребность, своевременно воспринятую профессиональным сообществом [3, с. 77]. В последнее время большой интерес у посетителей библиотек вызывают специально оборудованные творческие лаборатории (MakerSpace, FabLab, HackerSpace, TechShop) [2, с. 79].

Пользователям мультицентра «Совушка», созданного в Гродненской областной библиотеке в рамках программы трансграничного сотрудничества «Польша – Беларусь – Украина» 2007–2013 гг., предлагается 8 образовательных программ: лаборатория науки (проведение научных

экспериментов, опытов в области физики, биологии, химии), лаборатория окружающей среды, лаборатория техники и робототехники, лаборатория музыки (мини-студия звукозаписи); лаборатория искусства (создание фильмов, мультфильмов, дизайн-проектов); лаборатория иностранных языков и др.

При поддержке Информационного центра Посольства США в Беларуси созданы творческие мастерские MakerSpace в Могилевской областной научно-технической библиотеке, Брестской областной библиотеке, «Техническая лаборатория» в Молодечненской центральной районной библиотеке, научно-творческая лаборатория «Kids & Teens Tech Center» в Центральной городской библиотеке г. Барановичи и др.

Анализ деятельности специально оборудованных творческих лабораторий позволяет условно выделить несколько направлений оказания услуг нового формата в библиотеках Беларуси. Библиотеки предоставляют возможность заниматься 3 D-моделированием, создавать объемные модели из пластика при помощи 3 D-принтеров и 3 D-ручек, осуществлять виртуальные путешествия по всему миру при помощи очков виртуальной реальности и другого оборудования, изучать и совершенствовать знание иностранных языков, преимущественно с использованием игровых технологий, развивать творческие способности: создавать фильмы, мультфильмы, дизайн-проекты, записывать собственные музыкальные произведения и загружать их в интернет.

Одним из трендов современного образования является система STEAM¹, основанная на применении междисциплинарного и прикладного подхода, а также на интеграции пяти дисциплин в единую схему обучения. STEAM-подход инициирует проведение экспериментов, конструирование моделей, самостоятельное создание музыки и фильмов, воплощение творческих идей в реальности. В процессе занятий, организованных в рамках образовательного проекта «STEM-образование» (Полоцкая центральная районная библиотека), в STEAM-лаборатории конструирования, электроники и программирования #TheWorldofdetails (Борисовская центральная районная библиотека), научно-творческой лаборатории «Kids & Teens Tech Center», мультицентре «Совушка», обучающиеся получают базовые навыки программирования и алгоритмического мышления, знакомятся с основами робототехники. Большой интерес отмечается у посетителей библиотек к проведению различных

¹ S – science, T – technology, E – engineering, A – art, M – mathematics.

опытов в области физики, биологии и химии, экспериментам с соединением электрических цепей, изучением электрической проводимости материалов и др. Для совершенствования знаний по географии можно использовать интерактивный глобус SmartGlobe, астрономии – телескоп с широким набором комплектующих.

Благодаря наличию специально оборудованных творческих лабораторий в библиотеках Беларуси успешно реализуются образовательные, творческие проекты, содействующие всестороннему развитию личности, используются уникальные обучающие и развивающие игры нового поколения.

Новая концепция в проектировании зданий библиотек предполагает наличие в сооружении не только основных помещений, но и всего того, что привлекает посетителей в торгово-развлекательные центры: магазинов, кафетериев, игровых помещений. Библиотечное пространство должно быть максимально открыто для удовлетворения совершенно разных потребностей широкой публики благодаря наличию помещений для выставок и музейных экспозиций, лекционных и концертных залов, кафе и т. д.

При проектировании здания Национальной библиотеки Беларуси было предусмотрено наличие социально-культурных объектов: конференц-зал, музей книги, физкультурно-оздоровительный комплекс, обзорная площадка, к которым затем «добавились комплекс художественных галерей, зал образовательных технологий, детская комната, зал интернет-технологий, помещения для проведения музыкальных, литературно-художественных вечеров, международный пресс-центр» [7, с. 198].

«Библиотечное пространство должно быть привлекательным для читателя возможностью не только получения информации, но и личных контактов, что включает также получение разнообразной консультативной помощи, и в противовес разобщению читателей, чему в немалой степени способствует компьютеризация и интернетизация, – предоставлять читателям возможность живого общения как между собой, так и со специалистами библиотеки» [1, с. 87]. Актуальной является идея создания в библиотеках так называемого «третьего места», отличного от той среды, где люди живут и работают. «Третье место» – это доступное и привлекательное пространство, совмещающее возможности работы, обучения, отдыха, общения. В рамках данной концепции библиотеки как «третье место» имеют большой потенциал и конкурентные преимущества перед другими организациями. Пользователям необходимы

пространства, где их проекты, знания и навыки могут быть расширены за счет информационных ресурсов библиотек и приведут в конечном результате к созданию новых знаний.

Одним из вариантов создания пространства для мультикультурного общения с возможностью участия в реализации различных творческих проектов являются коворкинги². В декабре 2016 г. в Научной библиотеке Белорусского национального технического университета был открыт первый в Минске библиотечный коворкинг, предназначенный для проведения различных мероприятий, реализации разнообразных проектов, получения новых знаний, общения.

Успешное внедрение и развитие концепции библиотеки как «третьего места» в современном обществе «чрезвычайно полезно, особенно для публичных библиотек. Даже появление концепции библиотеки «четвертого места», основанной на библиотеке «третьего места», говорит об устойчивости последней» [11]. Онлайн-библиотека «четвертого места», «базируется на оцифровке и возможностях информационных и коммуникационных технологий. Это место для совместной работы и обучения, доступное со всех цифровых терминалов – компьютеров, планшетов, мобильных телефонов...» [11].

Многие библиотеки стараются позиционировать себя в разных направлениях, выйти за рамки только библиотечно-информационной деятельности и реализовывать разнообразные творческие проекты, во многом обусловленные культурно-историческими особенностями региона. Актуальным является открытие на базе библиотек картинных галерей, музеев, этнографических комнат, театров, клубов, игровых лабораторий, что в значительной степени обеспечивает социализацию различных групп, входящих в местное сообщество.

Качественно спроектированное пространство современной библиотеки должно быть многофункциональным, мобильным, дифференцированным, учитывать возможности реализации в библиотеке не только функций информационного, но и образовательного, социально-культурного досугового, релаксационного центра. Перспективным направлением является обеспечение возможности трансформации библиотеч-

² Коворкинг (от англ. co-working – совместно работающие) – это модель работы, в которой участники, оставаясь независимыми и свободными, используют общее пространство для своей деятельности. Новый формат пространства, в котором десятки людей работают над независимыми проектами.

ного пространства, создание внутри библиотеки открытых пространств и зонирования с целью обеспечения оптимальных условий для пребывания пользователей в библиотеке.

Список использованных источников

1. Амлинский Л. З. Пространственная организация библиотечных зданий в современной информационной среде. *Науч. и техн. б-ки*. 2016. № 2. С. 83–88.

2. Берёзкина Н. Ю. Услуги нового формата в библиотеках Беларуси. *Материалы VI Международного конгресса «Библиотека как феномен культуры»: Услуги и сервисы библиотек в современном информационном пространстве*, Минск, 16–17 окт. 2019 г. / Нац. б-ка Беларуси. Минск, 2019. С. 78–83.

3. Варганова Г. В. Открытые пространства в публичных библиотеках: от социальных практик к культурным смыслам. *Библиосфера*. 2019. № 2. С. 77–82.

4. Концепция модернизации муниципальных библиотек Российской Федерации на основе модельного стандарта деятельности общедоступной библиотеки / Министерство культуры Российской Федерации. URL: <https://www.mkrf.ru/documents/kontseptsiya-modernizatsii-munitsipalnykh-bibliotek-rossiyskoy-federatsii-na-osnove-modelnogo-standa/>.

5. Кражева М. Ф., Шакирова Э. С. Библиотека как «третье место»: реализация концепции. *Библиосфера*. 2019. № 3. С. 93–98.

6. Кузнецова Т. Я. Модернизация библиотек и их инновационные социальные практики: опыт системного анализа. *Вестник Московского государственного университета культуры и искусств*. 2018. № 5. С. 81–92.

7. Национальная библиотека Беларуси: новое здание – новая концепция развития / Нац. б-ка Беларуси ; науч. рук. Р. С. Мотульский. Минск, 2007. 322 с.

8. Нещерет М. Ю. Новый формат публичной библиотеки в свете концепции «третьего места». *Культура: теория и практика* : электронный научный журнал. 2018. № 2. URL: <http://theoryofculture.ru/issues/95/1120/>.

9. Плешкевич Е. А. Спасут ли отечественную библиотеку станки для лазерной резки металла? *Науч. и техн. б-ки*. 2019. № 8. С. 90–98.

10. Рассадина М. И. Библиотека в условиях глобальной информатизации: проблемы трансформации. *Науч. и техн. б-ки*. 2018. № 1. С. 51–60.

11. Савова Ю. С. Развитие концепции библиотеки как «третье место», или как понимать библиотеку как «четвертое место» в цифровой среде. *Культура: теория и практика* : электрон. науч. журн. 2019. № 2. URL: <http://theoryofculture.ru/issues/104/1218/>.

12. Степанов В. К. Библиотека и библиотекари в ближайшие двадцать лет, или В ожидании сингулярности. *Науч. и техн. б-ки*. 2018. № 1. С. 19–31.

13. Степанов, В. К. Новое видение библиотеки как социального института в обществе знаний. *Науч. и техн. б-ки*. 2019. № 1. С. 7–17.

14. Столяров Ю. Н. Библиотекари-практики об идее трансформации библиотек. *Науч. и техн. б-ки*. 2019. № 3. С. 45–62.

15. Столяров Ю. Н. Ошибочность идеи трансформации библиотеки в качественно иные учреждения. *Науч. и техн. б-ки*. 2019. № 2. С. 19–30.

References

1. Amlinskii, L. Z. (2016). Prostranstvennaia organizatsiia biblioteknykh zdaniy v sovremennoi informatsionnoi srede [Spatial organization of library buildings in the modern information environment]. *Nauchnyie i tekhnicheskii biblioteki – Scientific and technical libraries*, 2, 83–88 [in Russian].

2. Berozkina, N. Yu. (2019). Usługi nowego formata w bibliotekach Belarusi. [Services of a new format in the libraries of Belarus]. Proceedings of the Library as a Cultural Phenomenon. Services and Services of Libraries in the Modern Information Space: *VI Mezhdunarodnyi kongress* (Minsk, 16–17 okt. 2019 g.) – 6 th International Congress(pp. 78–83). Minsk [in Russian].

3. Varganova, G. V. (2019). Otkrytie prostranstva v publicnykh bibliotekakh: ot sotsialnykh praktik k kulturnym smyslam [Open spaces in public libraries: from social practices to cultural meanings]. *Bibliosfera – Bibliosphere*, 2, 77–82 [in Russian].

4. Kontseptsiiia modernizatsii munitsipalnykh bibliotek Rossiiskoi Federatsii na osnove modelnogo standarta deiatelnosti obshchedostupnoi biblioteki [The concept of modernization of municipal libraries of the Russian Federation on the basis of a model standard for the activities of a public library]. (2019). Retrieved from <https://www.mkrf.ru/documents/kontseptsiya-modernizatsii-munitsipalnykh-bibliotek-rossiyskoy-federatsii-na-osnove-modelnogo-standa/> [in Russian].

5. Kriazheva, M. F., Shakirova, E. S. (2019). Biblioteka kak «trete mesto»: realizatsiia kontseptsii [Library as a «third place»: implementation of the concept]. *Bibliosfera – Bibliosphere*, 3, 93–98 [in Russian].

6. Kuznetsova, T. Ya. (2018). Modernizatsiia bibliotek i ikh innovatsionnye sotsialnye praktiki: opyt sistemnogo analiza [Modernization of libraries and their innovative social practices: experience of system analysis]. *Vestnik Moskovskogo gosudarstvennogo universiteta kultury i iskusstv – Bulletin of the Moscow state university of culture and arts*, 5, 81–92 [in Russian].

7. Natsionalnaia biblioteka Belarusi: novoie zdaniie – novaia kontseptsiiia razvitiia [National Library of Belarus: a new building – a new concept of development]. (2007). Minsk [in Russian].

8. Neshcheret, M. Yu. (2018). Novyi format publichnoi biblioteki v svete kontseptsii «tretego mesta» [New format of the public library in the light of the concept of «third place»]. *Kultura: teoriia i praktika – Culture: theory and practice*, 2. Retrieved from <http://theoryofculture.ru/issues/95/1120/> [in Russian].

9. Pleshkevich, Ye. A. (2019). Spasut li otechestvennuu biblioteku stanki dlia lazernoi rezki metalla? [Will machine tools for metal laser cutting save the domestic library?]. *Nauchnyie i tekhnicheskii biblioteki – Scientific and technical libraries*, 8, 90–98 [in Russian].

10. Rassadina, M. I. (2018). Biblioteka v usloviiakh globalnoi informatizatsii: problemy transformatsii [Library in the context of global informatization: transformation problems]. *Nauchnyie i tekhnicheskii biblioteki – Scientific and technical libraries*, 1, 51–60 [in Russian].

11. Savova, Yu. S. (2019). Razvitiie kontseptsii biblioteki kak «trete mesto», ili kak ponimat biblioteku kak «chetvertoie mesto» v tsifrovoi srede [Development of the concept of a library as a «third place», or how to understand a library as a «fourth place» in the digital environment]. *Kultura: teoriia i praktika – Culture: theory and practice*, 2. Retrieved from <http://theoryofculture.ru/issues/104/1218/> [in Russian].

12. Stepanov, V. K. (2018). Biblioteka i bibliotekari v blizhaishii dvadtsat let, ili V ozhidanii singuliarnosti [Library and librarians in the next twenty years, or Waiting for a singularity]. *Nauchnyie i tekhnicheskii biblioteki – Scientific and technical libraries*, 1, 19–31 [in Russian].

13. Stepanov, V. K. (2019). Novoie videniie biblioteki kak sotsialnogo instituta v obshchestve znaniia [A new vision of the library as a social institution in the knowledge society]. *Nauchnyie i tekhnicheskii biblioteki – Scientific and technical libraries*, 1, 7–17 [in Russian].

14. Stoliarov, Yu. N. (2019). Bibliotekari-praktiki ob ideie transformatsii bibliotek [Practical librarians about the idea of transforming libraries]. *Nauchnyie i tekhnicheskiiie biblioteki – Scientific and technical libraries*, 3, 45–62 [in Russian].

15. Stoliarov, Yu. N. (2019). Oshibochnost idei transformatsii biblioteki v kachestvenno inyie uchrezhdeniia [The fallacy of the idea of transforming the library into qualitatively different institutions]. *Nauchnyie i tekhnicheskiiie biblioteki – Scientific and technical libraries*, 2, 19–30 [in Russian].

Наталя Берьозкіна,

доцент Інституту підвищення кваліфікації та перепідготовки кадрів

УО «Білоруський державний університет культури і мистецтв»,

кандидат історичних наук, доцент,

заслужений діяч культури Республіки Білорусь

Республіка Білорусь, м. Мінськ

e-mail: natalyberez7@gmail.com

ORCID: 0000-0002-0894-495X

ТРАНСФОРМАЦІЯ БІБЛІОТЕЧНОГО ПРОСТОРУ В СУСПІЛЬСТВІ ЗНАНЬ: ДОСВІД БІБЛІОТЕК БІЛОРУСІ

У статті розглядаються можливості трансформації бібліотечного простору в інформаційному суспільстві, заснованому на знаннях. Представлені різні інноваційні форми організації простору в бібліотеках Білорусі (мультимедійні та інформаційно-освітні центри, творчі лабораторії, коворкінг та ін.). Особлива увага приділяється аналізу досвіду бібліотек Білорусі щодо створення спеціально обладнаних творчих лабораторій, діяльність яких спрямована на використання 3 D-технологій, сприяння STEAM-освіті, розвиток творчих здібностей користувачів бібліотек, реалізацію різних освітніх і творчих проєктів тощо. Важливим компонентом просторів нового формату є наявність обладнання, призначеного для роботи з інформаційними джерелами в цифровій формі і організації спеціальних творчих лабораторій.

Нова концепція в проєктуванні будинків бібліотек, що передбачає наявність не тільки основних приміщень, а й територій, призначених для задоволення різних потреб широкого загалу, певною мірою реалізована в будівлі Національної бібліотеки Білорусі.

Ключові слова: бібліотеки, бібліотечний простір, трансформація бібліотек, багатофункціональні центри, творчі лабораторії, коворкінг.

Natalya Beryozkina,

associate professor of the Institute for Advanced Studies and Retraining, Belarusian State University of Culture and Arts,

Ph.D (history), associate professor,

Honored Worker of Culture

Belarus, Minsk

e-mail: natalyberez7@gmail.com

ORCID: 0000-0002-0894-495X

LIBRARY SPACE TRANSFORMATION IN THE KNOWLEDGE SOCIETY: THE EXPERIENCE OF BELARUS LIBRARIES

The article discusses the possibilities of the library space transformations in realms of information society, based on knowledges. Transformation of libraries into culture and education community centers is one of the main trends in modern librarianship. The various innovative forms of organization space in the libraries of Belarus (multimedia, information and educational centers, creative laboratories, coworking, etc.) are presented. Special focus is on the analysis of Belarus libraries experience in creating laboratories with special equipment which using 3 D-technologies, help to promote STEAM-education, develop creative potential of library users, launch various educational and culture projects. The equipment initially designed to work with information sources in digital format and help to create laboratories, is the important component of new library space.

New conception in designing library buildings which presupposes not only main premises but ones called to meet demands of common users as well, in particular, not only intellectual, but those which usually attract visitors to malls: shops, cafes, playgrounds. Library space has to be opened to meet modern public various demands according to the main tendencies of our epoch. Modern library space of high quality design has to be multifunctional, mobile, differentiated and could help library to serve as not just information, but social, cultural, leisure, relaxation center.

To certain extent this conception was realized in the building of the National library of Belarus. Initially it was designed, taking into account the need for conference hall, museum of book, fitness center, observation area, art galleries, children facilities, halls of education technologies and Internet technologies, concert hall, international press center.

Keywords: libraries, library space, library transformation, multifunctional centers, creative laboratories, coworking.

Оксана Клименко,

старший научный сотрудник

Национальной библиотеки Украины имени В. И. Вернадского,

кандидат исторических наук, доцент

Украина, г. Киев

e-mail: klimenko_oz@ukr.net

ORCID: 0000-0003-4821-8503

Елена Сокур,

научный сотрудник

Национальной библиотеки Украины имени В. И. Вернадского,

кандидат наук по социальным коммуникациям

Украина, г. Киев

e-mail: sokuro1@ukr.net

ORCID: 0000-0001-9861-3283

ОСНОВНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ НАЦИОНАЛЬНОЙ БИБЛИОТЕКИ УКРАИНЫ ИМЕНИ В. И. ВЕРНАДСКОГО С БИБЛИОТЕКАМИ СЕТИ НАЦИОНАЛЬНОЙ АКАДЕМИИ НАУК УКРАИНЫ

В статье выделены и охарактеризованы актуальные направления взаимодействия библиотечной сети Национальной академии наук Украины. Проанализирован вклад украинских ученых и практиков в разработку отдельных вопросов взаимодействия библиотек как важного инструмента создания интегрированного информационного пространства Украины. Выделены направления, по которым осуществляется методическая помощь библиотекам сети Национальной академии наук Украины в обеспечении полноты документного фонда, справочно-библиографического обслуживания и в вопросах сохранения фондов.

Представлены проекты Национальной библиотеки Украины имени В. И. Вернадского «Каталоги библиотек учреждений Национальной академии наук Украины» и «Наука Украины: доступ к знаниям» в комплексе с базой данных «Библиометрика украинской науки» как важнейшее направление взаимодействия сети библиотек НАН Украины на современном этапе. Охарактеризована многоуровневая структура системы повышения квалификации, кото-

рая функционирует на базе НБУВ для библиотек научных учреждений НАН Украины, обеспечивающая повышение профессионализма библиотекарей без специального образования посредством овладения основами книговедения, библиотековедения, библиографоведения и новейшими технологиями.

Отдельно рассмотрено плодотворное многолетнее сотрудничество Национальной библиотеки Украины имени В. И. Вернадского и Львовской национальной научной библиотеки Украины имени В. Стефаника.

Сделан вывод: для масштабного развертывания взаимодействия академической библиотечной сети в условиях глобальной цифровизации важным является внедрение единых стандартов библиотечно-информационной деятельности, а активизация сотрудничества на всех уровнях и направлениях обеспечит вхождение отечественного информационного пространства в мировое.

Ключевые слова: библиотеки научных учреждений, взаимодействие, Национальная академия наук Украины, Национальная библиотека Украины имени В. И. Вернадского, Львовская национальная научная библиотека Украины имени В. Стефаника.

Постановка проблемы. Взаимодействие библиотек сети Национальной академии наук Украины (НАН Украины) – это тесно связанный с развитием научных исследований процесс, который усиливается при кардинальной активизации работы по формированию и популяризации правдивой истории украинской науки и является весомой составляющей евроинтеграционного курса нашего государства. Межбиблиотечное сотрудничество является тем двигателем, который может сместить акценты в решении назревших вопросов и обеспечить интеграцию национального научного информационного пространства в мировое.

Расширение и углубление направлений этого взаимодействия сегодня приобретает особое значение и предусматривает создание условий для формирования и предоставления качественного информационного продукта с использованием новейших информационных технологий, модернизации управления библиотечными ресурсами и создания новой информационной среды.

Актуальность исследования. Вопросы взаимодействия библиотек на современном этапе развития общества приобретают особое значение, поскольку это предполагает координацию усилий не только ведущих библиотек различного отраслевого и ведомственного подчинения, но и расширение внутрисетевого сотрудничества в условиях единого отечественного информационного пространства.

Современные библиотеки научных учреждений НАН Украины сочетают традиционные и инновационные формы обслуживания, удовлетворяют специфические информационные потребности пользователей-ученых, обеспечивают доступ к документным фондам, локальным и сетевым ресурсам. Особая роль принадлежит реализации совместных проектов, направленных на формирование корпоративных информационных сетей, сводных электронных каталогов, библиотечно-информационных консорциумов и цифровых библиотек, обеспеченных едиными программными поисковыми системами и доступом через единый специализированный информационный портал.

Учитывая, что библиотекам отведена определяющая роль в современном информационном взаимодействии, они призваны содействовать многоаспектному сотрудничеству в библиотечно-информационной сфере, обеспечивая равноправное участие в международных информационных потоках. Конечная цель библиотечного взаимодействия – через объединение интеллектуальных ресурсов человечества обеспечить сохранение культурного и научного наследия, гарантировать организацию необходимого сервиса для свободного доступа пользователей к научной информации. Именно в этом мы видим актуальность нашего исследования.

Анализ последних исследований и публикаций. На важности современной организации сотрудничества в библиотечном деле акцентируют внимание ученые, которые обосновывают целесообразность информационного взаимодействия в современном социально-коммуникационном пространстве, раскрывают формы и методы его организации в процессе создания совместных библиотечно-информационных ресурсов. Весомый вклад в разработку вопросов создания интегрированного информационного пространства Украины сделали ученые Национальной библиотеки Украины имени В. И. Вернадского (НБУВ). В ряде монографий [3–5, 15–16, 18] ведущие специалисты НБУВ А. Онищенко, Л. Дубровина, В. Попик, В. Горовой, Е. Лобузина, Ю. Половинчак, Л. Костенко и другие раскрывают процесс преобразования научных библиотек в неотъемлемую составляющую современной информационной среды, возрастания роли библиотек в управлении глобальными ресурсами, создания условий для оперативных информационных обменов на базе структуризации международных библиотечных систем и других крупных центров концентрации информационных ресурсов.

Теоретико-методологические основы исследования взаимодействия библиотек научных учреждений НАН Украины основываются на науч-

ных разработках современных библиотековедов, в частности, среди украинских ученых проблему изменения философии библиотек – от владения к доступу – представили разработки Е. Воскобойниковой-Гузовой [2], О. Клименко [7], Л. Костенко и М. Сороки [10], Е. Марьиной [14], Г. Шемаевой [20] и др.

Организацию информационно-коммуникационного взаимодействия в библиотечной сфере, региональные стратегии, методы и направления организации сотрудничества библиотек с применением новых технологий рассматривали Т. Вылегжанина [1], Е. Корнилова [9], Т. Ярошенко [21] и другие теоретики и практики библиотечного дела.

Анализируя источники, которые освещают вопросы библиотечного взаимодействия и сотрудничества, необходимо отметить, что большинство материалов, посвященных международному участию, представлены преимущественно статьями, докладами, отчетами о совещаниях, конференциях и семинарах. Среди украинских ученых, которые в том или ином аспекте освещают международное библиотечное сотрудничество, следует назвать Т. Кулаковскую и Г. Солоиденко [11], Н. Малолетову и Р. Красий [12–13], В. Пашкову [17].

Проблемы и направления библиотечного взаимодействия через интеграцию информационных ресурсов были предметом обсуждения во время конференций: «Взаимодействие и партнерство библиотек в региональном информационном пространстве» (Харьковская государственная научная библиотека им. В. Короленко, 2012), «Адаптация задач и функций научной библиотеки к требованиям развития цифровых информационных ресурсов» (НБУВ, 2013), «Библиотеки, архивы, музеи: формирование цифрового регионального пространства (Харьковская государственная научная библиотека им. В. Короленко, 2014); «Библиотека. Наука. Коммуникация: формирование национального информационного пространства» (НБУВ, 2016), «Библиотека. Наука. Коммуникация. Стратегические задачи развития научных библиотек» (НБУВ, 2017), «Модель библиотеки XXI века» (Научная библиотека Национального юридического университета им. Ярослава Мудрого, 2018); «Библиотека. Наука. Коммуникация: актуальные тенденции в цифровую эпоху» (НБУВ, 2019).

Таким образом, обзор степени изучения вопроса библиотечного взаимодействия украинскими учеными свидетельствует, что комплексного исследования направлений сотрудничества библиотек сети Национальной академии наук Украины не проводилось, несмотря на достаточно

широкий диапазон материалов по отдельным аспектам исследуемой тематики. Современные теоретические разработки в большей степени касаются общих вопросов взаимодействия библиотек.

Выделение нерешенных ранее частей общей проблемы. Проанализированные работы украинских теоретиков и практиков библиотечного дела подтвердили актуальность поставленной проблемы, которая в данном контексте является практически неразработанной в отечественном научном дискурсе. Ведь ни одно из проанализированных исследований не акцентирует внимание на такой важной составной части отечественной библиотечной отрасли, как сеть библиотек НАН Украины и активизация их сотрудничества в направлении вхождения в европейское и мировое научное пространство.

Изложение основного материала. Взаимодействие библиотек сети Национальной академии наук Украины – это тесно связанный с развитием научных исследований процесс, который постоянно изменяется во времени и повышает свою референтность благодаря успешной реализации заданий по кардинальной активизации работы, в том числе с электронными документопотоками. Это сотрудничество базируется на объединении ради реализации общих задач с целью максимального удовлетворения информационных потребностей пользователей-ученых, формирования и популяризации правдивой истории украинской науки и является весомым вкладом в развитие евроинтеграционного курса нашего государства.

Современную сеть библиотек НАН Украины представляют НБУВ, Львовская национальная научная библиотека Украины имени В. Стефаника (ЛННБУ им. В. Стефаника) и 95 библиотек и библиотечно-информационных подразделений научных учреждений НАН Украины. С 2014 г. не поступают сведения о работе 10 библиотек научных учреждений НАН Украины: пять остаются в оккупированном Донецке, на территории, неподконтрольной Украине, и еще пять – в аннексированной Российской Федерацией Автономной Республике Крым. Сеть возглавляют два библиотечно-информационных учреждения национального уровня: НБУВ и ЛННБУ им. В. Стефаника. Национальная библиотека Украины имени В. И. Вернадского является методическим центром для всей сети библиотек НАН Украины, ЛННБУ им. В. Стефаника – для восьми библиотек научных учреждений Западного научного центра НАН Украины и Министерства образования и науки Украины.

Функционирование библиотек научных учреждений координирует Информационно-библиотечный совет НАН Украины – постоянно дейст-

вующий совещательный орган Президиума НАН Украины. На протяжении всей своей деятельности Совет неоднократно менял название и структуру, однако главной целью оставалась организация работы библиотек по созданию документно-информационной базы для обеспечения научных исследований Национальной академии наук Украины [6]. Решения Совета всегда были обязательными для выполнения научными учреждениями НАН Украины, в структуре которых есть библиотеки и научно-информационные отделы.

Научно-организационное обеспечение взаимодействия библиотек НАН Украины осуществляется на основе внедрения единых комплексных технологических решений библиотечно-информационной деятельности, направленных на развитие библиотечно-информационных ресурсов НАН Украины, научно-методического и информационного обеспечения, системы повышения квалификации библиотекарей [19].

В целях повышения рентабельности библиотечной сети Национальной академии наук Украины, эффективности информационно-коммуникационной деятельности каждой отдельной библиотеки и совершенствования всех аспектов работы с пользователями-учеными с 1995 г. на базе НБУВ ежегодно готовится информационно-аналитический обзор «Работа библиотек научных учреждений Национальной академии наук Украины в ... году» («Робота бібліотек наукових установ Національної академії наук України в ... році») по материалам годовых отчетов библиотек научных учреждений НАН Украины (подготовлено 24 выпуска, формируется 25-й); с 1997 г. – сборник материалов «Организация работы библиотеки научно-исследовательского учреждения НАН Украины» («Організація роботи бібліотеки науково-дослідної установи НАН України»), который содержит нормативно-методические материалы в помощь сотрудникам библиотек НАН Украины (пять выпусков). Специалистами НБУВ в 1996 г. подготовлен справочник «Библиотеки Национальной академии наук Украины» («Бібліотеки Національної академії наук України») (Киев), позже, совместно с Координационным бюро Энциклопедии современной Украины, – «Научные библиотеки Украины» («Наукові бібліотеки України») (Киев, 2004). В 2019 г. вышел справочник «Библиотеки научных учреждений Национальной академии наук Украины» («Бібліотеки наукових установ Національної академії наук України») (Киев).

Методическая помощь библиотекам сети с целью обеспечения полноты документного фонда осуществляется в направлении:

- координации работ в вопросах комплектования, в частности, централизованного комплектования зарубежными документами путем международного книгообмена и подписки доступа к базам данных;

- распределения изданий по государственным целевым программам – проектам «Украинская книга» и «Научная книга»;

- перераспределения малоиспользуемых, непрофильных и дублетных изданий из обменных фондов библиотек сети;

- отбора документов на депозитарное хранение, организации обмена с библиотеками НАН Украины и библиотеками других министерств и ведомств;

- анализа состояния сохранности и сбора информации об имеющихся ценных и редких изданиях, библиотечных собраниях и коллекциях, которые находятся в фондах библиотек НАН Украины;

- организации библиотечно-библиографического обслуживания в пределах НАН Украины с помощью коллективного межбиблиотечного абонементов;

- координации работы библиотек сети по подготовке библиографических указателей и биобиблиографий выдающихся деятелей науки и культуры;

- координации в организации совместных выставок, приуроченных к юбилеям научных учреждений, выдающихся ученых, деятелей науки и культуры [19].

Формирование фондов библиотек научных учреждений НАН Украины – это систематический анализ внешнего документного потока, научно обоснованный отбор, оперативный заказ и получение документов, как на носителях, так и в электронном виде, для оперативного пополнения библиотечно-информационных ресурсов соответственно тематике научных исследований учреждений и информационных потребностей пользователей-ученых. Так, в 2019 г. НБУВ направила библиотекам сети по различным программам и источникам 2276 экземпляров документов, из них по книгообмену для пополнения фондов отечественными профильными изданиями передано 244 экземпляра, по линии международного книгообмена – 1464.

С 1934 г. НБУВ централизованно комплектует фонды академических библиотек иностранной литературой [13]. Модернизация книгообмена, направленная на сохранение многолетнего репертуара и комплектности журналов, которые библиотеки НАН Украины получали много лет, требует систематического изучения и методического сопровожде-

ния организации этого сложного вида деятельности. На протяжении всего времени НБУВ регулярно проводит исследования информационной ценности зарубежных ресурсов и эффективности их использования учеными. В результате изучается уровень информационного обеспечения научных учреждений, отделений и секций НАН Украины иностранными журналами, их соответствие тематике научных исследований. Также собираются сведения о децентрализованном комплектовании академических библиотек зарубежными изданиями. Эти данные используются при подготовке систематических указателей «Зарубежные периодические издания в фондах Национальной библиотеки Украины имени В. И. Вернадского и библиотек научных учреждений НАН Украины (поступления ... гг.)» («Зарубіжні періодичні видання у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського і бібліотек наукових установ НАН України (надходження ... р.))» и «Энциклопедические, справочные и библиографические зарубежные книжные издания в фондах Национальной библиотеки Украины имени В. И. Вернадского и библиотек научных учреждений НАН Украины (поступления ... гг.)» («Енциклопедичні, довідкові і бібліографічні зарубіжні книжкові видання у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського» і бібліотек наукових установ НАН України (надходження ... р.)), где собрана информация о поступлениях зарубежных документов в фонды НБУВ, ЛННБУ им. В. Стефаника и библиотек научных учреждений НАН Украины за определенный период из всех источников централизованного и децентрализованного комплектования зарубежных изданий.

С 2006 г. отделом комплектования НБУВ формируются списки обменных фондов, с 2013 г. готовится библиографический указатель «Обменный фонд Национальной библиотеки Украины имени В. И. Вернадского» («Обмінний фонд Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського»). С целью популяризации обменного фонда на сайте НБУВ на страничке отдела обменно-резервных фондов представлены электронные выставки. Также для активизации этого направления деятельности для сотрудников библиотек научных учреждений НАН Украины регулярно проводятся семинары и консультации.

НБУВ выступает координатором в организации доступа к зарубежным ресурсам: на базе библиотеки совместно с общественной организацией «Ассоциация “Информатио-Консорциум”» регулярно проводятся семинары и практические занятия по обучению пользованию зарубеж-

ными базами данных, ознакомлению с обновлениями функционала и информированию о статистике использования их научными учреждениями НАН Украины.

Сегодня в условиях карантина из-за эпидемии COVID-19 и ограничений в работе библиотек особо затребованной формой получения пользователями нужной информации выступает межбиблиотечный абонемент и услуга электронной доставки документов. Коллективный абонемент как одна из актуальных и востребованных форм библиотечного сотрудничества имеет множество преимуществ: оперативность в выполнении запросов, материальная целесообразность, упрощенность диалога, динамичность, доступность. Для библиотек НАН Украины, как коллективных пользователей, в НБУВ внедрена электронная форма заказа, что способствует укреплению функциональных связей библиотек НАН Украины, поддержке контактов и укреплению взаимодействия, формированию отраслевых электронных коллекций документов и сохранению фондов.

Не менее важным является сотрудничество Национальной библиотеки Украины имени В. И. Вернадского с библиотеками научных учреждений в направлении справочно-библиографического обслуживания. Библиографами НБУВ в помощь специалистам библиотек сети НАН Украины подготовлено практическое пособие «Библиографическая справка в системе справочно-библиографического обслуживания» («Бібліографічна довідка в системі довідково-бібліографічного обслуговування»)(Киев, 2004), в котором представлена методика составления устных и письменных библиографических справок. На сайте НБУВ (www.nbuv.gov.ua) формируется объединенный ресурс «Архив выполненных библиографических справок» («Архів виконаних бібліографічних довідок»), где представлены тематические библиографические списки, подготовленные специалистами отдела научно-библиографической информации НБУВ и библиотек научных учреждений НАН Украины. Эти ресурсы круглосуточно доступны пользователям.

Наряду с выполнением справок для отдаленных пользователей особое место в системе справочно-библиографического обслуживания занимает услуга «Виртуальная библиографическая справка» («Віртуальна бібліографічна довідка»), которая функционирует на базе НБУВ с 2011 г. В обязанности библиографов НБУВ входит мониторинг глобальной сети, формирование баз данных интернет-ресурсов по тематике

исследований научных учреждений, потенциально полезных пользователям.

Специалисты НБУВ регулярно посещают библиотеки сети для предоставления квалифицированных рекомендаций относительно дальнейших действий с пораженными грибками документами и обеспечения условий их хранения, по результатам работы готовят инструктивные материалы в помощь библиотекарям сети, проводят семинары и консультации по вопросам сохранения фондов.

Следует подчеркнуть, что взаимодействие библиотек НАН Украины в последнее время активизировалось, причем без дополнительных финансовых затрат. Для популяризации фондов академических библиотек и изданий научных учреждений НАН Украины с 2015 г. НБУВ осуществляет корпоративный проект «Каталоги библиотек учреждений Национальной академии наук Украины» («Каталоги бібліотек установ Національної академії наук України») (http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nas/cgiirbis_64.exe?C21 COM=F&I21 DBN=EC&P21 DBN=EC&S21 CNR=20&Z21 ID=). На сайте НБУВ – главного координатора проекта – отображены электронные каталоги библиотек научных учреждений НАН Украины. На сегодня уже треть академических библиотек представляют электронные каталоги удаленно (на сайтах научных учреждений и НБУВ).

Для активизации взаимодействия с 2014 г. НБУВ формирует общенациональный портал «Наука Украины: доступ к знаниям» («Наука Україні: доступ до знань») (<http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/suak/corp.exe?C21 COM=F&I21 DBN=SAUA&P21 DBN=SAUA>). В комплексе с базой «Библиометрика украинской науки» («Бібліометрика української науки»), целью создания которой является формирование целостного представления об отечественном научном пространстве, осуществляется интегрированный доступ к базе знаний научного достояния Украины через научно-информационные ресурсы библиотек.

Важным направлением взаимодействия НБУВ с библиотеками научных учреждений НАН Украины является организация системы повышения квалификации (СПК) [8]. Нужно отметить, что проблематика СПК сосредоточена как на общих вопросах усовершенствования деятельности (кооперация библиотечно-библиографического обслуживания ученых и специалистов, реализация совместных проектов, проведение совместных научных исследований по проблемам библиотекведения, книговедения и информатизации библиотек), так и на

специальных (сохранность библиотечных фондов, формирование электронных информационных ресурсов в веб-среде, повышение информационной культуры, создание комфортной среды для различных категорий пользователей, предоставление спектра новых продуктов и услуг), рассматриваемых в ходе совместных обсуждений на семинарах, практических занятиях, заседаниях круглых столов или освещаемых на страницах профессиональных изданий. Многоуровневая структура СПК, организованная в НБУВ для библиотек научных учреждений НАН Украины, обеспечивает повышение профессионализма библиотекарей без специального образования через овладение основами книговедения, библиотековедения, библиографоведения и новейшими технологиями.

Требует отдельного освещения 80-летнее сотрудничество, которое основывается на взаимообогащении и взаимодополнении, двух национальных академических библиотек – методических центров Национальной академии наук Украины – Национальной библиотеки Украины имени В. И. Вернадского и Львовской национальной научной библиотеки Украины имени В. Стефаника. Это сотрудничество сконцентрировано на следующих основных направлениях: формирование национального репертуара украинской книги, методическое руководство библиотеками научных учреждений НАН Украины; подготовка библиографических, систематических указателей, информационно-аналитических обзоров, справочников; повышение квалификации сотрудников библиотек сети; проведение совместных мероприятий (конференций, семинаров, круглых столов); разработка единой стратегии создания национальных авторитетных файлов; подготовка кадрового состава ЛННБУ им. В. Стефаника высшего квалификационного уровня.

На протяжении многих лет продолжается плодотворное взаимодействие библиотек НАН Украины. Для масштабного развертывания сотрудничества в условиях глобальной цифровизации важным является внедрение единых стандартов по всем направлениям библиотечно-информационной деятельности. По нашему твердому убеждению, именно такой подход полноценно реализует все потенциальные возможности для взаимообогащения библиотек НАН Украины через обмен практиками, будет максимально способствовать качественным модернизационным изменениям в библиотечной сфере с ориентацией на прогрессивное будущее отечественной библиотечной отрасли.

Выводы. Национальная библиотека Украины имени В. И. Вернадского – современный центр интеллектуального доступа к информацион-

ным ресурсам. Ее главная цель – построение сегментов высокотехнологического общества знаний, интеграция нашей страны в мировое научно-информационное и культурное пространство – реализуется, в том числе, благодаря развитию всех потенциальных возможностей взаимодействия с библиотеками научных учреждений НАН Украины через активное сотрудничество, полноправное партнерство, интеграцию ресурсов, координацию и кооперацию библиотечно-информационной деятельности.

Сегодня апробированными направлениями взаимодействия НБУВ с библиотеками сети Национальной академии наук Украины, которые имеют долгосрочную ценность, нами определены: научно-организационное и методическое сопровождение библиотечно-информационной деятельности сети библиотек НАН Украины; формирование фондов (международный книгообмен, распределение изданий по государственным целевым программам, подписки доступа к зарубежным базам данных); отбор документов на депозитарное хранение; библиотечно-информационное и справочно-библиографическое обслуживание (с помощью коллективного межбиблиотечного абонемента, координация работы библиотек сети по подготовке библиографических указателей и биобиблиографий выдающихся деятелей науки и культуры, организация совместных выставок, приуроченных к юбилеям научных учреждений, выдающихся ученых, деятелей науки и культуры); мониторинг состояния сохранности библиотечных фондов сети; проекты «Каталоги библиотек учреждений Национальной академии наук Украины» и «Наука Украины: доступ к знаниям»; многоуровневая структура системы повышения квалификации для специалистов сети библиотек НАН Украины.

Перспективными направлениями взаимодействия библиотек НАН Украины должны стать: формирование сводного электронного каталога сети на основе полной рекаталогизации фондов НБУВ; переход библиотек сети к заимствованной каталогизации; расширение сотрудничества по оцифровке документов согласно утвержденному плану работы; создание интегрированных ресурсов полнотекстовых баз данных отделений НАН Украины с единой точкой доступа; расширение услуги электронной доставки документов через систему дистанционного обслуживания ученых на основе внедрения единого электронного читательского билета сети библиотек НАН Украины. По нашему мнению, только активизация взаимодействия на всех уровнях и направлениях обеспечит вхождение отечественного информационного пространства в мировое.

Список использованных источников

1. Вилегжаніна Т. І. Публічні бібліотеки України на зламі століть : вибр. ст. / Добір матеріалів та упоряд. С. Басенко, З. Савіна ; відп. ред. З. Савіна; Нац. парлам. б-ка України. Київ, 2015. 272 с.

2. Воскобойнікова-Гузєва О. В. Стратегії розвитку бібліотечно-інформаційної сфери України: генезис, концепції, модернізація : монографія / наук. ред. Г. І. Ковальчук ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. Київ : Академперіодика, 2014. 362 с.

3. Електронні інформаційні ресурси бібліотек у піднесенні інтелектуального і духовного потенціалу українського суспільства / О. С. Онищенко, Л. А. Дубровіна, В. М. Горовий та ін. ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. Київ, 2011. 248 с.

4. Інтеграція України у світове співтовариство в контексті розвитку бібліотечних інформаційних технологій : монографія / О. С. Онищенко, Л. А. Дубровіна, В. М. Горовий та ін. ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. Київ, 2011. 232 с.

5. Інформатизація і модернізація соціокультурної сфери суспільства: взаємодія і розвиток : монографія / О. С. Онищенко, В. М. Горовий, В. І. Попик та ін. ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. Київ, 2013. 184 с.

6. Інформаційно-бібліотечна рада Національної академії наук України: історія діяльності, документи і матеріали / авт.-упо ряд.: А. А. Свобода, Г. І. Солоіденко, Т. Л. Кулаковська, відп. ред. О. С. Онищенко; НАН України, Інформ.-бібл. рада НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. Київ, 2013. 142 с.

7. Клименко О. З. Корпоративна взаємодія наукових бібліотек в умовах формування суспільства знань: базові засади. *Інформаційний простір бібліотеки : тези VII міжнар. наук.-практ. конф.* (Львів, 18–19 трав. 2017 р.). Львів : Вид-во Львівської політехніки, 2017. С. 23–25.

8. Клименко О. З., Сокур О. Л. Підвищення кваліфікації у Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського: адукація & промоція. *X Міжнародна науково-практична конференція «Сучасна інформаційно-бібліотечна освіта: орієнтири співтворення» : зб. матеріалів / ВГО Укр. бібл. асоц. ; Нац. акад. кер. кадрів культури і мистецтв ; редкол. : В. С. Пашкова, О. В. Воскобойнікова-Гузєва, В. В. Загуменна, І. О. Шевченко, Я. Є. Сошинська. Київ : УБА, 2020. 43–46. URL: <https://>*

ula.org.ua/images/uba_document/news/2020/Zbirnyk_ULA_Slavske_2020_compressed.pdf.

9. Корнілова Є. О. Корпоративні технології у наукових бібліотеках. *Бібліотечний вісник*. 2007. № 4. С. 7–12.

10. Костенко Л. Й., Сорока М. Б. Бібліотека інформаційного суспільства. *Бібліотечний вісник*. 2002. № 3. С. 33–38.

11. Кулаковська Т. Л., Солоіденко Г. І. Міжнародне співробітництво бібліотек у формуванні єдиного науково-інформаційного простору. *Бібліотечний вісник*. 2006. № 6. С. 37–41.

12. Малолетова Н. И., Красий Р. Л. Международные книгообменные связи Национальной библиотеки Украины имени В. И. Вернадского (1918–2008). *Библиотеки национальных академий наук: проблемы функционирования, тенденции развития*. Киев, 2009. Вып. 7. С. 328–346.

13. Малолетова Н. И., Красий Р. Л. Міжнародний книгообмін Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 1918–2008. Започаткування. Становлення. Розвиток : монографія / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. Київ, 2009. 144 с.

14. Мар'їна О. Ю. Інформаційно-комунікаційна взаємодія як фактор розвитку регіональних бібліотечних систем : автореф. дис. . канд. наук із соц. комунікацій : 27.00.03. Харк. держ. акад. культури. Харків, 2011. 20 с.

15. Національний інформаційний суверенітет у контексті розвитку новітніх інформаційних технологій : монографія / О. С. Онищенко та ін. ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. Київ, 2011. 158 с.

16. Національні інформаційні ресурси як інтегративний чинник вітчизняного соціокультурного середовища : монографія / О. С. Онищенко та ін. ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. Київ, 2014. 296 с.

17. Пашкова В. С. Національні бібліотечні асоціації: 1876–2008 : монографія. Харків : Акта, 2009. 332 с.

18. Розвиток ресурсної бази вітчизняного інформаційного середовища : монографія / О. С. Онищенко та ін. ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. Київ, 2012. 194 с.

19. Сокур О. Л. Взаємодія бібліотек наукових установ Національної академії наук України у формуванні вітчизняного наукового інформаційного простору: науково-організаційне забезпечення : дис... канд. наук із соц. комунікацій : 27.00.03. Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. Київ, 2019. 297 с.

20. Шемаєва Г. В. Напрями взаємодії бібліотек у сучасному соціально-комунікаційному просторі. *Адаптація завдань і функцій наукової бібліотеки до вимог розвитку цифрових інформаційних ресурсів : матеріали міжнар. наук. конф.* (Київ, 8–10 жовт. 2013 р.). Київ, 2013. С. 5–7.

21. Ярошенко Т. Бібліотечні консорціуми: перспективи розвитку. *Бібліотечний форум України*. 2006. № 4(14). С. 7–11.

References

1. Vylehzhnanina, T. I. (2015). Publichni biblioteky Ukrainy na zlami stolit : vybr. st. [Public libraries of Ukraine at the turn of the century: selected. art.]. Basenko, S., Savina, Z. (Comps.), Savina, Z. (Ed.). Kyiv [in Ukrainian].

2. Voskoboinikova-Huzieva, O. V. (2014). Stratehii rozvytku bibliotekno-informatsiinoi sfery Ukrainy: henezys, kontseptsii, modernizatsiia [Strategies of library-informative sphere of Ukraine: genesis, conceptions, modernization]. Kyiv: Akadempriodyka [in Ukrainian].

3. Onyshchenko, O. S., Dubrovina, L. A., Horovyi, V. M. [et al.]. (2011). Elektronni informatsiini resursy bibliotek u pidnesenni intelektualnoho i dukhovnoho potentsialu ukrainskoho suspilstva [Electronic information resources of libraries in raising the intellectual and spiritual potential of Ukrainian society]. Kyiv [in Ukrainian].

4. Onyshchenko, O. S., Dubrovina, L. A., Horovyi, V. M. [et al.]. (2011). Intehratsiia Ukrainy u svitove spivtovarystvo v konteksti rozvytku biblioteknykh informatsiinykh tekhnolohii [Integration of Ukraine into the world community in the context of the development of library information technologies]. Kyiv [in Ukrainian].

5. Onyshchenko, O. S., Horovyi, V. M., Popyk, V. I. [et al.]. (2013). Informatyzatsiia i modernizatsiia sotsiokulturnoi sfery suspilstva: vzaємodiia i rozvytok [Informatization and modernization of the socio-cultural sphere of society: interaction and development]. Kyiv [in Ukrainian].

6. Svoboda, A. A., Soloidenko, H. I., Kulakovska, T. L. (Comps.). (2013). Informatsiino-bibliotekna rada Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy: istoriia diialnosti, dokumenty i materialy [Information and Library Council of the National Academy of Sciences of Ukraine: history of activities, documents and materials]. Onyshchenko, O. S. (Ed.). Kyiv [in Ukrainian].

7. Klymenko, O. Z. (2017, May). Korporatyvna vzaємodiia naukovykh bibliotek v umovakh formuvannia suspilstva znan: bazovi zasady [Corporate interaction of scientific libraries in the conditions of formation of knowledge

society: basic principles]. Proceedings from The Library information space : VII mizhnarodna naukovo-praktychna konferentsiia (Lviv, 18–19 travnia 2017 r.) – 7 th International scientific and practical Conference (pp. 23–25). Lviv [in Ukrainian].

8. Klymenko, O. Z., Sokur, O. L. (2020). Pidvyshchennia kvalifikatsii u Natsionalnii bibliotetsi Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho: adukatsiia & promotsiia [Advanced training in the V. I. Vernadsky National Library of Ukraine: education & promotion]. *X International Scientific-practical Conference «Modern information and library education: guidelines for cooperation»: a collection of materials* (pp. 43–46). Pashkova, V. S., Voskoboynikova-Huzieva, O. V., Zahumenna, V. V., Shevchenko, I. O., Soshynska, Ya. Ye. (Eds.). Kyiv : UBA. Retrieved from https://ula.org.ua/images/uba_document/news/2020/Zbirnyk_ULA_Slavske_2020_compressed.pdf [in Ukrainian].

9. Kornilova, Ye. O. (2007). Korporatyvni tekhnolohii u naukovykh bibliotekakh [Corporate technologies in scientific libraries]. *Bibliotechnyi Visnyk – Library Bulletin*, 4, 7–12 [in Ukrainian].

10. Kostenko, L. Y., Soroka, M. B. (2002). Biblioteka informatsiinoho suspilstva [Information society library]. *Bibliotechnyi visnyk – Library Bulletin*, 3, 33–38 [in Ukrainian].

11. Kulakovska, T. L., Soloidenko, H. I. (2006). Mizhnarodne spivrobitnystvo bibliotek u formuvanni yedynoho naukovo-informatsiinoho prostoru [International cooperation of libraries in the formation of a single scientific and information space]. *Bibliotechnyi visnyk – Library Bulletin*, 6, 37–41 [in Ukrainian].

12. Maloletova, N. I., Krasii, R. L. (2009). Mezhdunarodnyie knigoobmennyie svyazi Natsionalnoi biblioteki Ukrainy imeni V. I. Vernadskogo (1918–2008) [International book exchange relations of the V. I. Vernadsky National Library of Ukraine (1918–2008)]. *Biblioteki natsionalnykh akademii nauk: problemy funktsionirovaniia, tendentsii razvitiia – Libraries of National Academies of Sciences: problems of functioning, tendencies of development*, 7, 328–346 [in Russian].

13. Malolietova, N. I., Krasii, R. L. (2009). Mizhnarodnyi knyhoobmin Natsionalnoi biblioteki Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho. 1918–2008. Zepochatkuvannia. Stanovlennia. Rozvytok [International book exchange of the V. I. Vernadsky National Library of Ukraine. 1918–2008. Getting started. Becoming. Development]. Kyiv [in Ukrainian].

14. Marina, O. Yu. (2011). Informatsiino-komunikatsiina vzaiemodiiia yak faktor rozvytku rehionalnykh bibliotechnykh system [Information and

communication interaction as a factor in the development of regional library systems]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kharkiv [in Ukrainian].

15. Onyshchenko, O. S. [et al.]. (2011). Natsionalnyi informatsiynyi suverenitet u konteksti rozvytku novitnikh informatsiynykh tekhnolohii [National information sovereignty in the context of the development of the latest information technologies]. Kyiv [in Ukrainian].

16. Onyshchenko, O. S. [et al.]. (2014). Natsionalni informatsiyni resursy yak intehratyvnyi chynnyk vitchyznianoho sotsiokulturnoho seredovyshcha [National information resources as an integrative factor of the domestic socio-cultural environment]. Kyiv [in Ukrainian].

17. Pashkova, V. S. (2009). Natsionalni bibliotechni asotsiatsii: 1876–2008 [National Library Associations: 1876–2008]. Kharkiv [in Ukrainian].

18. Onyshchenko, O. S. [et al.]. (2012). Rozvytok resursnoi bazy vitchyznianoho informatsiynoho seredovyshcha [Development of the resource base of the domestic information environment]. Kyiv [in Ukrainian].

19. Sokur, O. L. (2019). Vzaiemodiia bibliotek naukovykh ustanov Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy u formuvanni vitchyznianoho naukovo informatsiynoho prostoru: naukovo-orhanizatsiine zabezpechennia [Cooperation of Libraries of Scientific Institutions of the National Academy of Sciences of Ukraine in the Formation of the National Scientific Information Space: Scientific and Organizational Support]. *Candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].

20. Shemaieva, H. V. (2013, October). Napriamy vzaiemodii bibliotek u suchasnomu sotsialno-komunikatsiinomu prostori [Directions of interaction of libraries in the modern social and communication space]. Proceedings from The adaptation of tasks and functions of the scientific library to the requirements of digital information resources development : *Mizhnarodna naukova konferentsiia (Kyiv, 8–10 zhovtnia 2013 r.) – International Scientific Conference* (pp. 5–7). Kyiv [in Ukrainian].

21. Yaroshenko, T. (2006). Bibliotechni konsortsiumy: perspektyvy rozvytku [Library consortia: prospects for development]. *Bibliotechnyi Forum Ukrainy – Library Forum of Ukraine*, 4 (14), 7–11 [in Ukrainian].

Оксана Клименко,

старший науковий співробітник

Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського,

кандидат історичних наук, доцент,

Україна, м. Київ

e-mail: klimenko_oz@ukr.net

ORCID: 0000-0003-4821-8503

Олена Сокур,

науковий співробітник

Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського,

кандидат наук із соціальних комунікацій,

Україна, м. Київ

e-mail: sokuro@ukr.net

ORCID: 0000-0001-9861-3283

**ОСНОВНІ НАПРЯМИ ВЗАЄМОДІЇ
НАЦІОНАЛЬНОЇ БІБЛІОТЕКИ УКРАЇНИ
ІМЕНІ В. І. ВЕРНАДСЬКОГО З БІБЛІОТЕКАМИ МЕРЕЖІ
НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ НАУК УКРАЇНИ**

У статті виділені та охарактеризовані актуальні напрями взаємодії бібліотечної мережі Національної академії наук України. Проаналізовано внесок вітчизняних учених і практиків у розробку окремих питань взаємодії бібліотек як важливого інструменту формування інтегрованого інформаційного простору. Підкреслено координаційну роль Інформаційно-бібліотечної ради в організації роботи бібліотек зі створення документно-інформаційної бази задля забезпечення наукових досліджень Національної академії наук України. Виокремлено напрями здійснення методичної допомоги бібліотекам мережі НАН України у забезпеченні повноти документного фонду, довідково-бібліографічного обслуговування і питань збереження фондів.

Представлені проекти НБУВ «Каталоги бібліотек установ Національної академії наук України» та «Наука України: доступ до знань» у комплексі з базою даних «Бібліометрика української науки» як важливий напрям взаємодії мережі бібліотек НАН України на сучасному етапі. Охарактеризована багаторівнева структура системи підвищення кваліфікації, яка функціонує на базі НБУВ для бібліотек наукових установ НАН України, що забезпечує підвищення професіоналізму бібліотекарів без спеціальної освіти через оволодіння основами книгознавства, бібліотекознавства, бібліографознавства і новітніх технологій. Окремо розглянуто плідну багаторічну співпрацю Національної бібліотеки України імені

В. І. Вернадського та Львівської національної наукової бібліотеки України імені В. Стефаника.

Зроблено висновок: для масштабного розгортання взаємодії академічної бібліотечної мережі в умовах глобальної цифровізації важливим є впровадження єдиних стандартів бібліотечно-інформаційної діяльності, а активізація співпраці на всіх рівнях і напрямках забезпечить входження вітчизняного інформаційного простору в світовий.

Ключові слова: бібліотеки наукових установ, взаємодія, Національна академія наук України, Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського, Львівська національна наукова бібліотека України імені В. Стефаника.

Oksana Klymenko,

Candidate of Historical Sciences, Associate Professor, Senior Research Associate,

V. I. Vernadsky National Library of Ukraine,
Ukraine, Kyiv

e-mail: klimenko_oz@ukr.net

ORCID: 0000-0003-4821-8503

Olena Sokur,

Candidate of Sciences in Social Communications, Research Associate,

V. I. Vernadsky National Library of Ukraine,
Ukraine, Kyiv

e-mail: sokuro1@ukr.net

ORCID: 0000-0001-9861-3283

**MAIN DIRECTIONS OF INTERACTION BETWEEN
V. I. VERNADSKY NATIONAL LIBRARY OF UKRAINE
AND LIBRARIES WITHIN THE NETWORK
OF THE NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF UKRAINE**

The article highlights and describes the current areas of interaction of the library network of the National Academy of Sciences of Ukraine. Also the contribution of Ukrainian scientists and practitioners of the development of certain issues of library interaction as an important tool for creating an integrated information space of Ukraine, is analyzed. The directions for methodological assistance which is provided to the libraries of the network in ensuring the completeness of the document fund, reference and bibliographic services and issues of preserving the fund, are highlighted.

V. I. Vernadsky National Library of Ukraine projects – «Catalogs of Libraries of Institutions of the National Academy of Sciences of Ukraine» and «Science of Ukraine: Access to Knowledge» in combination with the database «Bibliometric

of Ukrainian Science» – are presented as the most important areas for interaction between libraries of the National Academy of Sciences of Ukraine network at the present stage. The article describes the multi-level structure of the advanced training system, which functions on the basis of the V. I. Vernadsky National Library of Ukraine for the libraries of scientific institutions of the National Academy of Sciences of Ukraine. The training system ensures raising of professionalism of librarians who has no special education, through mastering the basics of bibliology, library science, bibliography and the latest technologies.

The fruitful long-term cooperation between V. I. Vernadsky National Library of Ukraine and Vasyl Stefanyk National Scientific Library of Ukraine in Lviv is considered as a special case.

It is concluded that for the large-scale deployment of the interaction of the academic library network in the context of global digitalization, it is important to introduce uniform standards for library and information activities, and the intensification of cooperation at all levels and directions will ensure the entry of the Ukrainian information space into the global one.

Keywords: libraries of scientific institutions, interaction, National Academy of Sciences of Ukraine, V. I. Vernadsky National Library of Ukraine, Vasyl Stefanyk National Scientific Library of Ukraine.

Валентина Мудроха,

заведующая отделом библиотековедения

Львовской национальной научной библиотеки Украины имени В. Стефаника,

кандидат наук по социальным коммуникациям

Украина, г. Львов

e-mail: mudrokhavalentyna@gmail.com

ORCID: 0000-0001-9508-227X

НАУЧНО-МЕТОДИЧЕСКАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ЛЬВОВСКОЙ НАЦИОНАЛЬНОЙ НАУЧНОЙ БИБЛИОТЕКИ УКРАИНЫ ИМЕНИ В. СТЕФАНИКА: ОСНОВНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ И ПЕРСПЕКТИВЫ МОДЕРНИЗАЦИИ

В статье акцентируется на изменении концепции организации научно-методической деятельности библиотек. Отмечено, что сегодня библиотечные институты Украины переживают глубокий кризис, обусловленный рядом проблем организационно-управленческого, финансового, технико-технологического и сервисно-методического характера. На современном этапе развития библиотекам нужна активная методическая помощь в освоении новых библиотечных технологий, маркетинга, стратегического планирования, инициативной хозяйственной деятельности и многих других библиотечных новшеств. С одной стороны, постоянно возникает потребность поиска оптимальных методических решений по всем направлениям библиотечной деятельности. С другой – важно использование и обобщение полученного опыта, внедрение полученных результатов в собственной деятельности.

Акцентируется внимание на важности разработки конкретных, методически оснащенных рекомендаций, правовых, нормативных, инструктивных, технологических документов, способных обновить или значительно усовершенствовать работу, повысить эффективность многих библиотечных процессов. Необходимо не только исследовать, экспериментировать, теоретически и методически осмысливать, но и применять полученные результаты на практике.

Охарактеризованы основные направления научно-методической работы библиотек на современном этапе. Подчеркивается важность интеграции методической работы с современными видами управленческой деятельности – инновационной и маркетинговой. Исследованы основные направления научно-методического обеспечения библиотечно-информационной деятельности Львовской

национальной научной библиотеки Украины имени В. Стефаника: научно-исследовательское, научно-организационное и научно-информационное. Обосновано, что базовым структурным подразделением, которое организует и координирует методическую работу библиотеки, является отдел библиотекведения.

Ключевые слова: библиотека, методическое обеспечение, научно-методические разработки, управление, маркетинг, инновации, Львовская национальная научная библиотека Украины имени В. Стефаника.

Постановка проблемы. Сегодня библиотека, являясь полноправным субъектом информационного пространства, создает основу для современных информационных процессов и процессов получения знаний [2, с. 3]. Информационные технологии открывают широкие возможности для библиотек и пользователей, порождая качественно новые услуги в предоставлении информации. Происходящие трансформации меняют не только систему библиотечных процессов и библиотечных услуг, но и влияют на основы существования традиционных библиотечных функций.

Ключевой задачей развития библиотек на современном этапе является ориентация на инновационное развитие, что объективно обусловлено принципиальным и динамичным характером перемен в обществе. Учет широкого круга факторов, воздействующих на работу библиотек (реформа управления и экономики, ускорение информатизации и пр.), влечет за собой необходимость комплексного обновления библиотечной отрасли, в частности в ее научно-методической деятельности.

Актуальность темы исследования. Сегодня библиотеки трансформировались в социально-коммуникативные центры, обеспечивающие реализацию документного, информационного и когнитивного взаимодействия в обществе. Перед библиотекарями ставится вопрос о необходимости формирования новых моделей взаимодействия с пользователями в условиях доступности информации и знаний через глобальные информационные сети.

Немаловажную роль в решении этого вопроса играет методическая служба, одним из направлений работы которой является диагностика состояния библиотечного дела и определения уровня адаптации библиотек к новым условиям. Развитие библиотек в меняющемся мире потребовало разработки множества новых методик, нормативов, стандартов, регламентов, методических рекомендаций, проведения научных мероприятий.

Цель статьи – акцентировать на необходимости изменений, произошедших в последнее время в научно-методической работе библиотек, а именно – на необходимости формирования единого методического ресурса, условия для которого создали компьютерные технологии. На примере Львовской национальной научной библиотеки Украины имени В. Стефаника (далее – ЛННБУ им. В. Стефаника) раскрыть особенности научно-методической деятельности как важной составляющей функционирования и модернизации работы библиотеки.

Анализ последних исследований. Разработкой проблемы научно-методического обеспечения библиотечно-информационной деятельности в Украине занимаются ученые и практики, среди них: Е. Виноградова, Е. Воскобойникова-Гузева, В. Жукова, О. Клименко, В. Мудроха, Е. Сокур, Г. Солоиденко, И. Гаврилюк и другие.

В работах этих исследователей дана характеристика отечественной библиотечно-информационной сферы, освещены особенности современного состояния научно-методической работы, в частности вопросы повышения квалификации библиотекарей, определены стратегические пути ее реформирования.

Изложение основного материала исследования. Если в девяностые годы на страницах профессиональных изданий Украины и других государств СНГ активно обсуждались вопросы необходимости методической службы, ее трансформации в новых условиях, освобождения от идеологической нагрузки, то сегодня библиотечное сообщество волнуют вопросы целесообразности сохранения научно-методической работы, дальнейшего развития и реформирования.

В соответствии с требованиями времени наполнились новым содержанием такие традиционные функции методической службы как аналитическая, образовательная, информационная и появились новые – прогностическая, рекламная и др. Произошло переосмысление роли и переоценка значения библиотечной статистики, изменилось ее содержание: из атрибута административно-командного рычага управления она превратилась в действующий инструмент анализа состояния библиотечного дела, стала содержательнее, насыщеннее, нагляднее и полезнее руководителям библиотек и структурных подразделений.

В зоне внимания методической службы постоянно находятся вопросы статистического и фактического анализа основных показателей и содержания работы библиотек. На основе полученных данных ежегодно формируются аналитико-информационные сборники «Основ-

ные показатели работы библиотеки за ... год», в которых представлены не только статистические показатели, но и характеристики основных направлений и тенденций развития библиотеки, освещаются проблемы и оптимальные варианты их решения.

Объектами методического мониторинга являются: динамика показателей по всем направлениям деятельности библиотеки; движение библиотечных кадров; выявление и внедрение библиотечных инноваций.

Цифровые технологии используются при создании аналитических баз данных о деятельности библиотек [1, с. 517]. Автоматизированный режим подготовки аналитических и статистических отчётов, справок, обзоров, материалов об опыте работы библиотек, а также возможность быстрой передачи данных изменили характер и повысили уровень аналитической деятельности методистов.

Аналитическая функция методической службы современной библиотеки все более видоизменяется в прогностическую [3]. В результате проведения комплексных проверок выявляются проблемы в работе библиотеки, анализируются варианты их решения, предоставляются адресная консультативная помощь и соответствующие методические рекомендации. Специалисты-методисты готовят аналитические документы по различным направлениям деятельности, позволяющие определить общую тенденцию развития библиотеки и руководить необходимыми изменениями.

Сегодня Львовская национальная научная библиотека Украины имени В. Стефаника – это национальное научно-исследовательское учреждение, государственный хранитель уникальных рукописных и печатных памятников культуры, произведений искусства, документов на различных носителях информации, важный информационно-аналитический и образовательный центр. Библиотека является методическим и координационным центром по вопросам библиотекovedения, библиографоведения и документоведения для библиотек Западного научного центра Национальной академии наук Украины и Министерства образования и науки Украины. Организует и координирует эту работу отдел библиотекovedения, который осуществляет: научный анализ библиометрических и статистических показателей деятельности; мониторинг развития ресурсного и творческого потенциала библиотек; формирование профессиональных компетенций; непрерывное библиотечное образование; консультативно образовательные услуги; менеджмент инноваций; экспертно-диагностические мероприятия; проектно-программную

деятельность. В соответствии с требованиями современности приоритетными направлениями работы отдела библиотековедения являются научно-методическое, научно-исследовательское, научно-организационное и научно-информационное.

Научно-методическое направление работы отдела библиотековедения обеспечивает методическое сопровождение деятельности библиотеки и научно-методическое руководство библиотеками Западного научного центра НАН Украины и МОН Украины.

Первая составляющая этого направления осуществляется путем:

- создания и совершенствования управленческой научно-методической документации;
- мониторинга работы структурных подразделений библиотеки;
- координации деятельности структурных подразделений;
- нормирования процессов библиотечно-библиографической работы;
- подготовки вопросов для рассмотрения на заседаниях Научно-методического и Ученого советов библиотеки.

Огромное внимание сотрудники отдела библиотековедения уделяют разработке, апробации и совершенствованию нормирования библиотечно-библиографических процессов.

Вторая составляющая предусматривает мониторинг деятельности библиотек сети и консультирование их работников по вопросам библиотечной работы.

В связи с внедрением в 2007 году в деятельность Библиотеки интегрированной автоматизированной системы Alerph рассматриваются и согласовываются изменения основных технологических циклов библиотечной деятельности – «путь документа», «путь читательского требования» и процессы, связанные с обслуживанием пользователей. Изменения требуют оговорки во всех организационно-методических документах, регулирующих эти процессы. Данная работа проводится отделом библиотековедения в сотрудничестве с руководителями структурных подразделений библиотеки.

Научно-исследовательское направление предусматривает организацию и проведение прикладных исследований, направленных на совершенствование и оптимизацию форм и методов библиотечно-библиографической деятельности. Результаты этих исследований публикуются на страницах отечественных изданий, озвучиваются на научно-практических конференциях и совещаниях. Сотрудниками отдела библиотековедения

дения осуществляется системный анализ процессов работы структурных подразделений ЛННБУ им. В. Стефаника и мониторинг основных направлений деятельности библиотек научно-исследовательских учреждений Западного научного центра НАН Украины и МОН Украины. По результатам этих исследований разрабатываются необходимые организационно-методические и инструктивно-технологические документы, предоставляются методические консультации. Для методического обеспечения исследовательской работы, направленной на эффективную организацию и сохранение документного фонда ЛННБУ им. В. Стефаника, проводится мониторинг его состояния и формируется методика исследований, результатом которых являются научно обоснованные методические рекомендации, способствующие совершенствованию системы учета фондов структурных подразделений и регламентирующие это направление работы библиотеки.

Особое место занимает подготовка научно-методических и научно-библиографических изданий, посвященных истории становления и развития библиотековедения, основным формам и методам библиотечно-библиографической работы, внедрению в деятельность библиотек новейших информационных технологий.

С целью улучшения информационного обеспечения пользователей и раскрытия специализированного фонда отдела библиотековедения формируются и размещаются на веб-сайте ЛННБУ им. В. Стефаника аннотированные выпуски «Библиографического указателя публикаций по проблемам библиотековедения, библиографоведения и книговедения».

Научно-организационное направление деятельности отдела библиотековедения дает возможность на основании аналитико-информационных документов раскрыть деятельность ЛННБУ им. В. Стефаника в динамике, предоставить объективные сведения о достижениях за определенный период, обнаружить проблемы и определить пути их эффективного преодоления. Работники отдела формируют планы и отчеты о библиотечно-информационной работе ЛННБУ им. В. Стефаника, а также анализируют планово-отчетную документацию библиотек сети.

Определение стратегии развития библиотеки невозможно без изучения ее кадрового состава, путей обеспечения стабильности и предотвращения текучести кадров, повышения профессионального уровня. При этом особую роль играет организация системы повышения ква-

лификации и дополнительного профессионального образования библиотечных специалистов.

Основная цель системы повышения квалификации – обеспечение процессов подготовки кадров и создание условий для достижения всеми сотрудниками соответствующего уровня квалификации [5, с. 552]. Сотрудники библиотеки понимают, что необходимы новые приоритеты в профессиональном обучении, и используют современные действенные формы повышения квалификации. Интересным опытом для специалистов библиотеки стало дистанционное профессиональное обучение в Львовском региональном тренинговом центре в рамках программы «Бібліоміст». Такой формат обучения предоставил возможность овладения практическими навыками работы в сферах инновационной, инициативной деятельности библиотек с использованием основ менеджмента, маркетинга, фандрайзинга, адвокации, социального партнерства [6, с. 195].

В рамках научно-информационной деятельности сотрудники отдела библиотекведения обеспечивают оперативное и максимально полное удовлетворение информационных потребностей пользователей. Они оказывают консультативную и практическую помощь библиотекарям, которая базируется на принципе активности: осуществляется не только по просьбе библиотекарей, но и по инициативе методистов. Консультирование играет огромную роль в популяризации инноваций, закреплении профессиональных знаний, приобретении навыков, обмене опытом. Одним из аспектов работы отдела библиотекведения является подготовка тематических книжных выставок, которые освещают актуальные проблемы библиотекведения, организация научно-практических и научно-методических мероприятий (семинаров, круглых столов, тренингов).

Рациональная организация производственного процесса и обеспечение контроля соблюдения технологической дисциплины на всех его участках – одно из условий успешного функционирования ЛННБУ им. В. Стефаника. Централизованное управление технологическими процессами, их плановое совершенствование, контроль и принятие мер по повышению качества выполняемых работ осуществляют специализированные структурные подразделения библиотек (научно-методические отделы). Они разрабатывают организационно-управленческую документацию; контролируют соблюдение требований основных библиотечных циклов – «путь документа» и «путь читательского заказа»; анализируют обоснованность отказов читателям; внедряют

государственные стандарты в деятельность библиотеки; организуют нормирование труда, рационализацию и совершенствование технологических циклов.

Сложность библиотечной технологии и повышение эффективности управления библиотечно-библиографическими процессами библиотеки требуют своевременного обеспечения всей необходимой организационно-управленческой и инструктивно-технологической документацией. Очень важно было создать определенную систему работы с документами, ведь документы, которые регламентируют деятельность библиотеки и ее структурных подразделений, не должны противоречить друг другу. Именно методисты ЛННБУ им. В. Стефаника занимаются согласованием взаимодействия всех структурных подразделений, ведут сводную картотеку документации, которая помогает быстро разыскать нужную информацию и провести её корректировку.

Успешность функционирования ЛННБУ им. В. Стефаника как информационного центра и социального института обязывает библиотечных специалистов быстро и адекватно реагировать на смену в информационных потребностях читателей, совершенствовать формы обслуживания, предоставлять качественные информационные консультации, расширять спектр библиотечно-информационных услуг. Современный библиотекарь должен быть носителем не только традиционной библиотечно-информационной культуры, но и обладать основами информационной грамотности. Именно от комплексной подготовки и высокой квалификации будет зависеть успех работы в новых информационных условиях [4, с. 7].

Электронная среда и цифровой формат вывели на качественно новый уровень научно-методическую деятельность ЛННБУ им. В. Стефаника. Для решения профессиональных задач сотрудники методических служб осваивают и используют в работе виртуальное пространство, новые программные продукты, информационно-коммуникационные технологии в организации повышения квалификации. Тематика и направления методических мероприятий связаны преимущественно с виртуальной средой и развитием информационных технологий. Возможности электронной среды привели к значительным изменениям технологии самой методической работы. ЛННБУ им. В. Стефаника ведет на своем сайте страничку, посвященную методической деятельности. На ней размещаются библиографические указатели профессиональных публикаций, нормативные и правовые документы, полнотекстовые научно-методи-

ческие, информационные и справочные материалы, доклады, выступления, презентации, консультации. В ЛННБУ им. В. Стефаника есть необходимость выработки новых приоритетов в содержании профессионального обучения и переобучения на основе использования современных эффективных форм повышения квалификации, дифференцированных в зависимости от категорий специалистов.

Ведущее место в совершенствовании организации и координации методической работы в библиотеке занимает научно-методический совет, который рассматривает результаты научно-прикладных исследований и разработок, повышающих качество работы, принимает решение и способствует более оперативному внедрению их в деятельность структурных подразделений библиотеки. Нововведения, которые вносятся в технологические процессы, находят свое методическое обеспечение в форме регламентирующей документации. Именно выработка и принятие единых методических решений влияет на повышение эффективности и качества библиотечно-информационной деятельности.

Относительно проведенного исследования можем сделать следующие *выводы и обобщения*: 1) научно-методическая работа приобретает в настоящий момент ключевое значение, потому что ее суть – обеспечение развития библиотечного дела и адекватного реагирования библиотеки на глобальную смену социальной системы; 2) формируется новая концепция методической работы как открытого методического информационного пространства, условия для которой создали, в том числе, компьютерные технологии; 3) сегодня основу научно-методической работы составляет повышение профессионализма библиотекарей в сфере инновационной деятельности, научно-исследовательской работы, автоматизации информационно-библиотечных процессов; 4) важной формой научно-методической работы является анализ документов (планов, отчетов, справок, информации). При этом в методической деятельности активно используются информационные технологии, увеличивается доля электронных ресурсов и обеспечения удалённого доступа к ним, получает развитие многообразие форм, методов, направлений, продуктов методической деятельности и их инновационный характер.

Таким образом, научно-методическая работа сегодня – это выработка общей стратегии развития библиотечной отрасли, анализ деятельности и прогнозирование развития библиотеки, аккумуляция и ретрансляция опыта инновационных процессов и технологий, организация непрерывного образования библиотечных кадров.

Список использованных источников

1. Виноградова О. Інноваційна діяльність бібліотеки для юнацтва: основні шляхи та методи. *Наукові праці Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського*. 2013. Вип. 35. С. 516–520.

2. Воскобойникова-Гузєва О. В. Стратегії розвитку бібліотечно-інформаційної сфери України: генезис, концепції, модернізація : монографія / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського ; наук. ред. Г. І. Ковальчук. Київ : Академперіодика, 2014. 362 с.

3. Гаврилук І. Методична діяльність публічних бібліотек: вдосконалення та модернізація. *Бібліотечний форум: історія, теорія і практика*. 2020. № 1. С. 33–35.

4. Жукова В. П. Професійно-діяльнісне середовище бібліотеки: чинники формування, структура й управління: автореф. дис. ... канд. наук із соц. комунікацій : 27.00.03. Харк. держ. акад. культури. Харків, 2009. 20 с.

5. Клименко О. З., Сокур О. Л. Розбудова системи підвищення кваліфікації бібліотекарів у Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського: від традицій до інновацій. *Записки Львівської національної наукової бібліотеки України імені В. Стефаника*. 2019. Вип. 11(27). С. 550–558.

6. Мудроха В. О. Система підвищення кваліфікації бібліотечного персоналу Львівської національної наукової бібліотеки України імені В. Стефаника. *Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського*. 2019. Вип. 56. С. 190–200.

References

1. Vynohradova, O. (2013). Innovatsiina diialnist biblioteky dlia yunatstva: osnovni shliakhy ta metody [Innovative activity of the library for youth: main ways and methods]. *Naukovi pratsi Natsionalnoi biblioteky Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho – Transactios of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine*, 35, 516–520 [in Ukrainian].

2. Voskoboinikova-Huzieva, O. V. (2014). Stratehii rozvytku bibliotечно-informatsiinoi sfery Ukrainy: henezys, kontseptsii, modernizatsiia [Strategies of library-informative sphere of Ukraine: genesis, conceptions, modernization]. H. I. Kovalchuk (Ed). Kyiv: Akademperiodyka [in Ukrainian].

3. Havryliuk, I. (2020). *Metodychna diialnist publichnykh bibliotek: vdoskonalennia ta modernizatsiia* [Methodical activity of public libraries: improvement and modernization]. *Biblioteknyi Forum: istoriia, teoriia i praktyka – Library Forum: History, Theory and Practice, 1*, 33–35 [in Ukrainian].

4. Zhukova, V. P. (2009). *Profesiino-diiialnisne seredovyshe biblioteky: chynnyky formuvannia, struktura i upravlinnia* [Professional and activity environment of the library: factors of formation, structure and management]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kharkiv [in Ukrainian].

5. Klymenko, O. Z., Sokur, O. L. (2019). *Rozbudova systemy pidvyshchennia kvalifikatsii bibliotekariv u Natsionalnii bibliotetsi Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho: vid tradytsii do innovatsii* [Development of the system of professional development of librarians in the V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine: from traditions to innovations]. *Zapysky Lvivskoi natsionalnoi naukovoï biblioteky Ukrainy imeni V. Stefanyka – Notes of the V. Stefanyk Lviv National Scientific Library of Ukraine, 11(27)*, 550–558 [in Ukrainian].

6. Mudroha, V. (2019). *Systema pidvyshchennia kvalifikatsii biblioteknykh pratsivnykiv Lvivskoi Natsionalnoi Naukovoï Biblioteky Ukrainy imeni V. Stefanyka*. *Naukovi pratsi Natsionalnoi Biblioteky Ukrayiny imeni V. I. Vernadskoho – Transactios of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine, 56*, 190–200 [in Ukrainian].

Валентина Мудроха,

завідувачка відділу бібліотекознавства

Львівської національної наукової бібліотеки України імені В. Стефаника,

кандидат наук із соціальних комунікацій

Україна, м. Львів

e-mail: mudrokhavalentyna@gmail.com

ORCID: 0000-0001-9508-227X

НАУКОВО-МЕТОДИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ ЛЬВІВСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ НАУКОВОЇ БІБЛІОТЕКИ УКРАЇНИ ІМЕНІ В. СТЕФАНИКА: ОСНОВНІ НАПРЯМИ І ПЕРСПЕКТИВИ МОДЕРНІЗАЦІЇ

У статті акцентується на зміні концепції організації науково-методичної діяльності бібліотек. Відзначено, що сьогодні бібліотечні інституції України переживають глибоку кризу, зумовлену низкою проблем організаційно-управлінського, фінансового, техніко-технологічного та сервісно-методичного характеру. На сучасному етапі розвитку бібліотекам потрібна активна методична допомога в освоєнні нових технологій, маркетингу, стратегічного планування,

ініціативної господарської діяльності та багатьох інших бібліотечних нововведень. З одного боку, постійно виникає потреба пошуку оптимальних методичних рішень в усіх напрямках бібліотечної діяльності. З іншого – важливе використання й узагальнення отриманого досвіду, впровадження отриманих результатів у своїй діяльності. Акцентується на важливості розробки конкретних науково-методичних рекомендацій, правових, нормативних, інструктивних, технологічних документів, здатних оновити або значно вдосконалити роботу, підвищити ефективність багатьох бібліотечних процесів. Необхідно не тільки досліджувати, експериментувати і теоретично осмислювати, а й застосовувати отримані результати на практиці. Подано характеристику основних напрямів науково-методичної роботи бібліотек на сучасному етапі. Виявлено важливість інтеграції методичної роботи з сучасними видами управлінської діяльності – інноваційної та маркетингової. Досліджено основні напрями науково-методичного забезпечення бібліотечно-інформаційної діяльності Львівської національної наукової бібліотеки України імені В. Стефаника: науково-дослідний, науково-організаційний та науково-інформаційний. Обґрунтовано, що базовим структурним підрозділом, який організовує і координує методичну роботу бібліотеки, є відділ бібліотекознавства.

Ключові слова: бібліотека, методичне забезпечення, науково-методичні розробки, управління, маркетинг, інновації, Львівська національна наукова бібліотека України імені В. Стефаника.

Valentyna Mudrokhа,

PhD (Social Commucation),

Head of the Department of Library Science,

Vasyl Stefanyk National Scientific Library of Ukraine in Lviv

Ukraine, Lviv

e-mail: mudrokhavalentyna@gmail.com

ORCID: 0000-0001-9508-227X

SCIENTIFIC AND METHODOLOGICAL ACTIVITY OF VASYL STEFANYK NATIONAL SCIENTIFIC LIBRARY OF UKRAINE IN LVIV: MAIN DIRECTIONS AND PROSPECTS FOR MODERNIZATION

The article focuses on changing the concept of organizing libraries scientific and methodological activities. It was noted that today libraries in Ukraine are going through a deep crisis. The crisis was caused by a number of problems, related to organizational and management, financial, technical, technological, service and methodical issues. Currently, libraries require an active methodological assistance in mastering new

library technologies, marketing, strategic planning, proactive economic activities and many other library's innovations. On the one hand, there is a constant need to search for optimal methodological solutions in all areas of library activity. On the other hand, it is important to use and generalize the experience already gained, the implementation of the results obtained in their own activities. The importance of developing specific, methodically equipped recommendations, legal, regulatory, instructive, technological documents that can update or significantly improve work, increase the efficiency of many library processes, is emphasized. It is necessary not only to conduct researches and experiments, to comprehend theoretical and methodical conclusions, but also to apply the obtained results in practice. The characteristics of the main directions of scientific and methodological work of libraries at the present stage are given. The importance of integrating methodological work with modern types of management activities – innovation and marketing, is revealed. The main directions of scientific and methodological support of library and information activities of the Vasyl Stefanyk National Scientific Library of Ukraine in Lviv are: research, scientific and organizational, and scientific information. It is substantiated that the basic structural unit that organizes and coordinates the methodological work of the library is the Department of library science.

Keywords: library, methodical support, scientific methodical development, management, marketing, innovation, Vasyl Stefanyk National Scientific Library of Ukraine in Lviv.

**ЭЛЕКТРОННЫЕ РЕСУРСЫ
И ИНФОРМАЦИОННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ**

Екатерина Лобузина,

директор Института информационных технологий
Национальной библиотеки Украины имени В. И. Вернадского,
доктор наук по социальным коммуникациям,
старший научный сотрудник
Украина, г. Киев
e-mail: lobuzina@nbuv.gov.ua
ORCID: 0000-0003-3371-4029

**СЕМАНТИЧЕСКИЕ ВЕБ-ТЕХНОЛОГИИ
И БИБЛИОТЕЧНЫЕ ПОИСКОВЫЕ СИСТЕМЫ**

Статья посвящена использованию семантических веб-технологий в библиотечно-информационной деятельности. Рассмотрены принципиальные изменения, произошедшие в современной веб-среде, их влияние на эволюцию библиотечных поисковых систем. Определено понятие семантической библиотеки (Библиотеки 3.0), которая использует методы доступа к информации, основанные на сложных семантических отношениях. Освещены изменения подходов к организации электронных библиотечных ресурсов и систем поиска информационных источников. Показана эволюция библиотечных информационных систем от онлайн-овых электронных каталогов к системам выявления знаний. Проанализированы основные характеристики, которым должны соответствовать современные библиотечные каталоги с точки зрения интернет-пользователей: поиск всего контента в одном месте, ранжирование вывода документов на экран, простой поиск по ключевым словам, фасеты для фильтрации результатов поиска, современный интуитивный интерфейс, получение полного текста одним нажатием, подсказки с рекомендациями дополнительных источников информации, расширение библиотечной информации за счет данных из внешних источников. Охарактеризованы подходы использования технологий Семантического Веба в библиотечных поисковых системах: федеративный поиск, связанные данные, фасетный поиск. Продемонстрированы способы использования структурированных открытых связанных данных, таких как WikiData, в библиотечных поисковых системах, что значительно улучшает видимость и доступность библиотечных ресурсов в Интернете. Изложенный материал проиллюстрирован опытом внедрения семантических веб-технологий для поиска информации на портале Национальной библиотеки Украины имени В. И. Вернадского.

Ключевые слова: семантические веб-технологии, информационный поиск, библиотечные поисковые системы, электронные каталоги, библиотечные каталоги нового поколения, системы выявления знаний, связанные данные.

Основной целью семантической библиотеки является организация средств представления информации, которые имеют преимущества по сравнению с сервисами обычных электронных библиотек. Пользователи должны иметь возможность использовать взаимосвязанную информацию о ресурсах в процессе просмотра, фильтрации или нахождения подобных информационных объектов; средства уточнения запроса должны адаптировать свои результаты в соответствии с запросами пользователей; методы доступа к информации должны использовать сложные семантические отношения между результатами. Наконец, семантическая *e*-библиотека должна предлагать различные рекомендательные сервисы, например, на основе контекста или аннотаций. Поисковая система должна предоставлять возможность использовать информацию о различных типах носителей, сложных объектах, текущих и пространственно-временных связанных ресурсах. Важно поддерживать поиск на основе алгоритмов сходства информационных объектов [5]. В библиотековедческих исследованиях термин «семантическая (интеллектуальная) библиотека» употребляется в контексте становления понятия «Библиотека 3.0» (Library 3.0) [3, 6, 20, 24]. Среди основных характерных черт Библиотеки 3.0 следует отметить следующие.

Интеллектуальность. Библиотека 3.0 применяет системы искусственного интеллекта для предоставления интеллектуальных услуг пользователям библиотеки. В частности, она воспринимает запросы на естественном языке, использует библиотечные интеллектуальные инструменты, такие как классификаторы и авторитетные файлы, для устранения неоднозначности текстовых сообщений, применяет гибкие и эвристические стратегии поиска. Это дает пользователям возможность получать информацию на основе ее содержания, а не простого совпадения слов. Используются также онтологии для раскрытия запроса пользователя и предоставления ответов на основе содержания понятия, что делает библиотечные сервисы более интерактивными, точными и удобными.

Организованность и упорядоченность. Информация продолжает расти по объему и сложности, что создает определенные препятствия для ее потребления. Библиотека 3.0 предназначена для того, что-

бы превратить неорганизованную информацию глобальной веб-среды в систематизированную и полезную информацию, где каждый элемент данных атрибутирован и связан с другими с целью обеспечения легкого и быстрого доступа. Это предполагает устранение несогласованности и дублирования данных, которое достигается в процессе сотрудничеством пользователей, экспертов и библиотекарей в направлении создания, унификации, фильтрации и обмена достоверной информацией (в частности, открытыми связанными данными).

Интегрированность. Инструменты Библиотеки 3.0 объединяют различные информационные источники и платформы для создания надежной информационной сети, которая работает беспрепятственно для быстрого, точного и систематического поиска и обмена информацией. Объединяются различные информационные каналы, форматы и среды для обеспечения синергии между еще разрозненными информационными ресурсами и системами с целью усовершенствования доступности, поиска и удобства использования достоверной информации. Объединенные поисковые системы позволяют пользователям без специализированных поисковых навыков мгновенно искать широкий спектр ресурсов и преодолевать проблемы, возникающие вследствие различных интерфейсов входа и разнообразных функций поиска. Библиотека 3.0 способствует поиску объединенных данных на базе открытых стандартов и совместимости метаданных, создает для пользователей единую точку доступа к информации.

Реализация преимуществ сервисов Библиотеки 3.0 предусматривает эффективное использование семантических веб-технологий и онтологий; интеграцию электронных каталогов (далее – ЭК) библиотек с электронными полнотекстовыми ресурсами; создание библиотечных порталов, предоставляющих доступ ко всем библиотечным ресурсам в режиме «единого окна»; дальнейшее развитие виртуальных библиотечных справочных служб, доступных с мобильных телефонов и устройств; активное участие библиотекарей в посредничестве между знаниями и пользователями: приведение, нахождение и предоставление доступа к документированным знаниям. Ведущие специалисты в области информационных технологий отмечают, что сегодня созданы все необходимые методы и технологии для работы с семантическими моделями. Еще в 2013 г. аналитики Gartner объявили семантические технологии одним из самых перспективных трендов развития ИТ-отрасли. В 2018 г. констатировалось, что в следующие пять лет будущее технологий будет

характеризоваться умными устройствами, которые повсеместно будут предоставлять цифровые услуги (интеллектуальные цифровые сети – intelligent digital mesh). Основными характеристиками нового цифрового мира будут: разумность (intelligent), цифровизация (digital), сплетенность (mesh) [16, 17].

Семантическая технология – информационная технология, ориентированная на содержание и связи между данными в процессе их обработки и использования. Чтобы семантическая технология действительно работала в системе, необходимо иметь модель знаний какой-то части мира (активная онтология). Понятие семантической технологии подчеркивает тот факт, что она обеспечивает работу со смысловым содержанием информации. Таким образом, переход от традиционных информационных технологий (далее – ИТ) к семантическим технологиям является переходом от работы с данными к работе со знаниями. Разница между этими двумя терминами заключается в способе использования информации: для восприятия и использования данных человеку необходимо выполнять их интерпретацию и выявлять смысл. Представленные же в электронной форме знания могут восприниматься непосредственно, поскольку они уже выражены с помощью того понятийного аппарата, которым пользуется человек. Кроме того, с такими знаниями (онтологиями) могут выполняться и полностью автоматические операции – получение логических выводов. Результатом этого процесса становятся новые знания [1].

Отметим особенности и преимущества семантических технологий, среди которых ИТ-специалисты IBM выделили основные [18]. Также приведем некоторые примеры, которые касаются библиотечной деятельности.

1. Семантические технологии обеспечивают более высокий уровень абстракции, чем существующие ИТ-технологии.

Происходит это благодаря добавлению к наборам данных контекстной информации. Например, в библиографических данных может добавляться информация о магазинах, где можно приобрести книгу, и ее стоимости; местонахождении книги в библиотеках и как туда добраться; о других изданиях произведения и его переводах; об авторе и других его произведениях; отзывах читателей о книге и сколько раз к ней обращались. Эту дополнительную информацию можно использовать для принятия пользователем эффективных решений в процессе поиска необходимого произведения.

2. Семантическая технология обеспечивает гибкий подход к интеграции информационных ресурсов.

Семантические технологии предлагают лучшую интеграцию и совместимость различных информационных ресурсов, чем традиционные ИТ-системы, в них можно легко вносить изменения. Семантический подход предусматривает возможность установки любых новых связей данных без необходимости повторного перепроектирования всей системы. Например, структура авторитетных файлов и лингвистических справочников (библиотечных классификаторов) должна согласовываться с библиографическими БД так, чтобы ее можно было использовать как справочную информацию в любой ситуации во время информационного поиска: получить справку о различных формах имени автора или названия учреждения, вместо классификационного индекса вывести формулировки на естественном языке и т. п.

3. Семантический Веб: компьютер может сделать много полезной работы за нас, но мы должны подготовить ему данные.

Семантический Веб – это совместная информационная платформа, которую возглавляет организация международных стандартов в сфере веб-технологий – World Wide Web Consortium (W3 C). Его цель – предоставить машинам возможность «понимать» и реагировать на сложные человеческие запросы на основе их содержания. Этот тип «понимания» предусматривает, что соответствующие источники информации должны быть семантически структурированы. Для этого предназначена RDF (Resource Description Framework, далее – RDF) – модель данных для представления знаний в Семантическом Вебе. В контексте библиотечного сообщества еще в 2005 г. была реализована работа по переводу схемы FRBR (Functional Requirements for Bibliographic Records, далее – FRBR) в модель данных RDF [12]. Сегодня полномасштабное внедрение модели данных RDF осуществляется в разработке нового стандарта библиографических записей BIBFRAME, инициированного Библиотекой Конгресса США, где вместо маркеров полей введены специальные RDF-идентификаторы [10].

4. Онтологии являются важнейшим компонентом семантических веб-проектов.

Онтологии являются формальными спецификациями объектов и отношений между ними и лучше всего подходят для представления информационных моделей, необходимых для обеспечения интеллектуальных и прогностических решений. Наиболее пригодными для

преобразования в онтологии в библиотечной деятельности оказались библиотечные классификации и системы предметизации, поскольку именно они представляют в структурированных и связанных терминах определенную предметную область. Описание объектов онтологии осуществляется с помощью семантических метаописаний – особого вида описаний, включающих концептуальное (аннотированное) изложение содержания и сути информации об объекте. Основными требованиями к метаописаниям объектов онтологии являются: полнота представления знаний, закрепленных в онтологии; возможность использования метаописаний объектов в других системах; использование общепринятого стандарта, который совместим с другими системами.

Ключевой в развитии и внедрении современных семантических технологий стала концепция Семантического Веба, разработанная в 2001 г. Т. Бернерсом-Ли [8], изобретателем World Wide Web (WWW), URIs, HTTP и HTML, который определил его как расширение (надстройку) существующей Всемирной паутины с целью представления информации в виде, который позволит лучше понимать ее как людям, так и компьютерам. Семантический Веб рассматривается Т. Бернерсом-Ли в контексте развития Всемирной паутины как WWW второго поколения, который ориентирован на автоматизированную интерпретацию и обработку информационных ресурсов. Основой концепции Семантического Веба стала идея о том, что компьютер пока не может понимать естественной человеческой речи, поэтому нужно использовать язык, который был бы понятен компьютеру. То есть, в идеальном варианте, всю информацию в Интернете необходимо размещать на двух языках: человеческом и компьютерном.

Основу системы организации знаний Семантического Веба образуют связанные данные (*Linked Data*). Связанные данные (термин предложен в 2006 г. Т. Бернерсом-Ли) – гипертекстовая система, назначением которой является публикация структурированных данных, связывание метаданных между собой, представление различных аспектов содержания, выявление и создание перекрестных ссылок между соответствующими ресурсами. *Linked Data Project*, основанный в 2011 г., предлагает общеупотребительные иерархии классов, словари имен, а также помогает владельцам массивов данных объединять их базы знаний в одну всемирную связанную систему знаний. Во многих случаях участники проекта объединяют уже имеющиеся большие базы, помогая друг другу установить соответствие между идентификаторами одного и того же объекта в разных базах. Технология связанных данных имеет следующие преимущества:

- 1) агрегирование данных из распределенных онлайн-первоисточников;
- 2) создание новых связей между ними и их визуализация;
- 3) обогащение данных с помощью ссылок на внешние ресурсы [9, 21].

Масштабным проектом открытых связанных данных (*Linked Open Data*) является *WikiData* (викиданные; <https://www.wikidata.org/>). Предназначение WikiData – представление структурированных данных, содержащихся в материалах всемирной энциклопедии Wikipedia [30]. Практически WikiData выполняет функцию авторитетного контроля, традиционную для библиотечных каталогов. Каждая статья WikiData содержит уникальный идентификатор, название и синонимы заголовка, изображения из WikiMedia, ссылки к связанным понятиям и статьям Wikipedia, варианты представления понятия в Wikipedia на разных языках. Данные из централизованного хранилища могут свободно использоваться различными вики-проектами, их использование можно наблюдать в виде вывода информационных панелей Wikipedia во время Google-поиска. Основу для создания списка статей WikiData составляет англоязычная версия Wikipedia. Так, статья о Национальной библиотеке Украины имени В. И. Вернадского (далее – НБУВ) (<https://www.wikidata.org/wiki/Q592734>) имеет идентификатор Q592734, англоязычный заголовок «Vernadsky National Library of Ukraine», можно обнаружить информацию о наличии статьи об НБУВ в Wikipedia на 15 разных языках.

База данных WikiData предоставляет также возможность использовать структурированные данные в собственных веб-проектах, в частности библиотечных. Технология связанных данных была также использована при создании международного библиотечного сервиса VIAF – Виртуального международного авторитетного файла (*Virtual International Authority File*, далее – VIAF). В частности, статьи WikiData содержат идентификаторы и ссылки к различным сервисам авторитетного контроля VIAF, Международного стандартного идентификатора названий (*International Standard Name Identifier*, далее – ISNI), авторитетного файла Библиотеки Конгресса США, предметных рубрик Национальной библиотеки Франции, авторитетного файла Библиотеки Ватикана и т. п. Все это позволяет перейти к поиску соответствующих информационных источников в библиотеках и агрегированных библиотечных ресурсах, таких как WorldCat. Современные библиотеки активно вклю-

чаются в процесс создания структурированных веб-данных, который является частью движения «Открытых данных» (*Open Data*) – глобальной инициативы по предоставлению доступа к публичным данным с целью их дальнейшего свободного использования и распространения. Любое лицо может их свободно копировать, публиковать, распространять, использовать, в частности в коммерческих целях, в сочетании с другой информацией или путем включения в состав собственного продукта с обязательной ссылкой на источник их получения. Условием любого дальнейшего использования открытых данных является обязательная ссылка на источник информации. В 2016 г. Украина взяла на себя обязательства выполнять принципы Хартии открытых данных [15].

Параллельно с развитием идей структурирования данных веб-серевды также развивались новые подходы к библиографическому описанию, которые подчеркнули важность в библиографическом описании дополнительных точек доступа (тема (предмет), произведение, организация, лицо, место, физические характеристики, аннотация). Эти идеи были сформулированы и закреплены в 1998 г. принятием Международной федерацией библиотечных ассоциаций и учреждений (*International Federation of Library Associations and Institutions*, далее – IFLA) «функциональных требований к библиографическим записям» (*Functional Requirements for Bibliographic Records*, FRBR), которые зафиксировали переосмысленные требования к каталогизационной практике на международном уровне [14]. FRBR, основанные на современных семантических моделях, предложили новую структурированную модель «сущность-связь» (*entity-relationship model*, или сокращенно – ER-модель), которая связывает данные, представленные в библиографических записях, с потребностями пользователей. Эта модель построена на определении сущностей (объектов) интереса пользователей библиографических записей, атрибутов каждой сущности и типов взаимосвязей между сущностями.

Для лучшего понимания механизмов построения библиографических связей стоит рассмотреть их основные виды. В формате *Universal Machine Readable Cataloguing* (далее – UNIMARC) используются горизонтальные, вертикальные и хронологические связи. Подробно проанализированы эти связи в основательном исследовании ведущего специалиста Библиотеки Конгресса США Б. Тиллет. Исследовательница идентифицировала и классифицировала библиографические связи, разделив их на семь основных категорий:

1) *эквивалентные* – устанавливаются между точными копиями одно-

го и того же произведения или между оригиналом и его репродукцией, при условии сохранения интеллектуального, художественного содержания и авторства;

2) *производные* – устанавливаются между библиографической единицей и модификацией, которая базируется на той же единице, включая варианты, версии, переводы, адаптации и т. п.;

3) *описательные* – устанавливаются между библиографической единицей и произведением, критической статьей, отзывом, рецензией, комментарием;

4) *вертикальные* – связи «целое-часть» или «часть-целое», которые устанавливаются между библиографической единицей и частью единицы (серией и выпуском серии);

5) *сопроводительные* – устанавливаются между библиографической единицей и приложением, дополнением;

6) *последовательные* – хронологические, устанавливаются между библиографическими единицами, одна из которых является продолжением другой или предшествует ей (например, продолжение издания объекта под другим названием);

7) *общие характеристики* – устанавливаются между библиографическими единицами, которые имеют общего автора, название или другие характеристики и являются дополнительными точками доступа в каталоге [22].

Библиотеки оказались в сложной, меняющейся информационной среде – электронные библиотечные ресурсы выросли в объемах и усложнились, изменились требования пользователей к информационному поиску. Цифровое пространство отличается многомерностью: различные пользователи, различные ресурсы, различные пути доступа к информации. 2015 г. стал определенным пределом окончательного понимания того, что библиотеки уже никогда не будут такими, какими были раньше, и эта мысль зафиксирована знаменательным событием – декларацией OCLC о прекращении печати каталожных карточек: «1 октября 2015 г. – после 44 лет и 1,9 миллиарда карточек – OCLC напечатал последнюю каталожную карточку» [25]. Изменения в семантике информационной среды существования библиотечных ресурсов, стандартах описания и обмена библиографическими данными повлияли на библиотечные электронные каталоги, что стало причиной появления понятия библиотечных каталогов следующего (нового) поколения (*Next-Generation Library Catalogs*).

С точки зрения пользователей, которые быстро привыкли к преимуществам поисковых систем Интернета, таких как Google, традиционная библиотечная система поиска оказалась громоздкой и неудобной. Насущной необходимостью стала интеграция имеющихся библиотечных электронных ресурсов и обеспечения читателей легкой, единственной и мощной платформой электронного ресурса. В 2007 г. Федерацией цифровых библиотек (*Digital Library Federation – DLF*) была создана специальная «Рабочая группа поисковых интерфейсов» (*Discovery Interfaces Task Force – DITF*), которая провела исследование потенциальных проблем интеграции библиотечной информационно-поисковой системы с внешними средствами веб-поиска. Результаты показали, что современные библиотечные поисковые системы (электронные каталоги – *online public access catalog*, далее – *OPAC*) имеют следующие проблемы:

- ориентированы на управление печатными книгами и полками в фонде (библиотечным собранием на бумажных носителях), во многих случаях не приспособлены к электронным ресурсам;
- основываются на библиографических стандартах данных, не поддерживают стандарты обмена данными с другими системами баз данных;
 - унифицированный библиографический поиск предназначен только для библиотечных ресурсов и не связан с веб-пространством;
 - интерфейс недостаточно дружелюбный – пользователи привыкли к простому и интуитивно понятному окну поиска браузера, поэтому они путаются и тяжело адаптируются к мощным функциям поиска библиотечной системы;
 - автоматически не исправляются дефекты представления поисковых терминов – не поддерживаются алгоритмы корреляции, не исправляется неправильное написание, не хватает семантической поддержки;
 - ответы на поисковый запрос очень сильно зависят от точности формулировки запроса пользователем (если пользователь не может предоставить точных библиографических данных, он не сможет получить желаемого результата) [19].

Исследователи выявили характерные черты поведения современных пользователей библиотечных электронных ресурсов, сформировавшиеся под влиянием удобных и гибких веб-технологий:

- задают неточные запросы длиной одно – три слова (ожидают, что компьютер угадает их потребности);

- хотят видеть контекст (все, что связано с запросом: связанные понятия и имеющиеся близкие по содержанию информационные ресурсы);
- проводят разведку по определенной теме, во многих случаях выбранной по Википедии (хотя просто нажать кнопку с названием темы, просмотреть списки документов, неоднократно вернуться, увидеть новые поступления и связанную с темой справочную информацию);
- не хотят думать (в эру алгоритмов, они не хотят выяснять, что им доступно и соответствует их потребностям, компьютер должен все это им предложить) [25, 27].

Понимание электронного каталога как ресурса, содержащего перечень библиографических записей, раскрывающих состав имеющихся в фонде библиотеки документов, уже не отвечает требованиям современных пользователей. Сейчас электронные каталоги содержат библиографические записи не только книг, но и статей, гипертекстовых документов, интернет-ресурсов. Такие БД могут раскрывать печатные и электронные ресурсы многих библиотек. Пользователи обращаются не к электронным каталогам, а к интегрированным библиотечно-информационным системам, имеющим расширенный перечень поисковых возможностей. Интегрированные библиотечно-информационные системы повышают полноту, оперативность библиотечно-информационного обслуживания всех категорий пользователей системы, обеспечивая свободный и широкий доступ к библиотечно-информационным ресурсам, позволяют сэкономить трудовые, финансовые ресурсы библиотек и информационных служб участников корпорации.

Тема интегрированного (федеративного, комбинированного) поиска информации начала интересовать библиотечных специалистов еще в 2001 г. В 2007 г. в издательстве Haworth Information Press (Binghamton, NY) вышел сборник статей по интегрированному поиску, который зарубежные исследователи обычно называют федеративным (*Federated Search*) [13]. Согласно онлайн-словарю по библиотечному делу и информатике (*Online Dictionary for Library and Information Science – ODLIS*) интегрированный (федеративный) поиск – это поиск информации с использованием специального программного обеспечения, предназначенного для направления запросов через единый интерфейс к нескольким разным сетевым информационным ресурсам (электронные каталоги, электронные библиотеки и научно-информационные базы данных) [23]. Интегрированный поиск делает документы, не всегда видимые поисковыми машинами Интернета («глубокий Веб»), доступными для поиска

без необходимости для пользователя посещать каждую БД отдельно. Для пользователей библиотек с развитой системой электронных каталогов, полнотекстовых БД, как собственных, так и внешних, возможность получить данные из множества источников по одному запросу является значительным преимуществом: экономит время, существенно совершенствует процесс сбора данных, обеспечивает охват более широкого диапазона информационных источников. Более развитые системы интегрированного поиска имеют функции ранжирования документов по релевантности и кластеризации результатов поиска.

В это же время, в 2007 г. М. Бридингом (M. Breeding) были сформулированы основные требования к современным библиотечным каталогам, которые должны соответствовать таким основным характеристикам:

- единая точка доступа ко всем имеющимся в библиотечном фонде ресурсам;
- высокий уровень дизайна и функциональности (как у коммерческих сайтов);
- расширение библиотечной информации за счет данных из внешних источников (обложки изданий, аннотации, рейтинги и т.д.);
- фасетный характер навигации в каталоге, возможность уточнять запрос по различным параметрам (дата, язык текста, доступа, предметная рубрика и т. д.);
- ранжированный характер вывода документов на экран (например, по частоте книговыдачи), возможность сортировки выборки по году издания, названию, автору и тому подобное;
- возможность поиска в режиме простого поискового окна (a la Google), возможность перехода к расширенному поиску;
- возможность проверки правильности написания слов;
- подсказки рекомендации дополнительных источников информации («смотри также по этой теме», «читатели вместе с этой книгой заказывают также ...»);
- пользователь может самостоятельно (с последующей модерацией специалиста) оставлять тематические теги и комментарии к записям каталога;
- связь с пользователями через RSS с возможностью получать информацию о новых поступлениях [11].

После того, как сервисы поиска библиотечных ресурсов успешно интегрировали информационные ресурсы библиотеки, пользователи

начали повышать требования к системе поиска знаний. Как отмечают исследователи, самой популярной системой содержательной навигации оказалась фасетная, большинство пользователей охотно ограничивают область поиска с помощью заданного множества параметров и гораздо меньше обращаются к специальным поисковым библиотечным инструментам: классификаторам, рубрикаторам и авторитетным файлам. Для успеха у пользователей важно использование этого библиотечного инструментария при поиске в скрытом («латентном») виде как простых интерактивных подсказок к найденным информационным массивам [27]. Первым комплексным изложением вопросов фасетной навигации стал курс лекций Д. Танкеланга (D. Tunkelang) «Фасетный поиск», изданный в 2009 г. издательством «Morgan & Claypool Publishers». Как отмечает автор лекций, фасетный поиск сразу показывает пользователю очевидную информационную структуру, передвигаясь по которой он видит наполнение информационного массива, к которому он обращается. В отличие от привычного параметрического поиска, где пользователь сразу должен точно задать все поисковые параметры в одном запросе, фасетная навигация позволяет постепенно уточнять запрос, интерактивно выбирая дополнительные параметры. Фасетная навигация также дает возможность сочетать в структурированные множества информацию, совместить которую в обычных запросах по ключевым словам чрезвычайно сложно. Кроме того, визуальный интерактивный интерфейс фасетной навигации предотвращает возможные ошибки и отказы, он намного проще и привлекательнее, чем текстовый запрос из командной строки [28]. Все эти преимущества фасетной навигации сделали ее одним из важных элементов инструментария усовершенствованных систем выявления ресурсов и знаний (*Discovery System*).

Начиная с 2016 г. дискуссия по поводу того, какими должны быть онлайн-библиотечные каталоги, переместилась от обсуждения каталогов нового поколения в сторону обсуждения того, что библиотечный поисковый сервис должен быть основан на системе выявления знаний (*Knowledge Discovery System* или *Discovery System*), схожей с сервисами поисковых систем Интернета.

Изменения в терминологии библиотечного поиска анализирует американская исследовательница И. Трапидо (*I. Trapido*) [27], и в этом контексте она обращает внимание на такие ключевые терминологические конструкции:

- *электронный каталог (OPAC – online public access catalog) –*

онлайн-каталог библиотеки, ориентированный на заказ литературы из библиотечного фонда;

- *системы выявления ресурсов (discovery system)* – интерфейсы каталогов нового поколения, отделенные от интегрированной библиотечной системы, которые предлагают расширенные функциональные возможности, такие как фасетная навигация, ранжированные результаты поиска, а также возможность включения в результаты поиска содержания институциональных репозитариев и электронных библиотек;

- *веб-ориентированные инструменты поиска (web-scale discovery tools)* – системы, которые дополнительно к функциональности каталогов следующего поколения расширяют сферу поиска путем систематической агрегации содержания библиотечных каталогов, подписных БД и институциональных репозитариев в единый центральный индекс, который также попадает в индекс поисковых систем Интернета.

Обобщенно исследователи отмечают следующие характеристики библиотечных поисковых интерфейсов, основанных на технологии выявления ресурсов:

- *объем*: по сравнению с ОПАС поиск не ограничивается одной базой данных библиотечного каталога, объем ее информационного охвата является широким и гибким, объединяет все библиотечные ресурсы;

- *содержание*: сочетает традиционный ОПАС и базу данных электронных ресурсов в едином индексе;

- *поиск*: при поиске в различных базах данных есть возможность быстро и оперативно получить рекомендации и различные релевантные информационные результаты, которые лучше всего отвечают поисковому запросу, независимо от местонахождения и формата ресурсов;

- *доступ*: поддерживается функция простого поиска и фасетная навигация, имеются рекомендации, связанные с содержанием строки поиска. С точки зрения пользователей, ключевым элементом является возможность чувствовать, что процесс от нахождения до получения информации проходит быстро, беспрепятственно и просто [29].

Исполнительный директор службы OCLC, отвечающий за конечного пользователя, М. Шоултер (*M. Showalter*) в своем докладе в 2015 г. подытожил основные привлекательные для пользователей характеристики современного интерфейса выявления библиотечных ресурсов:

- поиск всего контента в одном месте;
- центральный индекс локального фонда + электронные ресурсы;
- простой быстрый поиск по ключевым словам;

- наличие заданных фасет для фильтрации результатов поиска;
- современный, интуитивный интерфейс;
- получение полного текста одним нажатием («*one-click to full text*»)

[25].

Сейчас есть много систем, в которых реализованы основные особенности электронных каталогов нового поколения: коммерческие (Aquabrowser, BiblioCommons, EBSCO Discovery Service, Endeca) и системы с открытым кодом (Blacklight, Fac-Back-OPAC, LibraryFind, Rapi) [26]. Веб-ориентированный инструментарий, обеспечивающий оперативный доступ к библиографическим и полнотекстовым ресурсам библиотек мира, реализован в таких проектах: Всемирный каталог – WorldCat (<https://www.worldcat.org/>), Всемирная цифровая библиотека – World Digital Library (<https://www.wdl.org/>), проект Европейской электронной библиотеки Европеана – Europeana (<http://www.europeana.eu>). Для академической литературы платформы выявления ресурсов, такие как Web of Science (<https://www.webofknowledge.com>) и Google Scholar (<https://scholar.google.com>), предлагают простой метод поиска широкого диапазона научных источников по многим дисциплинам: академическая пресса, профессиональные форумы, статьи, академические отчеты университетов и научно-исследовательских институтов, дипломные работы, книги, рефераты и др.

Среди библиотечных проектов, реализующих принципы систем выявления знаний и открытых связанных данных, следует отметить проект Национальной библиотеки Франции (далее – НБФ) data.bnf.fr (<http://data.bnf.fr/>), целью которого является: сделать библиотечные данные более видимыми в Интернете, объединить библиотечные данные, как в каталогах, так и вне их; способствовать созданию связей между структурированными и доверенными веб-ресурсами, обеспечить повторное использование метаданных (под открытой лицензией) третьей стороной. К важным библиотечным данным относятся названия произведений, персоналии и организации. Страницы структурированных данных наделяют определенное зафиксированное понятие идентификатором, собирают доступную информацию о нем из разных справочных веб-источников, обеспечивают пользователю удобный переход к соответствующим информационным источникам из фондов НБФ (цифровая библиотека Gallica, генеральный электронный каталог, каталог архивных и рукописных документов) и внешних библиотечных и информационных проектов WorldCat, Europeana, Wikipedia. Такие

страницы данных хорошо индексируются поисковыми работами и появляются в первых строках ответов на информационный запрос, что значительно улучшает видимость и доступность библиотечных ресурсов в Интернете. Между данными НБФ и WikiData обеспечена связь, которая позволяет актуализировать и пополнять библиотечные данные, в частности, из Wikipedia автоматически выводятся изображения и краткие аннотации для соответствующих данных НБФ [7]. НБУВ представлена в data.bnf.fr статьей «Bibliothèque nationale VI Vernadsky d'Ukraine», из которой можно получить информацию о том, что библиотека находится в Украине, основана в 1918 г., в фонде НБФ есть пять изданий национальной библиографии, изданных НБУВ, есть соответствующая запись в VIAF.

Эти современные подходы организации доступа к библиотечным информационным ресурсам побудили инициировать в НБУВ внедрение семантических структур связанных данных и инструментов фасетной навигации в рамках двух информационных проектов: «Наука Украины: доступ к знаниям» и электронная библиотека «Украиника».

Портал «Наука Украины: доступ к знаниям» содержит структурированные данные о научных учреждениях, библиотеках и их ресурсах, ученых Украины. Авторские поисковые профили используются для выявления библиографической информации в различных научных информационных ресурсах НБУВ: электронном каталоге, электронной библиотеке «Научная периодика Украины», реферативной базе данных. Пользователь также информируется о наличии соответствующих произведений в электронной библиотеке «Украиника», архивном и рукописном фонде НБУВ. Обеспечена возможность поиска коллег по научной специальности и соавторов произведений. Страница авторского поискового профиля имеет уникальный идентификатор и ссылки к авторским страницам в других информационных системах (ORCID, Google Scholar, ResearcherID, Scopus, Wikipedia и т.п.) [2]. В 2020 г. стартовал новый сервис научных метаданных ORCID и DOI для ученых Украины. В профилях ученых дополнительно к информации о научных e-ресурсах НБУВ динамически отображаются публикации, зарегистрированные международной научной базой данных CrossRef (<http://search.crossref.org>), которая содержит метаданные более 100 млн научных публикаций. Список публикаций автоматически формируется по авторскому идентификатору – ORCID, указанному в профиле ученого на портале НБУВ. Каждая библиографическая ссылка в списке содержит DOI

публикации (по которому можно перейти на оригинальную страницу публикации).

Электронную библиотеку «Украиника» сопровождает уникальный справочный аппарат структурированных связанных данных, относящихся к информационному полю знаний об Украине. Каждая страница данных содержит уникальный идентификатор, название, информационное изображение, категорию, варианты написания заголовка, информацию о связанных данных, гиперссылки к справочным интернет-ресурсам. В электронной библиотеке выделены различные категории предметных справок, которые организуют фасетную навигацию в массиве документов: «Персоналии», «Исторические события», «Слой населения», «Географические объекты», «Государства», «Народы», «Населенные пункты», «Памятники культуры», «Памятники природы», «Учреждения» и другие. Каждая категория сопровождается своим типом изображений (портрет персоналии, картина или фото, хрестоматийное изображение, типичная фигура, здание, флаг, герб, логотип, народный костюм, карта, буквенный акроним и т. д.). Дополнительно к текстовой информации справочник хранит и систематизирует визуальный ряд, связанный со знаковыми понятиями украиники. Для каждой справки автоматически появляется информация о наличии соответствующих произведений в электронной библиотеке, для каждого произведения – информация об имеющихся справочных ресурсах. Для автора-ученого приводится ссылка к его авторскому профилю на портале «Наука Украины: доступ к знаниям» [4]. В дальнейшем предполагается провести интеграцию справочного материала «Украиники» с данными WikiData, что позволит автоматически получать дополнительную информацию из открытых источников данных.

Внедрение фасетного поиска и системы связанных данных для ключевых поисковых сервисов НБУВ обеспечивает постепенное расширение онтологической базы знаний об Украине и ее науке, совершенствует доступ к национальным и научным ресурсам НБУВ, способствует видимости электронных ресурсов НБУВ поисковыми системами Интернета. Параллельно с развитием справочного аппарата связанных данных в НБУВ также проводятся работы по созданию национальных авторитетных файлов лиц и учреждений. Авторитетные файлы сопровождается информация об имеющихся идентификаторах соответствующих данных в международных системах авторитетного нормативного контроля: WorldCat, ISNI, VIAF, WikiData. Все эти работы обеспечат активное

вхождение информационных ресурсов НБУВ в систему семантического поиска современной веб-среды.

Список использованных источников

1. Горшков С. Введение в онтологическое моделирование: ревизия 2.3. ООО «ТриниДата». 2014–2018. URL: <https://trinidata.ru/files/SemanticIntro.pdf>.

2. Лобузина Е. В. Информационный портал «Наука Украины: доступ к знаниям». *Библиотеки национальных академий наук: проблемы функционирования, тенденции развития*. 2017. Вып. 14. С. 35–46. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/bnan_2017_14_6.

3. Лобузина К. В. Бібліотека 3:0: знання, сховища даних та експерти. *Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія*. 2012. № 1. С. 26–35. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/bdi_2012_1_7.

4. Лобузина К., Перенесієнко І., Вощенко О. Система організації тематичних зв'язків предметно-довідкового апарату електронної бібліотеки «Україніка». *Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського*. Київ, 2019. Вип. 55. С. 220–230.

5. Серебряков В. А. Что такое семантическая цифровая библиотека. *Труды 16-й Всероссийской научной конференции «Электронные библиотеки: перспективные методы и технологии, электронные коллекции» – RCDL-2014* (Дубна, 13–16 октября 2014). Дубна: ОИЯИ, 2014. С. 21–25.

6. Belling A., Rhodes A., Smith J., Thomson S., Thorn B. Exploring Library 3.0 and beyond. 2010–2011 Shared Leadership Program State Library of Victoria and Public Libraries Victoria Network. 2011. URL: http://www.libraries.vic.gov.au/downloads/20102011_Shared_Leadership_Program_Presentation_Day_/exploring_library_3.pdf.

7. Bernes E., Boulet V., Leclair C. Améliorer l'accès aux données des bibliothèques sur le web : l'exemple de data.bnf.fr. *IFLA World Library and Information Congress*. 2016. URL: <http://library.ifla.org/1447/1/081-bernes-fr.pdf>.

8. Berners-Lee T., Hendler J., Lassila O. The Semantic Web : A new form of Web content that is meaningful to computers will unleash a revolution of new possibilities. *Scientific American*. 2001. URL: <http://www.sciam.com> (May 17, 2001).

9. Berners-Lee T. Linked Data. *W3C*. 2006. URL: <https://www.w3.org/DesignIssues/LinkedData.html> (last change: 18.06.2009).

10. Bibliographic Framework Initiative. *Library of Congress, USA*. URL: <https://www.loc.gov/bibframe/>.

11. Breeding M. Next-Generation Library Catalogs. *Library Technology Reports. Chapter 1: Introduction*. 2007. Vol. 43, No 4., pp. 5–14. URL: http://alatechsource.metapress.com/content/p6_rll2_h042601168/fulltext.pdf.

12. Expression of Core FRBR Concepts in RDF. *Vocab.org – A URI space for vocabularies*. 2005. URL: <http://vocab.org/frbr/core.html>.

13. Federated Search: Solution or Setback for Online Library Services / edited by Christopher N. Cox. Binghamton, NY: Haworth Pressm, 2007. 374 p.

14. Functional Requirements for Bibliographic Records – FRBR. 1999. URL: <http://www.ifla.org/publications/functional-requirements-for-bibliographic-records>

15. G8 Open Data Charter. URL: <https://opendatacharter.net/g8-open-data-charter/>.

16. Gartner Names Semantic Technologies To Its Top Technology Trends Impacting Information Infrastructure in 2013. DATAVERSITY. 2013. URL: <https://www.dataversity.net/gartner-names-semantic-technologies-to-its-top-technology-trends-impacting-information-infrastructure-in-2013/>.

17. Gartner Top 10 Strategic Technology Trends for 2019. *Smarter with Gartner*. 2018. URL: <https://www.gartner.com/smarterwithgartner/gartner-top-10-strategic-technology-trends-for-2019/>.

18. Gucer V. 5 Things To Know About Semantic Technologies. *IBM Redbooks Blog*. 2013. URL: https://www.ibm.com/developerworks/community/blogs/5_things/entry/5_things_to_know_about_the_semantictchnologies?lang=en.

19. ILS–DI [Integrated Library System – Discovery Interface Task Group]. *Digital Library Federation*. URL: <http://www.diglib.org/project-update-ils-di/>.

20. Kwanya T., Stilwell C., Underwood P. *Library 3.0: Intelligent Libraries and Apomediation*. Chandos Publishing, 2014. 190 p.

21. Linked Data – Connect Distributed Data across the Web. URL: <http://linkeddata.org/>.

22. Noruzi A. FRBR and Tillett’s Taxonomy of Bibliographic Relationships. *Knowledge Organization*. Vol. 39, is. 6. 2012. pp. 409–416. URL: <http://eprints.rclis.org/25682/>.

23. Online Dictionary for Library and Information Science – ODLIS. *ABC–CLIO Corporate*. URL: https://www.abc-clio.com/ODLIS/odlis_about.aspx.

24. Saw G., Todd H. Library 3.0: where are our skills? *World library and information congress : 73 rd IFLA general conf. and council (19–23 Aug. 2007, Durban, South Africa)*. Durban, 2007. pp. 1–15.

25. Showalter M. Library Discovery: Challenges and Opportunities. *OCLC EMEA Regional Council 2016 (EMEARC16), 1–2 March, Madrid. 2016*. URL: https://www.oclc.org/content/dam/oclc/events/2016/EMEARC2016/EMEARC-16_Session-H_WorldCat-Discovery-Services.pdf.

26. Stevenson K., Elsegood S., Seaman D. [et al.] Next-generation library catalogues: reviews of Encore, Primo, Summon and Summa. *Serials*. 2009. 22 (1). pp. 68–82.

27. Trapido I. Library Discovery Products: Discovering User Expectations through Failure Analysis. *Information Technology and Libraries*. 2016. 35(3). Pp. 9–26. <https://doi.org/10.6017/ital.v35i3.9190>.

28. Tunkelang D. Faceted search. Synthesis lectures on information concepts, retrieval, and services, Lecture #5. Morgan & Claypool Publishers, 2009. 96 p. <https://doi.org/10.2200/S00190ED1V01Y200904ICR005>.

29. Wang Z. Analysis of Digital Library Resource Discovery Service System. *International Conference on Education, Management, Information and Medicine (EMIM 2015), April 24–26, 2015*. Shenyang, China. 2015. DOI: <https://doi.org/10.2991/emim-15.2015.142>.

30. WikiData. URL: <https://www.wikidata.org/>.

References

1. Gorshkov, S. (2014–2018). Vvedeniie v ontologicheskoiie modelirovaniie: reviziia 2.3 [Introduction to ontological modeling: revision 2.3]. OOO «TriniData». Retrieved from <https://trinidata.ru/files/SemanticIntro.pdf> [in Russian].

2. Lobuzina, E. V. (2017). Informatsionnyi portal «Nauka Ukrainy: dostup k znaniiam» [Information portal «Science of Ukraine: access to knowledge»]. *Biblioteki natsionalnykh akademii nauk : problemy funktsionirovaniia, tendentsii razvitiia – Libraries of national academies of sciences: problems of functioning tendencies of development*, 14, 35–46. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/bnan_2017_14_6 [in Russian].

3. Lobuzina, K. V. (2012). Biblioteka 3:0: znannia, skhovyshcha danykh ta eksperty [Library 3: 0: knowledge, data warehouses and experts]. *Bibliotekoznavstvo. Dokumentoznavstvo. Informolohiia – Library science*.

Documentation. Informology, 1, 26–35. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/bdi_2012_1_7 [in Ukrainian].

4. Lobuzina, K., Perenesiienko, I., Voshchenko, O. (2019). Systema orghanizatsii tematychnykh zviazkiv predmetno-dovidkovogho aparatu elektronnoi biblioteky «Ukrainika» [The system of organization of thematic relations of the subject-reference apparatus of the electronic library «Ukrainica»]. *Naukovi pratsi Natsionalnoi biblioteky Ukrainy im. V. I. Vernadskoho – Transactios of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine*, 55, 220–230. Retrieved from http://np.nbuv.gov.ua/doc/npnbuimviv_2019_55_17 [in Ukrainian].

5. Serebriakov, V. A. (2014). Chto takoe semanticheskaia tsifrovaia biblioteka [What is a semantic digital library]. *Proceedings of the Digital libraries: advanced methods and technologies, digital collections (RCDL–2014): 16-ia Vserossiiskaia nauchnaia konferentsiia (Dubna, 13–16 oktiabria 2014 h.) – 16 th All-Russian Scientific Conference* (pp. 21–25). Dubna [in Russian].

6. Belling, A., Rhodes, A., Smith J., Thomson S., Thorn B. (2011). Exploring Library 3.0 and beyond. 2010–2011 Shared Leadership Program State Library of Victoria and Public Libraries Victoria Network. Retrieved from http://www.libraries.vic.gov.au/downloads/20102011_Shared_Leadership_Program_Presentation_Day_/exploring_library_3.pdf [in English].

7. Bermes, E., Boulet, V., Leclair, C. (2016) Améliorer l'accès aux données des bibliothèques sur le web : l'exemple de data.bnf.fr. IFLA World Library and Information Congress. Retrieved from <http://library.ifla.org/1447/1/081-bermes-fr.pdf> [in French].

8. Berners-Lee, T., Hendler, J., Lassila, O. (2001) The Semantic Web : A new form of Web content that is meaningful to computers will unleash a revolution of new possibilities. *Scientific American*. Retrieved from <http://www.sciam.com> [in English].

9. Berners-Lee, T. (2006) Linked Data. *W3C*. Retrieved from <https://www.w3.org/DesignIssues/LinkedData.html> (last change: 18.06.2009) [in English].

10. Bibliographic Framework Initiative. *Library of Congress, USA*. Retrieved from <https://www.loc.gov/bibframe/> [in English].

11. Breeding, M. (2007) Next-Generation Library Catalogs. *Library Technology Reports. Chapter 1: Introduction*, 43 (4), 5–14. Retrieved from http://alatechsource.metapress.com/content/p6_rll2_h042601168/fulltext.pdf [in English].

12. Expression of Core FRBR Concepts in RDF (2005). *Vocab.org* –

A URI space for vocabularies. Retrieved from <http://vocab.org/frbr/core.html> [in English].

13. *Federated Search: Solution or Setback for Online Library Services (2007)* / edited by Christopher N. Cox. Binghamton, NY: Haworth Press. 374 p. [in English].

14. *Functional Requirements for Bibliographic Records – FRBR (1999)*. Retrieved from <http://www.ifla.org/publications/functional-requirements-for-bibliographic-records> [in English].

15. *G8 Open Data Charter*. Retrieved from <https://opendatacharter.net/g8-open-data-charter/> [in English].

16. *Gartner Names Semantic Technologies To Its Top Technology Trends Impacting Information Infrastructure in 2013 (2013)*. *DATAVERSITY*. Retrieved from <https://www.dataversity.net/gartner-names-semantic-technologies-to-its-top-technology-trends-impacting-information-infrastructure-in-2013/> [in English].

17. *Gartner Top 10 Strategic Technology Trends for 2019 (2018)*. *Smarter with Gartner*. Retrieved from <https://www.gartner.com/smarterwithgartner/gartner-top-10-strategic-technology-trends-for-2019/> [in English].

18. Gucer, V. (2013) *5 Things To Know About Semantic Technologies*. *IBM Redbooks Blog*. Retrieved from https://www.ibm.com/developerworks/community/blogs/5_things_to_know_about_the_semantic_technologies?lang=en [in English].

19. ILS–DI [Integrated Library System – Discovery Interface Task Group]. *Digital Library Federation*. Retrieved from <http://www.diglib.org/project-update-ils-di/> [in English].

20. Kwanya, T., Stilwell, C., Underwood, P. (2014) *Library 3.0: Intelligent Libraries and Apomediation*. Chandos Publishing. 190 p. [in English].

21. *Linked Data – Connect Distributed Data across the Web*. Retrieved from <http://linkeddata.org/> [in English].

22. Noruzi, A. (2012) *FRBR and Tillett’s Taxonomy of Bibliographic Relationships*. *Knowledge Organization*, 39 (6), 409–416. Retrieved from <http://eprints.rclis.org/25682/> [in English].

23. *Online Dictionary for Library and Information Science – ODLIS*. *ABC–CLIO Corporate*. Retrieved from https://www.abc-clio.com/ODLIS/odlis_about.aspx [in English].

24. Saw, G., Todd, H. (2007) *Library 3.0: where art our skills? World library and information congress : 73 rd IFLA general conf. and council (19–23 Aug. 2007, Durban, South Africa)*. Durban. pp. 1–15 [in English].

25. Showalter, M. (2016) Library Discovery: Challenges and Opportunities. *OCLC EMEA Regional Council 2016 (EMEARC16), 1–2 March, Madrid*. Retrieved from https://www.oclc.org/content/dam/oclc/events/2016/EMEARC2016/EMEARC-16_Session-H_WorldCat-Discovery-Services.pdf [in English].

26. Stevenson, K., Elsegood, S., Seaman, D. [et al.] (2009) Next-generation library catalogues: reviews of Encore, Primo, Summon and Summa. *Serials*. 22 (1), 68–82 [in English].

27. Trapido, I. (2016). Library Discovery Products: Discovering User Expectations through Failure Analysis. *Information Technology and Libraries*, 35(3), 9–26. <https://doi.org/10.6017/ital.v35i3.9190> [in English].

28. Tunkelang, D. (2009). Faceted search. Synthesis lectures on information concepts, retrieval, and services, Lecture #5. Morgan & Claypool Publishers. 96 p. <https://doi.org/10.2200/S00190ED1V01Y200904ICR005> [in English].

29. Wang Z. (2015) Analysis of Digital Library Resource Discovery Service System. *International Conference on Education, Management, Information and Medicine (EMIM 2015), April 24–26, 2015, Shenyang, China*. DOI: <https://doi.org/10.2991/emim-15.2015.142> [in English].

30. WikiData. Retrieved from <https://www.wikidata.org/> [in English].

Катерина Лобузина,

директор Інституту інформаційних технологій
Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського,
доктор наук із соціальних комунікацій,
старший науковий співробітник,
Україна, м. Київ

e-mail: lobuzina@nbuv.gov.ua

ORCID: 0000-0003-3371-4029

СЕМАНТИЧНІ ВЕБТЕХНОЛОГІЇ ТА БІБЛІОТЕЧНІ ПОШУКОВІ СИСТЕМИ

Статтю присвячено використанню семантичних вебтехнологій у бібліотечно-інформаційній діяльності. Розглянуто принципові зміни, що відбулися в сучасному вебсередовищі, їх вплив на еволюцію бібліотечних пошукових систем. Визначено поняття семантичної бібліотеки (Бібліотеки 3.0), яка використовує методи доступу до інформації, засновані на складних семантичних відносинах. Висвітлено зміни підходів до організації електронних бібліотечних ресурсів і систем пошуку інформаційних джерел. Показано еволюцію бібліо-

течних інформаційних систем від онлайн-електронних каталогів до систем виявлення знань. Проаналізовано основні характеристики, яким мають відповідати сучасні бібліотечні каталоги з точки зору інтернет-користувачів: пошук усього контенту в одному місці, ранжування виведення документів на екран, простий пошук за ключовими словами, фасети для фільтрації результатів пошуку, сучасний інтуїтивний інтерфейс, отримання повного тексту одним натисканням, підказки рекомендації додаткових джерел інформації, розширення бібліотечної інформації за рахунок даних із зовнішніх джерел. Охарактеризовані підходи використання технологій Семантичного Вебу в бібліотечних пошукових системах: федеративний пошук, пов'язані дані, фасетний пошук. Продемонстровані способи використання структурованих відкритих пов'язаних даних, таких як WikiData, в бібліотечних пошукових системах, що значно покращує видимість і доступність бібліотечних ресурсів в Інтернеті. Викладений матеріал проілюстровано досвідом впровадження семантичних вебтехнологій для пошуку інформації на порталі Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського.

Ключові слова: семантичні вебтехнології, інформаційний пошук, бібліотечні пошукові системи, електронні каталоги, бібліотечні каталоги нового покоління, системи виявлення знань, пов'язані дані.

Kateryna Lobuzina,

Head of Institut of Information Technologies

V. I. Vernadsky National Library of Ukraine,

PhD in Social Communications,

Ukraine, Kyiv

e-mail: lobuzina@nbuv.gov.ua

ORCID: 0000-0003-3371-4029

SEMANTIC WEB TECHNOLOGIES AND LIBRARY SEARCH SYSTEMS

The article focuses on the use of semantic web technologies in library and information activities. The fundamental changes that have taken place in the modern web environment, their influence on the evolution of library search engines are considered. The concept of a semantic library (Libraries 3.0) which uses methods of accessing information based on complex semantic relations, is defined. Changes in approaches to the organization of electronic library resources and search systems for information sources, are highlighted. The evolution of library information systems from online public access catalogs to knowledge discovery systems is shown. The main characteristics that modern library catalogs must meet from the point of view of Internet users,

have been analyzed: search for all content in one place, ranking of document display, simple keyword search, facets for filtering search results, modern intuitive interface, getting the full text with one click, recommendations for additional information sources, expanding library information with data from external sources. The approaches to the use of Semantic Web technologies in library search engines are characterized: federated search, linked data, faceted search. Ways to use structured open linked data such as WikiData in library search engines, greatly improving the visibility and accessibility of library resources on the Internet are demonstrated. The presented material is illustrated by the experience of introducing semantic web technologies for information retrieval on the portal of Vernadsky National Library of Ukraine.

Keywords: semantic web technologies, information retrieval, library search engines, electronic catalogs, new generation library catalogs, knowledge identification systems, linked data.

Виктор Свёкла,

научный сотрудник отдела редких книг и рукописей Центральной научной библиотеки имени Якуба Коласа Национальной академии наук Беларуси
Республика Беларусь, г. Минск
e-mail: victor.svekla@mail.ru
ORCID: 0000-0003-2324-000 X

Татьяна Пинчук,

заведующая отделом информационных ресурсов Центральной научной библиотеки имени Якуба Коласа Национальной академии наук Беларуси
Республика Беларусь, г. Минск
e-mail: tvp@kolas.basnet.by
ORCID: 0000-0002-8243-0762

**ТЕХНОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ПРОЦЕССА ОЦИФРОВКИ
В ЦЕНТРАЛЬНОЙ НАУЧНОЙ БИБЛИОТЕКЕ
НАЦИОНАЛЬНОЙ АКАДЕМИИ НАУК БЕЛАРУСИ**

Статья посвящена различным технологическим аспектам деятельности по оцифровке библиотечного фонда Центральной научной библиотеки им. Якуба Коласа Национальной академии наук Беларуси (ЦНБ НАН Беларуси). С 2013 г. работа по переводу печатных документов в цифровую форму является одним из важных этапов ее деятельности и направлена на достижение следующих целей: сохранить историческую и культурную память Беларуси и поддержать развитие науки в стране путем создания фонда электронных копий документов для сферы науки, культуры и образования; предоставить максимально открытый, свободный и бесплатный доступ к национальному историко-культурному и научному достоянию для граждан страны. Результаты оцифровки фондов ЦНБ НАН Беларуси используются для создания электронной библиотеки, в научно-исследовательских и издательских проектах ЦНБ НАН Беларуси, при создании тематических, презентационных, художественных и других мультимедийных ресурсов, для предоставления пользователям библиотеки в рамках оказания библиотечных услуг.

В этой работе важны отбор документов для сканирования в соответствии с планом оцифровки, подготовка документов к оцифровке, оцифровка документов (создание мастер-копий и рабочих копий, обработка в графических

редакторах, создание пользовательских копий), контроль качества и полноты ЭКД, организация учета, хранения и использования электронных копий документов. В данной статье освещены лишь наиболее существенные этапы технологического процесса оцифровки. Рассматривается проблематика организации технологического процесса оцифровки, технико-технологических требований к электронным копиям документов. Сравниваются подходы к оцифровке двух различных групп документов: 1) научных изданий; 2) книжных памятников, редких и ценных книг. Выводы статьи основываются на практическом опыте работы ЦНБ НАН Беларуси в области оцифровки документов.

Ключевые слова: оцифровка библиотечного фонда, технология оцифровки, технико-технологические требования, электронные копии документов.

В Центральной научной библиотеке имени Якуба Коласа Национальной академии наук Беларуси (далее – ЦНБ НАН Беларуси) работа по переводу печатных документов в цифровую форму является одним из важных направлений деятельности. Планомерная систематическая работа в данном направлении ведется в библиотеке начиная с 2013 г. Под планомерностью процесса оцифровки библиотечного фонда следует понимать в первую очередь его соответствие определенным принципам организации данного вида работ. Качественное выполнение работ по созданию электронных копий документов (ЭКД) невозможно без четкого представления о целях оцифровки, направлениях использования создаваемых ЭКД, а также без выработки ряда подходов и критериев, формулирования и соблюдения определенных требований, регламентирующих процесс диджитализации.

Строгая регламентация должна быть присуща всем без исключения этапам оцифровки библиотечного фонда, начиная от общих вопросов организации работ и заканчивая различными частными аспектами. Не является исключением и технологический аспект создания ЭКД. В составе этого понятия мы в дальнейшем будем рассматривать, во-первых, определенный набор действий и операций, совершаемых в ходе оцифровки (технологический процесс), а во-вторых – комплекс специальных требований, которым должны соответствовать создаваемые ЭКД (технические требования).

Приступая к деятельности по оцифровке собственного фонда, ЦНБ НАН Беларуси ориентировалась в первую очередь на достижение следующих целей:

- сохранить историческую и культурную память Беларуси и поддер-

жать развитие науки в стране путем создания фонда электронных копий документов для сферы науки, культуры и образования;

– предоставить максимально открытый, свободный и бесплатный доступ к национальному историко-культурному и научному достоянию для граждан страны.

Результаты оцифровки фондов ЦНБ НАН Беларуси используются в следующих направлениях деятельности:

- для создания электронной библиотеки;
- в научно-исследовательских и издательских проектах ЦНБ НАН Беларуси;
- при создании тематических, презентационных, художественных и других мультимедийных ресурсов;
- для предоставления пользователям библиотеки в рамках оказания библиотечных услуг.

Широкие цели оцифровки и многообразные направления использования ее результатов сразу создали столь же обширное проблемное поле, связанное с осуществлением данного вида деятельности. Значительное место в числе возникших проблем занимали и вопросы технологического характера. Каким техническим требованиям должны соответствовать создаваемые ЭКД? Как оптимальным образом организовать процесс их создания, хранения и использования? Какие программно-технические средства использовать в процессе оцифровки? Как установить разумный баланс между качеством создаваемых ЭКД и материально-техническими затратами, а также затратами времени, необходимыми для их производства? От наличия конкретных ответов на эти и многие другие вопросы зависел успех осуществления планов библиотеки в области оцифровки собственных фондов.

Именно поэтому еще на начальном этапе деятельности по созданию ЭКД ЦНБ НАН Беларуси уделяла большое внимание проблемам технологического характера, заблаговременно вырабатывала четкую позицию по вопросам, относящимся к технологии оцифровки. Поскольку собственная нормативно-методическая база в области оцифровки отсутствовала, ЦНБ НАН Беларуси тщательно изучала документацию, регулиующую вопросы оцифровки в различных странах мира, мировой опыт стандартизации в этой сфере деятельности, использовала наработки других организаций (библиотек, архивов и др.) – активных участников процессов оцифровки. В частности, технологический процесс оцифровки документов в ЦНБ НАН Беларуси организован с учетом

технических требований, стандартов, инструкций, разработанных в разных странах мира: России [1–3], США [4; 5], Австралии и Новой Зеландии [6], Великобритании [7] и др.

Наиболее существенные технологические аспекты деятельности по оцифровке фондов ЦНБ НАН Беларуси являются предметом рассмотрения данной статьи. Однако прежде коснемся некоторых базовых принципов стратегии библиотеки в области оцифровки. Эти принципы заключаются в следующем:

- результатом оцифровки документов должно являться формирование фонда ЭКД, записанных на цифровые носители и предназначенных для использования вместо подлинников документов;

- в фонд ЭКД включаются копии единичного хранения, оцифрованных в полном объеме;

- независимо от целей и задач оцифровка всех документов выполняется однократно;

- процесс оцифровки предполагает создание трех массивов электронных копий: массива мастер-копий, массива рабочих копий, массива пользовательских копий.

Способ оцифровки и выбор оборудования. Единственным способом создания полнотекстовых ЭКД в ЦНБ НАН Беларуси является сканирование. При выборе оборудования для оцифровки библиотека принимала во внимание в первую очередь его соответствие требованиям качества электронной копии, а также требованиям безопасности и сохранности оригинала в процессе сканирования. Этим требованиям далеко не в полной мере отвечали различные планшетные сканеры, долгое время служившие в библиотеке основным инструментом оцифровки. При необходимости выполнения сканирования, требующего высокой степени качества, ЦНБ НАН Беларуси порой приходилось обращаться к услугам иных организаций. Поэтому начиная с 2013 г. для оцифровки документов в ЦНБ НАН Беларуси стали использоваться профессиональные планетарные (бесконтактные) книжные сканеры Элар ПланСкан серии А2В, работа которых основана на технологиях бережного сканирования, дающих возможность качественной и деликатной оцифровки оригинала.

Технологический процесс оцифровки. В процессе оцифровки документов из фондов библиотеки выполняется следующий набор действий и операций:

- отбор документов для сканирования в соответствии с планом оцифровки;

- подготовка документов к оцифровке;
- оцифровка документов (создание мастер-копий и рабочих копий, обработка в графических редакторах, создание пользовательских копий);
- контроль качества и полноты ЭКД;
- организация учета, хранения и использования электронных копий документов.

В данной статье мы подробно остановимся лишь на наиболее существенных этапах технологического процесса оцифровки.

Отбор документов для оцифровки. На начальном этапе деятельности по оцифровке ЦНБ НАН Беларуси были четко обозначены две группы документов, подлежащие переводу в цифровой вид в первую очередь: 1) труды выдающихся ученых НАН Беларуси и других белорусских ученых; 2) книжные памятники, старопечатные книги, редкие издания и рукописи.

Для оцифровки первой группы документов отбирается часть изданий в соответствии с заранее составленным перечнем авторов, включающим крупнейших ученых НАН Беларуси и других лиц, внесших значительный вклад в развитие белорусской науки. Предполагается оцифровка всех изданий этих авторов, хранящихся в библиотеке. Помимо этого, оцифровке подлежат некоторые издания из коллекции «Архивное книжное собрание изданий НАН Беларуси» (в нее включены все печатные издания академии и ее учреждений), наиболее репрезентативные с точки зрения отображения истории развития научной мысли Беларуси.

Существует и правовой аспект отбора документов для оцифровки. В библиотеке было принято принципиальное решение о первоочередном переводе в цифровую форму научных изданий, не подлежащих ограничениям со стороны законодательства в области интеллектуальной собственности и авторского права. Данное решение было обусловлено тем, что произведения, перешедшие в общественное достояние, не требуют специального разрешения на копирование от авторов или правообладателей.

В соответствии с этим решением при отборе документов осуществляется разделение массива печатных произведений на защищаемые авторским правом и имеющие статус общественного достояния. Правовые аспекты защиты авторов и их интеллектуальной собственности регулируются следующими законодательными актами:

- Кодексом Республики Беларусь от 07.12.1998 № 218-3 (ред. от 18.12.2019) «Гражданский кодекс Республики Беларусь» (с изм.

и доп., вступающими в силу с 01.07.2020), глава 60 «Интеллектуальная собственность»;

– Законом Республики Беларусь от 17.05.2011 № 262-3 (ред. от 15.07.2019) «Об авторском праве и смежных правах» (с изм. и доп., вступающими в силу с 27.05.2020).

В соответствии с законодательством Республики Беларусь срок охраны имущественных прав на произведения науки составляет 50 лет с года смерти автора в случае прижизненной публикации произведения или аналогичный срок с года обнародования в случае публикации после смерти. Поэтому в процессе отбора произведения в общественном достоянии для оцифровки определяется дата его публикации, т.е. было ли произведение опубликовано при жизни или после смерти автора. Не включаются в перечень документов, подлежащих оцифровке, факсимильные издания произведений.

Отбор для перевода в цифровую форму документов второй группы предполагает включение в план оцифровки коллекций и тематических групп документов, а не отдельных произведений тех или иных авторов. Сканированию подлежат наиболее значимые с историко-культурной и научной точки зрения коллекции, каждую из которых предполагается оцифровать в полном объеме.

Подготовка документов к оцифровке. Процесс подготовки к оцифровке каждой из двух вышеназванных групп документов имеет свою специфику, обусловленную противоположными подходами к созданию ЭКД. Электронное копирование научных произведений предполагает воссоздание в цифровой форме так называемого идеального экземпляра издания. С целью создания такой идеальной копии в ходе подготовки к сканированию выявляются все имеющиеся в библиотеке экземпляры документа. Путем проверки полноты издания, его физического состояния (контрастность текста, наличие повреждений и т. д.) устанавливается тот из них, который наиболее соответствует представлению об идеальном экземпляре и будет служить основой для создания ЭКД. Если этот экземпляр является неполным или имеет какие-либо дефекты, недостатки восполняются за счет оцифровки определенных страниц из других экземпляров издания.

Что касается книжных памятников, старопечатных изданий и редких книг, то создание их идеальных электронных копий, во-первых, затруднительно из-за малого количества сохранившихся экземпляров, во-вторых, нецелесообразно в связи с тем, что каждый экземпляр таких

документов в достаточной мере самоценен. По этим причинам в ЦНБ НАН Беларуси было решено осуществлять оцифровку всех имеющихся в библиотеке экземпляров такого рода изданий. В итоге процесс подготовки этих документов полностью исключает действия, имеющие целью создание идеальной ЭКД, и направлен главным образом на устранение дефектов, препятствующих качественной оцифровке документа (разглаживание загибов страниц, устранение загрязнений, удаление из книг посторонних предметов и т. д.).

Из других операций по подготовке документов из фондов ЦНБ НАН Беларуси к оцифровке следует обратить внимание на иногда выполняемую расшивку книжных изданий и подшивок периодики. Принятие решения о расшивке мотивируется следующими причинами: обеспечением сохранности документа (документ туго сшит и может быть поврежден при оцифровке) и невозможностью представления всей информации из документа в электронной копии, т. к. часть информации попадает в корешок переплета. По окончании работы документ обязательно переплетается заново.

Оцифровка документов. Состав процесса оцифровки документов из фондов ЦНБ НАН Беларуси, технические требования к нему самому и к получаемым в его результате ЭКД во многом определяется одним из вышеназванных базовых принципов оцифровки. Согласно ему в фонд ЭКД библиотеки включаются копии трех типов, различных по техническим свойствам, назначению, особенностям хранения и использования: мастер-копии, рабочие копии и пользовательские копии.

Мастер-копия представляет собой «идеальную» электронную копию документа, максимально точно и полно воссоздающую особенности оригинала, сделанную непосредственно с подлинника документа и не подвергавшуюся никакой обработке. Она служит основой для восстановления документа в случае утраты оригинала, а также основой для изготовления производных цифровых копий. Мастер-копия является неприкосновенной и не предназначена для использования.

Рабочая копия представляет собой электронную копию, изготовленную из мастер-копии. Она предназначена для служебного пользования и служит основой для изготовления пользовательских копий.

Пользовательская копия – это электронная копия документа, предназначенная для использования с той или иной целью: в составе электронной библиотеки, в издательских целях, при создании мультимедийных ресурсов и т.д.

Идея создания производных копий на основе копии-первоисточника (мастер-копии) во избежание многократной оцифровки документов в мировой практике диджитализации библиотечных фондов получила широкое распространение. ЦНБ НАН Беларуси в обязательном порядке создает электронные мастер-копии всех без исключения сканируемых документов. Данный выбор аргументируется, прежде всего, широким кругом направлений использования ЭКД, вследствие чего их требуемые технические параметры трудно установить заранее. Немаловажную роль в принятом решении сыграло и наличие среди объектов оцифровки редких, ценных и уникальных документов, а также документов в неудовлетворительном физическом состоянии, для которых крайне нежелательна либо недопустима неоднократная оцифровка.

Непосредственный процесс оцифровки имеет следующие составляющие:

- 1) создание мастер-копий документа;
- 2) создание и обработка производных (рабочих и пользовательских) ЭКД.

Создание мастер-копий и технические требования к ним. Следует заметить, что на этапе непосредственной оцифровки документов наиболее отчетливо проявляется разница в подходах и технических требованиях к созданию электронных копий различных групп и типов документов. Применительно к оцифровке документов в ЦНБ НАН Беларуси эта разница особенно заметна при сопоставлении двух вышеупомянутых групп документов: 1) трудов выдающихся ученых НАН Беларуси и других белорусских ученых; 2) книжных памятников, старопечатных книг, редких изданий, рукописей.

Данные группы документов имеют довольно выразительный критерий противопоставления. Первую из них составляют издания, обладающие, прежде всего, информационной значимостью. Важнейшим требованием к электронным копиям этих документов является полная и достоверная передача ими текстовой и иной символической информации, содержащейся в оригинале. Документы же второй группы обладают в первую очередь историко-культурной и художественной ценностью. Их копии должны не только в полном объеме воспроизводить содержащуюся в книге информацию, но и являться адекватной оригиналу реконструкцией предмета искусства, историко-культурного артефакта, передавать внешний вид издания в целом. Именно из-за таких существенных отличий между названными группами изданий не оправдывают

себя универсальные подходы и требования к созданию их электронных копий. Технология создания ЭКД различных групп подчиняется принципу дифференциации [3, с. 5–9], что проявляется и на этапе производства мастер-копий, и при работе с производными копиями.

Мастер-копии изданий, обладающих сугубо информационной значимостью, создаются с разрешением 300 dpi. Сканирование документов этой группы осуществляется в режиме градаций серого цвета (GrayScale), и лишь в случае наличия в оригинале полноцветных карт, рисунков, графиков – в полноцветном режиме (RGB–24). Для документов же, представляющих историко-культурную ценность, минимально допустимое разрешение мастер-копии установлено на уровне 600 dpi. Что касается цветового режима их оцифровки, то он во всех случаях полноцветный.

Принципиально отличаются подходы к созданию цифрового образа отдельно взятой страницы, используемые при оцифровке различных групп документов. При создании мастер-копий книжных памятников редких и ценных изданий границы изображения устанавливаются с некоторым отступом от границ оцифровываемого документа. В этом случае образ страницы включает фрагмент соседней страницы, содержит изображение фрагментов книжного обреза и переплета. Подобный вид страницы сохраняется и в дальнейшем при создании производных копий вплоть до пользовательской. Такой подход соответствует преобладающим мировым тенденциям оцифровки такого рода изданий [5, р. 15]. При оцифровке же трудов белорусских ученых границы изображения совпадают с краями страницы. Не содержащие текстово-символьной информации элементы издания (края переплета, обреза) из изображения исключаются.

Не столь существенно разнятся требования к полноте создаваемых мастер-копий разных групп документов, однако отличия все же существуют. Все без исключения документы сканируются полностью, включая обложку, шмуцтитул, листы со служебной информацией и т. п. При оцифровке информационно значимых изданий допускается исключение листов, не заполненных текстом, графикой или другой информацией, входящих в оригинал документа, если не нарушается нумерация страниц. Однако при создании мастер-копий книг, обладающих историко-культурной ценностью, подобный подход неприемлем.

Что касается универсальных технических требований для всех без исключения мастер-копий, создаваемых в ЦНБ НАН Беларуси, то в их числе следует назвать, прежде всего, требование к формату файлов.

Все электронные мастер-копии сохраняются в формат TIFF, обеспечивающий точность передачи отсканированного оригинала без потери качества и минимизирующий потери информации, в том числе и при использовании копии в полиграфических целях.

Общим для всех сканируемых документов является и требование к созданию постраничных графических образов документа. Исключения делаются лишь для тех документов или их фрагментов, в которых текстовая или иная символьная информация представлена в разворот.

Вышесказанное в достаточной мере подтверждает, что технические требования к созданию мастер-копий различных типов документов существенно разнятся между собой. Эта разница обусловлена главным образом соображениями целесообразности, стремлением к созданию ЭКД с техническими характеристиками, оптимальными для их дальнейшего применения, желанием избежать создания копий, содержащих избыточную информацию и имеющих неоправданно большой размер.

Создание и обработка производных ЭКД и технические требования к ним. Процесс создания на основе мастер-копии производных ЭКД включает определенную последовательность действий и операций. В первую очередь на основе мастер-копии создается рабочая копия документа. Для документов, представляющих историко-культурную ценность, она создается путем преобразования файлов формата TIFF в формат JPG. Разрешение полученных файлов уменьшается до 120–300 dpi. Файлы подвергаются процедуре сжатия. Изменения цветового режима оцифровки не производятся.

Последующие преобразования файла связаны с обработкой файлов в графических редакторах. В обязательном порядке производится выравнивание копий страниц, уменьшение отступов от края документа, унификация размеров копий страниц отдельно взятого документа, имеющих в оригинале одинаковый формат. При необходимости выполняется устранение дефектов, возникших при оцифровке (коррекция искажений, цветового баланса, изменения диапазона яркости и контрастности и т. д.). При этом категорически не допускается удаление и искажение информации, присущей оригиналу.

Из файлов JPG, прошедших описанную процедуру изменения и обработки, формируется файл в формате PDF, который и представляет собой пользовательскую копию.

Создание и обработка производных электронных копий изданий, имеющих информационную значимость, осуществляется по той же

технологической цепочке «мастер-копия – рабочая копия – пользовательская копия», однако обладает своей спецификой. Связано это с тем, что в данном случае технологический процесс направлен на создание пользовательской копии принципиально иного типа.

С целью ускорения работы пользователей с большими объемами информации полученные электронные копии информационно значимых изданий подвергаются распознаванию текста. Несмотря на то, что распознавание текста – очень трудоемкий и затратный по времени процесс, в ЦНБ НАН Беларуси было принято решение создавать такого вида копии для их многоаспектного и качественного индексирования поисковыми машинами, у которых алгоритмы поиска извлекают в первую очередь именно текстовую информацию [8, с. 10].

Наиболее эффективный вариант реализации этого решения – создание файлов в формате PDF, включающих два слоя информации: 1) графический образ страницы; 2) распознанный текст [9, с. 8]. Такой вариант ЭКД удобен для точного представления печатного оригинала в электронном виде и позволяет добавить интерактивное оглавление для удобства работы с информацией. Пользовательские электронные копии информационно значимых документов из фонда ЦНБ НАН Беларуси представляют собой файлы именно такого типа.

Для качественного распознавания текста необходимы четкие изображения страниц печатного оригинала. В частности, именно по этой причине на всех этапах создания ЭКД используются файлы только в формате TIFF. Из-за наличия механических и оптико-электронных дефектов сканера и различных источников света возможны искажения диапазона яркости и контрастности электронных копий, что требует их последующей обработки в графическом редакторе изображений. Файлы подвергаются минимальной обработке: устраняются перекосы, типографские дефекты, убираются лишние линии, крупные включения мусора в бумагу и т. п. Затем осуществляется пакетная обработка изображений: выделяются текстовые блоки и устанавливаются одинаковые поля вокруг текста – автоматически для всех страниц копии документа. С целью уменьшения размера файлов формата TIFF осуществляется их LWZ-сжатие и преобразование из режима оттенков серого в черно-белый. По окончании обработки документ представляет собой последовательность изображений страниц оригинала.

При работе над распознаванием текста наиболее трудоемкой является операция его редактирования, поскольку она требует ручного

труда квалифицированных специалистов и занимает достаточно много времени. При создании комбинированного файла требования к редактированию текста снижены: при наличии точного графического образа оригинала влияние отдельных ошибок на результаты лексического поиска не столь велико, как может показаться.

Описанные технологии применяются для создания пользовательских копий, предназначенных для использования в составе электронной библиотеки ЦНБ НАН Беларуси. Технология создания пользовательских копий, предназначенных для иных целей, в данной статье не рассматривается.

Организация хранения ЭКД. Хранение ЭКД (как мастер-копий, так и копий прочих типов) осуществляется на файловом сервере ЦНБ НАН Беларуси. Файловое хранилище ЭКД организовано с учетом наличия различных типов копий, видового состава оцифрованных документов, тематического, коллекционного и авторского принципов. Доступ к электронным копиям ограничен и предоставляется лишь сотрудникам ЦНБ НАН Беларуси, выполняющим функции создания и хранения ЭКД.

Среди различных аспектов деятельности по оцифровке библиотечных фондов вопросы технологического характера занимают одно из центральных мест. От того, насколько четко и последовательно выстроен технологический процесс оцифровки, зависит очень многое, и в первую очередь – производительность труда, затраты времени и средств. Неукоснительное выполнение технических требований – главный фактор, обеспечивающий качество создаваемых ЭКД и их соответствие целям создания.

Оцифровка – длительный и очень затратный процесс. Пренебрежительное или поверхностное отношение к вопросам технологического спектра делает его еще более длительным, дорогостоящим, а в конечном счете – даже бессмысленным. Уменьшить же его продолжительность и затратность можно с помощью детально разработанной стратегии в области технологии диджитализации, ориентированной на достижение конкретных целей, учитывающей производственные возможности учреждения и многообразие документального массива, подлежащего оцифровке.

Тот факт, что работа по переводу документов, хранящихся в ЦНБ НАН Беларуси, в цифровую форму в настоящий момент характеризуется последовательностью и планомерностью, а также высокой производительностью и уровнем качества, во многом свидетельствует о том,

что технология производства ЭКД в библиотеке в достаточной степени отлажена и вполне эффективна.

Список использованных источников

1. Методические рекомендации по электронному копированию архивных документов и управлению полученным информационным массивом / Всерос. науч.-исслед. ин-т документоведения и арх. дела (ВНИИДАД). М. : ВНИИДАД, 2012. URL: http://archives.ru/documents/rekomend_el-copy-archival-documents.shtml.

2. Методические рекомендации и технические требования по переводу в цифровую форму библиотечных материалов : проект / Президентская библиотека имени Б. Н. Ельцина. М. : 2013. URL: https://unatlib.ru/images/librarians/resources/method-recomend/nacionalnaya_elektronnaya_biblioteka/recomend_eltsin_biblio.pdf.

3. Единые технические требования к оцифровке изданий, включаемых в НЭБ : проект / Рос. гос. б-ка. М., 2013. URL: https://www.rsl.ru/photo/!_ORS/5-PROFESSIONALAM/1-projekt-NEB/doc_7935 ra.pdf.

4. Technical Guidelines for Digitizing Cultural Heritage Materials: Creation of Raster Image Files. / Th. Rieger (ed.); Federal Agencies Digital Guidelines Initiative. 2016. URL: http://www.digitizationguidelines.gov/guidelines/FADGI%20Federal%20%20Agencies%20Digital%20Guidelines%20Initiative-2016%20Final_rev1.pdf.

5. Library of Congress Technical Standards for Digital Conversion of Text and Graphic Materials. 2006. URL: <https://memory.loc.gov/ammem/about/techStandards.pdf>.

6. Information and documentation – implementation guidelines for digitization of records : Australian/New Zealand Standard : AS/NZS ISO 13028:2012. Sydney, 2012. URL: <http://dimicenter.ru/image/data/download/standard/ASNZSISO13028-2012.pdf>.

7. Digitisation at the National Archives. 2016. URL: <https://nationalarchives.gov.uk/documents/information-management/digitisation-at-the-national-archives.pdf>.

8. Зуйкина К. Л., Соколова Д. В., Скалабан А. В. Электронные библиотеки России: текущий статус и перспективы создания. М. : Ваш формат, 2017. 120 с.

9. Открытая библиотека: рекомендации для библиотек по использованию открытых лицензий и публикаций произведений в режиме

открытого доступа / под общ. ред. С. А. Козловского. М. : Ваш формат, 2017. 140 с.

References

1. Metodicheskie rekomendatsii po elektronnomu kopirovaniuu arkhivnykh dokumentov i upravleniiu poluchennym informatsionnym massivom [Guidelines for the electronic copying of archival documents and managing the resulting information array]. (2012, May). Retrieved from http://archives.ru/documents/rekomend_el-copy-archival-documents.shtml [in Russian].

2. Metodicheskie rekomendatsii i tekhnicheskie trebovaniia po perevodu v tsifrovuiu formu biblioteknykh materialov: proekt [Guidelines and technical requirements for digitizing library materials: draft]. (2013). Retrieved from https://unatlib.ru/images/librarians/resources/method-recomend/nacionalnaya_elektronnaya_biblioteka/recomend_eltsin_biblio.pdf [in Russian].

3. Yedinyie tekhnicheskie trebovaniia k otsifrovke izdaniu, vkluchaiemykh v NEB: projekt [Unified technical requirements for digitization of publications included in the NEL: draft]. (2013). Retrieved from https://www.rsl.ru/photo/!_ORS/5-PROFESSIONALAM/1-projekt-NEB/doc_7935_ra.pdf [in Russian].

4. Rieger, Th. (ed.) (2016, September) Technical Guidelines for Digitizing Cultural Heritage Materials: Creation of Raster Image Files. Retrieved from http://www.digitizationguidelines.gov/guidelines/FADGI%20Federal%20Agencies%20Digital%20Guidelines%20Initiative-2016%20Final_rev1.pdf [in English].

5. Library of Congress Technical Standards for Digital Conversion of Text and Graphic Materials. (2006, December). Retrieved from <https://memory.loc.gov/ammem/about/techStandards.pdf> [in English].

6. AS/NZS ISO 13028:2012 Information and documentation – implementation guidelines for digitization of records. (2012, April 24). Retrieved from <http://dimicenter.ru/image/data/download/standard/ASNZSISO13028-2012.pdf> [in English].

7. Digitisation at The National Archives. (2016, August). Retrieved from <https://nationalarchives.gov.uk/documents/information-management/digitisation-at-the-national-archives.pdf> [in English].

8. Zuikina, K. L., Sokolova, D. V., Skalaban, A. V. (2017). Elektronnyie biblioteki Rossii: tekushchii status i perspektivy sozdaniia [Electronic libraries of Russia: current status and perspectives of creation].

Libraries of Russia: Current Status and Prospects of Creation]. Moscow: Vash format [in Russian].

9. Kozlovskii, S. A. (Ed.) (2017). Otkrytaia biblioteka: rekomendatsii dlia bibliotek po ispolzovaniiu otkrytyh litsenzii i publikatsii proizvedenii v rezhime otkrytogo dostupa [Open library: recommendations for libraries on the use of open licenses and publication of works in open access mode]. Moscow: Vash format [in Russian].

Віктор Свюкла,

науковий співробітник відділу рідкісних книг і рукописів
Центральної наукової бібліотеки імені Якуба Коласа
Національної академії наук Білорусі
Республіка Білорусь, м. Мінськ
e-mail: victor.svekla@mail.ru
ORCID: 0000-0003-2324-000 X

Тетяна Пінчук,

завідувачка відділу інформаційних ресурсів
Центральної наукової бібліотеки імені Якуба Коласа
Національної академії наук Білорусі
Республіка Білорусь, м. Мінськ
e-mail: tvp@kolas.basnet.by
ORCID: 0000-0002-8243-0762

**ТЕХНОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ПРОЦЕСУ ОЦИФРУВАННЯ
В ЦЕНТРАЛЬНІЙ НАУКОВІЙ БІБЛІОТЕЦІ
НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ НАУК БІЛОРУСІ**

Стаття присвячена різним технологічним аспектам діяльності з оцифрування бібліотечного фонду Центральної наукової бібліотеки ім. Якуба Коласа Національної академії наук Білорусі (ЦНБ НАН Білорусі). З 2013 р. переведення друкованих документів у цифрову форму є одним із важливих етапів її діяльності і спрямоване на досягнення наступних цілей: зберегти історичну та культурну пам'ять Білорусі та підтримати розвиток науки в країні шляхом створення фонду електронних копій документів для сфери науки, культури й освіти; надати максимально відкритий, вільний і безкоштовний доступ до національного історико-культурного і наукових надбань для громадян країни. Результати оцифрування фондів ЦНБ НАН Білорусі використовуються для створення електронної бібліотеки, в науково-дослідних і видавничих проєктах ЦНБ НАН Білорусі, при створенні тематичних, презентаційних, художніх та інших мульти-

медійних ресурсів, а також для надання користувачам бібліотечних послуг. У цій роботі важливими є: відбір документів для сканування відповідно до плану оцифрування; підготовка документів до оцифрування; оцифрування документів (створення майстер-копій і робочих копій, обробка в графічних редакторах, створення копій, призначених для користувача); контроль якості та повноти ЕКД; організація обліку, зберігання і використання електронних копій документів. У пропонованій статті висвітлено лише найістотніші етапи технологічного процесу оцифрування. Розглядається проблематика організації технологічного процесу оцифрування, техніко-технологічних вимог до електронних копій документів. Порівнюються підходи до оцифрування двох різних груп документів: 1) наукових видань; 2) книжкових пам'яток, рідкісних і цінних книг. Висновки статті ґрунтуються на практичному досвіді роботи ЦНБ НАН Білорусі у сфері оцифрування документів.

Ключові слова: оцифрування бібліотечного фонду, технологія оцифрування, техніко-технологічні вимоги, електронні копії документів.

Viktor Svekla,

Researcher of the Department of Rare Books and Manuscripts, Yakub Kolas Central Science Library, National Academy of Sciences of Belarus

Republic of Belarus, Minsk

e-mail: victor.svekla@mail.ru

ORCID: 0000-0003-2324-000 X

Tatyana Pinchuk,

Head of the Information Resources Department, Yakub Kolas Central Science Library, National Academy of Sciences of Belarus

Republic of Belarus, Minsk

e-mail: tvp@kolas.basnet.by

ORCID: 0000-0002-8243-0762

**TECHNOLOGICAL ASPECTS OF THE PROCESS OF
DIGITIZATION AT THE CENTRAL SCIENCE LIBRARY
OF THE NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF BELARUS**

The article deals with various technological aspects of digitization of library collection of the Yakub Kolas Central Science Library of the National Academy of Sciences of Belarus (CSL of the NAS of Belarus). Since 2013 the work on digitization of print materials has been one of the most important trends of the library activity. This work aims to achieve some goals, namely preservation of Belarus' historical and cultural memory, support of science development in the country via creation of

collection of documents electronic copies for science, culture and education spheres, provide the most open and free access to the national historical and cultural heritage for all citizens. Outcomes of the digitization of CSL of the NAS of Belarus collection are served to create the electronic library, thematic, presentational, art and multimedia resources, provision of electronic copies to the library users as one of the library services, in CSL of the NAS of Belarus research and publishing projects. The most crucial moments in this work are selection of documents for scanning in accordance with the digitization plan, preparing of documents for digitization, the very digitization (master-copies and work copies creation, image processing with graphics editor, user copies creation), quality control, providing of cataloging, keeping, and using of documents electronic copies. The issues in organizing the technological process of digitization as well as the technical and technological requirements for electronic copies of documents are considered. The approaches to digitization of two different groups of documents are compared: 1) scientific publications; 2) book monuments, rare and valuable books. The conclusions in the article are based on the practical experience in the field of digitization of documents at the Central Science Library of the National Academy of Sciences of Belarus.

Keywords: digitization of library collection, the technology of digitization, technical and technological requirements, electronic copies of documents.

КНИГА В ПРОСТРАНСТВЕ КУЛЬТУРЫ

Ірина Ціборовська-Римарович,

старший науковий співробітник відділу стародруків та рідкісних видань

Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського,

кандидат історичних наук, старший науковий співробітник

Україна, м. Київ

e-mail: ciborirena@ukr.net

ORCID: 0000-0002-5025-0767

СТАРОДРУКИ ЯК ОБ'ЄКТ І ДЖЕРЕЛО НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ: МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ І ПРАКТИЧНІ СТУДІЇ

У публікації подано характеристику стародруку як об'єкта і джерела наукових досліджень. Висвітлено основні складові його комплексного історико-книгознавчого дослідження: видання тексту; джерелознавчий аналіз передмов, післямов і присвят; друкарське виконання; оправи; провенієнції і власницькі книжкові знаки, маргіналії, цінові записи; філіграні.

Викладено основні методичні засади наукового дослідження цього історичного джерела, які ґрунтуються на універсальних методах, заснованих на принципах історизму, системності та наукової об'єктивності, а саме: метод джерельної евристики, метод критики джерел, квантативний, компаративний методи, а також вузькоспеціальні методи дослідження: друкарський, палеографічний і філігранологічний. Підкреслено важливість комплексного дослідження стародруку як об'єкта та історичного джерела. На конкретних прикладах представлено інформативний потенціал стародруку як виду історичного джерела і зв'язок результатів історико-книгознавчих досліджень з іншими історичними дисциплінами і галузями гуманітарних студій. Стародруки і сформовані з них історико-культурні фонди є документальними пам'ятками епохи, що акумулюють у собі наукові, духовні та естетичні досягнення людства, віддзеркалюючи ідеологічні, політичні, мистецькі шляхи розвитку людського суспільства. Матеріали для публікації одержані внаслідок евристичної роботи з фондами стародруків Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського при книгознавчому дослідженні історії та складу фондів приватних і монастирських бібліотек XVII – першої половини XIX ст., які функціонували на етнічних українських землях. Викладені у публікації методологія наукового дослідження стародруків і факто-

графічний матеріал можуть бути корисними у практичній роботі книгознавців, бібліотекарів, гуманітаріїв широкого профілю.

Ключові слова: стародрук, історичне книгознавство, історичне бібліотекознавство.

Фонди стародруків сучасних бібліотек до сьогодні залишаються багатим, але недостатньо дослідженим фактографічним джерелом для книгознавчих, історичних, культурологічних досліджень. Послідовне, планомірне і різноаспектне вивчення цих фондів дає цінні, а то й унікальні відомості щодо історії сучасних бібліотек і книгозбірень минулого, історії друкарень та видавничої справи, соціокультурної ролі книжки взагалі, чи окремого твору зокрема. Робота з фондами стародруків повертає із забуття імена людей, які зробили своїми творами значний внесок у розвиток науки, культури, суспільства. Дослідження стародруків як історичного джерела відтворює неповторну світлину певної історичної епохи.

Мета представленої публікації – всебічно охарактеризувати стародруки як об'єкт історико-книгознавчих і історико-бібліотекознавчих досліджень і продемонструвати на конкретних прикладах їхній джерелознавчий потенціал для різноаспектних гуманітарних досліджень. Для багатогалузевої історичної науки завжди залишається актуальним розширення джерельної бази наукових досліджень. І джерелознавчий підхід до стародруків може суттєво її розширити. Стародруки належать до специфічних і мало використовуваних історичних джерел, хоча вони можуть містити у своїх передмовах, післямовах, присвятах, провенієнціях фактографічний матеріал, який несе додаткову інформацію про видання і побутування друкованих творів, життя і діяльність історичних осіб та пересічних громадян, відомості уточнюючого характеру про історичні події та їхнє сприйняття сучасниками.

Результати наукових історико-книгознавчих досліджень можуть бути викладені у публікаціях різного жанру: статтях, монографіях, дисертаціях, каталогах колекцій стародруків і давніх бібліотек, видань давніх друкарень і видавництв (наприклад, альдин, плантенів, друків монастирських офіцин тощо) з попримірниковим описом збережених одиниць, каталогах різного виду видань (наприклад, календарів чи панегіриків), каталогах власницьких книжкових знаків, окремих видів стародруків (наприклад, інкунабул, палеотипів), альбомів друкарського оформлення.

Стародруки і сформовані з них історико-культурні фонди є об'єктами наукового дослідження таких галузей гуманітарної науки як історичне

книгознавство та історичне бібліотекознавство. Водночас вони є документальними пам'ятками епохи, що акумулюють у собі наукові, духовні та естетичні досягнення людства, віддзеркалюючи ідеологічні, політичні, мистецькі шляхи розвитку людського суспільства. З таким самим успіхом вони є джерелами історичної національної пам'яті, які часто-густо, з огляду на свою специфічність, несуть у собі унікальну інформацію про людей і події минувшини, якої інші джерела не зберегли.

Стародрук є багатограним об'єктом наукового дослідження. Далі зупинимося на характеристиці його основних аспектів.

До першого аспекту дослідження можемо віднести зміст стародруку, текст друкованого твору, наукового, літературного чи публіцистичного, який став подією у науковому житті, новим словом у літературній творчості, актуальною політичною ідеєю, що вплинула на розвиток суспільства. Мають значення для дослідження як першодруки, прижиттєві видання творів авторів, так і доповнені, перероблені, виправлені перевидання, що побачили світ згодом.

Стародруки своєю тематикою і змістом віддзеркалюють розвиток наукових знань у різних галузях науки. Тож вони становлять великий інтерес для вивчення історії різних наук: математики і фізики, географії і ботаніки, медицини і філософії, архітектури і мовознавства, історії і музики.

Важливу інформацію для досліджень містять такі джерела як передмови, післямови та присвяти стародруків. Передмови і післямови можуть ілюструвати ставлення автора до свого твору, окреслювати мету, з якою було його створено, змальовують історичні умови його написання, часто подають біографічні відомості про автора. Присвяти, крім того, що демонструють тогочасні загальноприйняті засади їх укладання, розкривають зв'язки автора твору з особою, якій присвячується видання, дотичність адресата до підготовки тієї чи іншої публікації, його стосунки з церковними і світськими інституціями, його благодійницьку діяльність. І загалом кидають промінь на історію меценатства, додають нові штрихи до історичних портретів людей світського і духовного станів, які відсутні у генеалогічно-геральдичних друкованих джерелах. Стародруки у своєму змісті часто містять допоміжний інформаційний матеріал, необхідний у наукових дослідженнях найширшої тематики, який складно знайти або й просто нереально відшукати у спеціальних наукових довідкових виданнях.

Важливим джерелом для юриспруденції постають опубліковані збірки давніх законів і постанов: юридично-правові акти, збірки законів

цивільного і церковного права, постанови державних і церковних органів влади, міського самоврядування, наприклад, видання Статуту Великого князівства Литовського, положень Магдебурзького права, збірника німецького звичаєвого права «Саксонське дзеркало», Сеймових конституцій, пастирських листів керівників єпархій тощо, які стали пам'ятками юридичної думки з огляду на ту роль, яку відіграли в політичній та економічній історії.

Стародруковані картографічні видання (атласи, топографічні описи міст, плани фортець) є об'єктом дослідження історичної географії та історії картографії. Крім того, до них можна звертатися із суто прикладною метою, бо у своїх географічних індексах вони часто містять латинські назви населених пунктів, країн, місцевостей та їх переклади європейськими мовами, що надає неоціненну послугу при перекладі з латинської мови географічних назв та локалізації населених пунктів.

У дослідженні церковної історії можуть стати в пригоді видання, що подають інформацію «з перших рук» про керівний склад єпархій, кількість монастирів, їх населення тощо. Низка стародрукованих видань містить перелік монастирів, резиденцій, місій, відповідних орденів Римо-Католицької Церкви у різних орденських провінціях, перелік монастирів Греко-Католицької Церкви: їхню повну назву, кількість ченців у конкретний історичний період існування того чи іншого монастиря, поіменні списки його ченців, їхні посади. Церковні календарі (рубрицелі) у своїх додатках часто містять списки вищих церковних ієрархів дієцезій та парафіяльного духовництва, які несуть важливу інформацію про церковну історію певного регіону.

Стародруки є цікавим документальним джерелом для дослідників і колекціонерів нумізматики і тих, хто вивчає історію цієї галузі історичної науки. Нумізматичні видання переважно багато ілюстровані зображеннями монет і медалей.

Другим аспектом дослідження стародруку можемо назвати його друкарське виконання: шрифти, художнє оформлення, архітектоніку книжки, що демонструє рівень друкарської майстерності конкретного друкаря чи друкарні в цілому. Друкарський аналіз стародруку є важливим інструментом для атрибуції дефектних примірників і контрафактних видань.

Третій аспект – дослідження оправи примірника. Оправи стародруків можуть бути витворами високого прикладного мистецтва, яке

віддзеркалює ставлення до Книги суспільних верств, є проявом бібліофільства і характеристикою книжкових зібрань.

Четвертим аспектом дослідження стародруків є провенієнція. Переважна більшість стародруків має провенієнції, які розповідають про належність їх у минулому різним власникам: приватним бібліотекам, монастирським книгозбірням, бібліотекам навчальних закладів та громадських установ, розповідають про долю конкретного примірника, ілюструють тандем «читач – книжка» на тлі певної історичної епохи. Це важливе фактографічне джерело, що дає цінний документальний матеріал про склад і зміст бібліотечних фондів, їхню історію, шляхи комплектації, та головний дороговказ у дослідженні історичної долі бібліотек минувшини. Серед провенієнцій важливе місце посідають автографи історичних осіб – письменників, учених, політичних, культурних і релігійних діячів минулих часів. Імена одних добре відомі не тільки фахівцям, а й широкому загалу. Імена інших сьогодні мало відомі, але в минулому ці люди відігравали помітну роль у сфері своєї фахової діяльності й залишили слід в історії та культурі. Ця інформація проливає світло на творчу діяльність авторів, їхню популярність, шляхи розповсюдження їхніх творів, віддзеркалює коло їхніх інтелектуальних зацікавлень та професійних контактів. Складовою провенієнцій є власницькі книжкові знаки. До власницьких книжкових знаків відносять різного виду екслібриси в різній техніці виконання: рукописні, гравійовані, шрифтові, конгрев; екслібриси-печатки та суперекслібриси. Екслібрис є об'єктом дослідження такої спеціальної історичної галузі як екслібрисистика, що досліджує екслібрис як художню форму малої графіки і надає джерелознавчу інформацію для історичного бібліотекознавства та бібліофільства. Власницькі книжкові знаки потребують детального наукового опрацювання з кінцевою метою – створення і публікації каталогів власницьких книжкових знаків. Прикладом таких каталогів можуть бути видання, підготовлені у відділі стародруків та рідкісних видань НБУВ: «Книжкові знаки на книгах із колекції рідкісних видань Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського» [11] та «Автографи на книгах із колекції рідкісних видань Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського» [10].

До п'ятого аспекту дослідження стародруків можемо віднести книжкові ціни, зафіксовані на сторінках стародрукованих видань. Стародруки є одним із основних і найбільш масових джерел, що несуть інформацію про книжкові ціни. На їхніх сторінках може міститися унікальний

матеріал про номінали, в яких продавали і купували книжки, і не тільки. При фіксації у записі ще й місця та обставин придбання інформація стає просто унікальною. Трапляються випадки, коли в записах зазначається відповідність одного номіналу іншому. Рідко можна виявити у бібліотечному фонді групу книжок із записами їхніх купівельних цін, яка належала одному власникові і походить з однієї книгозбірні, що давало б змогу простежити шляхи комплектування конкретної бібліотеки та бібліофільські витрати власника. У цінових записах бувають названі місця торгівлі. В Україні місцями книготоргівлі були великі міста, в яких діяли потужні друкарні і можна було придбати необхідні видання в книгарнях при друкарнях – у Києві, Львові, Чернігові, Бердичеві, Луцьку тощо. Як повідомляють записи, книжки в Україні купувалися і на ярмарках у Кам'янці, Львові, Меджибожі, Дубні, Пиляві, Тростянці, Умані, Бердичеві, Замості. Цінові записи фіксують також придбання книжок за кордоном у книгарнях та на книжкових аукціонах. Місцями купівлі книг також були великі культурні і торговельні центри Європи. Рідше трапляється інформація про ціни за виготовлення оправ та окладів для книжок чи їх реставрацію.

Шостим аспектом дослідження є маргінальні написи у стислому значенні цього терміна, які відтворюють побутування примірника, несуть інформацію про щоденне життя його власників. Це господарські нотатки, кулінарні і медичні рецепти, нотатки про природні явища та історичні події, коментарі до друкованого тексту, приклади літературної творчості власників примірників, трапляються записи у вигляді родинних хронік, відомостей літописного характеру, фактів із біографій власників книжок, а відтак – матеріал і до історії бібліофільства, і до соціології читання, і до історичної біографістики.

Сьомим аспектом дослідження стародруків є папір, на якому вони виготовлені. Папір стародруків є першорядним джерелом для досліджень у сфері філігранології. Дослідження філіграней стародруків також проливає світло на історію друкування видання, особливості друкування окремих примірників того чи іншого видання; разом із дослідженням паперу рукописних книг та архівних документів стародруки надають фактографічний матеріал для історії папірництва. Прикладом застосування філігранологічного методу дослідження стародруків є низка публікацій українського книгознавця Н. Бондар: «Філіграні примірників “Книги о постництві” Василя Великого 1594 р. острозького друку як джерело для дослідження діяльності Острозького

видавничого осередку», «Філіграні примірників “Гербарія” М. Сєнніка 1568 р. як джерело дослідження краківського паперу кінця 60-х рр. XVI ст.», «Особливості паперу примірників краківського видання “Гербарія польського” Мартіна Ужендова 1595 р.», «Філіграні острозької Біблії 1581 р. як унікальне джерело дослідження паперового ринку Краківського воєводства» [5, 6, 7, 8,].

При опрацюванні наукових історико-книгознавчих та історико-бібліотекознавчих тем дослідник керується універсальними методами дослідження, які застосовуються в інших галузях історичної науки і ґрунтуються на принципах історизму, системності та наукової об'єктивності, а саме: методом джерельної евристики, методом критики джерел, квантативним, компаративним методами. Специфіка стародруку як об'єкта вивчення потребує і вузькоспеціальних методів дослідження, зокрема, друкарського методу, який полягає в аналізі шрифтового набору, друкарського оформлення, ідентифікації стародрукованих видань; палеографічного методу, який застосовується для джерелознавчого аналізу рукописних провенієнцій і маргінальних записів; філігранологічного методу – для виявлення особливостей паперу в накладі видання чи окремо взятому примірнику, для висвітлення історії друкування книжки; методу бібліографічного аналізу.

Базисом методологічного принципу наукових студій в історичному книгознавстві є метод комплексного дослідження стародруків як історико-культурних пам'яток та історичних джерел. Він дає змогу розширити відомості про видання, його примірники, одержати новий фактографічний матеріал про розповсюдження та побутування книжок тощо. Комплексний підхід у дослідженнях стародрукованих видань підвищує науковий рівень дослідження, виводить історичне книгознавство та історичне бібліотекознавство на міждисциплінарні зв'язки з іншими галузями історичної науки та гуманітарними дисциплінами. Комплексного підходу в історико-книгознавчих дослідженнях однаково потребує як один окремо взятий стародрук, так і група стародруків, наприклад, кілька примірників одного видання чи прижиттєві видання творів одного автора, або значний масив книжкових видань – видавнича продукція однієї друкарні чи фонд однієї давньої бібліотеки. Від масштабів і завдань дослідження, інформації, наявної у стародруках, буде залежати і повнота застосування комплексного підходу в його реалізації.

Об'єктом історико-книгознавчого дослідження може бути один стародрук, якщо він є унікалом (тобто до виявлення не був відомий у бібліо-

графічних джерелах чи дійшов до наших часів в одному примірнику) або містить важливі відомості, зосереджені у друкованому тексті (присвята чи передмова, редакція тексту, яка відрізняється від тексту інших видань твору, коментарі тощо), художньому оформленні, мистецькому виготовленні оправи, інформативності провенієнцій. Прикладом унікату може бути дослідження раніше невідомого бібліографії видання Луцької домініканської друкарні – праці Франтішка і Кароля Жабицьких, присвяченої родоводу українського князівського роду Святополків-Четвертинських «Genealogia starożytnego domu Xiążąt krwi ruskich Swiatopołkow Czetwertyńskich...» (1793) [16]. Видання має присвяту Марцелію Юзефу Святополку-Четвертинському, дідичу Майківського маєтку (Острозький повіт Волинської губ., нині – Гошанського р-ну Рівненської обл.). Це чи не найдавніше і водночас найповніше на кінець XVIII ст. видання генеалогії князівського роду. Можливо, М. Ю. Святополк-Четвертинський був причетний до субсидіювання видання. У криптах Луцького домініканського костелу знаходилися поховання представників роду. Раритетність праці Жабицьких можна пояснити невеликим накладом і частими пожежами у місті, від яких страждав і монастир (1793 р. і 1803 р.). Від останньої сильно постраждала друкарня. Видання не зафіксоване у бібліографічних працях К. Естрайхера, Я.-М. Гіжицького, Я. Запаса та Я. Ісаєвича.

На сьогодні відомі три примірники цього видання, які зберігаються нині у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (далі – НБУВ): один – у відділі стародруків та рідкісних видань (далі – ВСРВ; шифр: In.1387) і два – у відділі бібліотечних зібрань та історичних колекцій (далі – ВІК; шифр: Mik. 191; під цим шифром стоять 2 примірники).

Дослідження історії цього луцького видання виявило два передруки його тексту: Wielądko W. W. *Heraldyka czyli opisanie familii u krwi związku szlachty polskiej u W. X. Litt. z ich herbami*. Warszawa, 1795. Т. 3. S. 403–435 та Niesiecki K. *Herbarz polski / Wyd. J. N. Bobrowicza*. Lipsk, 1839. Т. 3. S. 259–272. За браком фактографічного матеріалу залишається невстановленим, з яких примірників чи примірника їх було зроблено. У низці історичних, генеалогічних і бібліографічних публікацій XIX ст. – початку XXI ст. є тільки згадки і посилання на видання Луцької домініканської друкарні, які ми наводимо нижче: Викторовский П. Г. *Западно-русские дворянские фамилии, отпавшие от православия в кн. XVI и в XVII вв.* Киев, 1912. Вып. 1. С. 244. Примітка 3; Каталог книг

библиотеки императорского университета св. Владимира. Киев, 1855. Т. 2. № 17445; Лисенко С., Чернецький Є. Нащадки Рюрика. Бібліографія по генеалогії князівських родів. *Генеалогічні записки Українського геральдичного товариства* / відп. ред. Є. Чернецький. Біла Церква, 2000. № 149. С. 180; Bartoszewicz J. Czetywertyńscy. *Encyklopedia powszechna*. Warszawa, 1861. Т. 6. S. 541; Kossakowski S. K. Monografie historyczno-genealogiczne niektórych rodzin polskich. Warszawa, 1876. Т. 1. S. 85–86; Orgelbranda S. *Encyklopedia powszechna z ilustracjami i mapami*. Warszawa, 1899. Т. 4. S. 162; Wolff J. *Kniazowie Litewsko-Ruscy od końca czternastego wieku*. Warszawa, 1895. S. 35. Pszyp. 7.

Прикладом комплексного історико-книгознавчого дослідження одного тому може бути публікація вітчизняного книгознавця І. Качур «Z historii bibliotek renesansowych – dar Erazma z Rotterdamu dla arcybiskupa Jana Łaskiego», присвячена конволоту, який складається з двох алігатів, із творів нідерландського письменника, філолога, теолога, гуманіста епохи Відродження Еразма Роттердамського (1469? –1531), з його дарчим написом гнзненському архієпискупу, примасу Польщі Янові Лаському (Львівська національна наукова бібліотека імені В. Стефаніка (далі – ЛННБ), шифр: СТ IV 21191/adl. 1–2). У публікації викладається історія побутування примірника на історичному тлі епохи, подано джерелознавчий аналіз провенієнцій, представлено характеристику оправи та друкарського оформлення алігатів [23].

Об'єктом досліджень може бути група книжок: примірники одного видання твору одного автора, примірники різних видань одного твору, примірники творчого доробку одного автора тощо. Історико-книгознавче та джерелознавче дослідження примірників творів одного автора дають змогу доповнити відомості про його творчість, інтелектуальні зв'язки, популярність його творів. Це додає нових барв аналізу творчої діяльності автора, долі його творів, розширює відомості про коло його контактів. Тут на перший план виступає унікальний фактографічний матеріал провенієнцій та маргінальних записів.

Важливість джерелознавчого дослідження провенієнцій кількох примірників одного видання ілюструє історико-книгознавче дослідження примірників видання «Świat po części przezytrany [!]. Do druku podany. – W Krakowie: W drukarni Franciszka Cezarego, 1697» авторства Д. Братковського [14].

Д. Братковський (†1702) – український шляхтич, член Луцького Хрестовоздвиженського братства, поборник православ'я, поет і грома-

дянин, автор збірки поезій польською мовою «Світ, по частинах розглянутий», яку видав своїм коштом у Кракові в потужній друкарні Франтішка Цезарія молодшого (1660–1724). Збірка поезій була відгуком на соціальну несправедливість у суспільному житті тогочасної Речі Посполитої. Видаючи власним коштом збірку своїх віршів, Д. Братковський, без сумніву, мав на меті ознайомити й зацікавити нею широке коло читачів, а також сподівався на якнайбільший суспільний резонанс. Тому поезії написані польською мовою – державною мовою Речі Посполитої, а для видання обрано відому краківську друкарню, діяльність якої на той час була у розквіті.

Робота над виданням першого повного перекладу українською мовою поезій Д. Братковського, здійсненого В. Шевчуком, та перевидання «Світу, розглянутого по частинах» фототипічним [9] способом спонукали до розшуку примірників книжки у бібліотечних сховищах України. Попри те, що наклад видання для того часу величезний – понад 4 тис. примірників, у сучасній Україні були відомі чотири примірники різної повноти збереженості: один примірник – у фондах ЛННБ і 3 примірники – у фондах НБУВ. Евристична робота у фондах НБУВ виявила ще 10 примірників. Один із них було використано для перевидання стародруку. Нині у фондах НБУВ зберігаються 14 примірників книжки Д. Братковського. Примірники різняться між собою збереженістю, оправами та провенієнціями. Джерелознавчий аналіз збережених примірників і архівні документи дали змогу визначити місця побутування книжки у XVIII ст. Географія розповсюдження твору виявилася такою: Бердичів, Жидичин, Звягель, Київ, Почаїв, Харків, Чернігів. У XVIII ст. книжка Д. Братковського зберігалася у бібліотеках православних, греко-католицьких та католицьких монастирів, світських та духовних навчальних закладів і приватних бібліотеках. Результати джерелознавчого дослідження провенієнцій засвідчили, що поезії Д. Братковського були популярними у різних регіонах України і різних соціальних колах суспільства: серед шляхти, духівництва і козацької старшини, і, без сумніву, мали вплив на тогочасного читача.

Об'єктом досліджень можуть бути комплекси книжок: наприклад, приватна бібліотека чи її частина, монастирська книгозбірня чи її частина, зібрання стародруків у сучасних бібліотеках, музеях і архівах. У складі фондів НБУВ нині зберігається багато книжкових комплексів, які є історико-культурними фондами, що мають бути внесені до Державного реєстру національних пам'яток України. Це бібліотеки або частини

бібліотек, які належали у минулому приватним особам, монастирям, навчальним закладам, громадським організаціям. Як приклад можемо навести результати досліджень магнатської родової бібліотеки князів Вишневецьких – графів Мнішеків, що містилася у Вишневецькому замку [17, с. 28–94]. Бібліотека постала в 30-і рр. XVIII ст. у родовому маєтку давнього українського князівського роду Вишневецьких герба Корибут у містечку Вишневець Кременецького повіту Волинського воєводства (нині Збарзький р-н Тернопільської обл.). Фундатором її був князь Михайло Серватій Вишневецький (1680–1744) – великий гетьман Великого князівства Литовського (1703–1707, 1735), канцлер Великого князівства Литовського (1720 р.), політичний діяч Речі Посполитої XVIII ст., літератор і великий бібліофіл. Після його смерті Вишневецький замок і його бібліотека були успадковані по жіночій лінії підкоморієм Великого князівства Литовського Яном Каролем Мнішеком герба Кончиць.

На документальній основі та в процесі евристичної роботи з фондами НБУВ була проведена реконструкція історії та фонду цієї бібліотеки. З розпоршених у фондах НБУВ книжок Вишневецької бібліотеки було сформовано книжкову колекцію, яка нині нараховує бл. 1500 од. зб. Виявилось, що найбільша частина бібліотеки Вишневецького замку нині зберігається саме в НБУВ. На основі історико-книгознавчого аналізу бібліотечного фонду, який ґрунтувався на рукописних каталогах XVIII–XIX ст. замкової бібліотеки та збережених бібліотечних примірниках, було констатовано, що Вишневецька бібліотека є історико-культурною пам'яткою доби Просвітництва, її фонди віддзеркалюють як суспільні процеси, так і коло фахових та особистих зацікавлень власників, становлять додаткове джерело до історії родів Вишневецьких і Мнішеків. Бібліотечний фонд містить багатий фактографічний матеріал про розповсюдження і побутування західноєвропейських видань у шляхетських бібліотеках XVIII ст. в Україні.

Серед монастирських бібліотек одним із прикладів вищенаведеної тези, може бути книгозбірня Острозького єзуїтського колегіуму, який був заснований у 1624 р. Анною Алоїзою з Острозьких Ходкевичевою (1600–1654), дочкою волинського воєводи князя Олександра Острозького (1570–1603) і Анни Костчанки, онукою київського воєводи, протектора Православної Церкви, фундатора і патрона Острозької академії, благовірного кн. Костянтина Василя Острозького (1526–1608), дружиною великого литовського гетьмана, віленського воєводи Кароля Ходкевича (1560?–1621).

Монастирі відігравали в історії суспільства помітну політичну, економічну та культурну роль. При багатьох монастирях діяли колегіуми, школи, друкарні. Монастирі володіли цінними бібліотеками та архівами. Відомості про давні монастирські книгозбірні доповнюють і поглиблюють знання про їхню історію, шляхи комплектування, склад і зміст фондів, а відтак рельєфніше окреслюють роль і функції цих інституцій в історичному процесі. Вагома роль бібліотек в історії культури людського суспільства взагалі, і монастирських книгозбірень зокрема, надає актуальності дослідженням історії бібліотеки будь-якого монастиря.

Острозький колегіум належав до єзуїтських навчальних закладів вищого типу, в яких викладали курси філософії і богослов'я. Колегіум мав бібліотеку, папірню, аптеку. При колегіумі був конвікт для шляхетської молоді, функціонувала музична бурса. Дослідники історії Острозького колегіуму вважають, що у 40-х рр. XVII ст. його бібліотека могла нараховувати бл. 4000 томів [21, с. 483]. Нині найбільша відома частина бібліотеки колегіуму зберігається у фондах НБУВ (бл. 638 од. зб.) як книжкова історико-культурна колекція «Бібліотека Острозького єзуїтського колегіуму» у ВІК. Група стародруків острозьких єзуїтів зберігається розрізнено у складі колекцій ВСРП.

Варто наголосити, що такий великий за обсягом книжковий комплекс однієї книгозбірні XVII ст., який зберігся до нашого часу, напевно, єдиний в Україні, а в НБУВ – точно найдавніший. Рукописних каталогів чи інвентарів бібліотеки часів функціонування Острозького єзуїтського колегіуму не збереглося, тому головним джерелом інформації про історію колегіумної книгозбірні є її книжки та їхні провенієнції.

У фондах НБУВ виявлено 36 од. зб. із гербовим суперекслібрисом А. А. Острозької. Ймовірно, що це донаторський суперекслібрис, який засвідчував пам'ятний подарунок меценатки і покровительки колегіуму [18].

Актуальною є підготовка наукового каталогу стародруків бібліотеки Острозького єзуїтського колегіуму. Його опублікування введе в науковий обіг новий фактографічний матеріал про монастирську бібліотеку, розповсюдження в Україні творів членів Товариства Ісуса, забезпечення літературою навчального процесу та діяльності єзуїтських колегіумів.

Прикладом наукового дослідження та бібліографічного опрацювання фондів родових бібліотек є серія каталогів видань із бібліотеки князів Радзивіллів Несвізької ординації, які нині зберігаються у фонді Центральної наукової бібліотеки імені Якуба Коласа Національної

Академії наук Білорусі [1, 2, 3, 4], та каталог бібліотеки князів Сопіг, стародруки якої зберігаються нині у Бібліотеці Вільнюського університету: *Bibliotheca Sapiehana Vilniaus universiteto bibliotekos rinkinys: Katalogas / sudarė Aušra Rinkūnaitė. Vilnius, 2010. 649 p. : il.* Прикладом книгознавчого дослідження та бібліографічного опрацювання фонду монастирської бібліотеки є каталог книгозбірні єзуїтського колегіуму у Браневі (Бранзберзі): *Trypsucko Josef. The catalogue of the book collection of the Jesuit college in Branewo held in the University library in Upsala / extended and completed by M. Spandowski, ed. M. Spandowski, S. Szyller, vol. 1–3, Warszawa-Uppsala 2007.*

Яскравим прикладом присвяти стародрукованого видання як історичного джерела може бути присвята луцькому й острозькому єпископу Греко-Католицької Церкви Сильвестрові Любенецькому-Рудницькому герба Сас (світське ім'я – Стефан) (1712/13–7.05.1777) від італійського видавця Антоніо Затта. Сильвестр Любенецький-Рудницький ревно дбав про підвищення рівня освіти та престижу греко-католицького духовництва у своїй єпархії. Разом із холмським єпископом Максиміліаном Рилом (пом. 1794) він провів коронацію Почаївської ікони, головував на генеральній капітулі Ордену василіян у Бересті 1773 р., заступаючи відсутнього митрополита Пилипа Володковича (1762–1778), уклав підручник церковного права і написав праці про священство: «*Jura et Privilegia Genti Ruthenae Catholicae a Maximis Pontificibus Poloniaeque Reribus concessa*» (Львів: Друкарня єзуїтського колегіуму, 1747) та «*Егхїрідіон о священстві*» (Почаїв, 1775). Активізував роботу Почаївської друкарні.

Немає сумніву в тому, що за своїми посадами і службовою діяльністю, колом інтересів владика мав власну книгозбірню. У нашому розпорядженні нема документів, які б несли інформацію про її склад та обсяг. Цілком можливо, що вони не збереглися до нашого часу. Тим більш цікавим і непересічним, на наш погляд, є випадок з виявленим у фондах НБУВ примірником багатотомного видання з гербовим суперекслібрисом єпископа Сильвестра. Це – видання праці італійського теолога й історика Джовані Доменіко Мансі (1692–1769) «*Sacrorum Conciliorum nova et amplissima collectio*» (Флоренція; Венеція, 1759–1798; у 31 т.). За свідченням відомих довідників бібліографічних раритетів Ж. Ш. Брюне та Ж. Г. Т. Грессе, вже у середині XIX ст. назване видання входило до розряду рідкісних. Видавцем праці Дж. Д. Мансі був Антоніо Затта (бл. 1757–2.04.1797) – плідний італійсь-

кий друкар і видавець карт. Із 31-томного видання у фондах НБУВ маємо 1–8, 10–20 томи. Про належність книг єпископу свідчить відтиснутий золотом його гербовий суперекслібрис на обох кришках оправ кожного тому. Треба констатувати, що не так часто у книгознавчих дослідженнях трапляються суперекслібриси бібліотек, які існували на теренах Волинського воєводства у минулому. Суперекслібрис Сильвестра Любенецького-Рудницького не відомий у спеціальній книгознавчій літературі. У XVIII ст., в добу Просвітництва, дух бібліофілства проявився, зокрема, у відродженні мистецтва суперекслібрису, який був характерною ознакою великих книгозбірень дуже заможних власників. Присвята видавця Антоніо Затта, вміщена у першому томі видання й адресована владі Сильвестрові, є надзвичайно цікавим історичним документом. Зміст і тон присвяти А. Затти дає підстави припустити, що видавець міг особисто бути знайомий з єпископом. Він добре був обізнаний із життєвим шляхом архіпастиря та його діяльністю. Складається враження, що спілкування з ним спонукало А. Затту обрати особу Сильвестра Любенецького-Рудницького у покровителі для своєї праці. Хоча не можна не брати до уваги, що тогочасні норми літературного етикету та елоквенції не виключають їхнє заочне знайомство. Виявлений факт вводить у науковий обіг інформацію про власницький книжковий знак єпископа Сильвестра Любенецького-Рудницького, засвідчує європейські зв'язки архієрея, демонструє роль присвяти як інформативного джерела.

Прикладом результативності використання друкарського методу дослідження та його важливості для інших галузей гуманітарних наук можуть бути видання опери-драми «Polusia, córka Kołodzieia, czyli wolność oswobodzona. Opera tragiczna w dwóch aktach» (Полюся, дочка Колодія, або звільнена свобода) польського автора Вінцентія Ігнація Маревича (1755–1822), плідного літератора часів польського Просвітництва, який залишив по собі віршовані, прозові та драматичні твори [15]. Цю оперу-драму польські літературознавці характеризують як «драматизований політичний трактат» (Е. Александровська [19]) і «сценічний памфлет, спрямований проти політики Росії по відношенню до Польщі» (Р. Лужний [24]). У творі в алегоричній формі замальовується політична ситуація у відносинах Речі Посполитої і Російської імперії періоду поділів польської держави. Твір мав актуальний політичний характер і антиросійську спрямованість, тому і видавався контрафактно. У «Bibliografji polskiej» К. Естрайхера подано бібліографічні описи трьох видань цього віршованого драматичного твору (Estr. t. 22, s. 151), датава-

них 1789 і 1791 рр. У виданнях «Polusi» на титульних аркушах відсутні ім'я автора та вихідні дані, тут вказується тільки рік видання. За бібліографічними описами вони різняться між собою датами публікації, обсягом та форматом. Друкарський аналіз примірників різних бібліотек дав доволі неочікувані результати про видання з датою 1789. Виявилось, що побачило світ п'ять видань опери-драми з датою 1789 різних друкарень. Усі вони мають відмінності у друкарському оформленні (різні віньетки, виливні прикраси, композиції з виливних елементів) та наборі тексту. Нині два примірники одного видання зберігаються в Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського (ВСПВ, шифр: Іп. 6330) та Бібліотеці Вільнюського університету (ВРК, шифр: ІV.4497), два примірники іншого видання – у Львівській національній науковій бібліотеці імені Василя Стефаника (ВРК, шифр: СТ-І 78247) та Бібліотеці Інституту літератури Польської Академії наук (шифр: ХVІІІ.1.653. adl.), примірник третього видання – у Бібліотеці Польської Академії наук і Польської Академії мистецтв у Кракові (шифр: St. Dr. 319), примірник четвертого видання – в Національній установі ім. Оссолінських у Вроцлаві (шифр: ХVІІІ–11994) і примірник п'ятого видання, з верстатів друкарні Бердичівського монастиря босих кармелітів, – у Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського (ВІК, «Волинський губернський комітет по охороні пам'яток мистецтва і старовини», шифр: 1400). Ретельний друкарський аналіз примірників і компаративний метод дослідження дали змогу виявити, що одне із перелічених видань є контрафактним виданням саме бердичівської друкарні, та аргументовано це довести. Важко стверджувати напевно, що спонукало отців кармелітів опублікувати твір В. І. Маревича у своїй друкарні. Але можна передбачити, що до цього могла спричинитися як його популярність, так і суголосність політичних поглядів автора поглядам ченців-кармелітів. До того ж розповсюдження популярного видання через продаж сприяло збільшенню прибутку друкарні, яка не мала спеціального фондушу.

Представлений фактографічний матеріал вводить у науковий обіг відомості про невідоме у бібліографії бердичівське видання, розширює відомості про репертуар друкарні Бердичівського монастиря босих кармелітів та її історію, розширює джерельну базу для книгознавчих та літературознавчих досліджень опублікованої літературної спадщини В. І. Маревича. Яскравим і досить рідкісним в історичному книгознавстві прикладом значної кількості інформативних провенієнцій на виданнях твору одного автора є примірники львівських видань праці

Тадея Юди Крусинського герба Доленга (світське ім'я Ян; 1675–1757) «Донесення про турецьке посольство до Персії Ахмета Дуррі Ефенді», які наочно демонструють великий джерелознавчий потенціал стародруків. Т. Ю. Крусинський – відомий сходознавець у Речі Посполитій XVIII ст. і за її межами, один із визначних місіонерів Товариства Ісусового того часу, лікар і письменник. Початкову освіту здобув у єзуїтських колегіумах Кракова та Ярослава, був викладачем у Берестейському, Луцькому та Львівському єзуїтських колегіумах; володів польською, латинською, італійською, французькою, грецькою, турецькою, перською, літературною вірменською мовою. За час перебування на Близькому Сході (1705–1728 рр., з перервами) відвідав Месопотамію, Сирію, Палестину, Грецію, Персію, Туреччину, Вірменію. Від 1720 р. обіймав посаду генерального прокуратора польських місій у Персії. Під час свого перебування на Сході Т. Ю. Крусинський збирав діаріуші папських посольств і посольств християнських монархів до перського шаха, громадив документи, які торкалися діяльності католицьких місій у Персії, з метою публікації матеріалів у майбутньому. В Стамбулі Т. Ю. Крусинський зробив латинський переклад з перської «Донесення» про турецьке посольство до Персії 1720 р., очолюване Ахметом Дуррі Ефенді. У 1728 р. Т. Ю. Крусинський повертається на батьківщину. Останній період його життя тісно пов'язаний з Україною. Він обіймає різні посади у єзуїтських колегіумах Кам'янця-Подільського, Ярослава, Кросна, Острога, Берестя. Помер сходознавець-єзуїт 22 серпня 1757 р. в Збрижу біля Кам'янця-Подільського.

Свій переклад «Донесення» Дуррі Ефенді з різними додатками та власними коментарями Т. Ю. Крусинський тричі опублікував у друкарні Львівського єзуїтського колегіуму (1733, 1734, 1740 рр.) під такими назвами: *Prodromus ad historiam revolutionis Persicae seu Legationis fulgide Porte ad Persarum Regem Szach Sofi Hussein Anno D. 1720 Expeditae relatio, quam redux e perside legatus Durri Effendi turcarum Sultano Achmed III in scripto consignavit / Ex Turcico Latine facta opera P. Judae Thadaei Krusinski Soc. Jesu. 1733. – 4° (Estr., t. 15, s. 419); Prodromus ad tragicam vertentis belli Persici historiam seu Legationis a Fulgida Porta ad Sophorum Regem Szach Sultan Hussein anno 1720 expeditae autentica relatio quam redux e Persidae Legatus Durri Effendi Turcarum Imperatori Achmet III in scripto consignavit / Ex Turcico additis scholiis, Latine facta opera P. Judae Krusiński So. Jesu...; Accessit ejusdem De Legationibus Polono-Persicis dissertatio. 1734. – 4° (Estr., t. 15, s. 419; Запаско, Ісаєвич,*

№ 1233); *Tragica vertentis belli Persici historia per repetitas clades, ab anno 1711 ad annum 1728-vum continuata: Post Gallicos, Hollandicos, Germanicos ac demum Turcicos authoris typos auctior / Authore Patre Thadaeo Krusinski Societatis Jesu Missionario Persico accessit ad eandem Historiam Prodromus iteratis typis subjectus. 1740. – 2° (Estr., t. 15, s. 419; Запаско, Ісаєвич, №1383). У літературі згадується ще одне, розширене, видання цього твору 1755 р. Але сьогодні відсутні відомості про його наявність у книгосховищах сучасних бібліотек.*

Провенієнції збережених примірників надають унікальний матеріал про розповсюдження видань та зв'язки автора із сучасниками. У фондах НБУВ зберігаються 29 примірників львівських видань праці Т. Крусинського. З них 4 примірники видання 1733 р., 9 примірників – 1734 р., 16 примірників – 1740 р. Видання 1755 р. за науково-довідковим апаратом НБУВ у фондах бібліотеки не виявлено. Із 29 примірників 24 містять провенієнції, з них 14 мають авторські дарчі записи: один примірник 1733 р. видання, сім примірників 1734 р. видання, шість примірників 1740 р. видання. Один стародрук без будь-яких ознак належності чи вказівок на місце перебування книжки в минулому.

Провенієнції цих примірників дають змогу документально встановити місця перебування книжок у XVIII ст. і простежити їхні шляхи впродовж XIX і XX ст. Це приватні бібліотеки різного рангу – від князівських до шляхетських. Книжки перебували у фондах бібліотеки Вишневецького замку гетьмана Великого князівства Литовського князя Михайла Серватія Вишневецького (1680–1744), бібліотеки його рідного брата, краківського каштеляна князя Януша Антонія Вишневецького (1678–1741), бібліотеки князя Юзефа Олександра Яблоновського (1711–1777) – польського вченого, бібліофіла, письменника, мецената, в Ляхівцях, у Тульчинській бібліотеці графів Потоцьких, у бібліотеці князя Антонія Бенедикта Любомирського у Полонному, у посіданні київського мечника і гродського судді Лукаша Богдановича герба Лада, венденського стольника, луцького бурграбія Юзефа Вилежинського, шляхтича Міхала Неборовського герба Правдзіч. Були видання в бібліотеках католицьких монастирів та католицьких духовних навчальних закладів. Зокрема, у кам'янецьких і любарських домініканців, вінницьких і збриженських капучинів, дедеркальських отців реформатів, динабурзьких, кременецьких, львівських та острозьких єзуїтів. У XIX ст. примірники з фондів НБУВ перебували у фондах бібліотек Київського Університету св. Володимира, Київської духовної академії,

Волинської православної духовної семінарії, Луцько-Житомирської католицької духовної семінарії.

Додаткову інформацію про побутування книжок Т. Ю. Крусинського з фондів НБУВ подають рукописні каталоги монастирських і приватних бібліотек: каталог бібліотеки Волинської православної духовної семінарії (Інститут рукопису НБУВ (далі – ІР НБУВ), ф. 1, спр. 4726, арк. 91 зв.–92 зв.; XIX ст.), каталог бібліотеки вінницьких отців капучинів – видання 1734 р. (ІР НБУВ, ф. 1, спр. 4705, арк. 47; каталог датовано 1793 р.); каталог бібліотеки бердичівських босих кармелітів – видання 1740 р. (ІР НБУВ, ф. 1, спр. 6413, с. 69, каталог датовано 1781 р.); каталог бібліотеки Хрептовичів у Щорсах – видання 1734 р. (ІР НБУВ, ф. 1, спр. 6085, с. 201; каталог датовано 1812 р.); каталог бібліотеки баронів Шодуарів у Івниці – видання 1740 р. (ІР НБУВ, ф. 1, спр. 4740, арк. 28; каталог датовано 1840 р.); каталог Городоцької бібліотеки Урбановських, згодом Стажинських у Загінцях – видання 1733, 1734 і 1740 рр. (ІР НБУВ, ф. 1, спр. 121, арк. 46 зв., арк. 47, 50; каталог датовано 1870 р.) [20].

У відділі рідкісної книги ЛННБ нині зберігається дев'ять примірників 1733, 1734 і 1740 років видання, п'ять із них мають дарчі написи автора. Серед адресатів – представники духовного і світського станів: ректор Люблінського єзуїтського колегіуму Антоній Добрьський (1740 р. видання; шифр: СТ-IV 50557/2 пр.), член Товариства Ісусового Юзеф Андрієвич (1734 р. видання; шифр: СТ-II 81000), галицький підчаший Рох Яблоновський (1733 р. видання; шифр: СТ-II 95391), королівський нотарій, крусицький староста Вацлав Жевуський (1734 р. видання; шифр: СТ-II 81000/3 пр.), капітан коронних військ Ян Герковський (1734 р. видання; шифр: СТ-II 81000/2 пр.). У XIX ст. ці примірники опинилися у приватних бібліофільських зібраннях Галичини: у бібліотеці графів Юзефа і Володимира Дідушицьких (1825–1899) у Потуренці (нині Сокальський р-н Львівської обл.), у бібліотеці польського еко-філософа, економіста Яна Гвалберта Павліковського (1860–1939), бібліотеці Хжановських герба Порай у Морочині (нині село Грубешівського пов. Люблінського воєводства), закладеної Едвардом Хжановським (1843–1922) і згодом переданої у депозит до Львова в Оссолінеум [22, с. 91].

У відділі рідкісної книги Центральної наукової бібліотеки Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна зберігаються два примірники видання 1740 р., провенієнції яких засвідчують їх перебу-

вання у минулому у книгозбірнях Слуцького та Гродненського єзуїтських колегіумів, куди були подаровані автором (шифри: № 276532, № 259007).

У фондї наукової бібліотеки Державного архіву Волинської області (далі – ДАВО) зберігаються три примірники видань праці Т. Ю. Крушинського: два – 1734 р. видання і один – 1740 р. видання. За їхніми провенієнціями книжки у минулому були у книгозбірнях Луцького єзуїтського колегіуму (ДАВО, шифри: № 553/1; № 554) та Острозького єзуїтського колегіуму, якому книга була подарована автором, а після касадії Товариства Ісуса потрапила до Городищенського кармелітанського монастиря (ДАВО, шифр: № 553/2) [13, с. 40–41]. У зібраннях Музею книги і друкарства м. Острога зберігається примірник 1734 р. видання з провенієнцією бібліотеки Дерманського Свято-Троїцького монастиря (шифр: КН 2777, VI-с 397) [12, с. 60].

Фактографічний матеріал, представлений провенієнціями стародруків Т. Ю. Крушинського, переконливо демонструє їх вагоме джерелознавче значення в історико-книгознавчих і бібліотекознавчих дослідженнях.

Прикладом важливої ролі провенієнцій в історичному книгознавстві можуть бути написи, залишені на сторінках стародруків видатним українським лікарем Петром Погорецьким. Петро Іванович Погорецький (1740–1780) – відомий український вчений, доктор медицини, педагог, піонер на ниві перекладу медичних підручників, один з найближчих соратників засновника вітчизняної епідеміології Данила Самойловича-Сушинського (1742–1804). Він переклав з німецької на латинську мову і підготував до друку працю професора Лейденського університету Йогана Фридеріка Шрайбера (Schreiber, 1705–1760), яка протягом тривалого часу вважалася одним з найкращих підручників з діагностики і терапії в Європі («Manuductio ad cognoscendos et curandos morbos...»). Москва: друкарня Московського університету, 1768; НБУВ: ВСРВ, Ін. 2332). Наш співвітчизник доповнив працю німецького вченого власним описом жіночих та дитячих хвороб. 1781 р. праця Шрайбера – Погорецького була перекладена російською мовою іншим видатним українським медиком, вченим-енциклопедистом, основоположником вітчизняного і російського наукового акушерства та фітотерапії – Нестором Амбодиком-Максимовичем (1744–1812), і видана в Петербурзі. Примірник московського видання, який зберігається у ВСРВ, цікавий тим, що має на форзаці дарчий запис П. Погорецького своєму другові – генеральному судді України, одному з найосвіченіших людей країни того часу Якимові Сулимі (1717–1818). Яким Сулима (1717–1818) навчався у Сухопутному

шляхетному кадетському корпусі, який закінчив із золотою медаллю, став його викладачем, мав чин таємного радника, займався перекладацькою діяльністю. Текст запису такий: *«Мужу у науках найдосвідченішому, найушлявленішому й найшанованішому пану Якимові Сулимі, викладачеві Сухопутного шляхетного [кадетського] корпусу. Вручаючи книжку як свідчення міцної дружби, яка буде тривати вічно, та поваги, великий привіт переказує чужої слави видавець. Петро Погорецький подарував у Петербурзі від Різдва Христового року 1768»* (Viro Litterarum pertissimo. / Nobilissimo Existimatissimo[que] / D[omi]no Joachimo Sulimae. / Pedestris Nobilium Corporis Tribuno. / Presenti libello / ceu tessara[m] per[petuum duraturae amicitiae venerationis[que], / S[alutem] P[lurimam] D[icit] / alienate laudis / Editor. / P[etrus] Pogoretski / Petropoli D[edit] Nativitatis Jesu Christi / Anno / MDCCLXVIII [1768]).

Евристична робота з фондом ВСПВ наштовкнула на знахідку, яка дозволяє стверджувати, що вчений-медик був бібліофілом, збирав колекцію книжок, і не тільки медичної тематики. На примірнику планте-нівського четвертого видання творів давньоримського філософа Сенеки «Опера» (Антверпен, 1652; НБУВ: ВСПВ, Pl. 198 а) є запис П. Погорецького, який розповідає про шлях надходження книжки до його бібліотеки. Текст запису латинською мовою такий: *«Ця книжка Сенеки спочатку з бібліотеки Альберта, святої теології у Лейденській академії професора, якому колись як винагорода за навчання від лейденських схоліархів дісталася, була додана: тепер справді до моєї колекції книжок сріблом, а з іншого боку вдячним другом з Музею Фіалківського перенесена, щонайпочесніше на його пам'ять зберігається, і зберігатиметься завжди від дня 1 січня 1764 р. П. І. Погорецький, кандидат медицини»* (His Seneca Liber / primum ex Bibliotheca Alberti / SS./ Theologiae in Academia Lugduno-/Batava Professoris, cui olim praemio / litterariuo a Scholiarchis Leidensibus / cessit, fuit comparatus: nunc vero ad / meam Librorum Collectionem, argento / quidem at grato atque amico, ex Museo Fialkowsiano translatus quam / honorificentissime in huius servatur / memoriam, servabiturque semper / a D[ie] 1 Junii, MDCCLXIV [1764]. / P. I. Pogoretski Med[icinae] Candidat). Запис припадає на час перебування П. Погорецького у Лейдені, куди його було відряджено 1761 р. Петербурзькою медичною колегією для підвищення кваліфікації у складі 10 найздібніших вихованців госпітальних шкіл, і де він 1765 р. захистив докторську дисертацію на тему «Про напівметал нікель. З додатком про медичне дослідження того способу, яким народ звичайно припікає вираз-

ки» (*De semimetallo Nickel. Cui accedit examen medicum modi, quo vulgus expirale ulcera sobet*). На іншому форзаці вміщено запис, що оповідає про подальшу долю примірника: «*Сія книга куплена въ j. воспитательномъ домѣ въ Москвѣ / после доктора П. Погорецкого. 1782 года въ Июне м Месяце*».

Висновки. Представлений у публікації матеріал висвітлює основні напрями наукового дослідження стародруків як об'єкта та історичного джерела. Викладена у концентрованій формі методологія наукового дослідження стародруків може бути використана у практичній роботі книгознавців, бібліотекарів, гуманітаріїв широкого профілю.

Список використаних джерел

1. Библиотека Радзивиллов Несвижской ординации: каталог изданий из фонда Центральной научной библиотеки имени Якуба Коласа Национальной Академии наук Беларуси. XV–XVI века / Нац. акад. наук. Беларуси, Центр. науч. б-ка им. Якуба Коласа; сост. А. В. Стефанович, М. М. Лис. Минск: Беларуская навука, 2010. 175 с.: ил.

2. Библиотека Радзивиллов Несвижской ординации: каталог изданий из фонда Центральной научной библиотеки имени Якуба Коласа Национальной Академии наук Беларуси. XVII век / Нац. акад. наук. Беларуси, Центр. науч. б-ка им. Якуба Коласа; сост. А. В. Стефанович, М. М. Лис. Минск: Беларуская навука, 2012. 628 с.: ил.

3. Библиотека Радзивиллов Несвижской ординации: каталог изданий из фонда Центральной научной библиотеки имени Якуба Коласа Национальной Академии наук Беларуси. XVIII век. В 4 кн. (1701–1800) / Нац. акад. наук. Беларуси, Центр. науч. б-ка им. Якуба Коласа; сост. А. В. Стефанович, М. М. Лис. Минск: Беларуская навука, 2013–2015.

4. Библиотека Радзивиллов Несвижской ординации: каталог изданий из фонда Центральной научной библиотеки имени Якуба Коласа Национальной Академии наук Беларуси. XIX век. В 3 кн. (1801–1865) / Нац. акад. наук. Беларуси, Центр. науч. б-ка им. Якуба Коласа; сост. А. В. Стефанович, М. М. Лис. Минск: Беларуская навука, 2016–2018.

5. Бондар Н. П. Філіграні примірників «Книги о постництві» Василя Великого 1594 р. острозького друку як джерело для дослідження діяльності Острозького видавничого осередку. *Острозька давнина: наук. зб.* Остріг: Вид-во Національного університету «Острозька академія», 2013. Вип. 2. С. 99–113, іл.

6. Бондар Н. П. Філіграні примірників «Гербарія» М. Сенні-ка 1568 р. як джерело дослідження краківського паперу кінця 60-х рр. XVI ст. *Рукописна та книжкова спадщина України*. Київ, 2015. Вип. 19. С. 283–298.

7. Бондар Н. П. Особливості паперу примірників краківського видання «Гербарія польського» Мартіна Ужендова 1595 р. *Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського*. Вип. 44. Київ, 2016. С. 274–281.

8. Бондар Н. П. Філіграні острозької Біблії 1581 р. як унікальне джерело дослідження паперового ринку Краківського воєводства. *Nihil sine litteris scripta in honorem Professoris Venceslai Walecki / pod red. T. Nastulczyka i S. Siess-Krzyszczowskiego*. Krakow : Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2017. S. 85–108.

9. Братковський Д. Світ, по частинах розглянутий = Świat po części przyezrzany. Переклад. Джерела. Студії / пер. з пол., перед., прим. В. О. Шевчук. Фототип. вид. Луцьк: Вид-во обл. друкарні, 2004. 463 с.

10. Дениско Л. М. Автографи на книгах із колекції рідкісних видань Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського: каталог. Київ: НБУВ, 2007. 134 с.

11. Дениско Л. М., Рудакова Ю. К. Книжкові знаки на книгах із колекції рідкісних видань Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського: каталог. Київ, 2017. 349 с. : іл.

12. Стародруки Речі Посполитої XVI–XVIII ст. у зібраннях Музею книги і друкарства м. Острога і Волинського краєзнавчого музею: Каталог / укладачі О. Л. Позіховський, С. В. Пзіховська. Луцьк, 2005. 104 с.: іл.

13. Стародруки Речі Посполитої XVII–XVIII ст. у Волинських книгозбірнях: Каталог / укладачі С. В. Пзіховська, О. Л. Позіховський. Луцьк, 2006. 104 с.: іл.

14. Ціборовська-Римарович І. О. Історико-книгознавчий огляд примірників книжки Д. Братковського «Світ, розглянутий по частинах» з фондів Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. *Братковський Д. Світ, по частинах розглянутий = Świat po części przyezrzany / Данило Братковський: Переклад. Джерела. Студії / В. О. Шевчук (пер. з пол., перед., прим.); Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського та ін. – Фототип. вид. Луцьк: Вид-во обл. друкарні, 2004. С. 425–436.*

15. Ціборовська-Римарович І. О. Невідоме в бібліографії бердичівське видання опери-драми В. І. Маревича «Polusia»: історико-книгознавчий та друкарський аналіз. *Бібліотека. Наука. Комунікація: Страте-*

гічні завдання розвитку наукових бібліотек. Матеріали Міжнар. наук. конф. (Київ, 3–5 жовтня 2017 р.) / НАН України, Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського, Асоц. б-к України, Рада директорів б-к та інформ. центрів – членів МААН. Київ, 2017. С. 180–183.

16. Ціборовська-Римарович І. О. Рідкісне видання XVIII ст. друкарні Луцького домініканського монастиря у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. *Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського*. 2003. Вип. 10. С. 149–156.

17. Ціборовська-Римарович І. О. Родові бібліотеки Правобережної України XVIII ст. (Вишневецьких – Мнішеків, Потоцьких, Мікошевських): історична доля та сучасний стан / НАН України; Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського. Київ, 2006. 395 с.

18. Шемета Ю. М. Суперекслібрис Анни-Алоїзи Острозької у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. *Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського*. 2003. Вип. 10. С. 157–171.

19. Aleksandrowska E. Wincenty Ignacy Marewicz (1755–1822). *Pisarze polskiego Oświecenia* / pod red. T. Kostkiewiczowej i Z. Golińskiego. Warszawa: PWN, 1994. T. 2. S. 332–341.

20. Ciborowska-Rymarowicz I. Orientalista Tadeusa Krusiński (1675–1757) i egzemplarze jego prac w bibliotekach klasztornych i prywatnych XVIII wieku. *Bibliotekarz Podlaski*. 2015. Rocznik XVI nr 1 (XXX). S. 11–34.

21. Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy 1564–1995 / Opracował Ludwik Grzebień SJ przy współpracy zespołu jezuitów. Kraków: Wydawnictwo WAM, 2004. 882 s.

22. Kachur I. Autorskie autografy na egzemplarzach starych druków XVI–XVIII zachowanych we Lwówskiej Narodowej Naukowej Bibliotece Ukrainy im. Wasyła Stefanyka. *Z badań nad Książką i Księgozbiorami Historycznymi*. Warszawa, 2018. T. 12. S. 89–121.

23. Kachur I. Z historii bibliotek renesansowych – dar Erazma z Rotterdamu dla arcybiskupa Jana Łaskiego. *Książka dawna i jej właściciele* (Early Printed Books and Their Owners). Zbiór studiów pod red. Doroty Sidorowicz-Mulak, Agnieszki Franczyk-Cegły. Wrocław: Wydawnictwo Ossolineum, 2017. T. 2. S. 19–24.

24. Łużny R. Bohomolec i Bogusławski w Rosji. (Z dziejów powiązań literackich polsko-rosyjskich doby Oświecenia). «*Slavia Orientalis*». 1961. № 2. S. 147–166.

References

1. Stefanovich, A. V., Lis, M. M. (Compilers). (2010). Biblioteka Radzivillov Nesvizhskoj ordinacii = Library of the Radziwills of Nesvizh Ordynation: catalog of publications from the fund of the Yakub Kolas Central Scientific Library of the National Academy of Sciences of Belarus. XV–XVI centuries. N. Yu. Berezkina (Editor-in-chief). Minsk : Belarускаia navuka. 175 p. [in Russian].

2. Stefanovich, A. V., Lis, M. M. (Compilers). (2012). Biblioteka Radzivillov Nesvizhskoj ordinacii = Library of the Radziwills of Nesvizh Ordynation : catalog of publications from the fund of the Yakub Kolas Central Scientific Library of the National Academy of Sciences of Belarus, XVII century. N. Yu. Berezkina (Editor-in-chief). Minsk : Belarускаia navuka. 628 p. [in Russian].

3. Stefanovich, A. V., Lis, M. M. (Compilers). (2013–2015). Biblioteka Radzivillov Nesvizhskoj ordinacii = Library of the Radziwills of Nesvizh Ordynation : catalog of publications from the fund of the Yakub Kolas Central Scientific Library of the National Academy of Sciences of Belarus. XVIII century. (1701–1800). N. Yu. Berezkina (Editor-in-chief). (Books 1–4). Minsk : Belarускаia navuka [in Russian].

4. Stefanovich, A. V., Lis, M. M. (Compilers). (2016–2018). Biblioteka Radzivillov Nesvizhskoj ordinacii = Library of the Radziwills of Nesvizh Ordynation: catalog of publications from the fund of the Yakub Kolas Central Scientific Library of the National Academy of Sciences of Belarus. XIX century. (1801–1865) A. I. Grusha (Editor-in-chief). (Books 1–3). Minsk : Belarускаia navuka [in Russian].

5. Bondar, N. P. (2013). Filigrani pryimirnykiv «Knyhy o postnytsvi» Vasylia Velykogo 1594 r. Ostrozkogo druku yak dzhereło dlia doslidzhen- nia diialnosti Ostrozkogo vydavnychogo osередku [Filigrees of copies of the «Book of Fasting» of Basil the Great in 1594 of the Ostroh press as a source for research of activity of the Ostroh publishing cente]. *Ostrozka davnyina – Ostroh antiquity*, 2, 99–113 [in Ukrainian].

6. Bondar, N. P. (2015). Filigrani pryimirnykiv «Herbariia» M. Siennika 1568 r. yak dzhereło doslidzhennia krakivskoho paperu kintsia 60-kh rr. XVI st. [Filigrees of copies of M. Sennik’s «Herbarium» in 1568 as a source of research on Cracow paper of the late 60’s of the 16 th century]. *Rukopysna ta knyzhkova spadshchyna Ukrainy – Manuscript and book heritage of Ukraine*, 19, 283–298 [in Ukrainian].

7. Bondar, N. P. (2016). Osoblyvosti paperu prymirnykiv krakivskoho vydannia «Herbariia polskoho» Martina z Uzhendova 1595 r. [Peculiarities of paper copies of the Krakow edition «Herbarium of Poland» by Martin Uzhendov 1595]. *Naukovi pratsi Natsionalnoi biblioteki Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho – Transactions of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine*, 44, 274–281 [in Ukrainian].

8. Bondar, N. P. (2017). Filigrani ostrozkoi Biblii 1581 r. yak unikalne dzherelo doslidzhennia paperovoho rynku Krakivskoho voievodstva [Filigrees of the Ostroh Bible in 1581 as a unique source of research on the paper market of Krakow]. *Nihil sine litteris scripta in honorem Professoris Venceslai Walecki*. T. Nastulczyka i S. Siess-Krzyszczkowskiego (Ed.). Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego. S. 85–108 [in Ukrainian].

9. Bratkovski, D. (2004). Svit, po chastynakh rozhlantuty = Świat po części przezyrzany. (V. O. Shevchuk, Trans). Lutsk: Vydavnytstvo oblasnoi drukarni [in Ukrainian].

10. Denysko, L. M. (2007). Avtografy na knykhakh iz kolektsii ridkisnykh vydan Natsionalnoi biblioteki Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho: katalog [Autographs on books from the collection of rare editions of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine: catalog]. Kyiv [in Ukrainian].

11. Denysko, L. M., Rudakova, Yu. K. (2017). Knyzhkovi znaky na knykhakh iz kolektsii ridkisnykh vydan Natsionalnoi biblioteki Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho: katalog [Book marks on books from the collection of rare editions of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine: catalog]. Kyiv [in Ukrainian].

12. Pozikhovskiy, O. L., Pozikhovska, S. V. (Comp.). (2005). Starodruky Rechi Pospolytoy XVII–XVIII st. u zibranniakh Muzeiu knyhy i druzarstva m. Ostroha i Volynskoho kraieznavechoho muzeiu: katalog [Old prints of the Commonwealth of the XVI–XVIII centuries in the collections of the Museum of Books and Printing of Ostrog and the Volyn Museum of Local Lore: catalog]. Lutsk Kyiv [in Ukrainian].

13. Pozikhovska, S. V., Pozikhovskiy, O. L. (Comp.). (2006). Starodruky Rechi Pospolytoy XVII–XVIII st. u Volynskykh knyhozbirniakh: katalog [Old prints of the Commonwealth of the XVII–XVIII centuries in Volyn book collections: catalog]. Lutsk [in Ukrainian].

14. TsiBORovska-RymarovyCh, I. O. (2004). Istoryko-knyhoznavchy ohlad prymirnykiv knyzhky D. Bratkovskoho «Svit, rozhlantuty po chastynakh» z fondiv Natsionalnoi biblioteki Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho [Historical and bibliographic review of copies of the book by D. Bratkovsky «The

world considered in parts» from the funds of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine]. *Bratkovski D. Svit, po chastynakh rozhlanutyi = Świat po części przemyrzany*. (V. O. Shevchuk, Trans). (pp. 425–436). Lutsk: Vydavnytstvo oblasnoi drukarni [in Ukrainian].

15. TsiBOROVska-RymarovyCh, I. O. (2017). Nevidome v bibliografii berdyChivske vydannia opery-dramy V. I. Marevicha «Polusia»: istorykO-knyhoznavChyi ta drukarskyi analiz. [Unknown in the bibliography BerdyChiv edition of the opera-drama VI Marevych «Polusia»: historical and bibliographic and printing analysis]. Proceedings from The Library. Science. Communication: Strategic objectives for the development of scientific libraries: *Mizhnarodna naukova konfrentsiia (Kyiv, 3–5 zhovtnia 2017 r.) – International Scientific Conference* (pp. 180–183). Kyiv [in Ukrainian].

16. TsiBOROVska-RymarovyCh, I. O. (2003). Ridkisne vydannia XVIII stolittia drukarni Lutskoho dominikanskoho monastyrja u fondakh Natsionalnoi biblioteki Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho [Rare edition of the XVIII century printing house of Lutsk Dominican monastery in the funds of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine]. *Naukovi pratsi Natsionalnoi biblioteki Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho – Transactions of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine*, 10, 149–156 [in Ukrainian].

17. TsiBOROVska-RymarovyCh, I. O. (2006). Rodovi biblioteki PravoBerezhnoi Ukrainy XVIII st. (Vyshnevetskykh – MnishekiV Pototskykh, MikoshevskyCh): istorychna dolia ta suchasnyi stan [Family libraries of the Right Bank of Ukraine of the XVIII century. (Vyshnevetsky – Mnisheki, Potocki, Mikoshevsky): historical destiny and current state]. Kyiv [in Ukrainian].

18. Shemeta, Yu. M. (2003). Superekslibrys Anny-Aloizy Ostrozkoj u fondah Natsionalnoi biblioteki Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho [Superexlibris of Anna-Aloiza Ostrozka in the funds of VI Vernadsky National Library of Ukraine]. *Naukovi pratsi Natsionalnoi biblioteki Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho – Transactions of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine*, 10, 157–171. Kyiv [in Ukrainian].

19. Aleksandrowska, E. (1994). Wincenty Ignacy Marewicz (1755–1822). *Pisarze polskiego Oświecenia*, 2, 332–341. Warszawa: PWN [in Polish].

20. CiboRovska-Rymarowicz, I. (2015). Orientalista Tadeusz Kruśński (1675–1757) i egzemplarze jego prac w bibliotekach klasztornych i prywatnych XVIII wieku. *Bibliotekarz Podlaski*, 30 (1), 11–34. Białystok [in Polish].

21. Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy 1564–1995 / Opracował Ludwik Grzebień SJ przy współpracy zespołu jezuitów. Kraków: Wydawnictwo WAM, 2004. 882 s. [in Polish].

22. Kachur, I. (2018). Autorskie autografy na egzemplarzach starych druków XVI–XVIII zachowanych we Lwówskiej Narodowej Naukowej Bibliotece Ukrainy im. Wasyla Stefanyka. *Z badań nad Książką i Księgozbiorami Historycznymi*, 12, 89–121 [in Polish].

23. Kachur, I. (2017). Z historii bibliotek renesansowych – dar Erazma z Rotterdamu dla arcybiskupa Jana Łaskiego. *Książka dawna i jej właściciele* (Early Printed Books and Their Owners) / Zbiór studiów pod red. Doroty Sidorowicz-Mulak, Agnieszki Franczyk-Cegły, 2. 19–24 Wrocław: Wydawnictwo Ossolineum [in Polish].

24. Łużny, R. (1961). Bohomolec i Bogusławski w Rosji. (Z dziejów powiązań literackich polsko-rosyjskich doby Oświecenia). *Slavia Orientalis*, 2. 147–166 [in Polish].

Ірина Ціборовська-Римарович,

старший научный сотрудник отдела старопечатных и редких изданий
Национальной библиотеки Украины имени В. И. Вернадского,
кандидат исторических наук, старший научный сотрудник
Украина, г. Киев

e-mail: ciborirena@ukr.net

ORCID: 0000-0002-5025-0767

СТАРОПЕЧАТНЫЕ ИЗДАНИЯ КАК ОБЪЕКТ И ИСТОЧНИК НАУЧНЫХ ИССЛЕДОВАНИЙ: МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ И ПРАКТИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ

В статье представлена характеристика старопечатного издания как объекта и источника научных исследований. Освещены основные составляющие его комплексного научного историко-книговедческого исследования: издание текста, источниковедческий анализ предисловий, посвящений, послесловий; типографское исполнение; переплеты; провениенции и владельческие знаки; маргиналии; записи книжных цен; филигранные. Изложены основные методы научного исследования этого исторического источника, которые базируются на принципах историзма, системности и научной объективности, а именно: метод источниковедческой эвристики, метод критики источников, количественный и компаративный методы, а также узкоспециальные методы исследования: типографский, палеографический и филигранологический. Подчеркнута важность комплексного исследования. На конкретных примерах проиллюстри-

рованы информационный потенциал старопечатных изданий как вида исторического источника и связь историко-книговедческих исследований с другими историческими дисциплинами и отраслями гуманитарных наук. Старопечатные издания и сформированные из них историко-культурные фонды являются документальными памятниками эпохи, которые аккумулируют научные, духовные и эстетические достижения, отображая идеологические, политические и художественные пути развития человеческого общества. Материалы для публикации получены в результате эвристической работы с фондами старопечатных изданий Национальной библиотеки Украины имени В. И. Вернадского при книговедческих исследованиях истории и состава фондов частных и монастырских библиотек XVII – первой половины XIX вв., которые функционировали на этнических украинских землях. Изложенные в статье методология научного исследования старопечатных изданий и фактографический материал могут быть полезными в практической работе библиотекарей, книговедов, гуманитариев широкого профиля.

Ключевые слова: старопечатное издание, историческое книговедение, историческое библиотековедение.

Iryna Tsiborovska-Rymarovych,

senior research fellow of the department of rare books,

V. I. Vernadsky National Library of Ukraine

Ukraine, Kyiv

e-mail: ciborirena@ukr.net

ORCID: 0000-0002-5025-0767

OLD PRINTED BOOKS AS AN OBJECT OF STUDY AND SOURCE FOR RESEARCH: METHODOLOGICAL BASIS AND PRACTICAL SURVEY

The paper presents characteristics of old printed book as an object and source of research. Main components of its complex scientific historic and book study are covered: text edition; analysis of prefaces, dedications, afterwords as a source study; print execution; binds; proveniences and owner's signs; marginalia; prices notes; watermarks. Main approaches to study of this history source are set out: ones based on principles of historicism, system study and scientific objectivity, namely, method of source heuristics, source critical study, quantitative and comparative methods, and special ones, in particular, typographical, paleographical and watermarks study. The importance of complex study is stressed. Informative potential of old printed books as a kind of history source, and relationship between book studies and other historic fields and areas of Humanities are proved with the help of certain cases. Old printed

books, and history and culture collections which include them, are documented monuments of epochs, which accumulate scientific, spiritual, and aesthetic accomplishments, reflecting ideological, political, and artistic ways of society development. Data for the paper were obtained in the course of heuristic work with old printed collection of V. I. Vernadsky National library of Ukraine during study of private and monastic collections of the 17 th – first half of the 19 th centuries, which operated in ethnically Ukrainian lands. Methodological approaches to study of old printed books and data, which set out in the paper, would be useful for librarians, book scholars, ones who study Humanities.

Keywords: old print book, historic book study, historic library studies.

Елена Титовец,

кандидат исторических наук,

заведующая сектором книговедения отдела редких книг и рукописей

Центральной научной библиотеки имени Якуба Коласа

Национальной академии наук Беларуси

Республика Беларусь, г. Минск

e-mail: heltitowiec@gmail.com

ORCID: 0000-0002-8542-7446

ИЗ ОПЫТА ИЗДАНИЯ КАТАЛОГОВ КНИГ КИРИЛЛИЧЕСКОГО ШРИФТА В ЦНБ НАН БЕЛАРУСИ

В статье рассматриваются результаты работы по составлению каталогов кириллических изданий XVI – первой половины XVII вв. из коллекции Центральной научной библиотеки НАН Беларуси.

Книги поступили в фонд отдела редких книг и рукописей в 1965–1991 и последующих годах из резервных фондов Государственной библиотеки СССР им. В. И. Ленина (28 экземпляров), других учреждений (10 экземпляров), а также были приобретены у частных лиц (40 экземпляров), в том числе 28 книг из коллекции старообрядца М. С. Севастьянова.

В 2014 г. в библиотеке стартовал проект по созданию серии каталогов кириллических изданий XVI – начала XX вв. Была создана рабочая группа из сотрудников отдела редких книг и рукописей: Е. Титовец (ответственный составитель), О. Губановой и П. Скурко, подготовка альбома орнаментики была поручена И. Мурашовой.

При полном научном описании книг в свете современных требований составители столкнулись с трудностями, связанными с отсутствием сводного каталога с полным описанием кириллических изданий XVII в., альбомов орнаментики и иллюстраций белорусских изданий, отсутствием в книговедении единой, четко разработанной методики описания и атрибуции переплетов. Автор акцентирует внимание на спорных нерешенных вопросах книговедения, дает обоснование разработанной составителями методики описания старопечатных книг.

В статье отмечаются особенности трех подготовленных каталогов: 1) каталог изданий XVI в. содержит научное описание 25 экземпляров 20 кириллических изданий (2017, 2018 гг.); 2) каталог изданий XVII в., выпуск 1: 1602–1620-е гг. – описание 31 экземпляра 25 кириллических изданий (2019 г.); 3) каталог изданий

XVII в., выпуск 2: 1626–1638 гг. – описание 22 экземпляров 18 кириллических изданий (в печати).

Ключевые слова: каталоги кириллических изданий, фингерпринт, филигранны, ломбарды, переплет, провененции.

Собрание кириллических изданий XVI – начала XX вв. (насчитывает 548 экз.) – одна из наиболее значимых коллекций Центральной научной библиотеки имени Якуба Коласа Национальной академии наук Беларуси (далее – ЦНБ НАН Беларуси). В 2014 г. в библиотеке стартовал проект по созданию серии каталогов кириллических изданий XVI – начала XX в. Была создана рабочая группа из сотрудников отдела редких книг и рукописей в составе Е. Титовец (ответственный составитель), О. Губановой и П. Скурко. Подготовка альбома орнаментики была поручена И. Мурашовой.

В это время в отделе редких книг и рукописей ЦНБ НАН Беларуси под руководством А. Стефановича успешно шла работа по выпуску каталогов «Библиотека Радзивиллов Несвижской ординации» из фонда ЦНБ НАН Беларуси. В настоящее время выпущено 14 каталогов, охватывающих 2255 экземпляров изданий латинского шрифта XV–XIX вв.

Опыта издания каталогов книг кириллического шрифта в отделе редких книг и рукописей на тот момент не было. Экземпляры коллекции были представлены в статьях сотрудников библиотеки (с 1976 г.), частично отражены в сводном каталоге «Книга Беларуси» (1986 г.) [1]. Состав и объем приводимой информации уже не вполне отвечал современным требованиям.

Было решено изучить опыт коллег в этом направлении и выработать свою стратегию описания коллекции. За основу был взят фундаментальный сводный каталог А. Гусевой с описанием всех кириллических изданий XVI в. [2]. Бесценным было непосредственное общение и консультации с самой Александрой Алексеевной, состоявшиеся в Российской государственной библиотеке в декабре 2014 г.

Нас заинтересовал альбом-каталог коллег из Национальной библиотеки Беларуси и Национального художественного музея Республики Беларусь структурой описания и большим количеством качественных иллюстраций (130 иллюстраций) [3].

Образцом для нас стало исследование Н. Бондар, посвященное изданиям Ивана Фёдорова и Петра Мстиславца, с подробной характеристикой бумаги, указанием начальных слов листов, что дает возможность

при работе с неполным экземпляром восстановить нумерацию, идентифицировать имеющиеся листы [4]. Представленные сведения очень пригодились в работе, так как в кириллической коллекции ЦНБ НАН Беларуси подавляющее большинство составляют неполные экземпляры

Полезным было знакомство с каталогами Е. Немировского, В. Бочковской, М. Гордеевой, С. Волощенко и др. [5]. Каталог Вильнюсского университета, кроме прочих достоинств (например, развёрнутая листовая формула), привлек нас возможностью использования фингерпринта¹ в описании кириллических изданий [6].

Решено было вслед за коллегой из Литвы Инной Кажуро использовать фингерпринт, который является важным элементом библиографического описания, помогающим идентифицировать неполные экземпляры старопечатных изданий [7]. В Европе он используется с 1970-х годов для описания изданий латинского шрифта, в Беларуси пока не нашел применения. Инструкция по применению фингерпринта предназначена для книг латинского шрифта, особенности кириллических изданий в ней не учтены, поэтому нюансы выбора того или иного символа решено было оговаривать в ссылках к описанию [8].

Первый каталог «Кириллические издания XVI века...» вышел в 2017 г. [9]. Он содержал научное описание 25 экземпляров 20 кириллических книг XVI в., напечатанных в типографиях Вильны, Заблудова, Москвы, Острога. Книги представляют творчество первых восточнославянских печатников – Ивана Фёдорова, Петра Мстиславца, Андроника Тимофеева Невежи, демонстрируют продукцию московской Анонимной типографии, а также типографий Кузьмы и Луки Мамониной, Григория Ходкевича, Константина Острожского.

В каталоге нашли реализацию новые методики описания кириллических книг, дополняющие традиционные. Среди них было подробное описание бумаги экземпляров. Если описание бумаги (указание водяных знаков, датировка), рукописных вставок и восполнений приводится в большинстве каталогов, то характеристика бумаги оригинального печатного текста – лишь в некоторых [4].

При описании водяного знака в каталоге указывался его тип, даты бытования, давалась ссылка на тождественный (в случае выявления

¹Фингерпринт (англ. fingerprint – отпечаток пальца) – это группа знаков (буквы, цифры, знаки препинания), извлеченных последовательно из определенных страниц и строк текста книги и предназначенных для идентификации издания.

в том же издании), близкий (имеющий значительное сходство) или похожий (имеющий определенное сходство с описываемым знаком) водяной знак, содержащийся в альбомах филиграней.

Проблемой описания художественного оформления белорусских изданий по-прежнему остается отсутствие сводных альбомов орнаментики и иллюстраций. Если при описании кириллических изданий российских или украинских типографий можно дать отсылки к существующим альбомам, то при описании изданий белорусских типографий такой возможности нет. Поэтому к каталогу прилагался альбом орнаментики, в котором были представлены заставки, концовки, инициалы и рамки на полях, правда, по техническим причинам не удалось представить указанные элементы в натуральную величину.

Каталог «Кириллические издания XVI века...», вышедший небольшим тиражом (120 экз.), получил высокую оценку белорусских и зарубежных специалистов, в 2018 г. издательский дом «Беларуская навука» осуществил второе издание этого каталога [10].

Следующий каталог – «Кириллические издания XVII века... Вып.1: 1602–1620-е гг.» (2019) – содержит научное описание 31 экземпляра 25 кириллических изданий, вышедших из российских, белорусских и украинских типографий [11]. Экземпляры ЦНБ НАН Беларуси представляют и крупные книгоиздательские центры, такие как Московский печатный двор, Киево-Печерская лавра, типография Леона Мамонича, Виленское братство Святого Духа, Львовское братство, и небольшие частные типографии, организованные Гедеоном Балабаном в Крилосе и Кириллом Транквиллином-Ставровецким в Рохманове.

В двух экземплярах Евангелия учительного Кирилла Транквиллиона-Ставровецкого, изданного в 1619 г. в Рохманове, была выявлена бумага ручного производства без сюжетных филиграней. В обоих экземплярах листы с маркировочными (водяными) знаками встречаются редко, наличествует большое количество листов только лишь с вержерами и понтюзо, но без сюжетных филиграней. Это наблюдение представляется важным в свете различных мнений об использовании бумаги без маркировочных знаков в старопечатных книгах [12].

По сравнению с каталогом XVI в. в каталоге «Кириллические издания XVII века... Вып.1: 1602–1620-е гг.» было расширено описание декоративного оформления изданий за счет включения подробного описания ломбардов и вязи. Дано обоснование важности описания ломбардов, уточнено определение этого элемента оформления. Ломба-

рды впервые отражены в альбоме орнаментики, указатель орнаментики дополнен таблицей идентичных ломбардов. Это позволяет выявить варианты декоративного оформления изданий, проследить использование одних и тех же досок в разных изданиях. Приводятся сведения о наличии и размерах вязи: высота (с надстрочными знаками и без них) и ширина.

В предисловии (в этом каталоге оно наиболее обширное – с. 4–60) авторы-составители проанализировали комплекс различных особенностей изданий и экземпляров, акцентировали внимание на спорных нерешенных вопросах книговедения, в том числе и терминологических, а также касающихся воспроизведения технических деталей типографского набора.

Для удобства пользования каталогом в указателе к альбому орнаментики была сделана сквозная нумерация всех элементов орнаментики (в предыдущем каталоге была отдельная нумерация к каждому изданию): заставок, концовок, инициалов, ломбардов, маргинальных украшений.

Как и в предыдущем издании, дизайн обложки каталога повторил самый красивый, по мнению составителей, переплёт в собрании библиотеки отмеченного периода. В каталоге кириллических изданий XVI в. использовано изображение переплета «Октоиха», ч. 2 (Москва, 1594), изготовленного в XIX в. из светло-коричневой кожи с золотыми виньетками геральдично-декоративного характера. На этот раз было использовано изображение переплёта «Книги о вере» Захарии Копыстенского (Киев, 1620), изготовленного в середине XVIII – начале XIX в. из досок, обтянутых пергаменом с обширным золотым тиснением с узором, нетипичным для восточнославянских старопечатных книг².

По-прежнему остаются актуальными сложности в атрибуции переплетов, связанные с отсутствием в книговедении единой, четко разработанной методики описания [13]. Тем не менее, составители каталога постарались произвести датировку и описать все детали оформления со ссылкой на подобные изображения в работах С. Клепикова,

² По мнению старшего научного сотрудника отдела кодикологии и кодикографии Института рукописи Национальной библиотеки Украины им. В. И. Вернадского Е. М. Гальченко, к которой мы обратились за консультацией, он ближе, скорее, странам Западной Европы, прежде всего ее южной части.

И. Поздеевой, Е. Гальченко и др., что дает возможность буквально «увидеть» их оформление [14].

Как и ранее, при атрибуции переплетов, составителями были учтены не только конструктивные и художественные особенности переплета, но и провененции экземпляра: вкладные и владельческие записи, штампы, ярлыки, дополнительная информация, полученная в результате изучения бумаги форзацев, вставок и восполнений, подклеек.

Следующий каталог – «Кириллические издания XVII в.: Вып. 2: 1626–1638 гг.» (в печати) содержит научное описание 22 экземпляров 18 кириллических изданий. Это продукция типографий России (14 экз. двенадцати изданий), Украины (5 экз. трех изданий), Беларуси (3 экз. трех изданий).

Методика описания экземпляра старопечатной книги требует обращения к сводным каталогам с описанием изданий, составленным на основе исследования большого количества экземпляров. Если все кириллические издания XVI в. подробно представлены в фундаментальном пособии А. Гусевой, то для изданий XVII в. такого всеобъемлющего каталога с общим макетом описания нет [2]. Имеющиеся каталоги кириллических российских, украинских, белорусских изданий XVII в., к сожалению, не дают ответов на все вопросы, которые возникают при описании книг.

Информация об украинских изданиях XVII в. представлена в сводных каталогах Т. Каменевой (1976) и Я. Запаско, Я. Исасвича (1981) [15]. Но в них отсутствуют сведения о зеркале набора, колонтигулах и колонцифрах, особенности набора освещены в общих чертах, нет полной информации об орнаментике (количество и особенности инициалов).

Книги, вышедшие из типографий Беларуси, представлены в каталогах В. Лукьяненко (1975), Г. Голенченко (1986), состав и объем отраженной в них информации также оставляет некоторые вопросы нерешенными [16]. Вышедшие в 1970–1980-х гг. каталоги требуют уточнений и дополнений.

Наиболее полное описание изданий содержит каталог «Московские издания первой половины XVII века в собрании отдела редких книг Российской национальной библиотеки». Издан только выпуск, посвященный изданиям 1601–1620 гг. [17]. Альбом орнаментики, который предполагалось выпустить в качестве дополнения к каталогу, так и не вышел.

Изданный в 2019 г. «Каталог белорусских изданий кирилловского шрифта XVI–XVIII веков: из собрания Отдела редких книг Российской

национальной библиотеки» не оправдал ожиданий [18]. И хотя в аннотации указано, что в нем «учтены достижения науки в изучении белорусских изданий, накопившиеся со времен выхода прежнего каталога», по нашему мнению, этого сделано не было. В нем полностью перепечатаны сведения из каталога В. Лукьяненко 1975 г., дополнительно уточнен состав изданий и добавлены иллюстрации.

Сведения, представленные в каталоге 2019 г., безусловно, важны для описания, но информации об изданиях этого периода по-прежнему не хватает. Так, в нем отмечено, что в изданных Спиридоном Соболев «Лимонаре» Иоанна Мосха [Кутейно или Буйничи, середина 1630-х гг.] и «Апостоле» [Могилев, 1638] использована филигрань «Всадник», которая содержится в альбоме Э. Лаутявичюса под № 3529 [19]. Такой вывод сделала В. Лукьяненко еще в 1975 г. [20]. Другие публикации на эту тему в каталоге 2019 г. не были учтены [21, с. 52–55].

На основании изучения экземпляров «Лимонаря» и «Апостола» установлено, что в них использованы три разновидности бумаги с гербом княжеского рода Сангушко «Погоня». В «Лимонаре» [Кутейно или Буйничи, середина 1630-х гг.] – маркировочный знак, представленный в альбоме Т. Диановой как «всадник» № 101 [22]. На филиграні изображен скачущий витязь с поднятым мечом, внизу надпись: «X HERONIM WL. Z KOWLA | SANGUSZKO SIKM»³. Таким образом вместе с изображением всадника указывается сын Симеона Самуила Сангушко Иероним Владислав (1611–1657).

В «Апостоле» [Могилёв, 1638] выявлена бумага с «Погоней», представленной в альбоме Т. Диановой под № 100 и 103. На филиграні № 100 – герб «Погоня» в обрамлении венка. Вверху текст: «S.S.SANGUSZKO» (Samuel Symeon Sanguszko), внизу: «WO❀WL.». На филиграні № 103 – герб «Погоня» в венке с подписью в четыре строки: «S.S.LV.SANGUSZ|KO. Z KOWLA.WO. | WITEBSKI.S.S. | 1.6.3.1.».

Таким образом, в более раннем издании – «Лимонаре» [Кутейно или Буйничи, середина 1630-х гг.] – вместе с изображением всадника указывается сын Симеона Самуила Сангушко Иероним Владислав (1611–1657), а в более позднем – «Апостоле» [Могилёв, 1638] – сам Симеон

³ Автор благодарит заведующего отделом археографии Белорусского научно-исследовательского института документоведения и архивного дела кандидата исторических наук Валерия Семёновича Позднякова за помощь в идентификации филиграней.

Самуил Сангушко (?–1638) – представитель известного княжеского рода, маршалок оршанский (с 1620), каштелян мстиславский (1620–1621) и витебский (1621–1626), воевода витебский (с 1626), староста суражский (с 1630). Информация о бумаге с гербом Сангушко дополняет сведения об особенностях этих изданий и может послужить в дальнейшем для определения даты выхода его книг.

В каталоге по-прежнему много внимания уделено описанию орнаментики. Наряду с фиксацией, указанием размеров, ссылкой на существующие образцы в альбомах, отмечено состояние (изношенность, дефекты) досок, с которых сделаны оттиски. Выявлены примеры видоизменения (упрощение) вязи – уменьшение запутанности и слияния букв.

Изучение книжных знаков, чтение записей, оставленных поколениями вкладчиков, владельцев и читателей, – пожалуй, один из самых интересных процессов научного описания старопечатных книг. Среди записей преобладают владельческие, вкладные, встречаются записи хозяйственного характера, купчие и поминальные. Выявлено много сознательно уничтоженных вкладных и владельческих записей: вытертых, зачеркнутых. Запись последующего владельца иногда сделана поверх вычищенной, иногда – вслед за ней. Несмотря на угрозы в записях первых вкладчиков, книги изымались из церквей, продавались и могли за столетие поменять нескольких владельцев.

Большинство книг из кириллической коллекции XVI – первой четверти XVII в. изначально бытовали на российских землях, позже – в Российской империи. Меньшая часть экземпляров коллекции использовалась на белорусских и украинских территориях. Это связано с историей формирования кириллической коллекции ЦНБ НАН Беларуси, значительную часть которой составляют поступления из фонда Государственной библиотеки СССР им. В. И. Ленина (ныне Российская государственная библиотека) и частной коллекции старообрядца из Ростова-на-Дону Михаила Стефановича Севастьянова.

Вся информация об истории экземпляров, которую удалось собрать, представлена в описаниях и в научно-справочном аппарате каталогов, в указателях – именном, географических названий, учреждений-владельцев.

В коллекции ЦНБ НАН Беларуси хранятся экземпляры, находившиеся ранее на территории Москвы и Московской области: в Духовной академии, Синодальной и Епархиальной библиотеках, Троице-Сергиевой лавре и Вифанской духовной семинарии, Братстве святого Петра

Митрополита, а также в Императорском обществе истории и древностей российских. Выявлены книги из Казанской духовной семинарии и Библиотеки Василианского монастыря во Львове («Bibliotheca Monasterii Leopoliensis Ord. S. Basiliim»).

Книги поступили в фонд отдела редких книг и рукописей в 1965–1991 и последующие годы из резервных фондов Государственной библиотеки СССР им. В. И. Ленина (28 экз.), других учреждений (10 экз.), а также были приобретены у частных лиц (40 экз.), в том числе 28 книг из коллекции М. Севастьянова.

В процессе работы над каталогами составителям приходилось обращаться за консультацией к белорусским и зарубежным коллегам. Со многими наладились постоянные дружеские контакты, которые помогали в работе. С благодарностью вспоминаем общение с автором фундаментальных каталогов кириллических изданий, ведущим научным сотрудником Российской государственной библиотеки Александрой Алексеевной Гусевой, (1945–2019). Гордимся сотрудничеством со знатоком кириллической книги, доктором исторических наук, профессором Московского государственного университета им. М. В. Ломоносова Ириной Васильевной Поздеевой, которая вошла в состав редколлегии третьего каталога (XVII в., вып. 2: 1626–1638 гг.).

Несмотря на тщательное изучение экземпляров и специальной литературы некоторые вопросы (варианты набора и пр.) так и не были решены и до конца выяснены. Составители посчитали важным внести всю полученную информацию, которая не совсем ясна сейчас, но может пригодиться в дальнейшем при сопоставлении описания всех сохранившихся экземпляров. Ориентация на максимально полное научное описание экземпляра старопечатной книги с учетом всех характеристик кажется нам правильной.

В настоящее время работа по подготовке к изданию каталогов книг кириллического шрифта в ЦНБ НАН Беларуси продолжается.

Список использованных источников

1. Галенчанка Г. Я. Старадрукаванья кірылічныя выданні XVI–XVIII ст. *Кніга Беларусі, 1517–1917: зводны кат.* Мінск, 1986. С. 9–192.
2. Гусева А. А. Издания кирилловского шрифта второй половины XVI века : сводный кат.: [в 2 кн.] / под общ. ред. Сазоновой Л. И. ; Рос. гос. б-ка. М. : Индрик, 2003. Кн. 1. 648 с.: ил. Кн. 2. 649–1354 с.: ил.

3. Киреева Г. В., Трифонова Н. Я. Книги кирилловского шрифта XVI – начала XX в. в собрании Национального художественного музея Республики Беларусь : альбом-кат. Минск : Белпринт, 2012. 168 с. : ил.

4. Бондар Н. П. Видання Івана Федорова та Петра Мстиславця з фондів Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського : дослідження : попримірниковий опис / Нац. акад. наук України, Нац. б-ка України імені В. І. Вернадського. Київ : Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського, 2012. 310, [1] с. : іл.

5. Бочковська В. Г., Хауха Л. В., Адамович В. А. Каталог видань Почаївського та Унівського монастирів XVIII–XX ст. з колекції Музею книги і друкарства України. Київ : Києво-Могилянська академія, 2008. 359 с. : іл., факсим.; Книги кирилловской печати, 1550–1600 : кат. / сост.: Е. Л. Немировский, Е. А. Емельянова. М.: Пашков дом, 2009. 320 с. : ил.; Кириллические издания отдела редкой книги БАН 1493–1600 гг. : кат. / сост. М. Ю. Гордеева, А. А. Романова. СПб.: БАН, 2010. 170 с.; Волощенко С. А. Колекція Митрополита Володимира (Сабодана): рукописи, стародруки і рідкісні видання = Collection of Metropolitan Volodymyr (Sabodan): Manuscripts, Old Printed Books and Rare Editions : каталог / [наук. ред. В. Фрис] ; Нац. акад. наук України, Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського. Київ : Фонд пам'яті Блаженнішого Митрополита Володимира, 2017. 500, [3] с., [2] л. : іл.

6. Vilniaus universiteto bibliotekos kirilikos leidinių kolekcija, 1525–1839 : katalogas / sudarė Ina Kažuro ; Vilniaus universitetas ; Vilniaus universiteto biblioteka, Mokslinių tyrimų ir paveldo rinkinių centras. Vilnius : Vilniaus universiteto leidykla, 2013. 471 p.

7. Титовец Е. И., Слуга Н. М. Использование фингерпринта при описании кириллических изданий XVI века. История книжной культуры XV–XX веков: к 100-летию научно-исследовательского отдела редких книг (Музея книги) РГБ : [в 2 ч.] / РГБ ; [отв. ред. и сост. Д. Н. Рамазанова]. М. : Пашков дом, 2018. Ч. 1. С. 99–107.

8. Bibliographical fingerprints. URL: <http://users.ox.ac.uk/~bodl0842/fingerprints/> (дата обращения: 04.05.2020); Fingerprints = Empreintes = Impronte. URL: http://edit16.iccu.sbn.it/web_iccu/info/en/Impronta_Normativa.htm (дата обращения: 04.05.2020).

9. Кириллические издания XVI века из коллекции Центральной научной библиотеки имени Якуба Коласа Национальной академии наук Беларуси : каталог / Нац. акад. наук Беларуси, Центр. науч. б-ка им. Якуба

Коласа ; сост.: Е. И. Титовец (отв. сост.) [и др.] ; редкол.: А. И. Груша (гл. ред.) [и др.]. Минск : Беларуская навука, 2017. 297 с. : ил.

10. Кириллические издания XVI века из коллекции Центральной научной библиотеки имени Якуба Коласа Национальной академии наук Беларуси : каталог / Нац. акад. наук Беларуси, Центр. науч. б-ка им. Якуба Коласа ; сост.: Е. И. Титовец (отв. сост.) [и др.] ; редкол.: А. И. Груша (гл. ред.) [и др.]. 2-е изд. Минск : Беларуская навука, 2018. 297 с. : ил.

11. Кириллические издания XVII века из коллекции Центральной научной библиотеки имени Якуба Коласа Национальной академии наук Беларуси : каталог / Нац. акад. наук Беларуси, Центр. науч. б-ка им. Якуба Коласа ; сост.: Е. И. Титовец (отв. сост.) [и др.] ; редкол.: А. И. Груша (гл. ред.) [и др.]. Минск : Беларуская навука, 2019. Вып.1 : 503 с. : ил.

12. Титовец Е. И. Изучение особенностей издания Евангелия учительного (Рохманово, 1619). *Берковские чтения – 2017. Книжная культура в контексте международных контактов: материалы IV Международной научной конференции (Полоцк 24–25 мая 2017 г.)* / сост.: Л. А. Авгуль, Д. Н. Бакун. Минск: ЦНБ НАН Беларуси; М.: ФГБУН НИЦ «Наука» РАН, 2017. С. 404–408.

13. Титовец Е. И. Атрибуция переплетов старопечатных кириллических книг. *Матэрыялы XII міжнародных кітазнаўчых чытаньняў «Кніжная культура Беларусі: погляд праз стагоддзі», Мінск, 7–8 крас. 2016 г.* / Нац. б-ка Беларусі ; [склад.: Т. А. Сапега, А. А. Суша]. Мінск, 2016. С. 274–279.

14. Клепиков С. А. Орнаментальные украшения переплетов конца XV – первой половины XVII вв. в рукописях библиотеки Троице-Сергиева монастыря. Записки Отдела рукописей / Гос. б-ка им. В. И. Ленина. М., 1960. Вып. 22. 476 с. ; Поздеева И. В., Кашкарова И. Д. Книги XVI–XVII вв. кирилловской печати, поступившие в Научную библиотеку им. А. М. Горького МГУ в 1966–1968 гг. Рукописная и печатная книга в фондах научной библиотеки Московского университета. М., 1973. Вып. 1. С. 41–73; Гальченко О. М. Оправа східнослов'янських рукописних книг та стародруків в Україні: історія, структура, опис / відп. ред. Л. А. Дубровіна ; Нац. акад. наук України, Нац. б-ка України імені В. І. Вернадського, Ін-т рукопису. Київ, 2005. 375 с.; Платонов Е. В., Мальцева О. Н., Кудрявцев С. А. Старопечатная кириллическая книга XVI–XVII веков = Early Printed Cyrillic Books of the 16 th–17 th Centuries : кат. коллекции / [редкол.: Г. В. Вилинбахов (пред.) [и др.]; Гос. Эрмитаж. СПб., 2016. 342, [1] с. : ил.

15. Украинские книги кирилловской печати XVI–XVIII вв. : кат.

изданий, хранящихся в Государственной библиотеке СССР им. В. И. Ленина/Гос. б-ка СССР им. В. И. Ленина, Отд. редких книг; сост. Т. Н. Каменева, А. А. Гусева. Вып. 1 : 1574 г. – I половина XVII в. М., 1976. 447, [1] с. : ил.; Запаско Я. П., Исаевич Я. Д. Пам’ятки книжкового мистецтва : каталог стародруків, виданих на Україні. Кн. 1 : (1574–1700). Київ : Вища школа, Вид-во при Львівському держ. ун-ті, 1981. 133, [2] с. : ил.

16. Каталог белорусских изданий кирилловского шрифта XVI–XVII веков / М-во культуры РСФСР, Гос. публ. б-ка им. М. Е. Салтыкова-Щедрина; сост. В. И. Лукьяненко. Л., 1975. Вып. 2 : (1601–1654 гг.); Галенчанка Г. Я. Старадрукаванья кірылічныя выданні XVI–XVIII ст. *Кніга Беларусі, 1517–1917: зводны кат.* Мінск, 1986. С. 9–192.

17. Вознесенский А. В., Медведева Е. М. Московские издания первой половины XVII века в собрании отдела редких книг Российской национальной библиотеки : каталог / Рос. нац. б-ка. СПб : Российская национальная библиотека. Вып. 1: 1601–1620 гг. 2013. 379 с. : табл.

18. Вознесенский А. В., Николаев Н. В. Каталог белорусских изданий кирилловского шрифта XVI–XVIII веков : из собрания Отдела редких книг Российской национальной библиотеки / Рос. нац. б-ка. СПб., 2019. Вып. 2 : 1601–1654 гг. 212 с. : ил.

19. Laucevičius, E. Popierius Lietuvoje XV – XVIII a. – Vilnius, 1967. – 284 s. : ill.

20. Каталог белорусских изданий кирилловского шрифта XVI–XVII веков / сост. В. И. Лукьяненко; М-во культуры РСФСР, Гос. публ. б-ка им. М. Е. Салтыкова-Щедрина. Л., 1975. Вып. 2 : (1601–1654 гг.). № 81.

21. Лаўрык Ю. М. Кнігі і кнігазборы Куцеінскага Богаяўленскага манастыра ў сярэдзіне XVII ст. Мінск, 2012. 255 с.: ил.

22. Филигранные XVII века по старопечатным книгам Украины и Литвы : кат. / сост. Т. В. Дианова. М. : Государственный исторический музей, 1993. 192 с., ил.

References

1. Galenchanka, G. Ja. (1986). Staradrukavanyja kirylichnyja vydanni XVI–XVIII stst. [Old printed Cyrillic editions of the XVI–XVIII centuries]. *Book of Belarus, 1517–1917: consolidated catalog*, pp. 9–192. Minsk [in Belarusian].

2. Guseva, A. A. (2003). Izdaniia kirillovskogo shrifta vtoroi poloviny

XVI veka : svodnyi katalog [Editions of the Cyril font of the second half of the 16 th century: a consolidated catalog.]. L. I. Sazonova (Ed.). (Book 1, 648 p., Book 2. 649–1354 p.). Moscow: Indrik [in Russian].

3. Kireieva, G. V., Trifonova, N. Ja. (2012). Knigi kirillovskogo shrifta XVI – nachala XX v. v sobranii Natsionalnogo hudozhestvennogo muzeia Respubliki Belarus : albom-katalog [Books of the Cyril font of the XVI – beginning of the XX century in the collection of the National Art Museum of the Republic of Belarus: album-catalog]. Minsk : Belprint [in Russian].

4. Bondar, N. P. (2012). Vydannia Ivana Fedorova ta Petra Mstyslavsia z fondiv Natsionalnoi biblioteki Ukrainy imeni V. I. Vernadskogo : doslidzhennia : poprymirnykovyi opys [Editions of Ivan Fedorov and Peter Mstislavets from the funds of the National Library of Ukraine named after VI Vernadsky: research: description]. Kyiv [in Ukrainian].

5. Bochkovska, V. G., Hauha, L. V., Adamovych, V. A. (2008). Katalog vydan Pochaiivskogo ta Univskogo monastyriiv XVIII–XX st. z kolektsii Muzeiu knygy i drukarstva Ukrainy [Catalog of publications of Pochaiv and Univ monasteries of the XVIII–XX centuries. from the collection of the Museum of Books and Printing of Ukraine]. Kyiv : Kyievo-Mogylianska akademiia [in Ukrainian]; Nemirovskii, E. L., Emelianova, E. A. (Comp.). (2009). Knigi kirillovskoi pechati, 1550–1600 : katalog [Books of the Cyril font, 1550–1600: catalog]. Moscow: Pashkov dom [in Russian]; Gordeieva, M. Ju., Romanova, A. A. (Comp.). (2010). Kirillicheskie izdaniia otдела redkoi knigi BAN 1493–1600 gg.: katalog [Cyrillic editions of the rare book department of the LAS 1493–1600: catalog]. St. Petersburg [in Russian]; Voloshchenko, S. A. (2017). Kolektsiia Mytropolyta Volodymyra (Sabodana): rukopysy, starodruky i ridkisni vydannia [Collection of Metropolitan Volodymyr (Sabodan): Manuscripts, Old Printed Books and Rare Editions : katalog]. Kyiv : Fond pamiaty Blazhennishogo Mytropolyta Volodymyra [in Ukrainian].

6. Kažuro, I. (Comp.). (2013). Vilniaus universiteto bibliotekos kirilikos leidinių kolekcija, 1525–1839 : katalogas. Vilnius : Vilniaus universiteto leidykla [in Lithuanian].

7. Titovets, E. I., Sluka, N. M. (2018). Ispolzovaniie fingerprinta pri opisaniu kirillicheskich izdaniu XVI veka [Use of a fingerprint in the description of Cyrillic editions of the 16 th century]. *The history of book culture of the XV–XX centuries: on the 100 th anniversary of the research department of rare books (Museum of the Book) RSL*, 1, 99–107. D. N. Ramazanova (ed. and comp.). (Parts 1–2). Moscow: Pashkov dom [in Russian].

8. Bibliographical fingerprints. Retrieved from <http://users.ox.ac.uk/~>

bodl0842/fingerprints/ (last accessed: 04.05.2020) [in English]; Fingerprints = Empreintes = Impronte. Retrieved from http://edit16.iccu.sbn.it/web_iccu/info/en/Impronta_Normativa.htm (last accessed: 04.05.2020) [in Italian].

9. Titovets, E. I. et al. (Comp.). (2017). Kirillicheskiie izdaniia XVI veka iz kolektsii Tsentralnoi nauchnoi biblioteki imeni Jakuba Kolasa Natsionalnoi akademii nauk Belarusi : katalog [Cyrillic editions of the 16 th century from the collection of the Central Scientific Library named after Yakub Kolas of the National Academy of Sciences of Belarus: catalog]. A. I. Grusha et al. (Ed.). Minsk : Belarускаia navuka [in Russian].

10. Titovets, E. I. et al. (Comp.). (2018). Kirillicheskiie izdaniia XVI veka iz kolektsii Tsentralnoi nauchnoi biblioteki imeni Jakuba Kolasa Natsionalnoi akademii nauk Belarusi : katalog [Cyrillic editions of the 16 th century from the collection of the Central Scientific Library named after Yakub Kolas of the National Academy of Sciences of Belarus: catalog]. A. I. Grusha et al. (Ed.); National Academy of Sciences of Belarus, Yakub Kolas Central Scientific Library. Minsk : Belarускаia navuka [in Russian].

11. Titovets, E. I. et al. (Comp.). (2019). Kirillicheskiie izdaniia XVII veka iz kolektsii Tsentralnoi nauchnoi biblioteki imeni Jakuba Kolasa Natsionalnoi akademii nauk Belarusi : katalog [17 th Century Cyrillic Editions from the Collection of the Yakub Kolas Central Scientific Library of the National Academy of Sciences of Belarus: catalog]. (Issue 1). A. I. Grusha et al. (Ed.). Minsk : Belarускаia navuka [in Russian].

12. Titovets, E. I. (2017). Izucheniie osobennosti izdaniia Evangeliiia uchitel'nogo (Rokhmanovo, 1619). Proceedings from The Berkov Readings – 2017. Book Culture in the Context of International Contacts: *IV Mezhdunarodnaia nauchnaia konferentsiia (Polotsk 24–25 maia 2017 g.) – 4 th International Scientific Conference* (pp. 404–408). L. A. Avgul, D. N. Bakun (comp.). Minsk: TsNB NAN Belarusi; Moscow [in Russian].

13. Titovets, E. I. (2016). Atributsiia perepletov staropechatnykh kirillicheskiikh knig [Attribution of covers of old printed Cyrillic books.]. Proceedings from The Book Culture of Belarus: A Look Through the Centuries: *XII mižnarodny knihaznaŭčy čytannia (Minsk, 7–8 kras. 2016 g.) – 12 th International Bibliological Readings* (pp. 274–279). Minsk [in Russian].

14. Klepikov, S. A. (1960). Ornamentalnye ukrasheniia perepletov kontsa XV – pervoi poloviny XVII vv. v rukopisiakh biblioteki Troitse-Sergiiieva monastyria [Ornamental bindings of the late 15 th – first half of the 17 th centuries in manuscripts of the library of the Trinity-Sergius Monastery]. *Zapiski Otdela rukopisei – Notes of the Department of Manuscripts*, 22,

476 p. Moscow [in Russian]; Pozdeieva, I. V., Kashkarova, I. D. (1973). Knigi XVI–XVII vv. kirillovskoi pečhati, postupivshii v Nauchnuiu biblioteku im. A. M. Gorkogo MGU v 1966–1968 gg. [Books of the 16 th – 17 th centuries Cyril press, stumbled into the A. M. Gorky Scientific Library of Moscow State University in 1966–1968]. *Rukopisnaia i pečatnaia kniga v fondakh nauchnoi biblioteki Moskovskogo universiteta – Handwritten and printed book in the collections of the scientific library of Moscow University, 1*, 41–73 [in Russian]; Galchenko, O. M. (2005). Oprava skhidnoslovianskykh rukopysnykh knyg ta starodrukiv v Ukraini: istoriia, struktura, opys [Frame of East Slavic manuscripts and ancient prints in Ukraine: history, structure, description]. L. A. Dubrovina (Ed.). Kyiv [in Ukrainian]; Platonov, E. V., Maltseva, O. N., Kudriatsev, S. A. (2016). Staropechatnaia kirillicheskaia kniga XVI–XVII vekov : katalog kollektcii [Early Printed Cyrillic Books of the 16 th–17 th Centuries : collection catalog]. St. Petersburg [in Russian].

15. Kameneva, T. N., Guseva, A. A. (Comp.). (1976). Ukrainskie knigi kirillovskoi pečhati XVI–XVIII vv. : katalog izdani, khраниashchikhsia v Gosudarstvennoi biblioteke SSSR imeni V. I. Lenina [Ukrainian books of the Cyril press of the XVI–XVIII centuries. : catalog of publications stored in the V. I. Lenin State Library of the USSR]. Issue 1: 1574–1 st half of the 17 th century. Moscow [in Russian]; Zapasko, Ja. P., Isaievych, Ja. D. (1981). Pamiatky knyzhkovogo mystetstva : katalog starodrukiv, vydanykh na Ukraini [Monuments of book art: a catalog of old prints published in Ukraine]. Book 1: (1574–1700). Lviv: Vyshha shkola, Vydavnytstvo pry Lvivskomu derzhavnomu universyteti [in Ukrainian].

16. Lukianenko, V. I. (Comp.). (1975). Katalog belorusskikh izdani, kirillovskogo shrifta XVI–XVII vekov [Catalog of Belarusian publications of the Cyrillic font of the XVI–XVII centuries]. Issue 2: (1601–1654). Leningrad [in Russian]; Galenchanka, G. Ja. (1986). Staradrukavanyja kiryllichnyja vydanni XVI–XVIII stst. [Old printed Cyrillic editions of the XVI–XVIII centuries]. *Book of Belarus, 1517–1917: consolidated catalog*, 9–192. Minsk [in Belarusian].

17. Voznesenskii, A. V., Medvedeva, E. M. (2013). Moskovskie izdaniia pervoi poloviny XVII veka v sobranii Otdela redkikh knig Rossiiskoi natsionalnoi biblioteki : katalog [Moscow editions of the first half of the 17 th century in the collection of the rare books department of the Russian National Library: catalog]. Issue 1: 1601–1620. 379 p. St. Petersburg [in Russian].

18. Voznesenskii, A. V., Nikolaiev, N. V. (2019). Katalog belorusskikh izdani, kirillovskogo shrifta XVI–XVIII vekov : iz sobraniia otdela redkikh

knig Rossiiskoi natsionalnoi biblioteki [Catalog of Belarusian publications of the Cyrillic font of the XVI–XVIII centuries: from the collection of the Rare Books Department of the Russian National Library]. Issue 2: 1601–1654. 212 p. [in Russian].

19. Laucevičius, E. (1967). Popierius Lietuvoje XV – XVIII a. Vilnius. 284 p. [in Lithuanian].

20. Lukianenko, V. I. (Comp.). (1975). Katalog belorusskikh izdaniy kirillovskogo shrifta XVI–XVII vekov [Catalog of Belarusian publications of the Cyrillic font of the XVI–XVII centuries]. Issue 2: (1601–1654). № 81. Leningrad [in Russian].

21. Lawryk Ju. M. (2012). Knigi i knigazbory Kuceinskaga Bogajawlenskaga manastyra w sjarjedzine XVII st. [Books and book collections of the Kutseinsky Epiphany Monastery in the middle of the XVII century]. 255 p. Minsk [in Belarusian].

22. Dianova. T. V. (Comp.). (1993). Filigrani XVII veka po staropechatnym knigam Ukrainy i Litvy : katalog. [17 th Century Filigree Based on Old-Printed Books of Ukraine and Lithuania: catalog]. 192 p. Moscow : Gosudarstvennyi Istoricheskii muzei [in Russian].

Олена Тітовець,

кандидат історичних наук,

завідувачка сектору книгознавства відділу рідкісних книг і рукописів

Центральної наукової бібліотеки імені Якуба Коласа

Національної академії наук Білорусі

Республіка Білорусь, м. Мінськ

e-mail: heltitowiec@gmail.com

ORCID: 0000-0002-8542-7446

З ДОСВІДУ ВИДАННЯ КАТАЛОГІВ КНИГ КИРИЛИЧНОГО ШРИФТУ В ЦНБ НАН БІЛОРУСІ

У статті розглядаються результати роботи зі складання каталогів кирилических видань XVI – першої половини XVII ст. з колекції Центральної наукової бібліотеки НАН Білорусі. Книги надійшли до фонду відділу рідкісних книг і рукописів у 1965–1991 і наступних роках із резервних фондів Державної бібліотеки СРСР ім. В. І. Леніна (28 примірників), інших установ (10 примірників), а також були придбані у приватних осіб (40 примірників), у тому числі 28 книг з колекції старообрядця М. С. Севастьянова. У 2014 р. в бібліотеці стартував проєкт зі створення серії каталогів кирилических видань XVI – початку XX ст. Була створена робоча група із співробітників відділу рідкісних книг і рукопи-

сів: О. Й. Тітовець (відповідальний упорядник), О. А. Губанової і П. Д. Скурко, підготовка альбому орнаментики була доручена І. Л. Мурашовій.

При повному науковому опісі книг у світлі сучасних вимог укладачі зіткнулися з труднощами, пов'язаними з відсутністю зведеного каталогу з повним описом кириличних видань XVII ст., альбомів орнаментики й ілюстрацій білоруських видань, відсутністю в книгознавстві єдиної, чітко розробленої методики опису та атрибуції палітурок. Автор акцентує увагу на спірних невіршених питаннях книгознавства, дає обґрунтування розробленої укладачами методики опису стародруків.

У статті відзначаються особливості трьох підготовлених каталогів: 1) каталог видань XVI ст. містить науковий опис 25 примірників 20 кириличних видань (2017, 2018 рр.); 2) каталог XVII ст., випуск 1: 1602–1620-ті рр. містить опис 31 примірника 25 кириличних видань (2019 г.); 3) каталог XVII ст., випуск 2: 1626–1638 рр. містить опис 22 примірників 18 кириличних видань (друкується).

Ключові слова: каталоги, кириличні видання, фінгерпринт, філіграні, ломбарди, оправа, провенієнції.

Elena Titovets,

Candidate of History,

Head of the Book Science Sector

of the Department of Rare Books and Manuscripts

of the Yakub Kolas Central Scientific Library

of the National Academy of Sciences of Belarus

Belarus, Minsk

e-mail: heltitowiec@gmail.com

ORCID: 0000-0002-8542-7446

PUBLICATION OF CYRILLIC BOOKS CATALOGUES IN THE CENTRAL SCIENTIFIC LIBRARY OF NAS OF BELARUS

The article discusses the results of work on the compilation of catalogs of Cyrillic publications of the 16 th – first half of the 17 th centuries. from the collection of the Central Scientific Library of the National Academy of Sciences of Belarus.

The books came to the collection of the Department of Rare Books and Manuscripts in 1965–1991 and subsequent years from the reserve funds of the V. I. Lenin State Library of the USSR (28 units of storage), other institutions (10), and were also purchased from private individuals (40), including 28 books from the collection of the Old Believer M. S. Sevastyanov. In 2014, the library launched a project to create a series of catalogs of Cyrillic publications of the 16 th – early 20 th centuries. A working group of the employees of the Department of Rare Books and Manuscripts

was composed, it comprised E. Titovets (responsible compiler), O. Gubanova and P. Skurko; I. Murashova was entrusted with preparing the ornamental album.

With a full scientific description of books in the light of modern requirements, the compilers faced difficulties resulted from the lack of a consolidated catalog with a complete description of Cyrillic editions of the 17 th century, books of illustrations on ornaments and illustrations of Belarusian publications, the lack of unified, clearly developed modern methodology could be applied in book studies, for describing and attributing bindings. The author focuses on the controversial unresolved issues of bibliology, provides a rationale for the methodology developed by the compilers for describing old printed books.

The article notes the features of three prepared catalogs: 1) catalog of the 16 th century publications, which contains a scientific description of 25 copies of 20 Cyrillic editions (2017, 2018); 2) catalog of publications of the 17 th century, issue 1: 1602–1620 s. – description of 31 copies of 25 Cyrillic editions (2019); 3) catalog of publications of the 17 th century, issue 2: 1626–1638. – description of 22 copies of 18 Cyrillic editions (in press).

Keywords: catalogs of Cyrillic publications, fingerprint, filigree, pawnshops, binding, provenance.

Александр Стефанович,

заведующий отделом редких книг и рукописей

Центральной научной библиотеки имени Якуба Коласа

Национальной академии наук Беларуси

Республика Беларусь, г. Минск

e-mail: rarebook@kolas.bas-net.by

ORCID: 0000-0003-2705-030X

ИТОГИ И ПЕРСПЕКТИВЫ НАУЧНО-ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКОЙ РАБОТЫ «КНИЖНАЯ КОЛЛЕКЦИЯ РАДЗИВИЛЛОВ НЕСВИЖСКОЙ ОРДИНАЦИИ (ПО МАТЕРИАЛАМ ФОНДА ЦЕНТРАЛЬНОЙ НАУЧНОЙ БИБЛИОТЕКИ НАН БЕЛАРУСИ)»

Статья посвящена первому этапу научно-исследовательской работы (НИР) «Библиотека Несвижской ординации Радзивиллов в фондах Центральной научной библиотеки имени Якуба Коласа Национальной академии наук Беларуси: изучение состава и научное описание документов». Цели научно-исследовательской работы: учёт, выявление и полное научное описание изданий XV–40-х годов XX в. по материалам фонда Центральной научной библиотеки им. Якуба Коласа Национальной академии наук Беларуси (ЦНБ НАН Беларуси).

В характеристике описываемых экземпляров изданий XV–40-х годов XX в. приводятся сведения о сохранности книг. Детально описаны орнамента и другие элементы книжного оформления. Впервые в изданиях каталогов подобного рода указаны колофоны, заставки, концовки и инициалы, встречающиеся в изданиях. Язык библиографического описания соответствует языку документа. Выходные данные приводятся в оригинальной форме с воспроизведением в квадратных скобках места издания в современной национальной форме.

Была выработана методика учёта выявленных изданий, в том числе и физической характеристики их, с предоставлением богатого иллюстративного материала. Атрибутирование всех описанных экземпляров осуществлялось *de visu* с помощью известных библиографических справочников, каталогов, в отдельных случаях – с привлечением некоторых интернет-ресурсов.

Итогом первого этапа научно-исследовательской работы явилось издание с 2010 по 2020 гг. 14 каталогов. Еще один каталог подготовлен к изданию.

По результатам этого исследования проведён анализ 2 566 единиц ранее описанных печатных документов XV–40-х годов XX в. По итогам первого этапа научной работы было обнаружено около двух тысяч единиц печатных и рукописных дефектных документов, не вошедших в ранее изданные нами каталоги. На многих изданиях XVI–30-х годов XX в. не было идентификационных признаков принадлежности к Радзивилловскому книжному собранию. Это не позволяло нам обосновать принадлежность этих изданий к книжной коллекции Несвижской ординатской библиотеки князей Радзивиллов, находившейся в Несвижском замке до 9 января 1941 г. Найденные в Национальном историческом архиве Беларуси (НИАБ) в Минске инвентарные каталоги предоставили недостающую нам информацию о принадлежности ранее неучтённых как рукописных, так и печатных документов к последней Несвижской Радзивилловской книжной коллекции.

По итогам полученных новых сведений начат второй этап научно-исследовательской работы, который является логическим продолжением первого и был бы невозможен без рукописных документов, хранящихся в Национальном историческом архиве Беларуси.

Новизна данной работы в том, что представленная в наших каталогах информация может служить отправной точкой для новых исследователей. Так как в нашей работе мы акцентировали внимание на многочисленных рукописных записях, дающих дополнительную информацию об истории бытования книжных памятников и судьбах частных книжных собраний, которые в настоящее время могут находиться за пределами Беларуси.

Ключевые слова: экслибрисы, суперэклибрисы, печати, владельческие записи, инвентарные книги, частные книжные собрания, библиотеки князей Радзивиллов.

Любое книжное собрание имеет свои особенности, которые в зависимости от цели и задач, поставленных их владельцем, определяют его внутреннее содержание. Особый интерес представляют те книжные собрания, которые имеют постоянное место хранения или конкретное физическое или юридическое лицо. В нашем случае таким примером может служить одно из крупнейших и богатейших частновладельческих книжных собраний на территории Беларуси – Библиотека Несвижской ординации Радзивиллов.

В книжной культуре Беларуси Библиотека Несвижской ординации Радзивиллов занимает особое место. Ее уникальность заключается в том, что книги из этого собрания не были музейными экспонатами,

ими постоянно пользовались люди разных социальных сословий. По сути частновладельческая библиотека выполняла функцию «государственного книгохранилища». Доступ к работе с ее книжными фондами был всегда открыт для многих образованных людей. Оставленные в книгах многочисленные рукописные записи засвидетельствовали живой интерес к библиотеке как объекту исследования.

В последние годы все обладатели сохранившихся отдельных книжных комплексов библиотеки князей Радзивиллов Несвижской ординации объединились с целью её пропаганды и виртуальной реконструкции, предоставления к ней доступа международному научному сообществу и широкой общественности. Эта идея получила поддержку участников Международной конференции «Программа ЮНЕСКО “Память мира”»: деятельность библиотек, архивов, музеев по сохранению документального наследия» (Минск, 30 ноября – 1 декабря 2006 г.), что было отражено в её итоговом документе.

В соответствии с решением этой конференции был создан Международный совет по проекту виртуальной реконструкции документального наследия и библиотеки Несвижской ординации Радзивиллов.

Уже в 2009 г. архивы и Несвижская библиотека Радзивиллов по инициативе Беларуси, Литвы, Польши, Российской Федерации, Украины и Финляндии – стран-держателей фрагментов одного из крупнейших частных архивов и книжных собраний Восточной и Центральной Европы, сформированных на протяжении XVI – первой половины XX в., были включены во Всемирный регистр ЮНЕСКО «Память мира».

Центральная научная библиотека Национальной академии наук Беларуси как один из инициаторов этого проекта получила сертификат о включении архивов и Несвижской библиотеки Радзивиллов во Всемирный регистр ЮНЕСКО «Память мира». В рамках этой инициативы был реализован пилотный проект в виде электронных документов, представленных на DVD: «Документальное наследие Радзивиллов (реестры библиотечных и музейных собраний Несвижской ординации)».

К сожалению, в силу различных объективных исторических обстоятельств на протяжении длительного периода времени как целые комплексы Радзивилловских книжных собраний, так и отдельные экземпляры из отмеченных коллекций, оставались неучтёнными. Активное научное описание и изучение этих книжных комплексов в Беларуси началось только в начале XXI века. Коллекция книг из библиотеки Несвижской ординации Радзивиллов, хранящаяся в фонде ЦНБ НАН Беларуси,

насчитывает около 4 тысяч единиц. Книги этого собрания охватывают период XV–40-х годов XX в.

Сегодня сохранившиеся печатные и рукописные документы представляют особую ценность для изучения истории книгопечатания и общественно-политической мысли Беларуси, Литвы, Польши, Украины. К сожалению, в силу определённых исторических условий (войны, разграбления) это некогда единое книжное собрание в настоящее время пребывает в разрозненном состоянии. Часть книг находится за пределами Беларуси.

В настоящее время в ЦНБ НАН Беларуси завершился первый этап научно-исследовательской работы (НИР) «Библиотека Несвижской ординации Радзивиллов в фондах ЦНБ им. Я. Коласа НАН Беларуси: изучение состава и научное описание документов» (зарегистрирована в ГУ «Белорусский институт системного анализа и информационного обеспечения научно-технической сферы» 25.04.2005 за № 2005906).

Активная работа по выявлению и виртуальной реконструкции разрозненных «Библиотек Радзивиллов Несвижской ординации» была начата в 2005 г., а уже в 2010 г. перешла в стадию реальной реконструкции выявленных книг библиотеки Несвижской ординации по материалам фонда ЦНБ НАН Беларуси с полным научным описанием каждого экземпляра.

На первом этапе НИР были определены цели и задачи исследования – выявление и полное научное описание печатных и рукописных документов XV–40-х годов XX в. библиотеки Несвижской ординации князей Радзивиллов. Составление библиографии и историографии по теме исследования. По завершении первого этапа научной работы был проведен анализ полученных данных и подготовлены к изданию печатные каталоги. Начиная с 2010 года и по настоящее время в рамках НИР «Библиотека Несвижской ординации Радзивиллов в фондах ЦНБ им. Я. Коласа НАН Беларуси: изучение состава и научное описание документов» подготовлено 15 макетов каталогов. Издано 14 каталогов [1–14]. Один каталог передан в издательство в 2019 г.

Книжное собрание Несвижской ординации Радзивиллов, которое сегодня хранится в фонде ЦНБ НАН Беларуси, условно называется Библиотекой Несвижской ординации Радзивиллов 1941 г., которая была воссоздана во второй половине XIX в. Марией Доротеей Элизабет де Кастеллян-Радзивилл (1840–1915), княгиней, супругой представителя немецкой ветви Радзивиллов князя Антония Вильгельма Фредерика

Радзивилла (1833–1904) – польского аристократа, генерала прусской артиллерии, 14-го Несвижского ордината (с 1870 г.). Значительная часть книг этой коллекции была закуплена во Франции и Германии, о чем свидетельствуют сохранившиеся на книгах XIX в. многочисленные геральдические суперэкслибрисы. Фонды библиотеки регулярно пополнялись вплоть до 40-х гг. XX в., о чем может свидетельствовать выявленная нами рукописная запись, датируемая «27 апреля 1938 г.».

Уцелевшая часть книжной коллекции Несвижской библиотеки Радзивиллов из фондов ЦНБ НАН Беларуси по своему составу, хронологии и содержанию уникальна в истории книжной культуры Беларуси. Она охватывает многие отрасли гуманитарного и естественнонаучного знания.

Все книжные коллекции Несвижской ординации Радзивиллов, которые существовали с XVI до первой половины XX в., по составу, хронологии и содержанию – уникальны. Сохранившиеся фрагменты библиотек князей Радзивиллов Несвижской ординации являются документальным свидетельством распространения знаний как на землях Великого княжества Литовского, так и в Европе в целом.

Идентификация книг из библиотеки Радзивиллов, которые сегодня хранятся в ЦНБ НАН Беларуси, проводилась по суперэкслибрисам, экслибрисам, печатям, книжным ярлыкам, а также владельческим записям, имеющим непосредственное отношение к Радзивиллам. Анализ полученных данных указывает на то, что это книжное собрание, которое мы условно называем «Библиотека Несвижской ординации», состоит из разрозненных книжных собраний князей Радзивиллов.

Атрибутирование всех описанных экземпляров осуществлялось *de visu* с помощью известных библиографических справочников, каталогов, в отдельных случаях – с привлечением некоторых интернет-ресурсов.

В характеристике описываемых экземпляров изданий XV – 40-х годов XX в. приводятся сведения о сохранности книг. Детально описаны орнаментика и другие элементы книжного оформления. Впервые в изданиях каталогов подобного рода указаны колофоны, заставки, концовки и инициалы, встречающиеся в книгах.

Язык библиографического описания соответствует языку документа. Выходные данные приводятся в оригинальной форме с воспроизведением в квадратных скобках места издания в современной национальной форме.

Представлена исчерпывающая информация о вспомогательном аппарате документов: пагинация/фолиация с указанием в квадратных скобках нумерованных страниц или листов, приведены сигнатуры, отмечено наличие кустод, колонтитулов, издательской марки. Дано описание переплетов.

Изданные каталоги выполнены на высоком книговедческом и оформительском уровне, отвечают всем требованиям, предъявляемым современным историческим книговедением. В них даны подробные библиографические, текстологические, палеографические описания. Частично восстановлены и воспроизведены владельческие и другие маргинальные записи. Выявлены и идентифицированы суперэкслибрисы, экслибрисы, печати, штемпели. Для удобства работы с каталогами предусмотрен вспомогательный научный аппарат, состоящий из различных указателей, а также терминологического словаря, списков использованных источников и сокращений. Преимуществом рассматриваемого издания является то, что в нем составители акцентировали внимание на индивидуальных особенностях рассматриваемых изданий: наличии суперэкслибрисов, экслибрисов, печатей, штемпелей, а также маргиналий и прочих записей с указанием их конкретного местонахождения в документах.

Новизна этой работы заключается в том, что в изданных каталогах максимально полно представлен разнообразный иллюстративный материал: изображения переплётов, титульных листов, издательских марок, суперэкслибрисов, экслибрисов, печатей, фрагментов текстов, гравюр, заставок, концовок и других элементов книги, а также образцы владельческих и прочих записей.

За последнее десятилетие это единственное в Беларуси серийное многотомное научное издание, отражающее в хронологической последовательности состав книжной коллекции князей Радзивиллов Несвижской ординации.

Достоинством этих изданий является наличие научно-справочного аппарата, включающего указатель имен авторов, комментаторов, переводчиков и других лиц, упомянутых в описанных документах; указатель печатников и типографов; указатель частных лиц и учреждений – владельцев документов; терминологический словарь; список использованных источников; список сокращений. Данная научная работа соответствует современным требованиям книговедения, является значительным вкладом в исследование книжной культуры не только Беларуси, но и европейской книжной культуры.

Сегодня книги из Библиотеки Несвижской ординации Радзивиллов, сформированные во второй половине XIX в., хранятся в Национальной библиотеке Беларуси, Президентской библиотеке Республики Беларусь и в ЦНБ НАН Беларуси. Общее количество этих книг до настоящего времени точно не известно.

С выходом последнего, пятнадцатого, каталога завершается первый этап НИР. Благодаря проведённой работе по описанию книг Радзивилловской библиотеки Несвижской ординации XV – первой половины XX в. по материалам фонда ЦНБ НАН Беларуси мы можем провести анализ полученных данных.

На конец декабря 2019 г. было учтено и описано 2566 единиц документов. Хронологические рамки описанных печатных документов охватывают период XV – пер. пол. XX в. (XV в. – 1 ед., XVI в. – 26 ед., XVII в. – 139 ед., XVIII в. – 894 ед., XIX в. – 1329 ед., пер. пол. XX в. – 177 ед.).

Все описанные печатные документы имеют индивидуальные особенности, которые являлись идентификационными признаками в виде супер-эскибрисов, эскибрисов различных видов и форм и художественного оформления, указывающего на их принадлежность к Радзивилловскому собранию Несвижской ординации, и могут служить доказательной базой принадлежности книг к конкретному собранию.

Самое раннее издание из Несвижской библиотеки в фонде ЦНБ НАН Беларуси – инкунабула Гийома Дюрана (Duranti Guilelemus) (1237?–1296) *Rationale divinatorum officiorum* (Argentina Strassburg, 1484) [15, с. 41–44], которая имеет владельческую запись, датируемую 1635 г.: «Casimiro Spaczewski». На полях этого издания также сохранилось много записей, не поддающихся прочтению, не датированных. Возможно, они сделаны раньше 1635 г.

Несмотря на то что книжное собрание было воссоздано во второй половине XIX в., в коллекции сохранилось большое количество прижизненных редких изданий деятелей науки, культуры, искусства, писателей, историков, философов, этнографов, географов, геральдистов, нумизматов, общественных и религиозных деятелей, имеющих большую историко-культурную ценность. Среди них можно отметить издания:

– XVI в. А. Пассевина (1534–1611), Я. Вуйко (1541–1597), М. Лаца (1551–1615), Я. Янушевского (1550–1623), Я. Гербурта (1524–1578);

– XVII в. П. Скарги (1536–1612), Г. Эльгера (1585–1672), К. В. Ясинского (1573–1649), Ст. Кобежицкого (1600–1665), Е. Оссолинского (1595–1650), А. Тильковского (1624–1699);

– XVIII в. А. В. Бёме (1673–1722), Б. Хмелевского (1700–1763), Ст. Дунчевского (1701–1767), Ст. В. Яблоновского (1694–1754), Я. Д. Калинского (1664–1726), Ф. Кола (1699–1766), С. Ф. Лаутербаха (1662–1728), К. Несецкого (1682–1744), Я. Ф. Сапеги (1680–1751), А. Х. Залуского (1650–1711), Ж.-Б. Л. Кретье (1693–1765), Д. Дидро (1713–1784), Ст. Ю. Дунчевского (1701–1767), М. Хелла (1720–1792), К. Майера (1719–1783), Ант. Сабатье (1742–1817), Ант. Я. Вишневецкого (1718–1774), Г. Филдинга (1707–1754), М. Я. Хубе (1737–1807), И. Красинского (1735–1801), Ш. де Монтескье (1689–1755) и др.;

– XIX в. И. Ф. Апеля (1767–1834), Ф. Беньтковского (1781–1852), Дж. Г. Байрона (1788–1824), Ф. Р. де Шатобриана (1768–1848), Г. Л. Геерена (1760–1842), Т. Гуда (1799–1845), Н. М. Карамзина (1766–1826), Ж. Ш. Д. де Лакретеля (1766–1855), П. Ш. Левека (1736–1812), Ю. Немцевича (1757–1841), Дж. Пинкертон (1758–1826), Н. А. Сальвинди (1795–1856), В. Скотта (1771–1832), Ю. И. Крашевского (1812–1887), И. Лелевеля (1786–1861), А. Мицкевича (1798–1855), Л. Лукашевича (1809–1855), Е. Морачевского (1802–1855), Ф. Палацкого (1798–1876), А. Н. Пенькевича (1811–1879), П. Винцента (1807–1872), Я. Потоцкого (1761–1815), В. Пютца (1805–1877), К. Ф. Роттека (1775–1840), Г. Жевуского (1791–1866), Ф. Кр. Шлоссера (1776–1861), И. О. Л. Шульца (1782–1849), К. К. Сенкевича (1793–1860), Вл. Сырокомля (1823–1862), М. Вишневецкого (1794–1865), К. В. Войццкого (1807–1879), А. Бонецкого (1842–1909), В. Гюго (1802–1885), Ст. Козьяна (1836–1922) и др.

В особую группу прижизненных изданий можно отнести книги писателей – лауреатов Нобелевской премии: А. Франса (1844–1924), Р. Киплинга (1865–1936), К. Гамсуна (1859–1952), В. Реймонта (1867–1925), Б. Шоу (1856–1950), Т. Манна (1875–1955), Г. Сенкевича (1846–1916), Р. Роллана (1866–1944) и М. Шолохова (1905–1984). Большое количество книг лауреатов Нобелевской премии может свидетельствовать о стремлении владельцев этих изданий быть постоянно в курсе событий, происходящих не только в области политики, но и в искусстве, философии, литературе. Книги собрания выполняют своеобразную роль коллективной памяти. Каждое издание этой библиотеки заслуживает быть предметом отдельного исследования.

Как уже отмечалось, идентификация всего книжного комплекса проводилась по экслибрисам, суперэкслибрисам, печатям, владельческим записям Радзивиллов. При анализе полученных данных описанного книжного собрания было выявлено 10 Радзивилловских экслибрисов, четыре суперэкслибриса, две печати и другие идентифицирующие признаки, указывающие на их принадлежность к объекту исследования – Несвижской ординатской библиотеке.

Хронологические рамки экслибрисов, суперэкслибрисов, печатей и книжных ярлыков определяются XVII–40-ми годами XX в. Владельческие записи датируются XVI–40-ми годами XX в.

Выявленные нами именные геральдические экслибрисы указывают на принадлежность книг конкретному лицу, что позволяет идентифицировать конкретные книжные собрания, о чем свидетельствует большое количество различных экслибрисов, таких как: «Ex-libris Stanislaw Radziwill», «Ex-libris Jerzy Radziwill», «Ex-libris Hieronum Radziwill», «Ex-libris Bibliotheque de la Princefse Antoine Radziwill» (двух видов: на одном присутствует корона, на другом – нет).

Радзивилловские экслибрисы, как правило, наклеивали на форзацы книг. Иногда ими заклеивались записи дневникового характера предыдущего владельца книги. В фонде ЦНБ НАН Беларуси таких изданий достаточно много. Это в основном книги XV – конца XIX в. На изданиях начала XX в. экслибрисов было меньше, а если в книге и были экслибрисы, то ими уже не заклеивали рукописные пометы.

Часть книг из библиотеки Радзивиллов, которые в настоящее время хранятся в ЦНБ НАН Беларуси, кроме владельческих экслибрисов, имеют еще и суперэкслибрисы. Некоторые из них, например, «Ex-libris Jerzy Radziwil», сделаны с помощью слепого тиснения, суперэкслибрис «Ex-libris Jerzy Radziwill» был позолочен. Сюда же можно отнести и некоторые редко встречающиеся суперэкслибрисы, которые представляют собой варианты геральдической, вензельной композиции родового герба Радзивиллов Несвижской ординации и других родственных ветвей.

Немалую часть Несвижского книжного собрания из фондов ЦНБ НАН Беларуси составляют книги с геральдическими экслибрисами, которые лишены фамилии конкретного владельца – Радзивилла, они отмечены только родовым гербом. Можно условно выделить адресные экслибрисы, имеющие общие геральдические черты. Это: «Biblioteka Ordynacji Nieswieskiej», «Biblioteka Zamku Nieswieskiego», «BIBLIOTEKA ORDYNACYI BIRZAŃSKIEI».

Такие экслибрисы являлись паспортом персонального книгохранилища, символом династии и подчеркивали принадлежность экземпляра не кому-либо из членов семейства, а магнатскому роду в целом, со всеми его многочисленными нисходящими и восходящими ветвями. Анализируя полученные данные только по экслибрисам книжной коллекции Несвижской ординации, хранящейся в фонде ЦНБ НАН Беларуси, можно говорить о разрозненных книжных собраниях Радзивиллов.

Многие издания, кроме экслибрисов, имеют еще рукописные пометы, например, в виде монограммы: «JR.». Отдельные книги содержат по несколько экслибрисов или печатей.

Большой научный интерес представляют датированные владельческие записи, сделанные на прижизненных изданиях XV–XVIII вв. В книгах XIX в. таких записей меньше, чем в начале XX в., за редким исключением, рукописные записи практически отсутствуют. Вероятно, это было связано с тем, что в 1930-е годы доступ к этому книжному собранию был ограничен.

Особый интерес могут представлять книги с владельческими записями самих Радзивиллов. Например, в книге «Oertel, Moritz. Hilfsbuch zum praktischen Unterricht der deutschen Sprache» (Одесса, 1900) имеется рукописная запись кириллицей: «Из книг Льва Радзивилла уч. III кл. ПЕИВ корпуса». В книге «Elementarz dla dzieci polskich» (1851) обнаружена датированная дарственная запись: «Jerzy Radziwill w dniu 11. Stycznia 1866 od Swego Kochanego Papu». На переплете этого же издания – тиснение золотом [Jurko]. В книге «Nabożeństwo Kościelne: na niedziele i święta całego roku w przekładzie polskim obok z tekstem łacinskim / przez X.S. M. Kozłowskiego» (Petersburg, 1899) имеется красная сургучная печать Радзивиллов и владельческая запись: «Książka Ks. Leona Radziwiłła». Здесь же присутствуют многочисленные владельческие записи на польском языке, посвященные богослужению.

Также можно отметить значительное количество книг с владельческими записями и печатями, указывающими на принадлежность их другим частным библиотекам, лицам, не имеющим отношения к Радзивиллам. Такие сведения помогают реконструировать многочисленные распавшиеся книжные собрания как известных, так и малоизвестных людей.

Например, экземпляр книги графа, кастеляна, географа, геральдиста, библиофила, автора книг о Галиции Эвариста Анджея Куропатницкого (1734–1788) «Сообщение о клейнодах шляхетских и гербах дворянских домов в Короне Польской и Великом Княжестве Литовс-

ком, а также в соседних провинциях...» [16] содержит заслуживающие изучения оставленные на полях в виде полистной рукописной записи сведения о социальных процессах, происходивших в обществе, которые являются объектом исторической памяти, а также о бытовании печатного документа.

Ценность упомянутой записи в том, что в ней содержится точная информация о приобретении этого экземпляра: где была приобретена книга – в «Вильне», когда – «[16] июля 1790 году», у кого – «Ивана Петра Мартина Андрея Порутчика воеводств Троцкого сына Богдановича Дворжецкого», за какие деньги – «ценою 2 рубля российских денег».

Книга вышла в Варшаве в 1789 г. а уже [16] июля 1790 г. была продана в Вильне в лавке «Книгопечатания у отцов монахов Пиарами именуемых». Владелец этого экземпляра отметил, что эта книга необходима «для общей пользы к уже часному употреблению и выгоде благородных ис польского дворян». Особую ценность в этой записи представляет перечисление всех бывших владельцев этого экземпляра, до того как книга попала в библиотеку Несвижской ординации Радзивиллов.

Анализируя особенности как целых частных коллекций, так и отдельных изданий по экслибрисам, печатям и рукописным записям, можно проследить историю бытования печатного документа от первого владельца до последнего. В нашем случае последним владельцем является библиотека Радзивиллов Несвижской ординации. Например, книги с такой информацией указывают нам на место их первоначального хранения. В нашем случае это распавшиеся владельческие собрания, о бытовании которых современные исследователи не имеют никакой информации. Это важно не только для реконструкции книжных собраний, но и для сохранения сведений о самих владельцах.

Таких книг в Несвижской библиотеке много. Это книги из библиотек Л. Хуберда (1832–1884), Прусиновского, А. Малиновского, А. Ждановича, Васовского, Г. Томашевича, И. Новицкого, А. Корсака, ординации Красинских, К. Третьяка и др. Эти книги – свидетели своего времени, составляющие элементы национальной книжной культуры, которая на территории Беларуси постоянно развивалась, несмотря на все исторические катаклизмы, происходящие на протяжении всей истории государственности.

Полученная нами дополнительная информация может быть полезна для широкой аудитории исследователей книжной культуры Беларуси, Литвы, Польши, России, Украины и других стран, занимающихся

проблемой изучения и реконструкции как отдельных книжных памятников, так и целых книжных комплексов, имеющих статус национального документа.

Опыт научного описания выявленных ранее печатных документов на первом этапе дал много новых ценных сведений, благодаря которым мы можем продолжать свою исследовательскую работу даже при большом количестве дефектных экземпляров с отсутствующими индивидуальными особенностями в виде суперэкслибрисов, экслибрисов, печатей разных видов и форм, свидетельствующих о принадлежности к Радзивилловской Несвижской ординатской библиотеке.

В настоящее время в фонде ЦНБ НАН Беларуси хранится около двух тысяч единиц книг из собрания Несвижской ординации, которые не прошли научное описание по причине отсутствия на тот момент доказательной базы принадлежности конкретных изданий их конкретному владельцу – Несвижскому замку. Дефектные экземпляры книг без идентификационных признаков, по которым можно было бы определить принадлежность к Несвижскому собранию, не могли быть включены в этот проект. И только при работе с инвентарными каталогами, которые сегодня хранятся в Национальном историческом архиве Беларуси (НИАБ), удалось получить подтверждённые сведения, составленные несвижским архивариусом в 40-е годы XX в., о принадлежности данных печатных документов к Несвижскому собранию. Хотя записи в инвентарных каталожных книгах не всегда были точны и правильно описаны.

Благодаря новым сведениям у нас появилась возможность продолжить второй этап научной работы по идентификации неучтённой и неописанной ранее части книг, принадлежащих Несвижской библиотеке. В качестве доказательной базы мы используем рукописные материалы, хранящиеся в НИАБ, которые подтверждают нашу гипотезу о принадлежности наших дефектных экземпляров печатных документов к Радзивилловскому книжному собранию Несвижской ординации из фонда ЦНБ НАН Беларуси.

Новые сведения, полученные из трёх рукописных инвентарных книг НИАБ, определили перспективу и реальные возможности дальнейшего учёта и научного поэкземплярного описания печатных документов последней Несвижской ординации библиотеки, находившейся в Несвиже до 9 января 1941 г.

При работе с инвентарными книгами из НИАБ в Радзивилловском фонде были найдены подтверждения принадлежности наших печатных

документов к книжному собранию библиотеки Несвижской ординации первой половины XX в. Сверка реально описанных физических единиц печатных и рукописных документов XV– первой половины XX в., хранящихся сегодня в фонде ЦНБ НАН Беларуси, с инвентарными каталогами, хранящимися в НИАБ, показала, что второй этап научного описания печатных документов приобретает конкретные очертания. Сегодня у нас появилась возможность провести полное научное описание наших дефектных экземпляров на основе новых данных, содержащихся в трёх инвентарных каталогах НИАБ.

Инвентарные каталоги Несвижской библиотеки князей Радзивиллов, которые в настоящее время хранятся в НИАБ в трёх инвентарных книгах (Фонд № 694. Оп. 7. Д.1031[17]; Фонд № 694. Оп. 7. Д.18[18]; Фонд № 694. Оп. 7. Д. 17[19]), подтверждают принадлежность описанных нами изданий из фонда ЦНБ НАН Беларуси.

На переплёте первой части инвентарного каталога НИАБ Фонда № 694. Оп. 7. Д. 1031 от руки написано кириллическим шрифтом: «№ 1 Каталог | Несвижской библиотеки». Такая же запись была чуть выше рукописной, отпечатанная на польском языке, однако она зачёркнута. Тут же имеется запись: «F. CZARNECKI», предположительно принадлежащая составителю этих инвентарных книг. Рядом с этой записью стоит круглая печать красного цвета: «Biblioteka Ordynacji Nieświeskiej», которая идентична печати на экземплярах книг (в основном на изданиях XIX – начала XX вв.), хранящихся в ЦНБ НАН Беларуси.

Первая часть инвентарного каталога Несвижской библиотеки князей Радзивиллов – Фонд № 694. Оп. 7. Д.1031 – включает 3750 единиц описанных книг. Начинается инвентарная книга с № 1, который датируется «7.VI.» (1940) [17, л.1 об.] и завершается № 3750 [4, л.150 об.], который датируется «11.VIII.» (1940) [17, л.151]. Этот инвентарный каталог имеет 151 лист. Книги, отражённые в этом и последующих двух инвентарных каталогах, не систематизированы ни по годам, ни по алфавиту. Книга, записанная под № 1, датируется 1743 годом издания [17, л. 2]. На многие книги в каталоге в графах «год издания» и «место издания» вообще нет информации. В описании книг во многих номерах нет сведений, названий изданий. В графе «автор или титул» пишется: «книга не известна», чаще просто стоит прочерк. В графе «место и дата издания» стоит прочерк.

Вторая часть инвентарного каталога Несвижской библиотеки князей Радзивиллов – Фонд № 694. Оп. 7. Д.18, в котором отражены номера

3571–7500[18] единиц печатных документов. Эта инвентарная книга идентична первой и имеет столько же листов – 151.

Третья, заключительная, часть инвентарного каталога Несвижской библиотеки князей Радзивиллов – Фонд № 694. Оп. 7. Д. 17. Содержит номера 7501–10275. Номер 7501 датируется «14.X.» (1940) [19, л. 1 об.]. Завершаются записи номером 10260, который датируется «21.XI.» (1940) [19, л. 112 об.]. Книга, записанная под № 7501, датируется 1862 годом издания, место издания – Берлин [19, л. 2]. Последняя записанная книга – № 10260, в графах «место издания» и «год издания» – прочерк [19, л. 113].

С номера 10 261 по номер 10 275 – пустые строки, на которых имеются две записи разным почерком:

«Все книги по каталогу | оказались в наличии | 9/I–41 г. [Г]олубок.» [6, л.112 об.–113];

«Сверх данного каталога | сюда вписаны книги находя | щиеся в помещении замка. Внесены в каталог начи- | ная с первого номера» [19, л.112 об. –114].

Однако на листе 114 об. имеется еще один список, который включает 23 единицы печатных изданий начала XX в. [19, л.114 об.]. В отличие от предшествующих двух в третьей инвентарной книге всего 115 листов. Все три части инвентарного каталога написаны одним почерком.

Инвентарный каталог дает нам необходимую информацию о печатных и рукописных документах, находившихся в 1940 г. в Несвижском замке.

Многие книги, описанные нами на первом этапе НИР, нашли своё отражение в этих трёх архивных инвентарных каталогах. У нас нет никаких сомнений, что именно наши печатные издания, хранящиеся сегодня в ЦНБ НАН Беларуси, в 1940 г. были вписаны несвижским архивариусом в три инвентарных книги, которые в настоящее время хранятся в НИАБ.

Сверяя полученные на первом этапе нашей НИР данные с материалом, который был отражен в каталоге, можем отметить, что все 27 печатных документов, описанных в нашем первом издании «Библиотека Радзивиллов Несвижской ординации = Library of the Radziwills of Nesvizh Ordynation : каталог изданий из фондов Центр. науч. б-ки им. Якуба Коласа Нац. акад. наук Беларуси, XV–XVI века / ...»[15], были вписаны в инвентарные книги НИАБ (Ф. 694. Оп. 7. Ед. хр.10341 и Ф. 694. Оп. 7. Д. 18).

Например, в каталоге, изданном ЦНБ НАН Беларуси, под № 1 описано произведение епископа Гиема Дюранда (около 1237–1296)

«Обоснование Богослужений» на латинском языке, вышедшее в 1484 г. в Страсбурге. На листе 8 а имеется овальная печать красного цвета с записью: «Ordynacja Nieświeska № 2229 Bibliotek»[15, с. 41–47]. Информацию об этом издании мы находим в инвентарной книге Ф. 694. Оп. 7. Д. 1031[17, л. 90 об.]. В графе «автор» вписано: «неизвестный», в графе «титул» – «хроника»[17, л. 90 об.], а в графе выходных данных – прочерк. Запись, сделанная в этой инвентарной книге, датируется «20. VII.»(1940) [17, л. 90 об.].

Таких записей в трёх инвентарных книгах немало. Благодаря сверке описанных на первом этапе НИР «Библиотека Несвижской ординации Радзивиллов в фондах ЦНБ НАН Беларуси: изучение состава и научное описание документов» изданий XV – первой четверти XX вв. с инвентарными каталогами НИАБ появилась возможность включить большее количество и дефектных, и ранее неучтённых печатных и рукописных документов в каталог последнего книжного собрания князей Радзивиллов Несвижской ординации, хранившегося в Несвижском замке до января 1941 г. В настоящее время, на втором этапе НИР, во время сверки с архивными инвентарными книгами Радзивилловской Несвижской ординации находим сведения, помогающие нам идентифицировать печатные и рукописные документы «Библиотеки Радзивиллов Несвижской ординации XVI – первой половины XX в.», хранящиеся в фонде ЦНБ НАН Беларуси.

В выявленных нами дефектных книгах из фонда ЦНБ НАН Беларуси, относящихся к Радзивилловскому собранию, нет титульного листа, а на 19 странице отсутствует одна из двух печатей красного цвета «Biblioteka Ordynacji Nieświeskiej» (овальная или круглая), но сохранился номер, написанный от руки чёрными чернилами, и этот же номер вписан в одну из трёх инвентарных книг, хранящихся в НИАБ. На этом основании мы можем со 100% гарантией утверждать, что данное издание хранилось в Несвижской библиотеке на момент её передачи в Академическую библиотеку БССР в январе 1941 г. Такой печатный и рукописный документ на втором этапе нашей НИР будет включён в каталог Радзивилловских изданий из фонда ЦНБ НАН Беларуси.

Однако это не единственный критерий идентификации книг из Радзивилловских собраний. Например, в рукописных инвентарных каталогах НИАБ не отражены книги из собрания Станислава Радзивилла, которые вошли в нашу коллекцию. Возможно, информация об этой библиотеке хранится в других архивах, которые в настоящее время нам

неизвестны и недоступны. Вопрос изучения всех сохранившихся каталогов в различных архивах, музеях и библиотеках, как в самой Беларуси, так и за ее пределами, – отдельная тема, которая в настоящее время практически не исследована.

Такую работу по идентификации и восстановлению неучтенных сведений, сохранившихся в многочисленных инвентарных книгах, можно проводить только совместно с другими субъектами, владеющими информацией (библиотеками, архивами и музеями). Совместная работа исследователей дает возможность реальной реконструкции объектов исследования – книг и рукописей.

Список использованных источников

1. Библиотека Радзивиллов Несвижской ординации = Library of the Radziwills of Nesvizh Ordination : каталог изданий из фонда Центр. науч. б-ки им. Якуба Коласа Нац. акад. наук Беларуси, XV–XVI века / Нац. акад. наук Беларуси, Центр. науч. б-ка им. Якуба Коласа ; сост.: А. В. Стефанович, М. М. Лис ; ред. библиогр. записей О. М. Дрозд ; редкол.: Н. Ю. Березкина (гл. ред.) [и др.]. Минск : Беларус. навука, 2010. 173, [2] с. : ил.

2. Библиотека Радзивиллов Несвижской ординации = Library of the Radziwills of Nesvizh Ordination : каталог изданий из фондов Центр. науч. б-ки им. Якуба Коласа Нац. акад. наук Беларуси, XVII век / Нац. акад. наук Беларуси, Центр. науч. б-ка им. Якуба Коласа ; сост.: А. В. Стефанович, М. М. Лис ; ред. библиогр. записей О. М. Дрозд, И. Л. Мурашова ; редкол.: Н. Ю. Березкина (гл. ред.) [и др.]. Минск : Беларус. навука, 2012. 629 с.

3. Библиотека Радзивиллов Несвижской ординации = Library of the Radziwills of Nesvizh Ordination : каталог изданий из фонда Центр. науч. б-ки им. Якуба Коласа Нац. акад. наук Беларуси. XVIII век. В 4 кн. Кн. 1 (1701–1750) / Нац. акад. наук Беларуси, Центр. науч. б-ка им. Якуба Коласа ; сост.: А. В. Стефанович, М. М. Лис ; ред. библиогр. записей: О. М. Дрозд, И. Л. Мурашова ; редкол.: Н. Ю. Березкина (гл. ред.) [и др.]. Минск : Беларус. навука. 2013. 831 с. : ил.

4. Библиотека Радзивиллов Несвижской ординации = Library of the Radziwills of Nesvizh Ordination : каталог изданий из фонда Центр. науч. б-ки им. Якуба Коласа Нац. акад. наук Беларуси. XVIII век. В 4 кн. – Кн. 2 (1751–1770) / Нац. акад. наук Беларуси, Центр. науч. б-ка им. Якуба

Коласа ; сост.: А. В. Стефанович, М. М. Лис ; ред. библиогр. записей: О. М. Дрозд, И. Л. Мурашова ; редкол.: Н. Ю. Березкина (гл. ред.) [и др.]. Минск : Беларус. навука. 2014. 975 с. : ил.

5. Библиотека Радзивиллов Несвижской ординации = Library of the Radziwills of Nesvizh Ordynation : каталог изданий из фонда Центр. науч. б-ки им. Якуба Коласа Нац. акад. наук Беларуси. XVIII век. В 4 кн. Кн. 3 (1771–1785) / Нац. акад. наук Беларуси, Центр. науч. б-ка им. Якуба Коласа ; сост.: А. В. Стефанович, М. М. Лис ; ред. библиогр. записей О. М. Дрозд, И. Л. Мурашова ; редкол.: А. И. Груша (гл. ред.) [и др.]. Минск : Беларус. навука, 2014. 848 с. : ил.

6. Библиотека Радзивиллов Несвижской ординации = Library of the Radziwills of Nesvizh Ordynation : каталог изданий из фонда Центр. науч. б-ки им. Якуба Коласа Нац. акад. наук Беларуси. XVIII век. В 4 кн. Кн. 4 (1786–1800) / Нац. акад. наук Беларуси, Центр. науч. б-ка им. Якуба Коласа ; сост. А. В. Стефанович, М. М. Лис ; ред. библиогр. записей О. М. Дрозд, И. Л. Мурашова ; редкол.: А. И. Груша (гл. ред.) [и др.]. Минск : Беларус. навука, 2015. 583, с. : ил.

7. Библиотека Радзивиллов Несвижской ординации = Library of the Radziwills of Nesvizh Ordynation : каталог изданий из фонда Центр. науч. б-ки им. Якуба Коласа Нац. акад. наук Беларуси. XIX век: 1801–1830. В 2 кн. Кн. 1 (А–М) / Нац. акад. наук Беларуси, Центр. науч. б-ка им. Якуба Коласа ; сост. А. В. Стефанович, М. М. Лис ; ред. библиогр. записей О. М. Дрозд, И. Л. Мурашова ; редкол.: А. И. Груша (гл. ред.) [и др.]. Минск : Беларус. навука, 2016. 719, с. : ил.

8. Библиотека Радзивиллов Несвижской ординации = Library of the Radziwills of Nesvizh Ordynation : каталог изданий из фонда Центр. науч. б-ки им. Якуба Коласа Нац. акад. наук Беларуси. XIX век: 1801–1830. В 2 кн. Кн. 2 (N–Z) / Нац. акад. наук Беларуси, Центр. науч. б-ка им. Якуба Коласа ; сост. А. В. Стефанович, М. М. Лис ; ред. библиогр. записей О. М. Дрозд, И. Л. Мурашова ; редкол.: А. И. Груша (гл. ред.) [и др.]. Минск : Беларус. навука, 2016. 607, с. : ил.

9. Библиотека Радзивиллов Несвижской ординации = Library of the Radziwills of Nesvizh Ordination : каталог изданий из фонда Центр. науч. б-ки им. Якуба Коласа Нац. акад. наук Беларуси : XIX век: 1831–1865. В 3 кн. Кн. 1 (А–К) / Нац. акад. наук Беларуси, Центр. науч. б-ка им. Якуба Коласа ; сост. А. В. Стефанович, М. М. Лис ; ред. библиогр. зап. О. М. Дрозд, И. Л. Мурашова ; редкол.: А. И. Груша (гл. ред.) [и др.]. Минск : Беларус. навука, 2017. 983 с. : ил.

10. Библиотека Радзивиллов Несвижской ординации = Library of the Radziwills of Nesvizh Ordination : каталог изданий из фонда Центр. науч. б-ки им. Якуба Коласа Нац. Акад. наук Беларуси : XIX век: 1831–1865. В 3 кн. Кн. 2 (L–P) / Нац. акад. наук Беларуси, Центр. науч. б-ка им. Якуба Коласа ; сост.; А. В. Стефанович, М. М. Лис ; ред. библиогр. зап. О. М. Дрозд, И. Л. Мурашова ; редкол.: А. И. Груша (гл. ред.) [и др.]. Минск : Беларуская навука, 2017. 519 с. : ил.

11. Библиотека Радзивиллов Несвижской ординации = Library of the Radziwills of Nesvizh Ordination : каталог изданий из фонда Центр. науч. б-ки им. Якуба Коласа Нац. акад. наук Беларуси : XIX век: 1831–1865. В 3 кн. Кн. 3 (R–Z) / Нац. акад. наук Беларуси, Центр. науч. б-ка им. Якуба Коласа ; сост.: А. В. Стефанович, М. М. Лис ; ред. библиогр. записей О. М. Дрозд, И. Л. Мурашова ; редкол.: А. И. Груша (гл. ред.) [и др.]. Минск : Беларус. навука, 2018. 607 с. : ил.

12. Библиотека Радзивиллов Несвижской ординации = Library of the Radziwills of Nesvizh Ordination : каталог изданий из фонда Центр. науч. б-ки им. Якуба Коласа Нац. акад. наук Беларуси : XIX век: 1866–1900. В 3 кн. Кн. 1 (A–G) / Нац. акад. наук Беларуси, Центр. науч. б-ка им. Якуба Коласа ; сост.: А. В. Стефанович, М. М. Лис ; ред. библиогр. записей О. М. Дрозд, И. Л. Мурашова ; редкол.: А. И. Груша (гл. ред.) [и др.]. Минск : Беларус. навука, 2018. – 799 с. : ил.

13. Библиотека Радзивиллов Несвижской ординации = Library of the Radziwills of Nesvizh Ordination : каталог изданий из фонда Центр. науч. б-ки им. Якуба Коласа Нац. акад. наук Беларуси : XIX век: 1866–1900. В 3 кн. Кн. 2 (H–O) / Нац. акад. наук Беларуси, Центр. науч. б-ка им. Якуба Коласа ; сост.: А. В. Стефанович, М. М. Лис ; ред. библиогр. записей О. М. Дрозд, И. Л. Мурашова ; редкол.: А. И. Груша (гл. ред.) [и др.]. Минск : Беларус. навука, 2019. 799 с. : ил.

14. Библиотека Радзивиллов Несвижской ординации = Library of the Radziwills of Nesvizh Ordination : каталог изданий из фонда Центр. науч. б-ки им. Якуба Коласа Нац. акад. наук Беларуси : XIX век: 1866–1900. В 3 кн. Кн. 3 (P–Z) / Нац. акад. наук Беларуси, Центр. науч. б-ка им. Якуба Коласа ; сост.: А. В. Стефанович, М. М. Лис ; ред. библиогр. записей О. М. Дрозд, И. Л. Мурашова ; редкол.: А. И. Груша (гл. ред.) [и др.]. Минск : Беларус. навука, 2020. 687 с. : ил.

15. Библиотека Радзивиллов Несвижской ординации = Library of the Radziwills of Nesvizh Ordination : каталог изданий из фондов Центр. науч. б-ки им. Якуба Коласа Нац. акад. наук Беларуси, XV–XVI века /

Нац. акад. наук Беларуси, Центр. науч. б-ка им. Якуба Коласа ; сост.: А. В. Стефанович, М. М. Лис ; ред. библиогр. записей О. М. Дрозд ; редкол.: Н. Ю. Берёзкина (гл. ред.) [и др.]. Минск : Беларус. навука, 2010. 173 с.

16. Kuropatnicki E. A. Wiadomość o kleynocie szlacheckim, oraz herbach domów szlacheckich w Koronie Polskiej, i Wielkim Xięstwie Litewskim, tudzież w przyległych prowincyach : z ksiąg Paprockiego, Okolskiego, Potockiego, Rzączynskiego, Niesieckiego, Dunczewskiego, Chmielowskiego ... : zebraana w czterech częściach / przez Ewarysta Andrzeia Hrabię Kuropatnickiego. W Warszawie : Nakładem i drukiem Michała Grölla, księgarza nadw. J. K. Mci, 1789.

17. НИАБ. Ф. 694. Оп. 7. Д. 1031.

18. Там же. Оп. 7. Д. 18.

19. Там же. Оп. 7. Д. 17.

Referneces

1. Stefanovich, A. V., Lis, M. M. (Compilers). (2010). Biblioteka Radzivillov Nesvizhskoj ordinacii = Library of the Radziwills of Nesvizh Ordynation: catalog of publications from the fund of the Yakub Kolas Central Scientific Library of the National Academy of Sciences of Belarus, XV–XVI centuries. N. Yu. Berezkina (Editor-in-chief). Minsk : Belarускаia navuka. Navuka. 173 p. [in Russian].

2. Stefanovich, A. V., Lis, M. M. (Compilers). (2012). Biblioteka Radzivillov Nesvizhskoj ordinacii = Library of the Radziwills of Nesvizh Ordynation : catalog of publications from the fund of the Yakub Kolas Central Scientific Library of the National Academy of Sciences of Belarus, XVII century. N. Yu. Berezkina (Editor-in-chief). Minsk : Belarускаia navuka. 629 p. [in Russian].

3. Stefanovich, A. V., Lis, M. M. (Compilers). (2013). Biblioteka Radzivillov Nesvizhskoj ordinacii = Library of the Radziwills of Nesvizh Ordynation : catalog of publications from the fund of the Yakub Kolas Central Scientific Library of the National Academy of Sciences of Belarus. XVIII century. Book 1. (1701–1750). N. Yu. Berezkina (Editor-in-chief). (Books 1–4). Minsk : Belarускаia navuka. 831 p. [in Russian].

4. Stefanovich, A. V., Lis, M. M. (Compilers). (2014). Biblioteka Radzivillov Nesvizhskoj ordinacii = Library of the Radziwills of Nesvizh Ordynation : catalog of publications from the fund of the Yakub Kolas Central Scientific Library of the National Academy of Sciences of Belarus. XVIII century. Book

2. (1751–1770). N. Yu. Berezkina (Editor-in-chief). (Books 1–4). Minsk : Belarускаia navuka. 975 p. [in Russian].

5. Stefanovich, A. V., Lis, M. M. (Compilers). (2014). Biblioteka Radzivillov Nesvizhskoj ordinacii = Library of the Radziwills of Nesvizh Ordination : catalog of publications from the fund of the Yakub Kolas Central Scientific Library of the National Academy of Sciences of Belarus. XVIII century. Book 3 (1771–1785). A. I. Grusha (Editor-in-chief). (Books 1–4). Minsk : Belarускаia navuka. 848 p. [in Russian].

6. Stefanovich, A. V., Lis, M. M. (Compilers). (2015). Biblioteka Radzivillov Nesvizhskoj ordinacii = Library of the Radziwills of Nesvizh Ordination : catalog of publications from the fund of the Yakub Kolas Central Scientific Library of the National Academy of Sciences of Belarus. XVIII century. Book 4 (1786–1800). A. I. Grusha (Editor-in-chief). (Books 1–4). Minsk : Belarускаia navuka. 583 p. [in Russian].

7. Stefanovich, A. V., Lis, M. M. (Compilers). (2016). Biblioteka Radzivillov Nesvizhskoj ordinacii = Library of the Radziwills of Nesvizh Ordination: catalog of publications from the fund of the Yakub Kolas Central Scientific Library of the National Academy of Sciences of Belarus. XIX century: 1801–1830. Book 1 (A–M). A. I. Grusha (Editor-in-chief). (Books 1–2). Minsk : Belarускаia navuka. 719 p. [in Russian].

8. Stefanovich, A. V., Lis, M. M. (Compilers). (2016). Biblioteka Radzivillov Nesvizhskoj ordinacii = Library of the Radziwills of Nesvizh Ordination : catalog of publications from the fund of the Yakub Kolas Central Scientific Library of the National Academy of Sciences of Belarus. XIX century: 1801–1830. Book 2 (N–Z). A. I. Grusha (Editor-in-chief). (Books 1–2). Minsk : Belarускаia navuka. 607 p. [in Russian].

9. Stefanovich, A. V., Lis, M. M. (Compilers). (2017). Biblioteka Radzivillov Nesvizhskoj ordinacii = Library of the Radziwills of Nesvizh Ordination : catalog of publications from the fund of the Yakub Kolas Central Scientific Library of the National Academy of Sciences of Belarus. XIX century: 1831–1865. Book 1 (A–K). A. I. Grusha (Editor-in-chief). (Books 1–3). Minsk : Belarускаia navuka. 983 p. [in Russian].

10. Stefanovich, A. V., Lis, M. M. (Compilers). (2017). Biblioteka Radzivillov Nesvizhskoj ordinacii = Library of the Radziwills of Nesvizh Ordination : catalog of publications from the fund of the Yakub Kolas Central Scientific Library of the National Academy of Sciences of Belarus. XIX century: 1831–1865. Book 2 (L–P). A. I. Grusha (Editor-in-chief). (Books 1–3). Minsk : Belarускаia navuka. 519 p. [in Russian].

11. Stefanovich, A. V., Lis, M. M. (Compilers). (2018). Biblioteka Radzivillov Nesvizhskoj ordinacii = Library of the Radziwills of Nesvizh Ordination : catalog of publications from the fund of the Yakub Kolas Central Scientific Library of the National Academy of Sciences of Belarus. XIX century: 1831–1865. Book 3 (R–Z). A. I. Grusha (Editor-in-chief). (Books 1–3). Minsk : Belaruskaja navuka. 607 p. [in Russian].

12. Stefanovich, A. V., Lis, M. M. (Compilers). (2018). Biblioteka Radzivillov Nesvizhskoj ordinacii = Library of the Radziwills of Nesvizh Ordination : catalog of publications from the fund of the Yakub Kolas Central Scientific Library of the National Academy of Sciences of Belarus. XIX century: 1866–1900. Book 1 (A–G). A. I. Grusha (Editor-in-chief). (Books 1–3). Minsk : Belaruskaja navuka. 799 p. [in Russian].

13. Stefanovich, A. V., Lis, M. M. (Compilers). (2019). Biblioteka Radzivillov Nesvizhskoj ordinacii = Library of the Radziwills of Nesvizh Ordination : catalog of publications from the fund of the Yakub Kolas Central Scientific Library of the National Academy of Sciences of Belarus. XIX century: 1866–1900. Book 2 (H–O). A. I. Grusha (Editor-in-chief). (Books 1–3). Minsk : Belaruskaja navuka. 799 p. [in Russian].

14. Stefanovich, A. V., Lis, M. M. (Compilers). (2020). Biblioteka Radzivillov Nesvizhskoj ordinacii = Library of the Radziwills of Nesvizh Ordination : catalog of publications from the fund of the Yakub Kolas Central Scientific Library of the National Academy of Sciences of Belarus. XIX century: 1866–1900. Book 3 (P–Z). A. I. Grusha (Editor-in-chief). (Books 1–3). Minsk : Belaruskaja navuka. 687 p. [in Russian].

15. Stefanovich, A. V., Lis, M. M. (Compilers). (2010). Biblioteka Radzivillov Nesvizhskoj ordinacii = Library of the Radziwills of Nesvizh Ordination: catalog of publications from the fund of the Yakub Kolas Central Scientific Library of the National Academy of Sciences of Belarus, XV–XVI centuries. N. Yu. Berezkina (Editor-in-chief). Minsk : Belaruskaja navuka. Navuka. 173 p. [in Russian].

16. Kuropatnicki, E. A. Wiadomość o kleynocie szlacheckim, oraz herbach domów szlacheckich w Koronie Polskiej, i Wielkim Xięstwie Litewskim, tudzież w przyległych prowincjach : z ksiąg Paprockiego, Okolskiego, Potockiego, Rzączyńskiego, Niesieckiego, Dunczewskiego, Chmielowskiego ... : zebrana w czterech częściach / przez Ewarysta Andrzeja Hrabie Kuropatnickiego. – W Warszawie : Nakładem i drukiem Michała Gröllla, księgarza nadw. J. K. Mci, 1789 [in Polish].

17. National Historical Archives of Belarus. Fund 694. Inventory 7. Case 1031 [in Russian].

18. National Historical Archives of Belarus. Fund 694. Inventory 7. Case 18 [in Russian].

19. National Historical Archives of Belarus. Fund 694. Inventory 7. Case 17 [in Russian].

Олександр Стефанович,

завідувач відділу рідкісних книг і рукописів

Центральної наукової бібліотеки імені Якуба Коласа

Національної академії наук Білорусі

Республіка Білорусь, м. Мінськ

e-mail: rarebook@kolas.bas-net.by

ORCID: 0000-0003-2705-030X

ПІДСУМКИ І ПЕРСПЕКТИВИ НАУКОВО-ДОСЛІДНОЇ РОБОТИ «КНИЖКОВА КОЛЕКЦІЯ РАДЗИВІЛЛІВ НЕСВІЗЬКОЇ ОРДИНАЦІЇ (ЗА МАТЕРІАЛАМИ ФОНДУ ЦЕНТРАЛЬНОЇ НАУКОВОЇ БІБЛІОТЕКИ НАН БІЛОРУСІ)»

Стаття присвячена першому етапу науково-дослідної роботи (НДР) «Бібліотека Несвізької ординації Радзивіллів у фондах Центральної наукової бібліотеки імені Якуба Коласа Національної академії наук Білорусі: вивчення складу і науковий опис документів».

Мета науково-дослідної роботи: облік, виявлення і повний науковий опис видань XV–40-х років XX ст. за матеріалами фонду Центральної наукової бібліотеки ім. Якуба Коласа Національної академії наук Білорусі (ЦНБ НАН Білорусі).

У характеристиці описуваних примірників видань XV–40-х років XX ст. наводяться відомості про збереження книг. Детально описані орнамента й інші елементи книжкового оформлення. Вперше у виданнях каталогів подібного роду вказані колофони, заставки, кінцівки й ініціали, що зустрічаються у виданнях.

Мова бібліографічного опису відповідає мові документа. Вихідні дані наводяться в оригінальній формі з відтворенням у квадратних дужках місця видання в сучасній національній формі.

Було вироблено методика обліку виявлених видань, у тому числі фізичної характеристики їх, із наданням ілюстративного матеріалу. Атрибутування всіх описаних примірників здійснювалося de visu за допомогою відомих бібліографічних довідників, каталогів, в окремих випадках – із залученням деяких інтернет-ресурсів.

Підсумком першого етапу науково-дослідної роботи стало видання з 2010 по 2020 р. 14 каталогів. Ще один каталог підготовлено до видання.

Загалом проведено аналіз 2566 одиниць раніше описаних друкованих документів XV–40-х років XX ст. За підсумками першого етапу наукової роботи було виявлено близько двох тисяч одиниць друкованих та рукописних дефектних документів, що не були описані і не увійшли до раніше виданих нами каталогів. Багато видань XVI–30-х років XX ст. не мали ідентифікаційних ознак належності до Радзивілівського книжкового зібрання, що унеможливило обґрунтування належності цих видань до книжкової колекції Несвізької ординатської бібліотеки князів Радзивілів, яка зберігалася в Несвізькому замку до 9 січня 1941 р. Знайдені в Національному історичному архіві Білорусі (НІАБ) в Мінську інвентарні каталоги надали нам відсутню інформацію про належність раніше неврахованих як рукописних, так і друкованих документів до Несвізької Радзивілівської книжкової колекції.

За підсумками отриманих нових відомостей розпочато другий етап науково-дослідної роботи, який є логічним продовженням першого і був би неможливий без вивчення рукописних документів, що зберігаються в Національному історичному архіві Білорусі.

Новизна роботи в тому, що інформація, наведена в наших каталогах, може слугувати відправною точкою для майбутніх дослідників. Оскільки ми акцентували увагу на численних рукописних записах, що дають додаткову інформацію про історію побутування книжкових пам'яток і долі приватних книжкових зібрань, які сьогодні можуть перебувати за межами Білорусі.

Ключові слова: екслібриси, суперекслібриси, печатки, власницькі записи, інвентарні книги, приватні книжкові зібрання, бібліотеки князів Радзивілів.

Alexander Stefanovich,

Head of the Department of Rare Books and Manuscripts,
Central Science Library National Academy of Sciences of Belarus
Republic of Belarus, Minsk
e-mail: rarebook@kolas.bas-net.by

ORCID: 0000-0003-2705-030X

RESULTS AND PROSPECTS OF THE RESEARCH PROJECT THE BOOK COLLECTION OF THE RADZIWILLS' NESVIZH ORDINATION (ON THE CENTRAL SCIENCE LIBRARY OF NAS OF BELARUS COLLECTION)

The article is devoted to the review of the first stage of the research work (RW)
Library of the Nesvizh ordination of the Radziwills in the collection of The Yakub Kolas

Central Science Library of the National Academy of Sciences of Belarus: the study of the composition and the scientific description of the documents and based on the collection of The Yakub Kolas Central Science Library of the National Academy of Sciences of Belarus (CSL of NAS of Belarus).

The objectives of the research work are recording, identification and full scientific description of the publications printed in the XVth – 40s of the XXth centuries in the collection of CSL of NAS of Belarus.

The informations on the books preservation are introduced in the characteristics of the described copies of the editions of the XVth – 40s of the XXth centuries. The ornamentation and other elements of books typography are described in detail. The colophones, headpieces, endings and initials of the publications are indicated for the first time in publications of the such type of catalogs.

The descriptive language corresponds to the bibliographic description of the document. The output data are given in the original form with indication of the place of publication in square brackets to the national standards.

The methodology of record of the identified books, including physical characteristics and rich illustrative material, was developed. The attribution of all described copies was carried out de visu with the help of authoritative bibliographic directories, catalogues, and the internet resources were not ruled out.

The result of the first stage (from 2010 to 2020 years) of the research work was the publication of 14 catalogs and 1 more was prepared for publication.

As a result of the project 2 566 specimens of the described printed documents of the XVth - 40s of the XXth centuries were analysed. About 2 thousand units of printed and handwritten defective documents, which weren't added to our described and printed catalogs, were found according to the results of the first stage of the research work. A lot of editions of the XVIth-30s of the XXth centuries didn't have identification signs of belonging to the Radziwills' book collection. This did not allow us to ground the belonging of these publications to the book collection of the Nesvizh ordnation library of the Radziwill princes, located in the Nesvizh castle until January 9, 1941. The inventory catalogs, which were found in the National Historical Archive of Belarus (NHAB) in Minsk, gave us the missing information about the belonging of handwritten and printed documents of the last Nesvizh Radziwills' book collection, which were not recorded earlier. The second stage of the research work started according to the results of the information received. This stage is a logical follow-up to the first one and would be impossible without handwritten documents from NHAB.

The novelty of this work: the information presented in our catalogs could be the starting point for researchers because we focused on numerous handwritten notes in

our work, that give an additional information about the history of rare books and the fate of private book collections, which are probably outside Belarus currently.

Keywords: bookplates, super bookplates, stamps, owners' notes, inventory books, private book collections, libraries of the Princes Radziwill.

**ИСТОРИЯ БИБЛИОТЕК
И БИБЛИОТЕЧНЫХ СОБРАНИЙ**

Александр Груша,

директор Центральной научной библиотеки имени Якуба Коласа

Национальной академии наук Беларуси,

доктор исторических наук, доцент

Республика Беларусь, г. Минск

e-mail: pirus@tut.by

ORCID: 0000-0003-2327-3960

КРАХ И ВТОРОЕ РОЖДЕНИЕ БИБЛИОТЕКИ АКАДЕМИИ НАУК БССР (1941–1948)

В статье рассмотрены два периода в истории Центральной научной библиотеки имени Якуба Коласа Национальной академии наук Беларуси: немецкой оккупации во время Второй мировой войны и реализации проекта восстановления Библиотеки (1941–1948). Эти периоды рассмотрены в свете проблематики утраченных и насильственно перемещённых ценностей, личного выбора сотрудников Библиотеки в период оккупации, её институциональной истории. Освещены вопросы о судьбе Библиотеки и её фондов в период оккупации, о стратегиях в выполнении задач в период послевоенного восстановления. Сделаны следующие выводы. Последствия войны оказались для Библиотеки катастрофическими. Почти все её собрания были вывезены нацистами в Германию. Лишь часть книг и журналов возвращены в своё хранилище. Библиотека полностью утратила исторически сложившуюся структуру фонда и полноту аутентичных коллекций. После войны маленький сегмент общества и производства, каким являлась Библиотека, как и вся страна, принял стратегию ускоренных темпов восстановления, активно маневрируя в выборе приоритетов своей деятельности. Динамика роста воссоздаваемого фонда была высокой. За шесть лет, с 1943 по 1948 г., его объём превзошёл тот, который Библиотека собрала за 16 довоенных лет. Беспрецедентными были темпы обработки поступившей литературы. В процессе собирания фонда Библиотека, как никогда ранее, вовлекла в орбиту своей деятельности и Запад, и Восток, армию и гражданские власти – республиканские и союзные, ощутила солидарность и помощь со стороны союзной академии. К началу 1949 г. Библиотека вновь стала одной из крупнейших в БССР. Но она не смогла восстановиться полностью. Не были восполнены пробелы в литературе. Не удалось возобновить активные связи

по межбиблиотечному абонементу и книгообмену с зарубежными партнёрами. Остались непревзойдёнными довоенный уровень и объём справочной и научно-библиографической деятельности.

Ключевые слова: Центральная научная библиотека имени Якуба Коласа Национальной академии наук Беларуси, Вторая мировая война, оккупация, насильственное перемещение фондов, личный выбор, послевоенное восстановление.

Настоящая статья является откликом на 95-летний юбилей Центральной научной библиотеки имени Якуба Коласа Национальной академии наук Беларуси (ЦНБ НАН Беларуси). Будучи продолжением начатого историописания Библиотеки АН БССР (так она называлась в то время) [6–9], эта статья отсылает к двум периодам её прошлого: немецкой оккупации во время Второй мировой войны и реализации проекта восстановления Библиотеки. Попытаемся рассмотреть указанные периоды в свете следующей проблематики: утраченных и насильственно перемещённых ценностей, личного выбора сотрудников Библиотеки в период оккупации, её институциональной истории.

Война ввергла учреждение в чужую и враждебную среду и реальность, расстроила планы и ожидания его сотрудников, внесла разруху в то, что созидалось долгие годы усердным трудом. Немецкие войска заняли Минск 28 июня 1941 г. Библиотека не была эвакуирована и осталась на оккупированной территории. Какая участь постигла Библиотеку и её фонды? Какой выбор пришлось сделать её сотрудникам, связанным с ней преданностью делу и обстоятельствами? Послевоенное восстановление потребовало от её коллектива мобилизации сил, высокого напряжения, выбора новых стратегий в решении нетривиальных задач. В чём заключались эти стратегии?

Нельзя сказать, что тема судьбы Библиотеки АН БССР в указанные периоды осталась без внимания исследователей. Она в разной мере отражена в ряде публикаций [1, с. 12–20; 4, с. 285–288; 19, с. 12–15]. Однако новоявленные источники позволяют не только пролить более сфокусированный свет на эти периоды, но и поставить новые вопросы. Вторая мировая война была столкновением враждебных тоталитарных идеологий. Какой материал могут дать сведения об участии книжных собраний Библиотеки в период этой войны для изучения данных идеологий? Подобно тому как ВКП (б), проводя «чистки» библиотек, относилась к тем или иным авторам и изданиям дифференцированно, остав-

ляя одни книги в библиотеке и направляя другие в «Союзутиль» или «спецчасть», германский национал-социализм примерял в отношении к этим книгам свои доктрины, идеи и ценности. И указанное отношение, несмотря на изуверство основополагающих проявлений нацистской идеологии, далеко не всегда было настолько неистово враждебным, чтобы подвергать книги уничтожению. В этом плане характерна судьба изданий сравнительно небольшой в государственном масштабе Библиотеки АН БССР. Согласно источникам, которым нет оснований не доверять, к апрелю 1944 г. три четверти книжного имущества этой библиотеки было не уничтожено, а вывезено [35].

В качестве верхнего рубежа исследования избран 1948 г., когда объём фонда Библиотеки АН БССР, почти полностью утраченный за время оккупации, был восстановлен и даже превысил довоенный.

Важно посмотреть на историю Библиотеки этого периода изнутри, в том числе глазами сотрудников, вслушаться в их слова, оценить эту историю через их понимание и переживания. Мы попытаемся это сделать. И с данной целью мы часто будем прибегать к цитатам современников, непосредственно причастных к восстановлению Библиотеки.

Период оккупации. Минск являлся одним из важнейших центров [12, с. 818–819] в деятельности Оперативного штаба рейхслайтера А. Розенберга (ОШР; Einsatzstab Reichsleiter Rosenberg) на территории Восточной Европы [11; 12; 39; 40]. За экспертизу, отбор и вывоз культурных и научных ценностей той части Беларуси, в состав которой входил Минск, отвечала главная рабочая группа (ГРГ) «Остланд», а с мая 1943 г. – ГРГ «Центр» (ее официальный адрес: Minsk, Altenburger Str. 47). В задачи деятельности ГРГ «Центр» входило учреждение в Минске дополнительного хранилища для Восточной библиотеки, отбор дублетных изданий, организация абонемента для обслуживания Вермахта и гражданских служб оккупационных властей, создание Белорусской краевой библиотеки (Weißruthenische Länderbücherei). ГРГ «Центр» действовала в Минске до конца июня 1944 г., пока не была эвакуирована вначале в Вильно, затем – в Белосток, и наконец – в Ратибор. По оценке Н. Кашеваровой, активность данной группы по сбору и первоначальной обработке конфискованных ценностей была довольно продуктивной: только за период с весны 1943 г. до лета 1944 г. вывезено 90 вагонов конфискованных материалов, среди которых были книги, журналы и газеты [11, с. 54–55, 58–59, 115, 132–133, 164 и др.; 12, с. 266–269].

Результаты архивных поисков американской исследовательницы П. К. Гримстед [5, с. 67–69; 41, р. 395–396], а также работы по раскрытию состава и содержания киевского – наиболее значительного массива документов ОШР, проведённые украинскими исследователями [13], показывают, что структуры ОШР интересовались состоянием и фондами академической библиотеки Беларуси. Они проводили экспертизу книг и периодики, эта литература подвергалась отбору, учёту, каталогизации, ее готовили к транспортировке, вывозили и т. д. [13, с. 128, 143, 177, 191, 192, 205, 209, 210, 234, 235, 261, 279, 303, 304].

Пока не будут детально изучены эти и другие архивные источники (в данном случае мы возлагаем надежды на результаты исследования, в частности ф. 370 «Генеральный комиссариат Белоруссии» Национального архива Республики Беларусь), касающиеся академической библиотеки, мы не сможем сказать ничего определённого, в частности, об упомянутой экспертизе и планах дальнейшего использования библиотечных собраний. В настоящее время мы можем лишь предположить, что данные собрания предназначались главным образом для Восточной библиотеки Розенберга (Ostbücherei Rosenberg), а также для Центральной библиотеки Высшей школы (Zentral bibliothek der Hohe Schule) с её институциями.

Высшей школе и её библиотеке отводилась роль будущего центра научных исследований, национал-социалистического обучения и воспитания. Восточная библиотека рассматривалась как сборный пункт всех книжных фондов, взятых на учёт ОШР и зондерштабами, в качестве будущего центра исследований идей и практик большевизма, истории, культуры и материальных ресурсов россиян, белорусов, украинцев и народов Прибалтики [11, с. 249–267]. Особую ценность для неё представляла научная литература. Об этом свидетельствует тот факт, что после войны Библиотека АН БССР испытывала дефицит в дореволюционных изданиях (по истории, археологии, этнографии, фольклору и т. д.), в литературе по языкознанию, этнографии, фольклору, медицине и технике, а также обладала небольшим количеством научных изданий по истории, литературе, экономике и природе Беларуси, белорусскому языку, которыми до войны она была укомплектована [26, л. 101–102; 27, л. 91; 36]. Не хватало своих – академических – книг и журналов. Даже к началу 1947 г. Библиотека, несмотря на все свои старания, не смогла собрать полный комплект изданий АН БССР за всё время её существования и располагала лишь третьей её частью [36].

Наше предположение о том, что книжно-журнальный фонд Библиотеки АН БССР предназначался главным образом для Восточной библиотеки Розенберга и для Высшей школы и её библиотеки, подтверждается сведениями, указывающими на направления вывоза книжного имущества минских библиотек и на места обнаружения его войсками Красной армии.

В 1943 г. главное управление ОШР и исследовательский центр сосредоточились в г. Ратибор (ныне – польский г. Racibórz, Силезия). Туда из Берлина была перевезена бóльшая часть Восточной библиотеки [40, р. 413–427]. Как явствует из сведений, введённых в оборот П. К. Гримстед [5, с. 67–69, 72, 74–75 и др.; 41, р. 374–375, 377 и др.], в Силезию стала свозиться и литература из библиотек Беларуси. В октябре 1943 г. в Ратибор была отправлена половина вагона с карточными каталогами из упомянутых библиотек и один вагон с Радзивилловской библиотекой из собраний академического книгохранилища. В начале 1944 г. туда же была доставлена одним вагоном ещё одна часть указанной библиотеки. Источники упоминают о четырёх вагонах с литературой из Библиотеки АН, три из которых были направлены в Ратибор, а один – в Ригу [5, с. 67–69; 40, р. 417–418; 41, р. 374].

Часть собраний Библиотеки АН БССР была распределена по дополнительным хранилищам около Ратибора: в замке г. Плесс (Pless, ныне – польский г. Pszczupa, в 60 км на восток от Ратибора), в г. Каттовиц (Kattowitz, ныне – польский г. Katowice, в 76 км на восток от Ратибора), г. Рыбник (ныне – польский г. Rybnik, в 27 км на восток от Ратибора), замках Паульсгрунд (Paulsgrund, ныне – польская д. Pawłów, в 7 км на запад от Ратибора) и Шёнхайн (Schönhain; ныне – польская д. Chrósty, в 19 км на северо-запад от Ратибора) [40, р. 414].

С приближением Красной армии в декабре 1944 г. ОШР начал эвакуацию книг и архивов Ратибора. К ней была подготовлена и часть собраний из Библиотеки АН БССР. В марте 1945 г. на железнодорожной станции в Плессе был обнаружен немецкий эшелон книг из советских библиотек. В рапорте армейской разведки в Москву сообщалось, в частности, об около 80 тыс. журналов в 660 ящиках из Библиотеки Академии наук и Ленинской библиотеки БССР [5, с. 77; 41, р. 378]. Тогда же выявились: в Паульсгрунде – «минская библиотека» [3, с. 36], в Шёнхайне – 20 тыс. книг из белорусских библиотек Минска [5, с. 78; 41, р. 378]. Вероятно, что среди этих книг имелась и литература из Библиотеки АН БССР [3, с. 36]. Её книги были обнаружены и в Катовицах [38, с. 61].

Известно и о других направлениях вывоза книжных собраний академической библиотеки. Б. Шиперович выявил эти собрания около Бреслау (ныне польский г. Wrocław) [5, с. 74]. Весной 1945 г. книги из её фондов были обнаружены в Восточной Померании близ г. Старгард (Stargard in Pommern; ныне – польский г. Stargard; с 1950 г. до 2015 – г. Stargard Szczeciński), в замке Богислава Путткамера (Bogislaw von Puttkamer) Панзин (Pansin, ныне – польская д. Ręzino, в 14 км на восток от Старгарда). В июне 1945 г. стало известно о нахождении в г. Познань библиотеки В. С. Доктуровского, некогда приобретенной для книгохранилища АН БССР [21, с. 143]. Цель вывоза этой литературы в указанные места ещё предстоит выяснить.

Из-за противоречивых сведений пока не ясно, о вывозе в Германию какой части фонда Библиотеки идёт речь. Согласно отчёту за 1945 г. за время оккупации этот фонд погиб целиком [26, л. 100; 27, л. 90]. Но из отчёта за 1944 г. следует, что в Минске было выявлено около 7 000 экземпляров из довоенных собраний Библиотеки [23, л. 44 об.; 36]. Объём её фонда накануне войны точно не известен. Исследователи называют цифру 345 тыс. единиц (томов; печатных единиц; книг и других материалов) [1, с. 11; 2, с. 58; 15, с. 112; 17, с. 108; 19, с. 10; 20, с. 468]. Непонятно, правда, на чём она основывается, поскольку в послевоенных отчётах сообщается о следующем количестве книг и журналов по состоянию на 1940 г.: до 300 тыс. [26, л. 100; 27, л. 90], 300 тыс. [32, л. 389; 36], более 300 тыс. [36]. Когда осенью 1944 г. был подсчитан ущерб, нанесённый Библиотеке, то оказалось, что в ней недоставало, по одним данным, 307 500 [36], по другим – 324 тыс. [28, л. 23] томов. Можно допустить, что 7 000 экземпляров, найденных в Минске, на фоне общего ущерба было слишком ничтожным числом, чтобы брать его в расчёт. Однако есть и другие факты, дающие повод критически отнестись к информации о полной гибели Библиотеки. По сведениям её сотрудника Б. А. Сенько, к апрелю 1944 г. три четверти книжного имущества Библиотеки было вывезено фашистскими захватчиками в Германию. Возникает вопрос, куда же исчезла оставшаяся четверть, т. е. около или более 75 тыс. томов. Согласно этим же сведениям, остатки Библиотеки были переданы в распоряжение *коллаборационистской* организации – Белорусской центральной рады, которая намеревалась открыть свою библиотеку. Возможно, что в условиях наступления Красной армии, Раде вскоре пришлось отказаться от упомянутого намерения и остатки фонда Библиотеки оставить на произвол судьбы. Очевидно, данные остатки

были вывезены минской ГРГ «Центр», которая эвакуировалась лишь в конце июня 1944 г. Часть имущества, отправленного железной дорогой в последний момент, исчезла (вероятно, погибла во время воздушных налётов), шесть ящиков с литературой остались в Вильно, ещё несколько грузовиков с ценностями были препровождены в разных направлениях, в частности в г. Инстербург (Insterburg; ныне – российский г. Черняховск) в Восточной Пруссии, ещё 10 вагонов с журналами и газетами планировалось направить из Белостока в Плесс [11, с. 132–133].

Можно предположить, что в Минске накануне его освобождения от фонда Библиотеки АН БССР действительно почти ничего не осталось, кроме 7 000 экземпляров, выявленных позже. Это было то количество книг, с которым Библиотека начинала работать в первый год своего существования.

Осенью 1944 г. был подсчитан ущерб, нанесённый Библиотеке немецко-фашистскими оккупантами. Было выявлено, что в Библиотеке недоставало также 460 тыс. карточек алфавитного и систематического каталога, библиографической картотеки [28, л. 23], 301 единицы другого библиотечного имущества (включая книжные стеллажи, книжные шкафы, читательские столы, книжные витрины, бюро выдачи, письменные столы, диваны, мягкие кресла, стулья, каталожные шкафы, зеркала-трюмо начала XIX в. и др.). Общий ущерб был оценён на сумму 4 784 825 руб. [36].

Судьбы сотрудников в период оккупации. Директор Библиотеки И. Я. Косарев был призван в Красную армию на следующий день после начала войны. Он вернулся домой живым, здоровствовал ещё в 1960-х годах. О его судьбе, так же, как и о судьбе большинства сотрудников Библиотеки, ещё предстоит выяснить.

О своей работе в оккупированном Минске рассказал сотрудник Библиотеки Б. А. Сенько в автобиографии, написанной в связи с его повторным трудоустройством 29 июля 1944 г.

«Когда началась Отеч. война я со старухой матерью и больной сестрой не смог уйти из Минска... и в течение всего периода немецкой оккупации оставался в Минске. С середины августа 1941 г. начал работу по охране имущества библиотеки Академии наук БССР и в ней пробыл до 1943 г. Но в виду сильного истощения от плохого питания и ежедневных переходов на работу и с работы по 16 км (я всё время жил на Грушевском посёлке) я перешёл в начале 1943 г. в библиотеку Минского медиц. ин-та и её охранял до осени 1943 г., когда стал работать на книжном складе (склад образовался

из остатков библиотек Политехнического института, Ин-та нар. хозяйства, Белпедучилища и др.) на площади Свободы. В апреле 1944 г., после того как на $\frac{3}{4}$ книжное имущество библиотек было вывезено фашистскими захватчиками в Германию, остатки его они передавали Бел. центр. раде и одновременно передавался штат библиотек (с середины 1942 г. и до апреля 1944 г. все библиотеки и книжные склады находились в ведении Генер. комиссариата). Центральная рада предполагала открыть библиотеку, конечно, с определённым направлением работы и я, как работник с большим библиотечным стажем, получил бы в ней не последнюю роль. Не желая работать в действующей библиотеке, тем более в активной роли, я просил немца Рихеля, являвшегося шефом библиотек и работником штаба Розенберга с 1942 г., оставить меня где-либо на книжном складе. Он ответил, что все склады передаются Раде, что они вольются в одну библиотеку, а что я могу заняться разборкой русских книг, имеющихся в штабе Розенберга на Долгобродской ул. Это были остатки книг, свезённые из разных минских библиотек. Я согласился и с 7 апреля по 28 июня 1944 г., т. е. 2½ месяца работал как биб. работник в штабе Розенберга. За эти 2½ месяца я совместно с 3–4 девушками разбирал имеющиеся там журналы, отделил дублиеты от основных номеров и составил список журналов, а также разбирал книги по языкам» [14, с. 110; 35].

После войны в академической среде существовало мнение, что Б. А. Сенько был «участником в вывозе литературы АН фашистами» [18, с. 274]. Это, впрочем, не помешало ему сразу после освобождения Минска устроиться в Библиотеку АН БССР (в июле 1944 г.), принять активное участие в её восстановлении на должностях и. о. старшего научного работника, а затем и заместителя директора (вначале фактически, потом официально). Явно из-за подозрения в пособничестве немецким властям, в 1948 г. Б. А. Сенько был уволен из Академии [37, л. 47 об.]. В заявлении на имя Президента АН БССР Н. И. Гращенкова, написанном в связи с этим увольнением 16 июня 1948 г., он попытался доказать свою невиновность. Он писал: «Очутившись на занятой врагом территории и будучи вынужденным под страхом суровых репрессий пойти на работу, я при содействии акад. Прилежаева поступил в группу работников АН по охране имущества академической библиотеки, поставив себе целью по возможности сохранить её от расхищения. Я считаю своей большой виной, что не сумел включиться в партизанское движение в той или иной форме, но могу сказать, что за всё время я оставался советским человеком, глубоко верящим в разгром фашизма и с нетерпе-

нием его ожидающим. После освобождения Минска я с первых дней со всей энергией отдался восстановлению библиотеки, много работал по собиранию её книжного фонда и если за 3 ½ года библиотека догоняет свой довоенный уровень, то справедливость требует признать, что это в огромной мере результат моих трудов. Я не считался с временем, просиживал вечера, выезжал в разные города, чтобы собрать библиотеку, быстрее упорядочить её и эта моя работа видна и сейчас, её ощущают все научные работники Академии. Мою преданность делу, мою неустанную работу как до войны, так и в послевоенный период могут подтвердить все работники Академии» [35].

Руководство отнеслось к Б. А. Сенько снисходительно. Он был восстановлен на работе в Академии наук, правда, в должности не заместителя директора, а старшего библиотекаря.

Б. А. Сенько явно не преувеличивал своих заслуг в восстановлении Библиотеки. Как уже говорилось, он вернулся в Библиотеку АН БССР сразу после освобождения Минска. Многие важные документы, касающиеся её работы в 1944–1948 гг., в частности, отчёты о деятельности Библиотеки за 1944, 1945, 1946, 1947 гг., первое полугодие 1948 г., написаны его рукой. Они, бесспорно, составлены им самим. Данные отчёты, оригинальные по своей структуре, изложенные обстоятельно и детально, могут свидетельствовать о том, что все вопросы, касавшиеся организации и деятельности учреждения, находились в его личном и компетентном ведении. Б. А. Сенько лично выезжал по вопросам комплектования Библиотеки в Москву (в ноябре–декабре 1944 г. и в мае–июне 1945 г.), Пщину (в апреле 1945 г.), Ленинград (в июне 1945 г.) и Киев (в октябре 1946 г.) [35; 36].

Оценивая его вклад в довоенное становление и послевоенное восстановление академической библиотеки, нельзя не признать, что он был значительным. Б. А. Сенько работал в Библиотеке с октября 1931 г., вначале как библиотекарь–библиограф (выполнял, в частности, актуальную и ответственную работу по составлению разного рода библиографических указателей) [22, с. 314, 315, 326, 327], а с 1938 г. – как заместитель директора Библиотеки. В заявлении, которое цитировалось выше, он сообщил, что любит и знает книгу, отдал Библиотеке АН БССР все свои силы (намекнув даже на то, что если до войны она из незначительной выросла в крупное научное книгохранилище, то в этом была и его заслуга), вне её он не представляет себе другой возможности плодотворно работать [35]. Мы, конечно, вправе посчитать эти признания лишь

способом оказать эмоциональное воздействие на получателя заявления. Но есть факты, подтверждающие его искренность. В 1930-х годах он действительно был глубоко предан делу и работал с большой самоотдачей, выполняя некоторые виды работы сверх плана и во внеслужебное время [33, л. 70].

Решающая роль Б. А. Сенько в восстановлении Библиотеки являлась таковой не только в силу его компетентности и способности к самоотверженной работе. Директор Библиотеки АН БССР И. Б. Симановский занимал эту должность (с 1943) по совместительству и больше уделял внимание Государственной библиотеке БССР им. Ленина. На Б. А. Сенько была возложена основная нагрузка по воссозданию Библиотеки.

Два периода в восстановлении Библиотеки. В промежутке времени с 1943 по 1948 г. выделяется два периода в деятельности Библиотеки: 1) 1943–1945 гг. – собирание её фонда; 2) 1946–1948 гг. – освоение фонда и переход к обслуживанию читателей. Первый период знаменателен тремя важными вехами. Это апрель 1943 г., когда Библиотека стала получать платный обязательный экземпляр от Московского коллектора научных библиотек Книготоргового объединения государственных издательств (КОГИЗ). Это был первый, а в дальнейшем – один из постоянных источников комплектования восстанавливаемой Библиотеки. Вторая дата – осень 1944 г., когда Библиотека приобрела право на использование значимого источника комплектования – бесплатного экземпляра от Всесоюзной книжной палаты. Третья дата – апрель 1945 г., начало возвращения в родное хранилище изданий, вывезенных нацистами, продолжавшееся до 1948 г. [32, л. 390; 36; 37, л. 77].

Во втором периоде таких дат было две. Первая – конец февраля 1946 г., когда Библиотека переехала из здания Государственной библиотеки БССР им. В. И. Ленина в производственный корпус Академии наук (ул. Московская, д. 19, нынешний адрес: ул. Московская, 5). По данным составителя отчёта за 1946 г., этот переезд «явился тем фактором, который вызвал коренной перелом в работе библиотеки и позволил ей перейти от собирания книжного фонда... к его освоению, упорядочению и относительно нормальному обслуживанию своих читателей – научных сотрудников АН» [29, л. 177; 30; 36]. Вторая дата – январь-февраль 1948 г., когда «Библиотека, находившаяся... во временно приспособленном, далеко недостаточном по площади, помещении... получила постоянное помещение в главном корпусе

АН БССР, что дало возможность организации более нормальной работы» [32, л. 389; 36].

Собирание Библиотеки. Поскольку главный корпус АН БССР, где до войны размещалась её Библиотека, был сожжён и нуждался в серьёзном ремонте, она временно была переселена в здание Государственной библиотеки БССР им. В. И. Ленина (ул. Красноармейская). В нём академической библиотеке были выделены рабочая комната с одним столом и три стеллажа в книгохранилище. Согласно отчётам Библиотеки и АН БССР за 1944 г., в распоряжении академического книгохранилища не имелось ни полок для книг [24, л. 41], ни каталожных ящичков, ни каталожных карточек, ни инвентарных книг, ни канцелярских принадлежностей, в частности, бумаги [36]. Значительная часть книг находилась в ящиках или была сложена штабелями [23, л. 45 об. – 46; 26, л. 102; 27, л. 92; 36].

Самые первые поступления Библиотеки во второе её рождение, полученные с апреля 1943 г. по середину 1944 г., достойны того, чтобы о них вспомнить.

Платный обязательный экземпляр, поступавший через Московский коллектор научных библиотек. Комплекты изданий от Московского общества испытателей природы, Московского государственного университета (МГУ), Издательства АН СССР (из числа имевшихся на его складе), а также издания (библиотека?) Московского общества истории и древностей российских (общество было закрыто в 1929 г.). Семь частных библиотек, среди которых библиотеки профессоров Н. Н. Бухгольца (ум. 1943), М. М. Дитерихса (ум. 1941) и В. П. Карпова (ум. 1943). Как следует полагать, все перечисленные комплекты изданий и библиотеки, были приобретены за деньги. Путём обмена были получены книги от Библиотеки МГУ. Свои фонды для отбора дублетов предоставила Библиотека Отделения общественных наук АН СССР. Солидные покупки были произведены в букинистических магазинах. Все эти приобретения положили начало формированию так называемого московского фонда. За первое полугодие 1944 г. фонд Библиотеки пополнился на 25 тыс. экземпляров [1, с. 14; 23, л. 44–44 об.; 36] (сохранились счета, датируемые 1943 г., за приобретение книг через всесоюзное объединение «Международная книга», но эти книги почему-то в отчётах не отмечены) [19, с. 13].

Продуктивной в плане комплектования являлась и вторая половина 1944 г. Внушительную помощь в собирании фонда Библиотеки АН БССР оказала союзная академия. Осенью 1944 г. Президиум

АН СССР принял постановление о выделении ей 300 тыс. книг [23, л. 44 об.; 36]. Нам не известны детали обсуждения вопроса о помощи академическому книгохранилищу Минска, предшествовавшие принятию данного постановления. Но если исходить из указанного числа книг, то создаётся впечатление, что этим Президиум планировал хотя бы в количественном плане компенсировать утраченный фонд Библиотеки АН БССР.

К концу года был осуществлён отбор части книг и периодики из библиотек институтов АН СССР. Была продолжена работа по отбору дублетов в Библиотеке Отделения общественных наук АН СССР. Начат отбор литературы в Библиотеке АН СССР в Ленинграде [23, л. 44 об. – 45; 36].

В отчёте Библиотеки за 1944 г. особо отмечен тот факт, что академическая библиотека Беларуси включена в число библиотек, получавших с 1 декабря 1944 г. бесплатный обязательный экземпляр произведений печати СССР. Это, по мнению составителя отчёта Б. А. Сенько, обеспечивало Библиотеке широкие перспективы роста [23, л. 45–45 об.; 36].

Речь в данном случае шла о поступлениях через Всесоюзную книжную палату книг, журналов, газет, наглядных пособий и музыкальных нот [25, л. 75]. Б. А. Сенько не ошибся в своих прогнозах. Поступления от Всесоюзной книжной палаты стали самым значимым источником комплектования и превосходили все другие, в том числе поступления бесплатного обязательного экземпляра от Книжной палаты БССР, фактически получаемого с 1946 г. В результате за период с 1945 г. по 1948 г. академическая библиотека Минска приобрела 85 455 единиц печатной продукции, что на 1948 г. составляло 23,6% её фонда.

В 1945 г. в рамках реализации решения Президиума союзной академии о помощи академическому книгохранилищу Минска был продолжен отбор изданий АН СССР. В этом году он производился в Библиотеке АН СССР в Ленинграде из числа книг «за всё время» существования Академии наук, включая и издания XVIII в., и из её дублетного фонда. В результате от ленинградской библиотеки было бесплатно получено 160 ящиков книг. Не прекращалась и работа по отбору дублетов и в Библиотеке Отделения общественных наук союзной академии [36]. Объём «московского» фонда, собранного на протяжении 1943–1945 гг., составил до 50 тыс. книг и журналов [1, с. 14; 29, л. 180; 36] (из 300 тыс. предполагаемых).

Ещё в первые годы своего существования Библиотека Института белорусской культуры (ставшая в дальнейшем Библиотекой Белорус-

ской академии наук) определила для себя основополагающие принципы текущего комплектования, в том числе и столь востребованной для академического книгохранилища иностранной литературы: предпочтительное отношение к современной научной периодике и активное использование книгообмена [7, с. 71]. К их реализации она вернулась и в период послевоенного формирования фонда.

В 1945 г. количество выписываемых иностранных научных журналов во много раз превысило довоенный уровень. Всего было выписано 219 названий периодики, среди которых на английском языке (из Англии и США) – 114, французском – 56, польском – 36, итальянском – 3, болгарском – 2, голландском – 2 [1, с. 15]. Библиотека планировала продолжить эту политику комплектования и в последующие годы. Правда, в 1945 г. далеко не все выписанные журналы были получены (не поступило ни одного польского журнала, были присланы только 69 англоязычных журналов) [26, л. 101; 27, л. 90–91; 36]. Но и эти результаты в условиях сложного периода собирания фонда были значительным достижением.

Также была предпринята попытка восстановить книгообмен с научными учреждениями и высшими учебными заведениями, как СССР, так и зарубежья. Но поскольку Библиотека не обладала ни довоенными изданиями АН БССР, ни новыми и не могла компенсировать присылаемые издания, то книгообмен не приобрёл широкого масштаба. В 1945 г. в порядке обмена было получено лишь 27 книг из АН УССР и 17 книг из Военно-морской медицинской академии (Ленинград) [26, л. 101; 27, л. 91; 36].

Подписка иностранных научных журналов была произведена через «Международную книгу», которая, как видно из отчёта Библиотеки за 1946 г., предлагала не только журналы, но и книжные издания [29, л. 179; 30; 36]. В 1947–1948 гг. иностранная литература поступала в академическую библиотеку Минска также и посредством книгообмена с зарубежными учреждениями – через Всесоюзную библиотеку им. В. И. Ленина, и подписки на иностранные издания – через книжный отдел АН СССР [3, с. 50; 31, л. 272; 32, л. 390; 36].

С 1945 г. стал определяться профиль комплектования Библиотеки АН БССР. Чтобы избежать дублирования, выписка иностранной литературы согласовывалась с Государственной библиотекой БССР им. В. И. Ленина. Как отмечено в отчёте Библиотеки за 1945 г., «преобладающее место в выписке уделено монографической литературе и подписке по советскому хозяйству, естествознанию, точным наукам,

тогда как Гос. б-ка основное внимание уделила комплектованию себя изданиями по общественным и гуманитарным отраслям знания» [36]. На этом профиле комплектования, в том числе с точки зрения перспектив Библиотеки, акцентировано внимание и в отчёте АН БССР за 1945 г.: «По своему книжному составу Библиотека АН БССР носит универсальный характер, т. е. в ней представлена литература по различным отраслям знания, но всё же преимущественное внимание уделяется и будет уделяться в будущем наиболее полному комплектованию библиотеки книгами по естествознанию, ботанике, зоологии, химии, торфу, сельскому хозяйству» [1, с. 15–16; 26, л. 101; 27, л. 91].

В отчёте Библиотеки за 1944 г. сообщается, что в течение всего второго полугодия 1944 г. вёлся поиск книг Библиотеки АН БССР, которые за годы оккупации Минска попали в частные руки и в другие библиотеки. В результате этой работы было обнаружено большое количество книг по сельскому хозяйству, химии и другим отраслям науки (в Институте болотного хозяйства) [23, л. 45 об.; 36]. Очевидно, именно к этим книгам (в том числе?) относятся сведения данного отчёта о том, что было «собрано из местных фондов в Минске (из довоенного фонда Библиотеки АН БССР) около 7 000 книг» [1, с. 15; 23, л. 44 об.; 36].

Предоставим некоторые подробности, связанные с возвращением библиотечных собраний, вывезенных нацистами. В докладной записке Б. А. Сенько Президенту АН БССР К. В. Гореву от 17 апреля 1945 г. приводится следующая информация.

«Согласно приказу № 34 от 30 марта с/г. по Академии наук БССР я выезжал в г. Пщину (Польша), где находились, по информации газеты «Красная Звезда» от 9/III с/г., в числе других книг, вывезенных из СССР немецко-фашистскими захватчиками, и книги Академии наук Белорусской ССР. По прибытии в г. Пщина я обратился к военному коменданту и через его посредничество встретился с подполковником Остроуховым, от которого получил следующую информацию, вполне авторитетную и исчерпывающую, так как подполковник Остроухов непосредственно ведал отобранными в Пщине у немцев советскими ценностями.

Все книги, обнаруженные в г. Пщине, и принадлежащие как Академии наук БССР, так и другим советским библиотекам (их подполковник указал до 15), *согласно приказа Гос. комитета обороны направлены в количестве 6 (шести) вагонов 7 апреля с/г. в г. Минск* (тут и далее в цитатах выделено нами. – А. Г.). Книги специально сопровождает откомандированный для этой цели майор, который обязан передать

их в распоряжение ЦК КП(б) Белоруссии. Подполковник указал, что основное количество книг, отправленных в Минск, принадлежало, судя по имеющимся на них печатам, именно Академии наук БССР. Среди отгруженной литературы имеются книги по самым различным вопросам знания, а также весьма значительное количество периодики, в основном советской. Журналы упакованы в большие бумажные мешки, которых отправлено до 700.

Вместе с тем подполковник Остроухов сообщил мне, *что значительное количество книг из Белоруссии обнаружено также в городе Рыбник, находящемся в 33 километрах от Пщины, и что я должен съездить туда и повидаться с полковником Катулиным, возглавляющим работу по эвакуации сов. ценностей. Получив через комендатуру пропуск в г. Рыбник я выехал 10/IV туда и в тот же день выдался с полковником Катулиным. Он подтвердил всё сказанное мне подпол. Остроуховым* и добавил, что помимо книг, принадлежащих советским библиотекам, *в Минск им отправлена ценная частная библиотека, принадлежавшая бежавшему из г. Пщины с немцами помещику (речь идёт о библиотеке Ю. Генса, который помещиком, сбежавшим с немцами, назван ошибочно. – А. Г.). Библиотека состоит из книг на иностранных языках. Одновременно он сообщил, что в Рыбнике книг нет, но имеются книги из советских библиотек в г. Ратибор и что он свяжется с надлежащими властями и сообщит мне о целесообразности и возможности поездки в Ратибор. Через день мне сообщили через подполковника (фамилию не знаю), что всё, подлежащее отправке в Минск, как уже мне сообщалось, отправлено, и что моя поездка в Ратибор не целесообразна. Мне выдали удостоверение о выполнении мной возложенного на меня задания, и я выехал в Минск»* [35].

Как явствует из этой информации, книги, находившиеся в Пщине, были отправлены эшеленом в Минск 7 апреля 1945 г. Из контекста следует, что именно в этот эшелон была погружена литература из Рыбника и Ратибора. Погрузка началась ещё в марте 1945 г. Об этом свидетельствует, в частности, запись на одной из книг, хранящейся ныне в ЦНБ НАН Беларуси: «Литература освобождена с немецкой территории за рекой Одером. Погрузка производилась офицерами 1-го укр. фронта 60-й армии. Домаш. адрес: Молотовская область, Половинский район, шахта Сталина. Вотинцев Алексей Ямельянович, лейтенант по политической части. Наша память, если будем живы. 27/III. 45 год» [16]. Приведенная запись была сделана воинами 60-й армии 1-го Украинского фронта, которые в январе 1945 г. в результате Висло-Одерской операции форси-

ровали р. Одер и захватили плацдарм на западном берегу реки севернее Ратибора.

В апреле 1945 г. книги и журналы из Пщины прибыли в Минск. Почти одновременно с ними Библиотека получила 26 ящиков книг из Восточной Померании [1, с. 15; 36]. Имеются сведения о том, что в июле 1945 г. в Германию были командированы несколько человек с целью доставки литературы, являвшейся достоянием белорусских библиотек. Она находилась в городах Ратибор, Познань и Мысловицы [21, с. 142–143] (Myslowitz; ныне польский г. Mysłowice). В этом месяце из Познани были возвращены около 4 000 книг и журналов библиотеки В. С. Доктуровского [1, с. 15; 36].

В ноябре 1945 г. в Минск прибыл эшелон, 54 вагона которого были загружены книгами. Общее количество книг составляло 1 млн экземпляров или даже более. Около 500 тыс. изданий на русском и белорусском языках указанного груза были вывезены нацистами из библиотек БССР [5, с. 45]. Неизвестно, правда, какое количество книг из этого эшелона было передано академической библиотеке Беларуси. В отчёте АН БССР за 1945 г. сообщается, что фонд данной библиотеки образовался за счёт, в том числе, «6-ти вагонов книг, вывезенных немцами, а в 1945 году возвращённых ей из разных пунктов Германии (Пщина, Рыбник, Познань, Померания)» [3, с. 39; 5, с. 79; 27, л. 90; 41, р. 398]. Однако это неточная информация. Сведения об упомянутых шести вагонах почерпнуты из отчёта Библиотеки за 1945 г. Но согласно ему, в этих вагонах была доставлена литература только из Пщины [36]. Следовательно, книги из Померании и Познани прибыли отдельными эшелонами.

По имеющимся сведениям, сотрудники Библиотеки с целью поиска похищенных книг совершили поездки не только в Силезию, но также и в Берлин и Кенигсберг [36].

Не углубляясь пока в тематику и проблематику «дважды конфискованных» книг (которые были вначале конфискованы нацистами у частных лиц и организаций – врагов Третьего рейха из Франции, Нидерландов, Бельгии, других стран, затем были перевезены в качестве трофейных в СССР), отметим лишь тот факт, что одно из книжных собраний, вывезенных по распоряжению ОШР, а затем обнаруженных Красной армией, было передано Библиотеке АН БССР. Речь идёт о книгах еврейского библиофила Юлия Генса (Julius Genss) из Ревеля (Таллин), судьба которых нашла активный отклик в научной литературе и публицистике

[5, с. 70–72; 41, р. 363]. Отчёт академической библиотеки за 1945 г. вносит ясность в вопрос, откуда и когда они прибыли в Минск.

«В апреле м-це 1945 г. по инициативе командования 4-го Украинского фронта из г. Пщины (Польша) в адрес Академии наук БССР прибыло 6 вагонов книг и журналов, вывезенных немцами в период оккупации из Библиотеки АН, а также некоторых других библиотек БССР... *Весьма ценной частью этого поступления является книжная коллекция некоего Ю. Генса по изобразительному искусству, книговедению и библиографии, подобранная весьма тщательно, с большим знанием дела. В ней много уникальных изданий, большое количество дорогих, роскошных изданий (все по вопросам искусства). Преобладающее количество книг Генса прекрасно переплетено. Приобретение этой коллекции явится весьма ценным подспорьем для работы секции искусств Ин-та литературы нашей Академии*» [36].

Как мы можем убедиться, ни Б. А. Сенько, составивший данный отчёт, ни полковник Катулин, который принял Ю. Генса за помещика, бежавшего из Пщины вместе с немцами [35], не имели представления о происхождении этой книжной коллекции.

В 1945 г. в Библиотеке было возобновлено обслуживание читателей по *абонементу*. Но отсутствие информации о нём в отчётах за этот год может свидетельствовать, что данное обслуживание имело исключительный характер (при этом, как надо полагать, учёт читателей, посещений и книговыдачи не вёлся).

В 1944–1945 гг. Библиотека АН БССР представляла странное образование. Её фонд был рассредоточен между Минском и Москвой. Изрядная его часть находилась в ящиках или лежала, сложенная штабелями. Основная – «минская» – часть академического книгохранилища не имела собственного помещения и существовала на условиях приживальщицы в здании другого учреждения, где занимала незначительную площадь, а её имущество перебрасывалось с места на место.

Освоение фонда Библиотеки и переход к обслуживанию читателей. Выше отмечалось, что в конце февраля 1946 г. состоялся переезд Библиотеки АН БССР из помещения, выделенного для неё в здании Государственной библиотеки БССР им. В. И. Ленина, в производственный корпус Академии наук, где ей было предоставлено 7 комнат и 22 книжных стеллажа [36]. Этот переезд позволил Библиотеке приступить к активному выполнению других видов работы. Как констатируется в отчёте за 1946 г., «...и то помещение, которым библиотека располагает сейчас, явно неудов-

летворительно. Оно ни в коей степени не отвечает тем требованиям, какие предъявляются к библиотечному помещению и, что самое важное, совершенно недостаточно по своей площади. Но эти его недостатки со всей остротой дадут себя почувствовать в 1947 году, в истекшем же 1946 г. оно всё же позволило библиотеке... значительно сдвинуть всю её работу и закончить год с неплохим результатом» [29, л. 177; 36].

Перемещение Библиотеки в другое здание совпало с событием государственного масштаба и государственной важности. Страна, измождённая и истощённая войной, вступила в четвёртую пятилетку (1946–1950), перед которой стояла задача ускоренного восстановления и развития народного хозяйства. В свете этих задач государство придавало первостепенное значение фундаментальной науке, развитие которой напрямую зависело от полноты фондов и работы научных книгохранилищ. Оно оказывало солидную финансовую поддержку белорусской академии наук. Составители отчётов Библиотеки АН БССР за 1944–1948 гг. отмечали разные её трудности, но ни разу даже не намекали на то, что она нуждалась в дополнительных денежных средствах, необходимых для приобретения литературы.

В 1946–1948 гг. комплектование Библиотеки осуществлялось за счёт следующих регулярных источников: 1) бесплатный обязательный экземпляр от Всесоюзной книжной палаты, 2) платный обязательный экземпляр от Московского коллектора научных библиотек, 3) закупка в местных книжных магазинах, 4) бесплатный обязательный экземпляр от Книжной палаты БССР.

С 1947 г. активизировался книгообмен, осуществлявшийся с научно-исследовательскими учреждениями, вузами, научными библиотеками СССР, а также с зарубежными научными учреждениями [3, с. 50; 31, л. 272; 36].

16 ноября 1946 г. Президиум АН БССР постановил считать целесообразным организацию при нём Библиотечного совета в качестве консультативного органа при комплектовании Библиотеки научной литературой. Председателем совета был утверждён директор Библиотеки, его заместителем и членами Совета – учёные, сотрудники АН БССР из числа академиков и членов-корреспондентов, представлявших различные отрасли науки, и учёного секретаря Президиума (всего в состав Совета вошли 11 человек). Председателю Совета было предложено в декадный срок разработать положение о Библиотечном совете и после его обсуждения на Совете предоставить его Президиуму на утверждение [36].

Как показывает довоенная история Библиотеки, структуры, подобные этой, несмотря на их очевидную важность, были достаточно эфемерными и существовали благодаря в значительной мере личным усилиям её руководителей. Первый Библиотечный совет был создан в 1927 г. по инициативе К. И. Гурвича [7, с. 71]. Но при Д. И. Довгялло, который инициировал создание Библиотечного бюро [8, с. 75], этот Совет явно уже не действовал. Неизвестно, правда, появилось ли данное бюро, а если и появилось, то как работало. Судя по всему, Библиотечный совет, о котором говорил Президиум АН БССР в 1946 г., создавался с большим трудом. Об этом свидетельствуют, в частности, предложения по докладу о состоянии Библиотеки АН БССР, относящиеся, очевидно, к марту 1947 г. В них сказано: «Предложить директору Библиотеки: обеспечить созыв и регулярную работу Совета библиотеки... Предложить институтам АН и лично действ. членам, членам корр. и научным сотрудникам АН регулярно представлять в Библиотеку списки необходимой литературы в целях её полного комплектования в соответствии с тематикой и нуждами научно-исследоват. работы АН» [36].

Протокол № 1 заседания Библиотечного совета за 1947 г. датируется 28 мая. Как из него следует, на заседании Совета обсуждались вопросы о состоянии Библиотеки и её неотложных нуждах, выписке иностранной литературы, организации Библиотеки. На этом заседании были приняты решения о разработке положения о Библиотеке и правил пользования ею, о приглашении на заседания Совета при рассмотрении вопросов, представляющих интерес для отдельных институтов (комплектование, план справочно-библиографической работы и т. д.) их представителей [36].

В 1946 г. всё ещё возвращались книги, похищенные нацистами. В ноябре из Киева в Минск прибыли для Библиотеки АН БССР 26,5 ящиков с книгами и периодикой, вывезенными во время оккупации, и 9 ящиков книг с печатями библиотек, уже не существовавших на то время, или место пребывания которых было неизвестно (гарнизонные библиотеки, библиотеки погранотрядов и т. д.) [10, с. 102–103; 29, л. 180; 30; 35; 36].

Какое количество изданий вернулось в Библиотеку АН БССР из Германии? Точных сведений у нас нет. «Весомые» единицы учёта – вагоны и ящики – в этом плане нам мало что дают. Количество томов указано лишь в отношении к библиотеке В. С. Доктуровского – около 4 000 книжно-журнальных единиц, а также к литературе, доставлен-

ной из Германии в 1948 г. – 4000 книг и 6000 журналов [32, л. 390; 36]. Следует иметь в виду и тот факт, что не вся прибывшая печатная продукция принадлежала академической библиотеке. Например, «некоторое» количество книг, привезённых из Пщины, оказались достоянием Государственной библиотеки БССР им. В. И. Ленина, Библиотеки Минского окружного дома офицеров, Библиотеки партийных курсов при ЦК КП(б)Б, Брестской и Витебской областных библиотек. Все они были переданы «по принадлежности». Издания, отправленные из Померании, лишь «в большинстве своём ранее принадлежали АН БССР» [36]. Приблизительное число возвращенных печатных единиц можно установить по косвенным сведениям – по количеству обработанных книг и периодики, которые в библиотечной документации маркируются при помощи обозначений типа книги и издания, «возвращённые из Германии», «довоенные издания, возвращённые из Германии», «старые журналы, вывезенные из Германии», отчасти «довоенные» издания. Согласно отчёту за 1946 г. в этом году при разборке и обработке литературы, вернувшейся из Германии, производилось выделение дублетов (3-х и 4-х экземпляров) для обмена. Был выделен 8 891 книжно-журнальный дублет [29, л. 180; 30; 36]. Если суммировать это количество дублетов с численностью обработанных книг и журналов, «возвращённых из Германии», то получится, что в Библиотеку вернулось не менее 98 707 экземпляров.

Штат Библиотеки во втором полугодии 1944 г. состоял из директора И. Б. Симановского, его заместителя Б. А. Сенько и библиотекаря М. А. Вильгусевич [23, л. 46; 36]. В 1945 г. он был утверждён в количестве 12 единиц [32, л. 392; 36], хотя в начале 1946 г. в ней работали семь, а с апреля и до конца этого года – девять–десять работников [29, л. 186; 30; 34; 36]. В 1948 г. численность сотрудников Библиотеки не превышала 12 человек [32, л. 392; 36].

Появление более вместительного помещения, рост числа сотрудников позволили активизировать процесс обработки литературы, а также наладить работу по обслуживанию читателей.

Заново не только собирался книжный фонд Библиотеки, но и создавался её справочно-библиографический аппарат. В 1946 г. все поступления этого года (за исключением «московского» фонда, который был доставлен в Минск весной 1946 г., и книг, прибывших из Киева осенью этого года), были каталогизированы. Библиотека провела большую работу по обработке литературы, которая возвратилась из Германии

в 1945 г. Был упорядочен и каталогизирован журнальный архив, образованный преимущественно из возвращённой периодики за 1920–1941 гг. Однако из-за нехватки площадей, необходимых для расстановки журналов, эта работа не была завершена [29, с. 181–183; 30; 36].

В 1947 г. усилия коллектива Библиотеки были направлены, в том числе на скорейшее освоение, как новых поступлений, так и больших партий необработанной литературы, поступившей в 1945 и 1946 гг.

Выполнялась работа по детализации систематического каталога, выделению в нём новых рубрик и его уточнению. Значительной помехой в этой работе явилось отсутствие в штате Библиотеки квалифицированного классификатора, деятельность которого была бы всецело сосредоточена на данном каталоге [3, с. 51; 31, л. 272–273; 36].

Как сообщается в отчёте Библиотеки за 1946 г., в этом году «отдел домашнего абонемента» работал «вполне нормально», обслуживая 333 читателя. На относительно низкой посещаемости Библиотеки сказалась её отдалённость от ряда институтов, а также отсутствие «тёплой и соответствующим образом оборудованной» читальни [29, л. 184; 30; 36]. Зато в 1947 г., когда действующая часть книжно-журнального фонда достигла 135 тыс. единиц и Библиотека стала получать все новинки книжной и журнальной продукции СССР, а также значительное количество иностранной литературы, она смогла «почти безотказно» обеспечивать своих читателей литературой [3, с. 51; 31, л. 273–274; 36].

В 1946 г. было положено начало восстановлению межбиблиотечного абонемента. Академическая библиотека Беларуси установила связи по этому виду обслуживания с Библиотекой АН СССР, Всесоюзной библиотекой им. В. И. Ленина, Государственной публичной библиотекой им. Салтыкова-Щедрина и Библиотекой АН УССР [1, с. 19; 29, л. 185; 30; 36]. Эти связи были приумножены в последующие годы.

Была восстановлена и библиографическая работа. Правда, из-за незначительности штата она была ограничена рекомендацией книг по вопросам, интересующим читателей и выдачей устных справок библиографического характера [3, с. 51; 29, л. 185; 30; 31, л. 274; 36].

В феврале 1948 г. произошло давно ожидаемое событие. Библиотека вернулась в своё прежнее лоно – отремонтированный главный корпус АН БССР. Данный факт сложно переоценить. В свете активно обсуждаемого вопроса, который можно сформулировать как сокращение физической дистанции между библиотекой и пользователями (посредством,

например, расширения онлайн услуг и т. д.), мы должны понимать, какое большое значение, особенно для научных библиотек, имела в XX в. их локация. Пример академической библиотеки Беларуси является едва ли не самым показательным. В 1929 г. её собирались ликвидировать только потому, что здание Белорусской академии наук планировалось воздвигнуть в непосредственной близости к Белорусской государственной библиотеке. И в дальнейшем Библиотека АН БССР могла функционировать, оказывая полноценное обслуживание, только тогда, когда она находилась в непосредственной близости к месту работы её читателей – сотрудников Академии наук. В феврале 1948 г. условия для такого обслуживания, наконец, появились.

В отчёте за первую половину 1948 г. в связи с этим переездом отмечено: «Библиотека, находившаяся в течение 3 ½ лет в исключительно трудных условиях, вынужденная хранить половину своего фонда в свёрнутом виде в вестибюле, коридорах, на лестничных площадках, лишённая читальни и даже рабочего места для сотрудников, с переездом в новое помещение получила, наконец, возможность нормальной работы, возможность вплотную приступить к освоению необработанного фонда, а также к более широкому и разностороннему обслуживанию своих читателей – научных работников АН. Поэтому с окончанием переезда, затянувшегося в виду задержки с изготовлением стеллажей почти на месяц, основное внимание библиотечного коллектива было сосредоточено (наряду с выполнением текущей работы) на реализации двух плановых заданий – оборудовании читальни и упорядочении необработанной части фонда» [36].

Под читальные залы Библиотека получила три небольшие, скромно меблированные, комнаты, оборудованные полками для книг и книжными витринами. В двух из них были собраны справочная литература по разным отраслям знаний и словари. Они стали местом проведения постоянных выставок книжных и журнальных новинок [36].

Перемещение Библиотеки в главный корпус АН БССР и открытие читальных залов позволило сравнительно с 1947 г. в два раза увеличить число читателей, почти в три раза повысить посещаемость, почти в два раза поднять книговыдачу. По данным отчёта, в этом году было организовано обслуживание всех работников АН БССР [32, л. 391; 36]. К началу 1949 г., без учёта дублетов и резерва, предназначенных к передаче, остались неосвоенными лишь около 30 тыс. книг [32, л. 391; 36]. Успехи Библиотеки, которая несмотря на свой небольшой штат выполнила план

на 130%, были отмечены на заседании Президиума АН БССР в ноябре 1948 г. [1, с. 19–20; 37, л. 74].

Итоги. Активный рост и развитие Библиотеки АН БССР, вынашивавшей далеко идущие планы, были прерваны войной. Её последствия оказались для Библиотеки катастрофическими. Почти всё её собрание было вывезено в Германию и лишь часть книг и журналов, пережив дальнейшее и злополучное путешествие, вернулись в своё хранилище. Библиотека полностью утратила исторически сложившуюся структуру фонда и полноту аутентичных коллекций.

По меткому выражению Б. А. Сенько, Библиотеку АН БССР пришлось «создавать заново». После войны маленький сегмент общества и производства, каким являлась Библиотека, как и вся страна, принял стратегию ускоренных темпов восстановления, активно маневрируя в выборе приоритетов своей деятельности. Динамика роста воссоздаваемого фонда была высокой. За шесть лет, с 1943 по 1948 гг., его объём превзошёл тот, который Библиотека собрала за 16 довоенных лет. Беспрецедентными были темпы обработки поступившей литературы.

В процессе собирания фонда Библиотека, как никогда ранее, вовлекла в орбиту своей деятельности и Запад, и Восток, армию и гражданские власти – республиканские и союзные, ощутила солидарность и помощь со стороны союзной академии. И к началу 1949 г. вновь стала одной из крупнейших библиотек БССР. Но она не смогла восстановиться полностью. Не были восполнены пробелы в литературе. Не удалось возобновить активные связи по межбиблиотечному абонементу и книгообмену с зарубежными партнёрами. Остались не превзойдёнными довоенный уровень и объём справочной и научно-библиографической деятельности.

Период восстановления показал тесную взаимосвязь между странством Библиотеки и её работой. Банальная реальность, когда Библиотека не имела вместительного помещения, приостанавливала работу по освоению фонда, следовательно, и по обслуживанию читателей, блокируя тем самым одну из основных институтообразующих функций библиотеки.

Список использованных источников

1. Баева Г. М., Филипских В. Б. Из истории Фундаментальной библиотеки АН БССР (1941–1959 гг.). *Библиотечное дело и библиогра-*

фия в системе библиотек Академии наук БССР: сб. ст. Минск, 1976. С. 11–26.

2. Баева Г. М. История Фундаментальной библиотеки АН БССР (1925–1941 гг.). *История книги, библиотечного дела и библиографии в Белоруссии*. Минск, 1970. С. 42–58.

3. Библиотечное дело в БССР. Документы и материалы. 1941–1958 / ред. К. С. Санько, сост. Л. Н. Бурлак. Минск, 1984. 287 с.

4. Бярозкіна Н. Ю. Цэнтральная навуковая бібліятэка імя Я. Коласа Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі. Адрэзаныя гуманітарных навук і мастацтваў Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі: (да 75-годдзя з дня заснавання). Мінск, 2011. С. 281–298.

5. Гримстед П. К. Трофейные книги из Западной Европы: Дорога в Минск через Ратибор (Рацибуж). *Матэрыялы Трэціх Міжнародных кнігазнаўчых чытанняў «Кніга Беларусі: Повазь часоў»* (Мінск, 16–17 верасня 2003 г.). Мінск, 2005. С. 43–92.

6. Груша А. И. Первый год работы Библиотеки Института белорусской культуры. *Научное и культурное взаимодействие в контексте развития книгоиздания, книгообмена и науки о книге: к 90-летию Центральной научной библиотеки им. Я. Коласа Национальной академии наук Беларуси: материалы IX сессии Совета по книгоизданию при МААМ и белорусско-российского научного форума с международным участием* (Минск, 14–16 октября 2015 г.). Минск, 2015. С. 54–59.

7. Груша А. Климентий Гурвич: у истоков организации научной библиотеки. *Наука и инновации*. 2020. № 3. С. 69–75.

8. Груша А. Новый этап роста и первые утраты. *Наука и инновации*. 2020. № 5. С. 72–77.

9. Груша А. Становление и первый опыт. *Наука и инновации*. 2020. № 1. С. 70–72.

10. Дубровіна Л. А., Онищенко О. С. Історія Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 1941–1964. Київ, 2003. 357 с.

11. Кашеварова Н. Діяльність Оперативного штабу Розенберга з вивчення нацистами «східного простору» (1940–1945). Київ, 2014. Ч. 1: Джерелознавче дослідження. 552 с.

12. Кашеварова Н. Діяльність Оперативного штабу Розенберга з вивчення нацистами «східного простору» (1940–1945). Київ, 2014. Ч. 2. Документи. 992 с.

13. Кашеварова Н., Малолетова Н. Деятельность Оперативного штаба рейхслайтера Розенберга в оккупированной Европе в период

Второй мировой войны. Справочник-указатель архивных документов из киевских собраний. Киев, 2006. 577 с.

14. Кузьменко В. И., Токарев Н. В. Политика немецко-фашистских оккупационных властей в отношении научной интеллигенции Беларуси (1941–1944 гг.). 2-е изд. Минск, 2008. 132 с.

15. Мотульский Р. С. Библиотеки Беларуси. Из прошлого в будущее. 1917–1991. Минск, 2018. 302 с.

16. Осмоловский А. Книгу Радзивиллов из «немецкого плена» освободил офицер Красной армии. *«Комсомольская правда» в Белоруссии*. 06.05.2016. № 84. С. 6–7. URL: <https://www.kp.by/daily/26524.5/3542198/>.

17. Покало М. И. История библиотечного дела в БССР. Минск, 1986. 198 с.

18. Прохоров Г. М. Судьба книг, отбитых у немцев. История и культура. 2013. № 11. С. 272–275.

19. Стрижонок М. П. Фундаментальной библиотеке имени В. Г. Белинского Академии наук БССР 40 лет. *Материалы научной конференции (к 40-летию библиотеки)*. Минск, 1965. С. 5–25.

20. Сцепанюк Ф. Фундаментальная бібліятэка Акадэміі навук БССР. *Навука ў Беларускай ССР за 40 год*. Мінск, 1958. С. 467–474.

21. Токарев Н. В. Академия наук Белорусской ССР. Годы становления и испытаний (1929–1945). Минск, 1988. 181 с.

22. Центральная научная библиотека имени Якуба Коласа Национальной академии наук Беларуси в публикациях и документах (1925–2019). Библиографический указатель / сост. Л. А. Авгуль и др. Минск, 2020. 471 с.

23. Центральный научный архив Национальной академии наук Беларуси (ЦНА НАН Беларуси). Ф. 1 (Президиум). Оп. 1. Ед. хр. 92 (Отчёт о научной деятельности АН БССР).

24. ЦНА НАН Беларуси. Ф. 1. Оп. 1. Ед. хр. 97 (Переписка Академии наук БССР по хоз. вопросам за 1944 г.).

25. ЦНА НАН Беларуси. Ф. 1. Оп. 1. Ед. хр. 100 (Переписка, постановления и распоряжения СНК БССР).

26. ЦНА НАН Беларуси. Ф. 1. Оп. 1. Ед. хр. 106 (Отчёт о научной деятельности АН БССР за 1945 г.).

27. Там же. Ед. хр. 108 (Отчёт о научной деятельности АН БССР. 1945 г.).

28. ЦНА НАН Беларуси. Ф. 1. Оп. 1. Ед. хр. 110 (Итоги учёта

ущерба, причинённого немецко-фашистскими захватчиками и их сообщниками).

29. ЦНА НАН Беларуси. Ф. 1. Оп. 1. Ед. хр. 126 (Президиум).

30. ЦНА НАН Беларуси. Ф. 1. Оп. 1. Ед. хр. 127 (Отчёт о научной деятельности АН БССР на 1946 г.).

31. ЦНА НАН Беларуси. Ф. 1. Оп. 1. Ед. хр. 150 (Отчёт о научной деятельности Академии наук за 1947 год).

32. ЦНА НАН Беларуси. Ф. 1. Оп. 1. Ед. хр. 167 (Отчёт о научной деятельности Академии наук БССР за 1948 год).

33. ЦНА НАН Беларуси. Ф. 1. Оп. 1. Ед. хр. 419 (Годовой отчёт по тематическому плану институтов).

34. ЦНА НАН Беларуси. Ф. 1 а (Отдел кадров АН БССР). Оп. 1. Ед. хр. 4 (Списки действительных членов, членов-корреспондентов и научных сотрудников АН по данным на 1 ноября 1946 г. Справки и характеристики).

35. ЦНА НАН Беларуси. Ф. 2. Оп. 1. Ед. хр. 1727 (Личное дело Сенько Бориса Александровича).

36. ЦНА НАН Беларуси. Ф. 9 (Библиотека Академии наук БССР). Оп. 1. Ед. хр. 26 (1. Отчёты о работе библиотеки Академии наук БССР. 1944–1950 гг. 2. Протоколы совещаний).

37. ЦНА НАН Беларуси. Ф. 9. Оп. 1. Ед. хр. 59 (1. Приказы и распоряжения Президиума АН БССР. 2. Переписка о комплектовании библиотеки. 3. Планы. 1948–1951 гг.).

38. Шиперович Б. Спасение книг. *Альманах библиофила*. М., 1973. [Вып. 1]. С. 57–65.

39. Grimsted P. K. Droga do Raciborza: grabież bibliotek i archiwów Europy przez Sztab Operacyjny Rosenberga (Einsatzstab Rechtsleiter Rosenberg). *Biblioteka*. 2010. Nr 14. S. 285–317.

40. Grimsted P. K. Road to Ratibor: Library and Archival Plunder by the Einsatzstab Reichsleiter Rosenberg. *Holocaust and Genocide Studies*. 2005. Vol. 19. No 3. Pp. 390–458.

41. Grimsted P. K. The Road to Minsk for Western «Trophy» Books: Twice Plundered but Not Yet «Home from the War». *Libraries and Culture*. 2004. Vol. 39. No. 4. Pp. 351–403.

References

1. Baieva, G. M., Filipskikh, V. B. (1976). Iz istorii Fundamentalnoi

biblioteki AN BSSR (1941–1959 gg.) [From the History of the Fundamental Library of the Academy of Sciences of the BSSR (1941–1959)]. *Biblioteknoe delo i bibliografii v sisteme bibliotek Akademii nauk BSSR—Library Studies and Bibliography in the Library System of the Academy of Sciences of the BSSR*, pp. 11–26. Minsk [in Russian].

2. Baieva, G. M. (1970). Istoriia Fundamentalnoi biblioteki AN BSSR (1925–1941 gg.) [History of the Fundamental Library of the Academy of Sciences of the BSSR (1925–1941)]. *History of Books, Library Studies and Bibliography in Belarus* (pp. 42–58). Minsk [in Russian].

3. Sanko, K. S., Burlak, L. N. (Eds.). (1984). *Biblioteknoe delo v BSSR. Dokumenty i materialy. 1941–1958* [Library Studies in the BSSR. Documents and Materials. 1941–1958]. Minsk: Vysheishaia shkola [in Russian].

4. Biarozkina, N. Iu. (2011). Tsentral'naia navukovaia bibliiateka imia Ia. Kolasa Natsyianal'nai akademii navuk Belarusi [Iakub Kolas Central Science Library of the National Academy of Sciences of Belarus]. *Department of Humanities and Arts of the National Academy of Sciences of Belarus: on the 75 th Anniversary of Its Founding* (pp. 281–298). Minsk: Belarускаia navuka [in Belarussian].

5. Grimsted, P. K. (2005). Trofeinye knigi iz Zapadnoi Evropy: Doroga v Minsk cherez Ratibor (Ratsibuzh) [Trophy Books from Western Europe: Road to Minsk Via Racibyrz]. *Proceedings of the Third International Book conference «Book of Belarus: Communication of Times»* (pp. 43–92). Minsk [in Russian].

6. Hruša, A. I. (2015). Pervyi god raboty Biblioteki Instituta belorusskoi kul'tury [The First Year of the Library of the Institute of Belarusian Culture Activity]. *Proceedings of the Scientific and Cultural Interaction in the Context of Development of Book Publishing, Book Exchange and Science about the Book. On the 90 th Anniversary the Iakub Kolas Central Science Library of the National Academy of Sciences of Belarus: IX sessiia Soveta po knigoizdaniuu pri MAAM i belorussko-rossiiskogo nauchnogo foruma s mezhdunarodnym uchastiem (Minsk, 14–16 oktiabria 2015 g.) – 9 th Session of Council on Book Publishing of International Association of Academies of Sciences and of the Belarussian-Russian Scientific Forum with International Participation* (pp. 54–59). Minsk [in Russian].

7. Hruša, A. (2020). Klimentii Gurvich: u istokov organizatsii nauchnoi biblioteki [Klimenty Gurvich: at the Origins of the Organization of a Science Library]. *Nauka i innovatsii – Science and innovation*, 3, 69–75 [in Russian].

8. Hruša, A. (2020). Novyi etap rosta i pervye utraty [New Stage

of Growth and First Losses]. *Nauka i innovatsii – Science and innovation*, 5, 72–77 [in Russian].

9. Hruša, A. (2020). Stanovlenie i pervyi opyt [Formation and First Experience]. *Nauka i innovatsii – Science and innovation*, 1, 70–72 [in Russian].

10. Dubrovina, L. A., Onyshhenko, O. S. (2003). Istoriia Nacionalnoi biblioteki Ukrainy imeni V. I. Vernadskogo. 1941–1964 [History of the National Library of Ukraine V. I. Vernadsky]. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].

11. Kashevarova, N. (2014). Diialnist Operatyvnogo shtabu Rozenberga z vyvchennia natsystamy «skhidnogo prostoru» (1940–1945). Ch. 1: Dzhereloznavche doslidzhennia [The ERR Activities on the Nazi *Ostraum* Study. P. 1: Source Study Research]. Kyiv [in Ukrainian].

12. Kashevarova, N. (2014). Diialnist Operatyvnogo shtabu Rozenberga z vyvchennia natsystamy «skhidnogo prostoru» (1940–1945). Ch. 2. Dokumenty [The ERR Activities on the Nazi *Ostraum* Study. P. 2: Documents]. Kyiv [in Ukrainian].

13. Kashevarova, N., Maloletova, N. (2006). Deiatelnost Operativnogo shtaba reikhsliaitera Rozenberga v okkupirovannoi Evrope v period Vtoroi mirovoi voyny. Spravochnik-ukazatel arkhivnykh dokumentov iz kievskikh sobranii [The ERR Activities in Occupied Europe During World War II. Directory-index of Archival Documents from the Kiev Collections]. Kiev [in Russian].

14. Kuzmenko, V. I., Tokarev, N. V. (2008). Politika nemetsko-fashistskikh okkupatsionnykh vlastei v otnoshenii nauchnoi intelligentsii Belarusi (1941–1944 gg.) (2 nd ed.) [The Policy of the Nazi Occupation Authorities in Relation to the Scientific Intelligentsia of Belarus (1941–1944)]. Minsk: Belorusskaia nauka [in Russian].

15. Motulskii, R. S. (2018). Biblioteki Belarusi. Iz proshlogo v budushchee. 1917–1991 [Libraries of Belarus. From the Past to the Future. 1917–1991]. Minsk: Belarusskaia Entsylpedyia imia Petrusia Broŭki [in Russian].

16. Osmolovskii, A. (2016 May 05). Knigu Radzivillov iz «nemetskogo plena» osvobodil ofitser Krasnoi armii [The Book of Radziwills from the «German Captivity» Was Released by an Officer of the Red Army]. «*Komsomolskaia pravda*» v Belorussii – «*Komsomolskaya Pravda*» in Belarus, pp. 6–7. Retrieved from <https://www.kp.by/daily/26524.5/3542198/> [in Russian].

17. Pokalo, M. I. (1986). Istoriia bibliotechnogo dela v BSSR [History of Library Work in the BSSR]. Minsk: Vysheishaia shkola [in Russian].

18. Prokhorov, G. M. (2013). Sudba knig, otbitykh u nemtsev [The Fate of Books Recaptured from the Germans]. *Istoriia i kultura – History and culture*, 11, 272–275 [in Russian].

19. Strizhonok, M. P. (1965). Fundamentalnoi biblioteke imeni V. G. Belinskogo Akademii nauk BSSR 40 let [40 th Anniversary of the V. G. Belinsky Fundamental Library of the Academy of Sciences of the BSSR]. *Proceedings of the scientific conference (on the 40 th Anniversary of the Library)*, (pp. 5–25). Minsk [in Russian].

20. Stepaniuk, F. (1958). Fundamental’naia bibliiateka Akademii navuk BSSR [Fundamental Library of the Academy of Sciences of the BSSR]. *Science in the Byelorussian SSR for 40 years* (pp. 467–474). Minsk: Vydavetstva AN BSSR [in Belarussian].

21. Tokarev, N. V. (1988). Akademiia nauk Belorusskoi SSR. Gody stanovleniia i ispytanii (1929–1945) [Academy of Sciences of the Belarusian SSR. Years of Formation and Testing (1929–1945)]. Minsk: Nauka i tekhnika [in Russian].

22. Avgul’, L. A et al. (Eds). (2020). Tsentralnaia nauchnaia biblioteka imeni Iakuba Kolasa Natsionalnoi akademii nauk Belarusi v publikatsiiakh i dokumentakh (1925–2019). Bibliograficheskii ukazatel [Iakub Kolas Central Science Library of the National Academy of Sciences of Belarus in Publications and Documents (1925–2019). Bibliographic Index]. Minsk: Kovcheg [in Russian].

23. Central Scientific Archives of the National Academy of Sciences of Belarus. Fund 1. Inventory 1. Storage unit 92 [in Russian].

24. Central Scientific Archives of the National Academy of Sciences of Belarus. Fund 1. Inventory 1. Storage unit 97 [in Russian].

25. Central Scientific Archives of the National Academy of Sciences of Belarus. Fund 1. Inventory 1. Storage unit 100 [in Russian].

26. Central Scientific Archives of the National Academy of Sciences of Belarus. Fund 1. Inventory 1. Storage unit 106 [in Russian].

27. Central Scientific Archives of the National Academy of Sciences of Belarus. Fund 1. Inventory 1. Storage unit 108 [in Russian].

28. Central Scientific Archives of the National Academy of Sciences of Belarus. Fund 1. Inventory 1. Storage unit 110 [in Russian].

29. Central Scientific Archives of the National Academy of Sciences of Belarus. Fund 1. Inventory 1. Storage unit 126 [in Russian].

30. Central Scientific Archives of the National Academy of Sciences of Belarus. Fund 1. Inventory 1. Storage unit 127 [in Russian].

31. Central Scientific Archives of the National Academy of Sciences of Belarus. Fund 1. Inventory 1. Storage unit 150 [in Russian].

32. Central Scientific Archives of the National Academy of Sciences of Belarus. Fund 1. Inventory 1. Storage unit 167 [in Russian].

33. Central Scientific Archives of the National Academy of Sciences of Belarus. Fund 1. Inventory 1. Storage unit 419 [in Russian].

34. Central Scientific Archives of the National Academy of Sciences of Belarus. Fund 1 a. Inventory 1. Storage unit 4 [in Russian].

35. Central Scientific Archives of the National Academy of Sciences of Belarus. Fund 2. Inventory 1. Storage unit 1727 [in Russian].

36. Central Scientific Archives of the National Academy of Sciences of Belarus. Fund 9. Inventory 1. Storage unit 26 [in Russian].

37. Central Scientific Archives of the National Academy of Sciences of Belarus. Fund 9. Inventory 1. Storage unit 59 [in Russian].

38. Shiperovich, B. (1973). Spasenie knig [Book Rescue]. *Almanakh bibliofila – Bibliophile's almanac*, 1, 57–65 [in Russian].

39. Grimsted, P. K. (2010). Droga do Raciborza: grabież bibliotek i archiwów Europy przez Sztab Operacyjny Rosenberga (Einsatzstab Reichsleiter Rosenberg) [Road to Raciborz: Robbery of European Libraries and Archives by the ERR (Einsatzstab Reichsleiter Rosenberg)]. *Biblioteka*, 14, 285–317 [in Polish].

40. Grimsted, P. K. (2005). Road to Ratibor: Library and Archival Plunder by the Einsatzstab Reichsleiter Rosenberg. *Holocaust and Genocide Studies*, 19 (3), 390–458.

41. Grimsted, P. K. (2004). The Road to Minsk for Western «Trophy» Books: Twice Plundered but Not Yet «Home from the War». *Libraries and Culture*, 39 (4), 351–403.

Олександр Груша,

директор Центральної наукової бібліотеки імені Якуба Коласа

Національної академії наук Білорусі,

доктор історичних наук, доцент

Республіка Білорусь, м. Мінськ

ORCID: 0000-0003-2327-3960

КРАХ І ДРУГЕ НАРОДЖЕННЯ

БІБЛІОТЕКИ АКАДЕМІЇ НАУК БРСР (1941–1948)

У статті розглянуто два періоди в історії Центральної наукової бібліотеки імені Якуба Коласа Національної академії наук Білорусі: німецької окупації під

час Другої світової війни та реалізації проєкту відновлення Бібліотеки (1941–1948). Ці періоди розглянуті у світлі проблематики втрачених і насильно переміщених цінностей, особистого вибору співробітників Бібліотеки в період окупації, її інституційної історії. Висвітлено питання про долю Бібліотеки та її фондів у період окупації, про стратегії щодо виконання завдань повосенного відновлення. Зроблені наступні висновки. Наслідки війни виявилися для Бібліотеки катастрофічними. Майже всі її зібрання були вивезені нацистами до Німеччини. Лише частину книг і журналів вдалося віднайти і повернути. Бібліотека повністю втратила структуру фонду, що історично склалася, та повноту аутентичних колекцій. По війні маленький сегмент суспільства та виробництва, яким була Бібліотека, як і вся країна, прийняв стратегію прискорених темпів відновлення, активно маневруючи у виборі пріоритетів своєї діяльності. Динаміка зростання відтворюваного фонду була високою. Протягом 1943–1948 рр. його обсяг перевершив той, котрий Бібліотека збирала за 16 довоєнних літ. Безпрецедентними були темпи обробки літератури, що надійшла. У процесі збирання фонду Бібліотека залучила в орбіту своєї діяльності і Захід, і Схід, армію та цивільну владу – республіканську та союзну, відчула солідарність і допомогу з боку соювної академії. На початок 1949 р. Бібліотека знову стала однією з найбільших у республіці. Проте вона не змогла відновитися повністю. Не були заповнені прогалини в літературі. Не вдалося поновити активні зв'язки по міжбібліотечному абонементу та книгообміну із зарубіжними партнерами. Залишились не перевершеними довоєнний рівень та обсяг довідкової, науково-бібліографічної діяльності.

Ключові слова: Центральна наукова бібліотека імені Якуба Коласа Національної академії наук Білорусі, Друга світова війна, окупація, насильницьке переміщення фондів, особистий вибір, повосенна відбудова.

Aliaksandr Hrusha,

Director of the Yakub Kolas Central Scientific Library

National Academy of Sciences of Belarus,

Doctor of History, Associate Professor

Republic of Belarus, Minsk

ORCID: 0000-0003-2327-3960

RUIN AND THE SECOND BIRTH OF THE LIBRARY OF THE ACADEMY OF SCIENCES OF THE BSSR (1941–1948)

The article is concerned with two periods in the history of the Yakub Kolas Central Science Library of the National Academy of Sciences of Belarus: German occupation during the World War II and the project implementation of the Library

restoration (1941–1948). These periods are considered in the light of the matters about lost and forcibly displaced treasures, personal choice of the Library employees during the occupation, its institutional history. The issues of the Library and its collections fate during the occupation, strategies in performing tasks during the post-war reconstruction period are lighted. The following conclusions are made. The effects of the War on the Library were catastrophic. Almost all of it collections were transported by Nazis to Germany. Only part of books and journals were returned to their place of storage. The Library lost completely the historically established stock and the completeness of authentic collections. After the War such a small segment of society and production, as the Library, together with the whole country adopted a strategy of accelerated recovery, actively maneuvering in the selection of priorities for its activities. The dynamics of increase of the recreated fund was high. In six years, from 1943 to 1948, the size of the fund exceeded one which the Library had reached in 16 pre-war years. The rates of processing items which the Library got were unprecedented. The Library in the process of it reconstruction as never before brought into the orbit of its activity both the West and the East, the army and civil authorities of BSSR and USSR, felt solidarity and received assistance from the Academy of Sciences of the USSR. By the beginning of 1949, the Library again became one of the largest libraries of the BSSR. But it could not recover completely. Some gaps in the literature were not filled. The Library failed to resume active communication on inter-library loan and book exchange with foreign partners. The pre-war level and the capacity of bibliographic reference services remained unsurpassed.

Keywords: Yakub Kolas Central Science Library of the National Academy of Sciences of Belarus, World War II, occupation, forcibly displaced treasures, personal choice, post-war reconstruction.

Krzysztof Królikowski,

Prezes Stowarzyszenia d. Szpital Ujazdowski,

Polska, Warszawa

e-mail: szpitalujazdowski@gmail.com

ORCID: 0000-0003-0859-1258

POLSKA BIBLIOTEKA MEDYCZNA W KIJOWIE – ZARYS HISTORII

Artykuł przedstawia historię powstania i współczesność Polskiej Biblioteki Medycznej – wspólnego międzynarodowego projektu Okręgowej Izby Lekarskiej w Warszawie i Narodowej Naukowej Biblioteki Medycznej Ukrainy. W swojej pracy autor opisuje powstawanie PML od samego początku od otwarcia Działu Polskiej Książki Medycznej w Kijowie w 2010 roku do funkcjonowania potężnego zbioru, który liczy ponad 8000 egzemplarzy dokumentów i składa się z książek, broszur i czasopism, dysertacje, dokumenty elektroniczne. Główną część zbiorów Biblioteki stanowią encyklopedie, słowniki, atlasy, poradniki, podręczniki z zakresu medycyny, farmakologii i farmacji, biologii i innych pokrewnych dziedzin nauki. Lista czasopism obejmuje ponad 100 tytułów w języku polskim i angielskim. Polskie wydawnictwa medyczne Aluna, Czelej, Elsevier Urban and Partner, Medical Tribune, Medycyna Praktyczna, Terapia, Termedia i inne uprzemie przekazały książki i czasopisma. Autor informuje również o uroczystości nadania Polskiej Biblioteki Medycznej imienia wybitnego polskiego kardiochirurga profesora Zbigniewa Religi, opisuje główne działania Polskiej Biblioteki Medycznej.

Słowa kluczowe: Polska Biblioteka Medyczna im. Zbigniewa Religi, Narodowa Naukowa Biblioteka Medyczna Ukrainy, Okręgowa Izba Lekarska w Warszawie, zarys historii.

Dwunastego października 2017 r. Polska Biblioteka Medyczna w Kijowie, równo w rocznicę działalności otrzymała imię prof. Zbigniewa Religi. Uroczystość poprzedził specjalny koncert wybitnego kompozytora Krzesimira Dębskiego i Anny Jurkiszowicz w sali Złotej Narodowej Naukowej Biblioteki Medycznej Ukrainy. Koncert odbył się dzięki Fundacji Polsko-Ukraińskiej im. Ignacego Jana Paderewskiego, której prezesuje pan Adam Bala.

Uroczystość odbyła się z udziałem dr Stanisława Karczewskiego – Marszałka Senatu RP, prof. Barbary Górnickiej – Prorektora Warszawskiego

Uniwersytetu Medycznego, prof. Witolda Rużyłły – Dziekana V Wydziału Medycznego Polskiej Akademii Nauk, dr Andrzeja Sawoni – Prezesa Okręgowej Rady Lekarskiej, dr Ewy Miękus Pączek – sekretarza ORL, autora niniejszego tekstu a także i bodaj co najważniejsze z udziałem rodziny profesora dr Anny Wajszczuk-Religi – wdowy i dr Grzegorza Religi – syna profesora.

W gościnnych progach Narodowej Naukowej Biblioteki Medycznej Ukrainy powitali zacnych gości Raisa Pawlenko Dyrektor Generalna NNBMU i dr Andrzej Sawoni –Prezes ORL w Warszawie. Marszałek Senatu przypomniał profesora jako polityka, podziękował inicjatorom powstania Biblioteki i wręczył pamiątkowe medale Senatowi Pani Dyrektor a także zakupione przez Senat książki dla PBM, wraz z prezesem Polsko-Ukraińskiej fundacji im. Jana Ignacego Paderewskiego Andrzejem Bałą wręczyli portret profesora autorstwa Wasyla Dudki [1, 2]. Prof. Barbara Górnicka w imieniu Rektora WUM przypomniała, iż prof. Religa była jednym z najwybitniejszych absolwentów WUMu, przekazała także na ręce pani dyrektor egzemplarz autorski książki «Immunologia» pod red. prof. Jakubisiaka i «Perinatologia» autorstwa Rektora WUM prof. Mirosława Wielgosia. Prof. Rużyłło z PAN przypomniał nieznaną historię z prac profesora Religi, następnie prof. Anatol Świącicki Nestor polonii medycznej w Kijowie przypomniał najbardziej aktualne problemy ochrony zdrowia w oparciu o przemysł i słowa prof. Religi. Ze strony ukraińskiej przemawiał prof. Witalij Cymbaliuk, Prezydent Akademii Nauk Medycznych Ukrainy, który przypomniał wspaniałe dzieje gdy Ukraina i Polska szły ramie w ramie, dr Iwan Soroka, Prezydent Ukraińskiego Klubu Medycznego odznaczył dr Annę Wajszczuk-Religę i dr Stanisława Karczewskiego odznaczeniem «Duma Medycyny Ukrainy». Jest to najwyższe odznaczenie medyczne w Ukrainie. Na świecie odznaczonych jest tylko 60 osób, w tym czworo Polaków.

Po odegraniu ulubionej melodii profesora, wszystkim zebranym podziękowała w ciepłych słowach dr Anna Wajszczuk-Religa podkreślając współpracę profesora z Ukrainą i wręczając dyplom Towarzystwa Chirurgów sercowo-naczyniowych Ukrainy potwierdzający członkostwo rzeczywiste profesora Religi w TCSN. Tablicę z patronem biblioteki odsłoniли dr Anna Wajszczuk-Religa i dr Stanisław Karczewski [3–8].

Poza uroczystością związaną z nadaniem PBM imienia prof. Religi, odbyły się także spotkania dwustronne na najwyższym szczeblu przedstawicieli PAN i UANM, i Kijowskiego Uniwersytetu Medycznego im. A. Bohomolca i Warszawskiego Uniwersytetu Medycznego. Spotkania

przebiegły w bardzo dobrej atmosferze i z ustaleniami konkretnej współpracy dwustronnej.

Historia

Zanim Polska Biblioteka Medyczna otrzymała imię profesora Zbigniewa Religi, minęło sześć pełnych lat. W roku 2011 Pełnomocnik Prezesa ORL dr Mieczysława Szatanka udał się do Narodowej Naukowej Biblioteki Medycznej Ukrainy Kijowie ws. rozmów dotyczących stworzenia Działu Polskiej Książki Medycznej przy Narodowej Naukowej Bibliotece Medycznej Ukrainy. Ogromną pomoc i wsparcie przyszło ze strony prof. Anatola Świąćickiego – ówczesnego Prorektora Kijowskiego Uniwersytetu medycznego im. A. Bohomolca i Rafała Wolskiego – Konsula Generalnego w Kijowie a także dr Tadeusza Pawlikowskiego – absolwenta KUM i delegata OIL. Zgoda Dyrektora Generalnego NNBMU Raisy Pawlenko i wicedyrektorów Tetiany Ostapenko i Aurelii Vidmy i ogromna życzliwość pracowników NNBMU otworzyły drogę do wspaniałej współpracy.

Kolejnym etapem tworzenia DPKM nazywanego też Centrum Polskiej Książki Medycznej było zwrócenie się z prośbą o wsparcie do darczyńców. Polskie Wydawnictwa Medyczne, jak «Aluna», «Borgis», «Agora», «Czelej», «Medycyna Praktyczna», «Elsvier», «Terapia», «Medical Tribune Polska», «Termedia», «Via Medica», «Znak» odpowiedziały pozytywnie na nasz apel. Także wielu lekarzy przekazywało swoje księgozbiory do DPKM w Kijowie.

W roku 2011 wraz z prof. Anatolem Świąćickim uczestniczyliśmy na zaproszenie s.p. prof. Andrzeja Szczeklika na sesji poświęconej Polskim Towarzystwom Medycznym na obczyźnie. Była to pierwsza konferencja na której miałem zaszczyt przedstawić projekt CPKM w Kijowie. Na koniec wystąpienia dodałem, iż pragniemy aby CPKM stał się biblioteką podobną do Polskiej Biblioteki w Paryżu. Prof. Szczeklik powiedział iż tego nam życzy. Także profesor przekazał książki swojego autorstwa z dedykacją dla Działu Polskiej Książki Medycznej w Kijowie. Dziś książki z dedykacją profesora można zobaczyć w PBM w Kijowie. W międzyczasie napływały do DPKM kolejne dary.

Rok 2013 był bardzo ożywiony, decyzją dr Anny Wajszczuk Religi i Fundacji Rozwoju Kardiochirurgii im. prof. Z. Religi księgozbiór z gabinetu profesora Religi w Zabrzu przekazano do DPKM w Kijowie. Do Warszawy przyjechała Pani Dyrektor Generalny NNBMU, zainicjowano współpracę pomiędzy Biblioteką WUM i NNBMU. Pani Raisa Pawlenko – Dyrektor Generalny NNBMU została nagrodzona medalem im. Doktora Jerzego

Moskwy i medalem Senatu RP, które wręczył osobiście dr Stanisław Karczewski ówczesny wicemarszałek Senatu RP [9].

Na zaproszenie dyrektor BG WUM Irminy Utraty w roku 2014 na konferencji Polskich bibliotek Medycznych gościli Raisa Pawlenko i Tetiana Ostapenko [10]. Panie zostały powitane w liście od JM. Rektora WUM prof. Marka Krawczyka, Raisa Pawlenko wystąpiła z wykładem poświęconym działalności polskich uczonych w medycynę Ukrainy na przestrzeni wieków. Podpisano umowę o współpracy pomiędzy Narodową Naukową Biblioteką Medyczną Ukrainy i Warszawskim Uniwersytem Medycznym. W rezultacie nieprzerwanie do dziś, dary od Polskiej Biblioteki Medycznej trafiają poprzez Bibliotekę Główną WUM.

W 2015 roku delegacja ORL uczestniczyła w obchodzeniu jubileuszu 85 lecia NNBMU. W imieniu delegacji polskiej przemawiał prezes ORL dr Andrzej Sawoni [11, 12].

Rok 2016 to rok jubileuszowy i bardzo ważny dla Okręgowej Izby lekarskiej. W Warszawie w czerwcu tego roku odbył się IX Kongres Polonii Medycznej. Podczas Kongresu odbyła się specjalna jubileuszowa sesja poświęcona pięcioletniej współpracy pomiędzy NNBMU i OIL. Podczas sesji przypomniano nie tylko historię DPKM, ale były wypracowane plany na przyszłość, wręczone także dyplomy darczyńcom, odbyło się spotkanie z wydawcami i dr Anną Wajszczuk-Religą, która wręczyła pamiątkowe wydania dla DPKM. Na zakończenie sesji podpisano umowę o współpracy pomiędzy NNBMU i OIL o utworzeniu Polskiej Biblioteki Medycznej w Kijowie przy NNBMU. Uroczystość odbyła się 4 czerwca 2016 roku [13, 14].

12 października 2016 roku z udziałem delegacji ORL i licznych gości uroczystie otwarto pierwszą na świecie Polską Bibliotekę Medyczną w Kijowie, przecięcia wstęgi dokonali ze strony Polskiej dr Andrzej Sawoni prezes ORL i ze strony Ukraińskiej prof. Witalij Cymbaliuk – Prezydent UANM. Zbiory Biblioteki osiągnęły liczbę 5000 woluminów. Patronat medialny nad PBM objęło Polskie Radio dla zagranicy [15–25].

W wakacje 2016 J. M. Rektor WUM prof. Mirosław Wielgosz zainicjował zbiórkę książek dla PBM w Kijowie, w przeciągu 2 miesięcy WUM podarował ok. 700 woluminów dla PBM.

W dniu 17 września 2018 roku obecny Prezes ORL w Warszawie zlikwidował stanowisko pełnomocnika ds. Polskiej Biblioteki Medycznej.

Aktualnie

Polska Biblioteka Medyczna w Kijowie im. prof. Zbigniewa Religi ważne miejsce na polskiej mapie Kijowa. Biblioteka liczy sobie ponad

8000 woluminów [26–29]. Ona wzbogaciła się także o pamiątki po profesorze przekazane przez dr Annę Wajszczuk-Religę. Biblioteka w swych zbiorach posiada książki z gabinetu prof. Zbigniewa Religi w Zabrzu, pamiątki po prof. Zbigniewie Relidze, i ponad 22 książki z lat 1899–1950 m. in :

Choroby serca : zasady rozpoznawania i leczenia / J. Mackenzie, J. Orr. Warszawa : Traska, Evert i Michalski, [1928].

Walka nauki ze śmiercią / P. Kruif. Warszawa : Traska, Evert i Michalski, [1934].

Podręcznik farmakologii dla lekarzy i studentów / J. Supniewski. Warszawa : Nakładem Warszawskiej Agencji wydawniczej Delta, 1935.

Tutaj odbywają się promocje książek jak np. «Empendium», czyli «Interny Szczeklika» w wersji ukraińskiej pod red. prof. Anatola Świącickiego, promocja książki dr Pretti Agrawal. To także miejsce gdzie odbywają się kursy języka polskiego prowadzone przez Instytut Polski w Kijowie [30, 31].

W wolnym dostępie Biblioteka posiada książki w językach polskim i angielskim, są to m.in. encyklopedie, atlasy, podręczniki medyczne, farmakologiczne i liczne czasopisma medyczne z lat 2009–2019.

Polska Biblioteka Medyczna i jej zbiory prezentowane są na forum «Ochrona zdrowia: 2016–2019», «Forum Medyczne 2016–2019» a także na licznych krajowych i zagranicznych konferencjach.

Zasoby Polskiej Biblioteki medycznej są wystawiane na wielu wystawach tematycznych.

Polska Biblioteka medyczna w ciągu roku obsługuje ok. 3000 czytelników: 20% to uczeni, 30% – lekarze i inni, 50% – studenci.

Największą poczytnością cieszy się literatura z zakresu: kardiologii i nadciśnienia tętnicze; pediatrii, karmienia piersią; chorób wewnętrznych; dermatologii, dermatologii dziecięcej; medycyny estetycznej i chirurgii plastycznej; chirurgii anestezyjologii, technik chirurgicznych i wykorzystania nowych instrumentów chirurgicznych.

Dużym zainteresowaniem cieszą się także książki z: farmakologii; okulistyki, diagnostyki leczenia i zapalenia oczu, zastosowania szkieł kontaktowych; pulmonologii, pulmonologii zabiegowej; onkologii; nefrologii; USG w położnictwie i ginekologii, ginekologii onkologicznej; historia medycyny Polski, biografie wybitnych lekarzy; profilaktyki, medycyny rodzinnej, systemu ochrony zdrowia; fizjoterapii, ortopedii.

Studenci najczęściej korzystają z atlasów anatomii i fizjologii.

W ostatnich miesiącach najbardziej popularnymi tematami są tematy z zakresu: pierwszej pomocy, leczenia złamań, rehabilitacji.

Niezmienną poczytnością cieszy się podręcznik z chorób wewnętrznych «Interna Szczeklika» z lat 2011–2019.

W odniesieniu do czasopism najbardziej poczytnymi tytułami są: «Kardiologia Polska», «Przegląd pediatriczny», «Pediatria Polska», «Karidiologia inwazyjna», «Choroby serca i naczyń», «Medycyna praktyczna», «Chirurgia», «Pediatria», «Neurologia», «Psychiatria», «Szczepienia», «Medycyna rodzinna», «Stomatologia», «Medical Tribune», «Chirurgia po dyplomie», «Psychiatria po dyplomie», «Dermatologia praktyczna», «Puls».

LISTA WYKORZYSTANYCH ŹRÓDEŁ

1. Polska Biblioteka Medyczna w Kijowie otrzymała imię prof. Zbigniewa Religi. *L24.lt*. URL: <http://l24.lt/pl/polska/item/213882-polska-biblioteka-medyczna-w-kijowie-otrzymala-imie-prof-zbigniewa-religi>.

2. Stanisław Karczewski, Senator Rzeczypospolitej Polskiej. Polska Biblioteka Medyczna w Kijowie otrzymała imię prof. Zbigniewa Religi. URL: <http://www.stanislawkarczewski.pl/aktualnosci/1551-polska-biblioteka-medyczna-w-kijowie-otrzymala-imie-prof-zbigniewa-religi>.

3. Погорельська І., Павленко Н. Подія міжнародного значення в Національній науковій медичній бібліотеці України. *Медик столиці*. 2017. № 11. С. 7–8.

4. Bobołowicz P. Polska Biblioteka Medyczna w Kijowie otrzymała imię prof. Zbigniewa Religi. *Wnet.fm*. URL: <https://wnet.fm/2017/10/13/polska-biblioteka-medyczna-kijowie-otrzymala-imie-prof-zbigniewa-religi-pawel-bobolowicz-kijow>.

5. Marszałek Senatu: życzę Ukrainie, by szła drogą wyznaczoną przez prof. Religę. *Polskie Radio.24.pl*. URL: <https://www.polskieradio24.pl/5/3/Artykul/1884456,Marszalek-Senatu-zycze-Ukrainie-by-szla-droga-wyznaczona-przez-prof-Relige>.

6. Nicałek W. Karczewski: życzę Ukrainie, by szła drogą wyznaczoną przez profesora Religę. *Polska Agencja Prasowa*. URL: <https://www.pap.pl/aktualnosci/news%20C1122543%20Ckarczewski-zycze-ukrainie-by-szla-droga-wyznaczona-przez-profesora-relige.html>.

7. Polska Biblioteka Medyczna w Kijowie imienia prof. Zbigniewa Religi. *Puls Medycyny*. URL: <https://pulsmedycyny.pl/polska-biblioteka-medyczna-w-kijowie-imienia-prof-zbigniewa-religi-886224>.

8. Syczewska M. Otwarcie Polskiej Biblioteki Medycznej w Kijowie :

list. *Federacja Polonijnych Organizacji Medycznych*. URL: <http://poloniamed.org/opinie-i-wypowiedzi/#MS>.

9. Polsko-ukraińskie kontakty. *Puls*. 2013. № 10. S. 22.

10. Utrata I. XXXII Konferencja Problemowa Bibliotek Medycznych: «Biblioteka i jej otoczenie w epoce googl'a», Warszawa – WUM, 15–17 IX 2014 r. *Forum Bibliotek Medycznych = Medical Library Forum*. 2014. R. 7, nr 2. S. 356–358. URL: http://cybra.lodz.pl/Content/12814/356_pdfsam_Forum_BMed_2014_nr2.pdf.

11. Остапенко Т. А. Співробітництво Національної наукової медичної бібліотеки України з польськими партнерами: нові вектори і перспективи. *Місія медичних бібліотек в умовах реформування медичної галузі України : матеріали 15 Ювіл. міжнар. наук.-практ. конф., 19–20 трав. 2016 р. /* Дніпропетров. обл. наук.-мед. б-ка та ін. Київ ; Дніпропетровськ, 2016. С. 32–36.

12. Polska biblioteka medyczna w Kijowie. *Okręgowej Izby Lekarskiej w Warszawie*. URL: <https://izba-lekarska.pl/komisje/komisje-problemowe/kultury-sportu-i-turystyki/polska-biblioteka-medyczna-w-kijowie/sprawozdania/dostepz>.

13. Panteluk St. Polska Biblioteka Medyczna w Kijowie. *Dziennik Kijowski*. URL: <https://www.dk.com.ua/post.php?id=3975>.

14. Polska książka medyczna w Kijowie. *Puls*. 2016. № 6/7. S. 7.

15. Павленко Р. Польська медична бібліотека в Києві – третя, після Рима і Парижа. *Бібліотечна планета*. 2017. № 1. С. 32–33.

16. Павленко Р. І., Остапенко Т. А., Кірішева О. М. Перспективне партнерство: до річниці відкриття першої польської медичної бібліотеки в Україні на базі Національної наукової медичної бібліотеки України. *Короленківські читання 2017. Бібліотеки, архіви, музеї: динамічний розвиток і пошук нових форматів : матеріали 20 Всеукр. наук.-практ. конф., 26 жовт. 2017 р. : у 2 ч. /* Харків. держ. наук. б-ка ім. В. Г. Короленка та ін. Харків, 2018. Ч. 1. С. 20–27.

17. Снегірьов П. Україна – Польща: СВРО–2016 для медичної книги, або Національні наукові медичні бібліотеки країн, єднайтеся! *Український медичний часопис*. 2016. № 5. С. 51–52.

18. Królikowski K. Delegacja ORL w Kijowie. *Puls*. 2015/2016. № 12/1. S. 41.

19. Królikowski K. Polska Biblioteka Medyczna w Kijowie otwarta! *Puls*. 2016/2017. № 12/1. S. 51.

20. Krylikowski K. Polska Biblioteka Medyczna w Kijowie otwarta!

Okręgowej Izby Lekarskiej w Warszawie. URL: <https://izba-lekarska.pl/numer/numer-122016-12017/polska-biblioteka-medyczna-w-kijowie-otwarta/>.

21. Krylikowski K. Polska biblioteka medyczna w Kijowie. *Медичні бібліотеки як осередки збереження та популяризації історико-культурної національної пам'яті : матеріали 16 Міжнар. наук.-практ. конф., 18–19 трав. 2017 р.* / Нац. наук. мед. б-ка України та ін. Київ ; Івано-Франківськ, 2017. С. 19–21.

22. Leśniewski B. Książki Zbigniewa Religi pomocą studentom i lekarzom z Ukrainy. *Termedia*. URL: <https://www.termedia.pl/mz/Ksiazki-Zbigniewa-Religi-pomoga-studentom-i-lekarzom-z-Ukrainy,23715.html>.

23. Polska Biblioteka Medyczna w Kijowie. *Puls Medycyny*. URL: <https://pulsmedycyny.pl/polska-biblioteka-medyczna-w-kijowie-875067>.

24. Ukraina: w Kijowie otwarto Polską Bibliotekę Medyczną. *Misyjne.pl*. URL: <https://misyjne.pl/kijowie-otwarto-polska-biblioteke-medyczna/>.

25. W Kijowie otwarto Polską Bibliotekę Medyczną. *Medycyna Praktyczna*. URL: <https://www.mp.pl/kurier/151438,w-kijowie-otwarto-polska-biblioteke-medyczna>.

26. Dar Narodowej Naukowej Biblioteki Medycznej Ukrainy w Kijowie. *Biblioteka Główna Warszawskiego Uniwersytetu Medycznego*. URL: <https://biblioteka.wum.edu.pl/node/766>.

27. Junko J. W Kijowie uczczono pamięć prof. Zbigniewa Religi. *Polska Agencja Prasowa*. URL: <https://dzieje.pl/rozmaitosci/w-kijowie-uczczono-pamiec-prof-zbigniewa-religi>.

28. Ostapenko T., Vidma A. Professor Zbigniew Religa Polish Medical Library – a successful project of the National Scientific Medical Library of Ukraine : Polska Biblioteka Medyczna im. Profesora Zbigniewa Religi – udany projekt Narodowej biblioteki Nauk Medycznych Ukrainy. *Forum Bibliotek Medycznych = Medical Library Forum*. 2018. № 11. P. 51–54. URL: <https://fbm.wum.edu.pl/sites/fbm.wum.edu.pl/files/dokumenty/20181101-0001.pdf>.

29. Polska Biblioteka Medyczna w Kijowie. *Polish-Ukrainian Foundation of Ignacy Jan Paderewski*. URL: <http://paderewski.eu/pl/2017/06/16/pl-polska-biblioteka-medyczna-w-kijowie/>.

30. Wieczór pamięci profesora Zbigniewa Religi. *Instytut Polski w Kijowie*. URL: <http://www.polinst.kyiv.ua/pol/event1309.html>.

31. Zaproszenie na wystawę «Portret z Wierszy i Pamięci. Grupa Poetycka Wołyń». *PAI. Polonijna Agencja Informacyjna*. URL: http://pai.media.pl/pai_wiadomosci.php?id=7195.

References

1. Polska Biblioteka Medyczna w Kijowie otrzymała imię prof. Zbigniewa Religi. (2017, października 13). *L24.lt*. Tryb dostępu <http://l24.lt/pl/polska/item/213882-polska-biblioteka-medyczna-w-kijowie-otrzymala-imie-prof-zbigniewa-religi> [in Polish].
2. Stanisław Karczewski, Senator Rzeczypospolitej Polskiej. (2017, października 13). Polska Biblioteka Medyczna w Kijowie otrzymała imię prof. Zbigniewa Religi. Tryb dostępu <http://www.stanislawkarczewski.pl/aktualnosci/1551-polska-biblioteka-medyczna-w-kijowie-otrzymala-imie-prof-zbigniewa-religi> [in Polish].
3. Pohorelska, I., Pavlenko, N. (2017). Podiia mizhnarodnoho znachenia v Natsionalnii naukovii medychnii bibliotetsi Ukrainy [An event of international importance in the National Scientific Medical Library of Ukraine]. *Medyk stolysi – Physician of the capital, II*, 7–8 [in Ukrainian].
4. Bobołowicz, P. (2017). Polska Biblioteka Medyczna w Kijowie otrzymała imię prof. Zbigniewa Religi. *Wnet.fm*. Tryb dostępu <https://wnet.fm/2017/10/13/polska-biblioteka-medyczna-kijowie-otrzymala-imie-prof-zbigniewa-religi-pawel-bobolowicz-kijow> [in Polish].
5. Marszałek Senatu: Życzę Ukrainie, by szła drogą wyznaczoną przez prof. Religę. (2017, października 12). *Polskie Radio.24.pl*. Tryb dostępu <https://www.polskieradio24.pl/5/3/Artykul/1884456,Marszalek-Senatu-zycze-Ukrainie-by-szla-droga-wyznaczona-przez-prof-Relige> [in Polish].
6. Nicałek, W. (2017, października 12). Karczewski: życzę Ukrainie, by szła drogą wyznaczoną przez profesora Religę. *Polska Agencja Prasowa*. Tryb dostępu <https://www.pap.pl/aktualnosci/news%2C1122543%2Ckarczewski-zycze-ukrainie-by-szla-droga-wyznaczona-przez-profesora-relige.html> [in Polish].
7. Polska Biblioteka Medyczna w Kijowie imienia prof. Zbigniewa Religi. (2017, października 13). *Puls Medycyny*. Tryb dostępu <https://pulsmedycyny.pl/polska-biblioteka-medyczna-w-kijowie-imienia-prof-zbigniewa-religi-886224> [in Polish].
8. Syczewska, M. (2017, października 14). Otwarcie Polskiej Biblioteki Medycznej w Kijowie: list. Tryb dostępu <http://poloniamed.org/opinie-i-wypowiedzi/#MS> [in Polish].
9. Polsko-ukraińskie kontakty. (2013). *Puls*, (10), 22 [in Polish].
10. Utrata, I. (2014). XXXII Konferencja Problemowa Bibliotek Medyc-

nych: «Biblioteka i jej otoczenie w epoce googl'a». Warszawa – WUM, 15–17 IX 2014 r. *Forum Bibliotek Medycznych = Medical Library Forum*, 7(2), 356–358 [in Polish].

11. Ostapenko, T. A. (2016). Spivrobotnytstvo Natsionalnoi naukovoï medychnoi biblioteky Ukrainy z polskymy partneramy: novi vektory i perspektyvy [Cooperation of the National Scientific Medical Library of Ukraine with Polish partners: new vectors and prospects]. Proceedings from The mission of medical libraries in the conditions of reforming the medical branch of Ukraine: 15-ta Yuvileyna mizhnarodna naukovo-praktychna konferentsiya (19–20 trav. 2016 r.) – 15 th Anniversary International Scientific and Practical Conference (pp. 32–36). Kyiv; Dnipropetrovsk [in Ukrainian].

12. Polska biblioteka medyczna w Kijowie. (b.d.). *Okręgowa Izba Lekarska w Warszawie*. Tryb dostępu <https://izba-lekarska.pl/komisje/komisje-problemowe/kultury-sportu-i-turystyki/polska-biblioteka-medyczna-w-kijowie/sprawozdania/dostepz> [in Polish].

13. Panteluk, St. (n.d.). Polska Biblioteka Medyczna w Kijowie. *Dziennik Kijowski*. Tryb dostępu <https://www.dk.com.ua/post.php?id=3975> [in Polish].

14. Polska książka medyczna w Kijowie. (2016). *Puls*, (6/7), 7 [in Polish].

15. Pavlenko, R. (2017). Polska medychna biblioteka v Kyievi – tretia, pislia Ryma i Paryzha [The Polish Medical Library in Kyiv is the third, after Rome and Paris]. *Bibliotechna planeta – Library planet*, 1, 32–33 [in Ukrainian].

16. Pavlenko, R. I., Ostapenko, T. A., Kirisheva, O. M. (2018). Perspektyvne partnerstvo: do richnytsi vidkryttia pershoi polskoi medychnoi biblioteky v Ukraini na bazi Natsionalnoi naukovoï medychnoi biblioteky Ukrainy [Perspective partnership: to the anniversary of the opening of the first Polish medical library in Ukraine on the basis of the National Scientific Medical Library of Ukraine]. Korolenko readings 2017. Libraries, archives, museums: dynamic development and search for new formats: 20-ta Vseukrainska naukovo-praktychna konferentsiia (26 zhovt. 2017 r.) – 20 th All-Ukrainian scientific-practical conference (part 1, pp. 20–27). Kharkiv [in Ukrainian].

17. Snehrov, P. (2016). Ukraina – Polshcha: YeVRO-2016 dlia medychnoi knyhy, abo Natsionalni naukovi medychni biblioteky krain, yednaïtesia! [Ukraine – Poland: EURO-2016 for medical books, or National Scientific Medical Libraries of the countries, unite!]. *Ukrainskyi medychnyi chasopys – Ukrainian medical journal*, 5, 51–52 [in Ukrainian].

18. Krylikowski, K. (2015/2016). Delegacja ORL w Kijowie. *Puls*, 12/1, 41 [in Polish].

19. Krylikowski, K. (2016/2017). Polska Biblioteka Medyczna w Kijowie otwarta! *Puls*, 12/1, 51 [in Polish].

20. Krylikowski, K. (2017, stycznia 9). Polska Biblioteka Medyczna w Kijowie otwarta! Okręgowej Izby Lekarskiej w Warszawie. Tryb dostępu <https://izba-lekarska.pl/numer/numer-122016-12017/polska-biblioteka-medyczna-w-kijowie-otwarta/> [in Polish].

21. Krylikowski, K. (2017). Polska biblioteka medyczna w Kijowie. Proceedings from The medical libraries as centers for the preservation and promotion of historical and cultural national memory: *16-ta Mizhnarodna naukovo-praktychna konferentsiia (18-19 trav. 2017 r.) – 16 th International Scientific and Practical Conference* (pp. 19–21). Kyiv; Ivano-Frankivsk [in Polish].

22. Leśniewski, B. (2016, października 12). Książki Zbigniewa Religi pomogą studentom i lekarzom z Ukrainy. *Termedia*. Tryb dostępu <https://www.termedia.pl/mz/Ksiazki-Zbigniewa-Religi-pomoga-studentom-i-lekarzom-z-Ukrainy,23715.html> [in Polish].

23. Polska Biblioteka Medyczna w Kijowie. (2016, października 13). *Puls Medycyny*. Tryb dostępu <https://pulsmedycyny.pl/polska-biblioteka-medyczna-w-kijowie-875067> [in Polish].

24. Ukraina: w Kijowie otwarto Polską Bibliotekę Medyczną. (2016, października 12). *Misyjne.pl*. Tryb dostępu <https://misyjne.pl/kijowie-otwarto-polska-biblioteke-medyczna/> [in Polish].

25. W Kijowie otwarto Polską Bibliotekę Medyczną. (2016, października 13). *Medycyna Praktyczna*. Tryb dostępu <https://www.mp.pl/kurier/151438,w-kijowie-otwarto-polska-biblioteke-medyczna> [in Polish].

26. Dar Narodowej Naukowej Biblioteki Medycznej Ukrainy w Kijowie. (n.d.). *Biblioteka Główna Warszawskiego Uniwersytetu Medycznego*. Tryb dostępu <https://biblioteka.wum.edu.pl/node/766> [in Polish].

27. Junko, J. (2019, marca 12). W Kijowie uczczono pamięć prof. Zbigniewa Religi. *Polska Agensja Prasowa*. Tryb dostępu <https://dzieje.pl/rozmatosci/w-kijowie-uczczono-pamiec-prof-zbigniewa-religi> [in Polish].

28. Ostapenko, T., Vidma, A. (2018). Professor Zbigniew Religa Polish Medical Library – a successful project of the National Scientific Medical Library of Ukraine: Polska Biblioteka Medyczna im. Profesora Zbigniewa Religi – udany projekt Narodowej biblioteki Nauk Medycznych Ukrainy.

Forum Bibliotek Medycznych = Medical Library Forum, 11, 51–54. DOI: 10.34738/mlf.0001[in English].

29. Polska Biblioteka Medyczna w Kijowie. (2017, czerwca 16). *Polish-Ukrainian Foundation of Ignacy Jan Paderewski*. Tryb dostępu <http://paderewski.eu/pl/2017/06/16/pl-polska-biblioteka-medyczna-w-kijowie/> [in Polish].

30. Wieczór pamięci profesora Zbigniewa Religi. (2019, marzec 12). *Institut Polski w Kijowie*. Tryb dostępu <http://www.polinst.kyiv.ua/pol/event1309.html> [in Polish].

31. Zaproszenie na wystawę «Portret z Wierszy i Pamięci. Grupa Poetycka Wołyń». (2019, listopad 27). *PAI. Polonijna Agencja Informacyjna*. Tryb dostępu http://pai.media.pl/pai_wiadomosci.php?id=7195 [in Polish].

Кшиштоф Круліковський,

голова товариства «Давній Уяздовський госпіталь»,

Польща, м. Варшава

e-mail: szpitalujazdowski@gmail.com

ORCID: 0000-0003-0859-1258

Про автора: лікар Кшиштоф Круліковський, ініціатор та повноважний представник Окружної лікарської палати у Варшаві з проєкту створення та функціонування польської медичної бібліотеки імені Збігнева Релігі (2010–2018).

ПОЛЬСЬКА МЕДИЧНА БІБЛІОТЕКА У КИЄВІ – НАРИС ІСТОРІЇ

У статті висвітлено історію створення та сьогодення Польської медичної бібліотеки імені Збігнева Релігі – спільного міжнародного проєкту Окружної лікарської палати у Варшаві та Національної наукової медичної бібліотеки України.

Зокрема, автор розповідає про десятирічний шлях з часу відкриття у Києві в 2010 р. відділу польської медичної книги до функціонування в наші дні потужної книгозбірні з універсальним фондом галузевого спрямування, який налічує понад вісім тисяч примірників документів і складається з книг, брошур, періодичних видань, авторефератів, дисертацій, документів на електронних носіях. Ядром фонду є енциклопедії, словники, атласи, путівники, довідники з питань медицини, фармакології та фармації, біології та інших дотичних галузей знань. Фонд періодичних видань налічує понад 100 назв польською та англійською мовами, які люб'язно надсилають польські видавництва медичної літератури

Aluna, Czelej, Elsevier Urban and Partner, Medical Tribune, Medycyna Praktyczna, Terapia, Termedia та інші.

У статті велику увагу приділено визначній події міжнародного значення – церемонії присвоєння бібліотеці імені видатного польського кардіохірурга професора Збігнева Релігі та одному з найцінніших надбань бібліотеки – документам з приватної колекції лікаря. На думку автора, основним завданням діяльності Польської медичної бібліотеки імені Збігнева Релігі на сьогодні є сприяння поглибленню взаєморозуміння і співпраці між Україною та Республікою Польща шляхом надання доступу до інформації про історію, суспільство, національні цінності, досягнення польської медичної науки і практики, залучення до співробітництва та обміну професійними здобутками польських та українських лікарів, висвітлення та популяризація внеску лікарів польського походження в розвиток медицини в Україні.

Ключові слова: Польська медична бібліотека імені Збігнева Релігі, Національна наукова медична бібліотека України, Окружна лікарська палата у Варшаві, історичний нарис.

Кшиштоф Круликовський,

председатель общества «Древний Уздовский госпиталь»,

Польша, г. Варшава

e-mail: szpitalujazdowski@gmail.com

ORCID: 0000-0003-0859-1258

Об авторе: врач Кшиштоф Круликовський, инициатор и полномочный представитель Окружной врачебной палаты в Варшаве в проекте создания и функционирования польской медицинской библиотеки имени Збигнева Религи (2010–2018).

ПОЛЬСКАЯ МЕДИЦИНСКАЯ БИБЛИОТЕКА В КИЕВЕ – ОЧЕРК ИСТОРИИ

В статье отражена история создания и настоящее Польской медицинской библиотеки имени Збигнева Религи – совместного международного проекта Окружной врачебной палаты в Варшаве и Национальной научной медицинской библиотеки Украины. В частности, автор описывает десятилетний путь со времени открытия в Киеве в 2010 г. Отдела польской медицинской книги до функционирования в наши дни мощной библиотеки с универсальным фондом отраслевой направленности, который насчитывает более восьми тысяч экземпляров документов и состоит из книг, брошюр, периодических изданий, авторефератов, диссертаций, документов на электронных носителях. Ядром фонда яв-

ляются энциклопедии, словари, атласы, путеводители, справочники по вопросам медицины, фармакологии и фармации, биологии и других смежных отраслей знаний. Фонд периодических изданий насчитывает более 100 наименований на польском и английском языках, которые любезно присылают польские издательства медицинской литературы Aluna, Czelej, Elsevier Urban and Partner, Medical Tribune, Medycyna Praktyczna, Terapia, Termedia и другие. В статье большое внимание уделено событию международного значения – церемонии присвоения библиотеке имени выдающегося польского кардиохирурга профессора Збигнева Религи и одному из самых ценных приобретений библиотеки – документам из частной коллекции врача. По мнению автора, основной задачей деятельности Польской медицинской библиотеки имени Збигнева Религи сегодня является содействие углублению взаимопонимания и сотрудничества между Украиной и Республикой Польша путем предоставления доступа к информации об истории, обществе, национальных ценностях, достижениях польской медицинской науки и практики, привлечение к сотрудничеству и обмену профессиональными достижениями польских и украинских врачей, освещение и популяризация вклада врачей польского происхождения в развитие медицины в Украине.

Ключевые слова: Польская медицинская библиотека имени Збигнева Религи, Национальная научная медицинская библиотека Украины, Окружная врачебная палата в Варшаве, исторический очерк.

Krzysztof Krylikowski,

Chairman of the «Ancient dawni Ujazdowski Szpital» Association,
Polska, Warszawa

e-mail: szpitalujazdowski@gmail.com

ORCID: 0000-0003-0859-1258

POLISH MEDICAL LIBRARY IN KYIV – A BRIEF HISTORY

The article outlines history of creation and present days of Polish Medical Library – a joint international project of the Regional Medical Chamber in Warsaw and National Scientific Medical Library of Ukraine. In his work author describes creation of PML from the very beginning since opening of Polish Medical Book Department in Kyiv in 2010 to the functioning of a powerful collection, which includes more than 8,000 copies of documents and consists of books, brochures and periodicals, dissertations, electronic documents. The main part of the Library collection are encyclopaedias, dictionaries, atlases, guides, reference books on medicine, pharmacology and pharmacy, biology and other related areas. The list of periodicals includes more

than 100 titles in Polish and English. Polish medical publishing companies Aluna, Czelej, Elsevier Urban and Partner, Medical Tribune, Medycyna Praktyczna, Terapia, Termedia and others kindly have donated books and magazines. Author also informs about ceremony naming Polish Medical Library by the name of prominent Polish cardiac surgeon professor Zbigniew Religa and one of the most valuable acquiring – documents from Religa private archive.

In the author's opinion, the main goal of Zbigniew Religa Polish Medical Library is to support mutual understanding and cooperation between Ukraine and the Republic of Poland via offering an access to information on history, society, national values, Polish medical science and practice, developing Polish and Ukrainian practitioners engagement in sharing their experience, and to cover and popularize doctors of Polish origins' contribution to advancement of medical science in Ukraine.

Keywords: Zbigniew Religa Polish Medical Library, National Scientific Medical Library of Ukraine, Regional Medical Chamber in Warsaw, historical essay.

СОДЕРЖАНИЕ

Онищенко О. Развитие информационной грамотности – неотъемлемое задание библиотек (<i>Вступ</i>)	7
---	---

НАУЧНЫЕ ПРОЕКТЫ. ИТОГИ ИССЛЕДОВАНИЙ

Горсва В., Кулаковська Т. Анализ эффективности деятельности Национальной библиотеки Украины имени В. И. Вернадского как научовой установы: нормативно-правовой та научно-организационный аспекти ...	21
Костенко Л., Симоненко Т. Наукометрия 2.0: концептуальные положения, апробация	52
Сикорская О., Бовкунович М. Белорусские публикации в Scopus: рецессия, устойчивое состояние или положительная динамика?	64

НАУЧНАЯ БИБЛИОТЕКА: ТРАНСФОРМАЦИЯ НАПРАВЛЕНИЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Березкина Н. Трансформация библиотечного пространства в обществе знаний: опыт библиотек Беларуси.....	79
Клименко О., Сокур Е. Основные направления взаимодействия Национальной библиотеки Украины имени В. И. Вернадского с библиотеками сети Национальной академии наук Украины	90
Мудроха В. Научно-методическая деятельность Львовской национальной научной библиотеки Украины имени В. Стефаника: основные направления и перспективы модернизации	110

ЭЛЕКТРОННЫЕ РЕСУРСЫ И ИНФОРМАЦИОННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ

Лобузина Е. Семантические веб-технологии и библиотечные поисковые системы.....	125
Свекла В., Пинчук Т. Технологические аспекты процесса оцифровки в Центральной научной библиотеке Национальной академии наук Беларуси	150

КНИГА В ПРОСТРАНСТВЕ КУЛЬТУРЫ

Ціборовська-Римарович І. Стародруки як об'єкт і джерело наукових досліджень: методологічні засади і практичні студії.....	169
Титовец Е. Из опыта издания каталогов книг кириллического шрифта в ЦНБ НАН Беларуси.....	198
Стефанович А. Итоги и перспективы научно-исследовательской работы «Книжная коллекция Радзивиллов Несвижской ординации (по материалам фонда Центральной научной библиотеки НАН Беларуси)».....	216

ИСТОРИЯ БИБЛИОТЕК И БИБЛИОТЕЧНЫХ СОБРАНИЙ

Груша А. Крах и второе рождение Библиотеки Академии наук БССР (1941–1948)	243
Królikowski К. Polska biblioteka medyczna w Kijowie – zarys historii.....	275

CONTENT

Onyshchenko O. Development of digital literacy – the essential task for libraries (<i>Introduction</i>)	13
--	----

RESEARCH PROJECTS SUMMARIES

Horieva V., Kulakovska T. Analysis of the efficiency of V. I. Vernadsky National library of Ukraine as a research institution: legal-and-regulatory and scientific aspects.....	21
Kostenko L., Symonenko T. Scientometrics 2.0: conceptual positions and approbation.....	52
Sikorskaya O., Bovkunovich M. Belarusian publications in Scopus: recession, steady state or positive dynamics?	64

SCIENTIFIC LIBRARY: TRANSFORMATION OF ACTIVITY DIRECTIONS

Beryozkina N. Library space transformation in the knowledge society: the experience of Belarus libraries	79
Klymenko O., Sokur O. Main directions of interaction between V. I. Vernadsky National library of Ukraine and libraries within the network of the National Academy of Sciences of Ukraine.....	90
Mudrokha V. Scientific and methodological activity of Vasyl Stefanyk National scientific library of Ukraine in Lviv: main directions and prospects for modernization.....	110

ELECTRONIC RESOURCES AND INFORMATION TECHNOLOGIES

Lobuzina K. Semantic web-technologies and library search systems	125
Svekla V., Pinchuk T. Technological aspects of the process of digitization at the Central science library of the National Academy of Sciences of Belarus	150

BOOK IN CULTURE SPACE

Tsiborovska-Rymarovich I. Old printed books as an object of study and source for research: methodological basis and practical survey	169
Titovets E. Publication of Cyrillic books catalogues in the Central science library of NAS of Belarus	198
Stefanovich A. Results and prospects of the research project The Book Collection of the Radziwills of Nesvizh ordination (on the Central science library of NAS of Belarus collection)	216

HISTORY OF LIBRARIES AND LIBRARIES COLLECTIONS

Hrusha A. Ruin and the second birth of the Library of the Academy of Sciences of the BSSR (1941–1948).....	243
Królikowski K. Polish medical library in Kyiv – a brief history	275

Наукове видання

**БІБЛІОТЕКИ
НАЦІОНАЛЬНИХ АКАДЕМІЙ НАУК:
ПРОБЛЕМИ ФУНКЦІОНУВАННЯ,
ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ**

Науково-практичний і теоретичний збірник

Випуск 18

Обкладинка *С. Головахи*
Комп'ютерне верстання *Г. Булахової*

Підп. до друку 19.06.2020. Формат 60x84^{1/16}.
Обл.-вид. арк. 15,7. Ум. друк. арк. 17,2.
Наклад 100 пр. Зам. № 3а.

Видавець і виготовлювач
Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського
03039, Київ, Голосіївський просп., 3.

Свідоцтво про державну реєстрацію
серія КВ № 16086-4558Р від 16.12.2009 р.

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників
і розповсюджувачів видавничої продукції
ДК № 1390 від 11.06.2003 р.

Бібліотеки національних академій наук: проблеми функціонування, тенденції розвитку: наук.-практ. і теорет. зб. / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, МААН, Рада директорів наук. б-к та інформ. центрів; редкол.: О. С. Онищенко (голова) [та ін.]. – Київ, 2020. – Вип. 18. – 296 с.

У статтях цього випуску представлено результати наукових досліджень з актуальних питань у галузі бібліотекознавства, книгознавства та сучасних комп'ютерних технологій, розглянуто проблеми, які стоять перед академічними бібліотеками. Мета публікацій – об'єднати зусилля учених і практиків для вирішення цих проблем.

Окремі наукові статті українських і білоруських вчених присвячено питанням трансформації сучасної бібліотеки як системи в цілому та окремих її складових. Традиційно особливу увагу приділено науковим проєктам і результатами проведених у бібліотеках досліджень. Для фахівців становлять інтерес статті розділу «Електронні ресурси та інформаційні технології», а також «Книга в просторі культури». У розділі, присвяченому історії бібліотек і бібліотечних зібрань, опубліковані дослідження вчених Білорусі та Польщі. Вступна стаття академіка НАН України О. С. Онищенка присвячена актуальній проблемі сучасності – розвитку інформаційної грамотності.

Збірка адресована працівникам бібліотек, архівів, інформаційних служб, викладачам та аспірантам ВНЗ, які готують фахівців у галузі бібліотечно-інформаційної діяльності. Випуски збірника розміщені на сайті НБУВ та в повнотекстовій базі даних «Наукова періодика України». Інформація про збірку представлена в Українському реферативному журналі «Джерело», реферативній БД «Україніка наукова».